

XXVI. évfolyam, 2024. I-II. szám

STUDIA WESPRIMIENSIA

Bölcsészeti-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

Logosz ■ angyali doktor ■ zsoltárosok ■ prédikátorok ■
menekültek ■ krízisek ■ katasztrófák ■
cigánypolitika ■ szociális ellátások ■
Veszprém vármegye

Órigenész ■ valdensek ■
cigányzene ■ Haszkovó ■
Nyugat ■ autisták

XXVI. évfolyam, 2024. I-II. szám

Studia Wesprimiensia

A szerkesztőség címe:

Veszprémi Érseki Főiskola
8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.

Tel.: 88/542-700

E-mail: szerkesztoseg.studia@ersekifoiskola.hu

Bölcsészet-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

Studia Wesprimiensia

a Veszprémi Érseki Főiskola folyóirata

XXVI. évfolyam, 2024. I–II. szám

Studia Wesprimiensia

Bölcsészeti-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

ISSN 1585-5754

A Veszprémi Érseki Főiskola folyóirata,
amely 1999 óta, évente egy összevont számmal jelenik meg.
Lektorált folyóirat.

Felelős kiadó:
Sebestyén József rektor

Főszerkesztő:
Sebestyén József

Főszerkesztő-helyettes:
Hajnáczy Tamás Attila

Szerkesztőségi tagok:
Ambrusné Pakuts Andrea, Bognárné Kocsis Judit, Fodor János,
Leveleki Magdolna, Schutzmann Réka, Szűts István Gergely, Török István Péter

A szerkesztőbizottság elnöke:
Gárdonyi Máté

Szerkesztőbizottság:
Birher Nándor, Bögre Zsuzsanna, Gloviczki Zoltán, Hidas Zoltán, Janka Ferenc,
Karlinszky Balázs, Somogyvári Lajos, Szilágyi Ferenc, Tusor Péter

A *Studia Wesprimiensia* 2024. évi I–II. számát szerkesztette:
Hajnáczy Tamás Attila

A szerkesztőség címe:
8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.
Tel.: 88/542-700
E-mail: szerkesztoseg.studia@ersekifoiskola.hu

Címlapkép:
Bakáts tér, Assisi Szent Ferenc-templom, főhajó (1900).
Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.077
Képszám: 82401

A lapban olvasható írások nem feltétlenül egyeznek meg
a szerkesztőség véleményével.

Készült a Veszprémi Érseki Főiskola megbízásából
az OOK-Press Nyomdában
8200 Veszprém, Pápai út 37/A
Tel.: 88/425-260

www.ookpress.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Logosz és az angyali doktor

- LÉVAI ÁDÁM: Sasszemmel a kezdet titkain
– A János-evangélium proológusának kutatástörténete 7
- TÓTH TAMÁS: Aquinói Szent Tamás közgazdaságtana
a *Summa Theologiae* alapján 26

Zsoltárosok és prédikátorok

- KABAI SÁRA RÉKA: Szavakba önteni az elmondhatatlant
– Traumafeldolgozás a Zsoltárok könyvében 38
- BÁLINT PÉTER: A prédikátor szerepe a lokális
(mesemondó) közösségben 63

Menekültek, krízisek, katasztrófák

- SZÜTS ISTVÁN GERGELY: Menekültek és a lakhatás
kérdése Magyarországon az 1920-as évek első felében 85
- ROSTA ANDREA – FODOR JÁNOS: Segítők katasztrófhelyzetben,
különös tekintettel a papság lehetőségeire és korlátaira 103

Cigánypolitika a Kádár-korszakban

- HAJNÁCZKY TAMÁS ATTILA: A szocialista korszak
kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben
– Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974) 138
- SZABÓ RÓBERT KÁROLY: Cigány gyerekek óvodai integrációja
a szocialista kori Budapesten, a CIKOBI-iratok tükrében 173

Veszprém vármegyei górcső

- IVONY ÉVA – MAGVAS MÁRIA – GYŐRI PIROSKA – FEKETÉNÉ MAGYAR ZSÓFIA:
A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulásához tartozó települések
demográfiai jellemzői és szociális szolgáltatásai 203

GUTENBERG-GALAXIS

LÉVAI ÁDÁM	ÓRIGENÉSZ: <i>Az imádságról és a vértanúságról. Órigenész művei I. (Ókori Keresztény Írók 5.)</i> [Szerk. BOROS István] Szent István Társulat, Budapest, 2022.	249
UTASI ESZTER	BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: <i>A valdensek nyomában. A valdens értékközzvetítés és nevelés a kezdetektől a 19. századig.</i> L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021.	254
LEVELEKI MAGDOLNA	HAJNÁ CZKY Tamás (szerk.): <i>A cigányzene és a zenész cigány alakváltozásai. Történelmi, társadalmi és kulturális metszetek a 19–20. századból.</i> Gondolat Kiadó, Budapest, 2023.	258
HUDI JÓZSEF	SMILÓ DÁVID (szerk.): <i>Jutasi olvasókönyv.</i> Paradigma Ariadne Kft., Veszprém, 2023.	265
TÖRÖK ISTVÁN PÉTER	Emmanuel TODD: <i>A Nyugat veresége.</i> Gondolat Kiadó, Budapest, 2024.	270
TÖRÖK ISTVÁN PÉTER	Clara TÖRNWALL: <i>Autisták. A spektrumon élő nőkről.</i> Európa Könyvkiadó, Budapest, 2024.	275
A Studia Wesprimiensia 2024. évi I–II. számának szerzői		285

TANULMÁNYOK

LÉVAI ÁDÁM

SASSZEMMEL A KEZDET TITKAIN

A János-evangélium prológusának kutatástörténete

„A Logosz egyszerre jelenti az értelmet és a szót – egy olyan értelmet, mely teremtő és képes arra, hogy közölje magát, pontosan úgy, mint értelem. Ezzel János megajándékozott minket a bibliai istenfogalom utolsó szavával, azzal a szóval, amelyben a bibliai hit összes, gyakran fáradságos és kacsaringós útjai célba érnek és megtalálják a szintézisüket.”¹

XVI. Benedek pápa

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy miről tesz hitvallást a János-prológus, amikor a *Logoszt*² és Jézus Krisztust azonosítja. Vállalkozásom hátterében az a célkitűzés áll, hogy bemutassam azt az élénk párbeszédet, mely a fennkölt, ugyanakkor titokzatos *„evangélium koncentrátumot”* övezi. Az elképzelések változatossága, a sokszor egymásnak ellentmondó nézetek remélhetőleg árnyalni fogják a szöveghez való viszonyulásunkat, és talán megnyitnak bennünket arra, hogy Isten Igéje ’övéiben sátorozzon’.

Magyar nyelven kiválóan összefoglalja a *Prológussal* kapcsolatos kutatástörténetet Bolyki János *„Igaz tanúvallomás”*. *Kommentár János evangéliumához* című monográfiája.³ A protestáns szentírástudós műve megkerülhetetlen azok számára, akik János evangéliumával elmélyülten szeretnének foglalkoz-

1 XVI. BENEDEK: *Hit, értelem és egyetem. Emlékek és reflexiók*. Regensburg, 2006. szeptember 12. <https://archiv.katolikus.hu/szit/ratzinger-20060912.html> (Letöltés ideje: 2025. január 6.)

2 A *Logoszt* a tanulmányban mindig kisbetűvel írom, ahol filozófiai koncepciót értek rajta, és mindig nagybetűvel, amikor János evangélista által használt, személyes és krisztológiai felségcímként említem.

3 BOLYKI JÁNOS: *„Igaz tanúvallomás”*. *Kommentár János evangéliumához*. [Szerk. ZSENGELLÉR József] Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

ni. Zsengellér József szavaival élve: „ilyen nagy ívű, bibliai tárgyú monográfiát – talán mondhatjuk – a világháború óta nem alkotott a magyar Újszövetség kutatás.”⁴ Éppen ezért többször fogok hivatkozni Bolyki János kommentárjára, bár némiképp más úton haladok majd az ismertetésben.

Kocsis Imre rámutat arra, hogy az *Isten szava* zsidó hagyománya az az alap, amiből Alexandriai Philón kiindult.⁵ Ha ezen a nyomon haladunk tovább, feltételezhetjük, hogy a *János-evangélium* prológusának szerzője – ezen túl János⁶ – szintén ebből az alaphól kiindulva, Philontól függetlenül is eljuthatott a Logosz fogalmának olyan szintézisére, amelynek segítségével a Krisztus-eseményről autentikus módon beszélhetett és széles kört megszólíthatott. Ezért a 2. fejezetben a zsidó hagyományok és a jánosi Logosz közötti kapcsolatot vizsgáljuk meg. Ebben a fejezetben találkozhatunk a tanulmány címében megjelölt titkos kóddal is, az evangélium megértésének kulcsával.

Ugyanakkor Kenneth Schenck (1966–) arra a következtetésre jutott, hogy figyelmünket az alexandriai *logosz*-hagyományra kell fordítanunk. Álláspontja szerint a „*János-evangélium* Logosz-használatának legszorosabb párhuzamát nem a zsidó Szentírásban, hanem Philón és követői írásaiban találjuk meg”.⁷ Mivel Philón és János logosztana rendszerezhető, ezért szerinte a feltételezések ingatag talajáról kettejük összehasonlításán keresztül vezethet az út a tudományos megállapítások felé. Ezt az összehasonlítást tárgyalja a 3. fejezet.

A János-evangélium prológusa keletkezését tekintve összetett, és sokféle hagyományból táplálkozik. Ezeknek az eszméknek a kapcsolata a távoli múlt és a források viszonylagos hiányának ködébe vész. Raymond E. Brown (1928–1998) felsorolja a János-prológus lehetséges eredetével kapcsolatos véleményeket: korábban voltak, akik a Prológust egy gnosztikus himnusznak látták; mások pedig egy János előtti keresztény himnusznak tartották. Egyesek ősi keleti bölcsességi himnusznak tekintették. Ezért Raymond E. Brown szerint nem az a fontos, hogy János honnan vette a himnuszt, sokkal fontosabb, hogy milyen értelemben használja.⁸ A 4. fejezetben János egyedi Logosz-értelme-

4 Uo. 16.

5 Kocsis Imre: *Bevezetés az Újszövetség kortörténetébe és irodalmába*. 2. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 2014. 294–295.

6 A szerzőiség kérdéséről lásd Uo. 288–293., vö. BOLYKI: „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. 28–38.

7 Uo. 133.

8 Raymond E. BROWN: The Prologue of the Gospel of John. John 1:1–18. *Review & Expositor*, 1965/4. 430.

zését állítom a középpontba. Azért is biblikus ez a perspektíva, hiszen János evangéliuma gyakran beszél a Logoszról, mint aki *középen* (μέσων) van.⁹ A Prológos szóról szóra való elemzése nem tartozik munkám keretébe, a szisztematikus tárgyaláshoz már számos biblikus teológus járult hozzá. Hiánypótló azonban, hogy feltérképezzük a logosztan és a Prológos kapcsolatát.

2. Kapcsolatok a zsidó hagyománnyal

Van, aki úgy véli, hogy az egész Prológot János evangélista szerkesztette, összeolvastva a különböző bibliai hagyományokat.¹⁰ Ha a János-evangélium prologusát a Ter 1,1–5 kommentárjaként értelmezzük,¹¹ felfedezhetjük, hogy az Isten szava és a Logosz között nemcsak tartalmi, de formai kapcsolat is van. Az isteni 'legyen', a teremtő aktivitás a János-prológosban az Istennél lévő Logosszal hozható összefüggésbe. A legszorosabb bibliai kapcsolat Isten szava és a világot irányító Logosz görög gondolata között az Iz 55,11-ben található, ahol az isteni szó elmegy és végbeviszi kimondója akaratát. Az Isten szava és a Logosz közötti szoros kapcsolat talán annak is köszönhető, hogy az előbbit a *Septuaginta* következetesen Logoszként fordította.

A Zsolt 33,6-ban Isten Szava teremt, de ezt a szerepet a bölcsességi irodalom a Bölcsességnek tulajdonítja. A János-evangélium prologusának Logosza követi a bölcsességi irodalom háromoldalú sémáját, miszerint, a Bölcsesség (1.) Istennel van már a teremtést megelőzően, így az idő megteremtése előtt, (2.) közreműködik a teremtésben, és (3.) meglátogatja az emberiséget, hogy ajándékait szétoszthassa.

A bölcsességi irodalom gyönyörű képekkel írja le, ahogyan a Bölcsesség ott játszik Isten mellett a teremtéskor (Péld 8,30), ismeri a legbizalmasabb titkokat, és valóban ismeri az Isten akaratát. A Péld 8,22–23-ban a Bölcsesség azt mondja magáról, hogy az Úr „*ősidőktől fogva, mint első művét, az idők előtt, a kezdet kezdetén teremtette*”. A Bölcs 9,9 is megismétli ezt a gondolatot. A Bölcsesség megszemélyesült jelleget mutat, és mint legelső létező tűnik fel. A születés és származás dogmatikai megkülönböztetései ismeretlenek voltak a

9 Vö. TAKÁCS Gyula: Kölcsönös immanencia a Szent János-evangéliumban. In: PUSKÁS Attila – PERENDY László (szerk.): *Istenképiség, átistenülés, emberi méltóság. Varia Theologica 10.* Szent István Társulat, Budapest, 2019. 54–65.

10 PEDER BORG: Logos was the True Light. Contributions to the Interpretation of the Prologue of John. *Novum Testamentum*, 1972/2. 130.

11 Uo. 129.

korabeli zsidóság világában, de azért érezhető, hogy a Bölcsesség nem lehet teljes értelemben vett teremtmény, hiszen Istennel együtt részt vett a világ teremtésében (vö. Bölcs 9,1–2). A Jn 1,1–2 azonosul ezzel a gondolattal, hiszen a Logosz Istennél volt kezdettől fogva, mielőtt a világot megteremtette volna, és általa jöttek létre a teremtmények (vö. Jn 1,3). Az 'általa' kifejezés a sztoikus és a közép-platonista filozófiából eredhet, amely a bölcsességi irodalom szó-készletén is megmutatta hatását.¹²

A Bölcsesség járt a világban az „*emberek fiai között*” (Péld 8,31), felverte sátrát Izraelben (vö. Sir 24,8), letelepedett Sionra. Amikor ezeket a sorokat olvassuk, eszünkbe juthat a *Sekina* – a targumok isteni jelenlétre vonatkozó koncepciója. A Sir 24,23 szerint mindez igaz a Törvényre is. A Jn 1,14 szerint a Logosz testté lett, és közöttünk élt. János evangéliumának kulcsmondata nem azért különleges, mert a Logosz inkarnációjáról beszél, hiszen ennek gyökerei, mint láthatjuk, már a bölcsességi irodalomban fellelhetők, hanem azért, mert ezt a megtestesülést Jézus Krisztus személyére vonatkoztatja. Schenck szerint a hellenista zsidó Bölcsesség-elképzelése, a logosz és a Messiás alakjának összeolvadása – mely már Philónnál megfigyelhető – a jánosi teológia kiindulópontja, és ez az a fogalmi keret, amelyben saját tapasztalatát egy konkrét, történelmi személyről elbeszélte.¹³

Thomas W. Butler anélkül, hogy a görög filozófiai logosztanhoz fordulna, a zsidó hagyományból teljes egészében levezethetőnek tartja a Prológust.¹⁴ A hagyománytörténet útvesztőjét elkerülve, tanulmánya olvasása közben úgy érezhetjük, hogy valamiképp közelebb kerültünk a jánosi körhöz. Butler abból indul ki, hogy a Krisztus-eseményt megtapasztalt tanítványok koruk írástudói módszereit felhasználva, abban előrehaladva az evangélium megfogalmazásakor metaforákkal fejezték ki magukat. Ez a beszédmód a felületes olvasó számára enigmatikus, sokszor érthetetlen, azonban a mózesi orákulumok és a *Septuaginta* jövődöléseinek fényében egy vallásos zsidó számára az üzenet dekódolható. A Prológus tartalmaz minden kulcsszót, melyek mentén az evangélium további része helyesen értelmezhető. Vannak speciálisan jáno-

12 Kenneth SCHENCK: *Bevezetés Philón életéhez és írásaihoz*. [Ford. SZABÓ XAVÉR] L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 134.

13 Uo. 136.

14 Thomas W. BUTLER: *A Day with Jesus. The Prologue*. [Kézirat]. https://www.academia.edu/37198114/A_Day_with_Jesus_The_Prologue_of_the_Gospel_According_to_John (Letöltés ideje: 2024. március 4.)

si orákulumok-kulcsszavak is: például tanúság, világ, övéi, akarat, küldött. Az alapszavak fölött végzett kontempláció és az újraolvasás mélyítheti az üzenetet és folytonos kérdésfelvetésre ösztönöz. A 15. vers például teszteli az olvasót, hogy az egyébként meghökkentőnek tűnő prófétai kijelentést az első versekben olvasott információ fényében – Krisztus világ előtti létének értelmében – tudja-e értelmezni.

Mint látni fogjuk a későbbiekben, Matthew Gordley szerint a Prológus két szövegegység, (1.) a logoszhimnusz (2.) egy Keresztelőről szóló narratív bevezetés egybeszerkesztése által nyerte el mai formáját. Butler azonban koherensebb képet ad, amikor arról beszél, hogy a Prológusban azért kiemelten fontos a Keresztelő tanúsága, mert a János-evangélium azt a Krisztusról való tanúságot közvetíti, mely Keresztelő Szent Jánossal vette kezdetét, és amelyet a tanítványok adtak tovább Jézus halála után. A Mózes parancsára emelt kőoszlopok hasonlatosságára Keresztelő János a 'tanúság modellje', a szerencsétlenül végződő lakomát követően pedig már az új kőszikla: Péter apostol. Bolyki János is ezt a csapásvonalat követi, szerinte a Prológus végső formája teljes egészében János evangélista műve, a Keresztelőről szóló betoldások pedig nem szükségképpen redakciós betoldások.¹⁵

A midrásjellegű didaktika a kérdésekre, az ismétlések által megtalált válaszokra, a korrekciókra („*Nem ő volt a világosság...*”) épít, ezzel előmozdítva a spirituális fejlődést. A számmisztikának szintén óriási szerepe van, bizonyos szavak csak hétszer fordulnak elő az egész evangéliumban (pl. övéi), ezzel is ráirányítva a figyelmet az amúgy kevésbé feltűnő alapszavakra. Emlékeztünkbe idézhetjük, hogy a hetes szám milyen kiemelten fontos szám a héber gondolkodásban.

Habár a *Jelek Könyve* számos rejtélyt foglal magába, a dekóder ott hever az olvasó szeme előtt a Prológusban. Ha ezt valaki nem veszi észre, az evangélium zárva marad. A megoldás a görög fordítású *Tóra* és a *Septuaginta* további könyvei, például Dániel könyve a *hatalom* (ἐξουσία) szempontjából, vagy Izajás istenélménye a *dicsőséggel telve lenni* (πλήρης χάριτος) szóösszetétel kapcsán. Az evangélium a Tóra görög nyelvű magyarázó midrása, egyfajta tankönyv, mely továbbfűzi a Szentírásban megszólaló témákat az örömhír szolgálatába állítva. A Prológus elmondja, hogy Isten már a teremtés kezdete

15 BOLYKI: „*Igaz tanúvallomás*”. *Kommentár János evangéliumához*. 69.

előtt magában hordta az életet és a fényt, a még meg nem teremtett létezőkhöz való viszonyát (lásd *Jelenések* könyve emberekért leölt, s egyúttal feltámadt báránya), hogy nem volt egyedül, hanem ott volt az ő egyszülöttje, valamint hogy ez a valaki *férfi* volt (οἶτος) – megelőlegezve a dramaturgiai csúcst: a megtestesülést. Mindezek a Tórából még nem derültek volna ki. Ugyanakkor az alapszavak ismerete az LXX nélkül aligha lehetséges, ezért a Prológus kódja a *Septuaginta*.¹⁶

3. János evangélista és Alexandriai Philón

Henrik P. Thyssen nem ért egyet a Logosz és a Ter 1-ben szereplő Isten szava azonosítással.¹⁷ Szerinte ez a modern exegézis találmánya, ugyanis a patrisztikus irodalomban nincsenek nyomok erre az interpretációra. Mivel a logosz szó 'kívülről jött', hellenista zsidó fogalom, szerinte János Prológusa is ebben az értelemben használja a szót. Az értelmezés első szintje a logosz mint értelem, az *Isten szava* csak másodlagos jelentés. Thyssen úgy gondolja, hogy az Isten szavával való azonosítás a Kr. u. IV. században történt meg, méghozzá praktikus szempontból, hiszen a görög logosztan nehezen volt érthető, és eredetileg az intellektuális réteget célozta meg. Eszerint a kereszténység logoszfogalma olyasvalakitől származhat, aki jól

16 Egy 2015-ös tanulmányában Thomas W. Butler szintén összefoglalja alapvető megállapításait. A keresztény szövegek rabbinikus olvasási módszeréhez (hiszen az kereszténység zsidóságon belüli mozgalomként vette kezdetét) a szerző az alábbi kulcsokat adja, melyeket fontosnak tartok ismertetni: (1.) Találd meg az *alapszót* az evangéliumban! Ezek jánosi metaforák is lehetnek. (2.) Az evangélium néhány alapszava formailag teljesen megegyezik az LXX-ben talált alakokkal. Ez a modern keresőprogramok segítségével ma már csak egy kattintás, de akkoriban sokáig tartó kutatás volt. (3.) Figyelj a nyelvjátékokra, a szavak többértelműségére! (4.) Egy-egy szó elemzésénél az LXX-ben valamennyi előfordulását vizsgálj meg! Milyen kontextusban fordul elő a szó? (5.) A szóismétlés fontos dologra hívja fel a figyelmet! (6.) Keresz szókapcsolatokat vagy ismétlődő mintázatokat! (7.) A hibák nem mindig hibák, lehetnek jelek is. (8.) Tegyl fel kérdéseket magadban! Mit mond az evangélium? (9.) Figyelj az érzéseidre is, a szent szöveg az érzelmeid világával is dolgozik. (10.) Kétezer év távlatából az újszövetség nyelvezete idegen lehet, járj utána annak, amit nem értesz! (11.) Beszéljess azokkal, akik élnek az evangéliumot, és napról napra értelmezik. (12.) Figyeld az ismétlődéseket magában az evangéliumban is, a számmisztika fontos! (13.) Az írásokban előfeltételezett, de számodra ismeretlen rabbinikus szokásoknak is járj utána! (14.) Ismerd meg a rövidítéseket (pl. törvény = Tóra)! (15.) Nem minden alapszót találj meg a Tórában. A tizenöt kulcs talán segíthet bennünket abban, hogy az evangélium zárva ne maradjon, hogy az 'írás kincseskamrájából' mindenki előhozhasa a neki szentelt részt. In: Thomas W. BUTLER: *The Gospel According to John: A Midrash of the Oral Tradition of Jesus*. 2015. [Kézirat]. https://www.academia.edu/34892326/The_Gospel_According_to_John_A_Midrash_of_the_Oral_Tradition_of_Jesus (Letöltés ideje: 2024. március 4.)

17 Henrik Pontoppidan THYSSEN: *Philosophical Christology. The New Testament*, 2006/2. 133–176.

ismerte a görög filozófiát és a hellenista zsidóság írásértelmezését.¹⁸ Találunk ilyenre példát az ApCsel 12,24-ben, ahol Lukács evangélista úgy beszél Apollóról, mint aki egy „alexandriai származású, ékesszóló és az Írásokban igen jártas ember volt”.

Thyssen meglátása szerint a logosztan választ kínált arra a problémára, amit az 'Isten megduplázódásának' nevezhetünk. A platóni dualista filozófia hatására az Isten és a világ közé ontológiai szakadék került, Isten ez által 'szuper-transzcendenssé' vált.¹⁹ A sztoikusok immanens logosztana erre a problémára adott egy választ. A Bölcsesség gondolata a zsidóságban szerinte egyszerűen 'görög filozófia zsidó köntösben'.²⁰ A logosz megtestesülése azért sem új gondolat, mert a hellenista zsidóság bibliaértelmezésében sosem Isten jelenik meg, vagy tesz valamit a földön, hanem mindig a logosz. Henrik P. Thyssen tanulmánya konzisztens, inspiráló, és a görög filozófia logoszának mélyebb megismerésére bátorít, azonban nem látja azt a kapcsolatot, amely a Prológus és a Ter 1 között már a megírás kezdetétől fontos szempont lehetett. Tagadhatatlan ugyanis a kapcsolat a Prológus és az LXX között.

Charles Harold Dodd (1884–1973), a megvalósult eszkatológia²¹ gondolatának egyik úttörője észrevette, hogy a fény, a forrás és a pásztor képét Alexandriai Philón és János evangélista is a logosszal hozza összefüggésbe.²² A három közös témán túl a legkézenfekvőbb hasonlóság Philón és János között, hogy mindketten ugyanazt a logosz szót használják.²³ Ha nem is beszélhetünk teljes azonosságról a két logoszszintézis kapcsán, figyelemre méltóak az alábbi párhuzamok:

- János evangélista valószínűleg nem ismerte az isteni *gondolati világ* platonista elképzelését, de a Logoszt odahelyezi Isten mellé, már a teremtés előtt.
- A logosz Philónnál bizonyos tekintetben különbözik Istentől. János evan-

¹⁸ Uo. 156.

¹⁹ Uo. 138.

²⁰ Uo. 151.

²¹ A megvalósult eszkatológia szerint Isten Országá nem a távoli jövőben érkezik el, hanem Jézus Krisztus működésétől kezdődően jelen idejű valóság.

²² Charles Harold Dodd: *The Interpretation of the Fourth Gospel*. Cambridge University Press, Cambridge, 1953. 54–73.

²³ SCHENCK: *Bevezetés Philón életéhez és írásaihoz*. 130.

gélísta az Isten szó *határozott névelőjével*, illetve annak hiányával ugyanezt érzékelteti. Philón is gyakran hivatkozik erre a határozott névelőre, amikor a Szentírásban a logosz szerepét kutatja. David T. Runia (1951–) megjegyezte, hogy ebben az időszakban egyedül Philónról és Jánosról tudjuk, hogy ilyen jellegű megkülönböztetéssel élt.²⁴

- A Jn 1,4–5-ben szereplő *élet és világosság* a Logoszban van. Philón a *De Opificio Mundi* című kommentárjában ugyanerről beszél: „mármost ez a láthatatlan fény, mely csak az értelem számára érzékelhető (ἀόρατον καὶ νοητὸν φῶς) az isteni Értelem képére (εἰκῶν) jön létre, és ő az, aki tudatunkba árasztja e fényt. Ez a mennyek feletti fényesség (ὑπερουράνιος ἀστήρ), a csillagok fényességének számunkra is érzékelhető forrása (πηγὴ τῶν αἰσθητῶν ἀστέρων).”²⁵ Philón szerint ugyanis ebből az értelmi fényből részesedik egyéni tulajdonságai szerint minden asztrális test a teremtés negyedik napján. Az értelem fényének meggyújtása után húzódik vissza a sötétség.²⁶ Nagyon hasonlít ez a gondolat a Jn 1,5-re, ahol a sötétség nem fogja fel a világosságot – Philón szavaival élve „*kitér*” előle. A fény motívuma után következzen most az életlehelet. Az istenképmásítás az alexandriai zsidó szerint abból fakad, hogy az isteni Értelem képére vagyunk teremtve. Philón az életlehelet arcba fújását úgy értelmezi, mint az értelemadás aktusát: „Az emberi létező legfőbb részébe ültette az uralkodó Értelmet (τὸν δὲ βασιλέα λογισμὸν ἐνιδρυσάμενος τῷ ἡγεμονικῷ).”²⁷ Nagyon szoros tehát a kapcsolat a fény és az életlehelet, valamint az isteni Értelem között. Megerősíthetjük Kenneth Schenk megállapítását, miszerint „*Philón az életet és a világosságot (Ter 1,3–4) az ideák teljes világával együtt a logoszban helyezte el*”.²⁸
- Philón *De Confusione Linguarum* című művében azt állítja, hogy akik *Isten*

24 Uo. 134.

25 PHILO OF ALEXANDRIA: On the Account of the World's Creation given by Moses (De Opificio Mundi). In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* 1. [Trans. Francis Henry COLSON, Rev. George Herbert WHITAKER]. Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1981. 25. A *De Opificio Mundi* magyarul is megjelent Patkós Judit fordításában (PHILÓN: A világ teremtéséről. [Ford. PATKÓS Judit]. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1991/6. 821–865.), mégis Francis Henry COLSON hatezer-ötszáz oldalas paralel kiadását veszem alapul az egységesség jegyében. A kiadás a Loeb Classical Library sorozatban jelent meg.

26 PHILO OF ALEXANDRIA: On the Account of the World's Creation given by Moses (De Opificio Mundi). 25.

27 Uo. 107.

28 SCHENCK: *Bevezetés Philón életéhez és írásaihoz*. 135.

fiai, azok a logoszhoz ragaszkodnak.²⁹ A Jn 1,12 a Logosz befogadásáról beszél, mint az istengyermekség feltételéről.

- A Jn 1,14 szerint Logosz testté lett. Ez egy Philóntól idegen gondolatnak tűnhet, de nem feledkezhetünk meg a logosz és a Bölcsesség közötti hasonlóságról, így a Bölcsesség harmadik aspektusáról, miszerint meglátogatja az emberiséget. Philón *De Somniis* című alkotásában³⁰ arról beszél, hogy a logosz Isten helyett jön el a földre. János prólógusa ennek az eljövételnek a módjára ad sajátos választ.

Létezik olyan meggyőző elmélet is, mely szerint János evangélista ismerete és célzatosan alakította át Alexandriai Philón logosztanát.³¹ Robert Peltier és Dan Liroy tíz pontban foglalja össze a jánosi korrekciókat.³² Az alexandriai szellemi áramlat és filozófia eszerint befolyásolhatta János evangélistát, azt viszont, hogy a hellenista zsidóságra milyen hatással volt Philón – ezen áramlat egyetlen számunkra is ismert, de a zsidóság részéről kevésbé elfogadott képviselője –, továbbá, hogy gondolatai milyen gyorsan váltak ismertté még életében (akár személyes tanítása által, akár művein keresztül), ezek olyan kérdések, amelyekre nem tudjuk a pontos választ. Ha csak elenyésző szerepet tulajdonítunk a görög filozófia befolyásának, ezt már nem tehetjük meg a későbbiekben, amikor az egyházatyák műveiről beszélünk. Amikor például Alexandriai Kelemen kidolgozta logosztanát, három fő művéből kettő megírásakor bizonyosan ott voltak íróasztalán a másik alexandriai művei.³³

Érdemes tehát fenntartanunk az indirekt kapcsolat lehetőségét a görög filozófia, s így Alexandriai Philón és János prólógusa között, melyet megerősít to-

29 PHILO OF ALEXANDRIA: On the Confusion of Tongues (De Confusione Linguarum) In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* 4. [Trans. Francis Henry Colson, Rev. George Herbert WHITAKER] Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1985. 89–91.

30 PHILO OF ALEXANDRIA: On Dreams, that they are God-sent (Quod a Deo mittantur Somnia or Deo Somniis). In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* 5. [Trans. Francis Henry Colson, Rev. George Herbert WHITAKER] Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1988. 423.

31 Robert PELTIER – Dan LIROY: Is John's λόγος Christology a Polemical Response to Philo of Alexandria's Logos Philosophy (Part I.) *Conspectus*, 2019/1(28). 65–90., Robert PELTIER – Dan LIROY: Is John's λόγος Christology a Polemical Response to Philo of Alexandria's Logos Philosophy (Part II.) *Conspectus*, 2019/1(28). 91–119.

32 Uo. 114–117.

33 David T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature. A Survey*. Van Gorcum – Fortress Press, Assen – Minneapolis, 1993. 132.

vábbi három téma: a manna, az Istent egyedül látó logosz és az *égő csipkebokor*.³⁴ Ezek nem tartoznak szorosan a Prológushoz, de növelik a közvetett kapcsolat valószínűsíthetőségét. Ha Philón szintézise egyáltalán nem befolyásolta volna a János-evangélium Logosz-elképzelését, akkor is elmondható, hogy önmagában hatalmas érték, és az összehasonlítás segíti a Prológus értelmezését. Raymond B. Brown két mondatban cáfolja F. M. Brunt hipotézisét: ha Philón sohasem létezett volna, (1.) jóval kevesebbet tudnánk az Evangélium gondolkodásának háttéréről, (2.) továbbá az Egyházatyák értelmezése sem lehetett volna ugyanolyan.³⁵

4. Jézus Krisztus, a Logosz

A zsidó hagyományokat sajátjaként ismerő, és azokat a maguk teljességében megvilágító János evangélista célja, hogy Jézus Krisztus evangéliuma minden emberhez eljusson, hogy azt mindenki megérthesse és befogadhassa. János evangélista a Logosz szóban olyan médiumot látott, amely alkalmas lehetett mind a zsidó hagyományok ismerői, mind pedig a hellén kultúrkörből érkezettek számára az üzenet lényegének továbbadására, attól függően, hogy mekkora görög hatással számolunk. Az üzenet a következő: Jézus Krisztus a teljes és tökéletes kinyilatkoztatás, az isteni élet kommunikálója az emberiség felé (vö. 1Jn 1,2; 5,20; Jn 1,17). A Prológus fő érdeme talán abban rejlik, hogy a Logosz kettős funkcióját vezeti be. Egyszerre beszél (1.) a Logoszról mint a világteremtés közvetítőjéről, és (2.) mint az isteni üdvösségkinyilatkoztatás közegéről. A Logosz küldetését tehát egyszerre fogalmazhatjuk meg a teremtetési és a megváltástani szempontból.

Raymond E. Brown szerint János Logosz-értelmezése meghaladja a zsidók és a görögök Logosz-fogalmát. *„Isten személyes és kreatív tevékenysége akkor nyilvánult meg, amikor a Logosz testté lett.”*³⁶ Az amerikai exegéta Alan Richardson idézi, aki (1905–1975) így fogalmaz: *„Krisztus Isten teremtető ereje láthatóvá válva az emberek számára.”*³⁷ Máté evangéliuma Ábrahámig vezeti vissza Jézus családfáját, Lukács egészen Ádámig, János pedig az öröklétbe helyezi Jézus

³⁴ Uo. 136–137.

³⁵ Raymond B. BROWN: *The Gospel according to John*. Vol 2. Continuum International Publishing, New York, 1966–1970. 298.

³⁶ Vö. BROWN: *The Gospel according to John*. 430.

³⁷ Uo. 431.

eredetét. A Logosz örökkévalósága szemben áll a teremtett világ mulandóságával. Minden, ami van vagy lesz, az a Logosz által létezik.

A Logosz tehát nemcsak Istennel áll kapcsolatban, de velünk, az emberekkel is. Már csak azért is, mert „*minden élet a Logoszban lévő életerő kifejeződése*”.³⁸ János arról beszél, hogy az élő Isten élete a Logoszban jön el számunkra. Az evangélium utolsó mondata szerint, aki hisz Jézus Krisztusban, az ebből az életből részesedik (Jn 20,31). Jézus küldetése során számtalanszor hivatkozik az étellel való kapcsolatára.³⁹ A zsidó hagyomány és János Logosza között kapcsolatot jelent a Bölcsesség és a Törvény életet közvetítő, megvilágosító szerepe. Jánosnál ezt váltja fel Jézus Krisztus személye.

Az élet és a fény Istennel való kapcsolatának őszinte megvallásáról olvashatunk a Zsolt 36,10-ben: „*Tenálad van az élet forrása, a te fényedben látjuk a világosságot.*” János a fény, a világosság témáját is átveszi és Jézusra alkalmazza. A világosság mindig ragyog a teremtés fölött, és nem kerüli el a másik realitást, a sötétséget, hanem folyton beleragyog. Az üdvözítő fény behatol az emberi sötétségébe és „*eloszlatja a kifogásokat*”.⁴⁰ Ez a sötétség azonban felül tud kerekedni a fényen, Isten üdvözítő tevékenységét határátlépésként is érzékelheti, visszautasíthatja, és el is nyomhatja azt. Akik a **κατελαβεν** szót *legyőzni* értelemben fogják fel, azok úgy értelmezik az alábbi szakaszt, hogy a fény örökké beleragyog a sötétségbe, és a sötétség azon sohasem képes felülkerekedni.⁴¹ Aki követi ezt a világosságot, és hisz benne, az a világosság gyermekévé válik (Jn 12,36). A hitnek itt központi szerepe van, mert aki hisz, nem vész el, hanem örök élete lesz Istenben (Jn 3,16).

Egy másik kulcsszó a *tanúság*: János evangélista tanúságának célja, hogy minden ember eljuthasson erre az életet adó hitre. Bolyki János talán legeredetibb gondolata, hogy úgy fogja fel János evangéliumát, mint az Isten önmagáról szóló tanúságtételt: „*Véleménye szerint János evangéliuma az Isten és a világ között zajló kozmikus per drámájában tanúként felszólaló János igaz vallomása.*”⁴² Innen a kötet címe is. Isten eszerint Jézus feltámasztásával 'perújrafelvétel' kezdett, melynek összefoglalt tanúvallomása János evangéliuma.⁴³

38 Howard F. WILBERT: The Gospel According to St. John. In: George Arthur BUTTRICK (ed.): *The Interpreter's Bible, Luke and John*. Vol. 8. Abingdon, New York – Nashville, 1952. 465.

39 Vö. Jn 3,16; 5,40; 6,47; 10,10, 28; 11; 14,6; 17,2.

40 BROWN: *The Gospel according to John*. 433.

41 Vö. BOLYKI: „*Igaz tanúvallomás*”. *Kommentár János evangéliumához*. 67.

42 Uo. 16.

43 Uo. 52.

A Logosz megtestesülése által az Örökkévaló belépett a mulandó világba, hogy megvilágosítsa az embereket. Ez nem pusztán értelmi felismerése annak, hogy mi az élet értelme, de egyúttal meghívás igazi természetünkre, az istenfiúságra is. „*A világosság hitre hív.*”⁴⁴ A világ elfordult a Teremtőtől önmaga felé – nem ismeri az Atyát. A Fiú azért jött, hogy őt kinyilatkoztassa (Jn 17,25). A tudás, amit a világosság, a Logosz nyújt, nem informatív – ahogyan azt a gnosztikusok gondolták –, hanem a megbocsátáson alapul, és gyökereiben változtatja meg az emberek Istenhez fűződő viszonyát. A Logosz a választott nép szívében nem talált maradást, de néhányan, akik megvallották őt, megkapták a lehetőséget, hogy Isten fiai legyenek. „*Csak egyetlen út vezet Isten felé: az újjászületés, és ezt csak egyvalaki adhatja meg: a Logosz.*”⁴⁵ Az istenfiúság elővételeződik a teremtésben, de azt Isten teljesíti be szeretetből.

A Prológus üzenete a 14–18. versben éri el csúcspontját. János megvallja, hogy ez az isteni, teremtető élet, megvilágosító és megszabadító erő testté, szemlélyé lett. Pontosabban *hússá* (σάρξ), ami sokkal radikálisabb kifejezés, és mindenfajta emberi korlátozottságot, ugyanakkor a többi testi lénnel való sorsközösséget is magában foglalja. Mózes kőtáblái emberi szívvé lettek.⁴⁶ Isten ingyenes jó szándéka, kegyelme és igazsága tárult fel Jézus Krisztusban. Dicsósége pedig azzal függ össze, hogy minden, amit gondolt, mondott, vagy tett, tökéletes volt. Habár Istent csak a Logosz, az ő egyszülöttje ismeri, ha megismerjük a Logoszt, mi is megismerhetjük Istent. Ez a *megtestesülés* (*incarnatio*) az Isten Szavának írásba foglalásával (*inscripturatio*) is párhuzamba állítható, amit Bolyki szerint nyugodtan nevezhetnénk *inkarnációs hermeneutikának*.⁴⁷ Érdekes látnunk, hogy az olyan fogalmak, mint a dicsőség, élet, igazság, világosság stb. hogyan irányulnak mind egy személyre, a megtestesült Logoszra. János Logoszának már önmagában nagyon gazdag jelentésköre van, de mégis e kulcsfogalmak segítségével fejt ki tanúságát.

Edward L. Miller megállapítja, hogy a Prológus az evangélium egyfajta sumája, az összes nagy témát összefoglalja.⁴⁸ Meglátása szerint a jánosi Logoszt nem a hagyománytörténet útvesztőjében kellene értelmezni, hanem az evangé-

44 BROWN: *The Gospel according to John*. 435.

45 Uo. 436.

46 Edwyn Clement HOSKYNs: *The Fourth Gospel*. Faber and Faber, London, 1940. 147.

47 BOLYKI: „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. 47.

48 Edward L. MILLER: The Johannine Origins of the Johannine Logos. *Journal of Theological Literature*, 1993/3. 446.

liumon belül. Egyetérthetünk azzal a megállapításával, hogy a vallástörténeti vizsgálódás számos kritikus témával találhatja magát szemben. Ilyen például Alexandriai Philón és az Újszövetség kapcsolata; egy esetleges kereszténység előtti gnosztikus megváltó himnusz léte; a kérdés, hogy vajon a Memra isteni személyt jelöl-e stb. Edward L. Miller alternatív utat javasol, mely a Logosz és a szó (λογος) gyakorlatias felhasználásából indul ki a János-evangélium szövegében. Szerinte a kettő közül a Prológus megírásának idejére – amely véleménye szerint az 1Jn és a János-evangélium Prológus nélküli törzse után keletkezett – a Logosz krisztológiai felségcímmé változott. Azért a Logosz, és nem a szó, mert előbbinek már egyébként is gazdag múltja volt. A kutató szerint az 1Jn-ban szereplő élet Igéje az Isten szava, Bölcsesség bibliai hagyománya nyomására átvette azok jellegzetességeit. Az élet Logosza és az Isten Logosza szóösszetételekből eleinte megmaradt a Logosz, majd egyre inkább megszemélyesült, történelmi-vé vált, és azonosult Jézus Krisztussal.⁴⁹

Nicola F. Denzey (1966–) abból indul ki magyarázatában, hogy a Ter 1 elbeszélésében számos 'rés' található.⁵⁰ A gnosztikus irodalomban⁵¹ találhatunk olyan szövegméleket, melyek ezeknek a részeknek a betöltését célozzák. A Nag Hammadiban, 1945-ben talált *Háromalakú Ősgondolat* című alkotás nagyon szoros hasonlóságokat mutat a Prológussal.⁵² A két szöveg valószínűleg „gnoszticizáló és hermeneutikai továbbfejlesztése, és egyben szótériológiai mítosszá alakítása a bölcsességi tradícióknak, a Ter 1 különleges olvasatára és értelmezésére alapozva”.⁵³ A kutató szerint mindkét szöveg közös vallási milióból származik, hasonló témák foglalkoztatják őket, de teljesen más megváltástant akarnak kifejleszteni. A kutató elmélete megengedi a külső befolyást a Logosz-konceptió kapcsán, hiszen ezt a gnoszticizáló törekvést hellenista zsidó körökből eredezteti, ahol a Logosz gondolata többé-kevésbé ismert volt.

Herman Ridderbos (1909–2007) szerint az evangélium teológiája és keletkezéstörténete szorosan összetartozik. Szóhasználatának értelmezését és megér-

49 Uo. 455.

50 Nicola Frances DENZEY: Genesis Traditions in Conflict? The Use of Some Exegetical Traditions in the „Trimorphic Protennoia” and Johannine Prologue. *Vigiliae Christianae*, 2001/1. 34.

51 A szerző szerint érdemesebb „korai keresztény heterodox gondolkodásról beszélni értelmiségi körökben, különösképpen a hellenista zsidóság filozófiájában és íráserőtelmezésében”. Lásd Uo. 22.

52 A Háromalakú Ősgondolat. In: BÁNFAI András (ford.): *Mennydörgés. A Nag Hammadi-i Könyvtár gnosztikus kódexei*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2002. 307–319.

53 DENZEY: Genesis Traditions in Conflict? The Use of Some Exegetical Traditions in the „Trimorphic Protennoia” and Johannine Prologue. 32.

tését erősen meghatározza az a kor és szellemi miliő, amelyben keletkezett.⁵⁴ Főleg német nyelvterületen sok kutató gondolja úgy, hogy a Prológus váza egy Logosz-himnusz, amit később az evangélista kiegészített, és Krisztusra alkalmazott, megtörve a versek ritmikáját.⁵⁵ Ez más következtetéshez vezet, mint Edward L. Miller elmélete, aki a Prológus Logoszt magából az evangéliumból eredezteti. Ridderbos cáfolja Miller azon elméletét, miszerint az Evangélium vezérmotívuma nem magából a János-evangéliumból származik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Logosz egy idegen test az evangélium korpuszában, hiszen a motívum „teljesen integrálódott, kereszténnyé vált, átformálódott”.⁵⁶

A Logosz fogalmának idegen eredete vagy egy már létező himnusznak, vagy pedig hellenista elképzelések és szavak átvételének köszönhető. A Logosz nem egyszerűen egy olyan szó, amit mindenki ért, hanem sokkal inkább nyomatékosítása a megtapasztalt Krisztus-eseménynek. Ezek szerint „a Prológus alanya Jézus Krisztus, a Logosz az állítmánya”.⁵⁷ A Prológus nem jámbor elmélkedés, misztikus meditáció, teológiai spekuláció. Az evangélista olyan küzdelmek közepén áll, amelyekre újra és újra választ kell adnia. A Prológus üzenete *kérügmátikus* jellegű.⁵⁸ Frédéric Manns (1942–) erre a hithirdető jellegre hívja fel a figyelmet az egész evangéliummal kapcsolatban, mivel János számára a tanúságtételnek központi jelentősége van.⁵⁹

Ridderbos szerint a Prológus fő üzenete abban rejlik, ahogyan az isteni közvetítő két oldala: a preegzisztens és a megtestesült Logosz egymáshoz viszonyul. A kutató szerint az evangélium és a Prológus célja, hogy meggyőzze az olvasót arról, hogy Jézus Krisztus a Messiás. Eszkatologikus dimenziók hiányát sem tapasztalhatjuk, hiszen a 'kezdetben' nem egy régi bibliai tradíció lapjainak újraolvasása, hanem egy új teremtés kezdete.⁶⁰

Matthew Gordley (1972–) a műfaj által kívánja meghatározni a Prológus szerepét. Úgy gondolja, hogy túlságosan bizonytalan és vitatott, hogy mit is

54 Herman RIDDERBOS: The Structure and Scope of the Prologue to the Gospel of John. *Novum Testamentum*, 1966/2. 180.

55 Pl. Ernst Haenchen, Ernst Käsemann, Rudolf Schnackenburg. Vö. Uo. 184.

56 Uo. 187.

57 Uo. 191.

58 Uo. 191.

59 Frédéric MANNs: *A Logosz bővületében. Zsidó hagyományok, keresztény értelmezés a jánosi iratokban.* Sapientia Főiskola – L'Harmattan, Budapest, 2016. 138.

60 Vö. BOLYKI: „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához.* 63.

értünk újszövetségi himnuszon, ezért érdemes körülnéznünk a héber Bibliában és a második Templom zsidó irodalmában.⁶¹ A didaktikus himnusz – legyen az zsoltár, himnusz, imádság – olyan műfaj, amelynek célja a közösségi istendicséret, és egyúttal valamilyen tanítás, gondolat vagy teológiai igazság átadása a hallgatóságnak. Ez az üzenet gyakran a közösség életére nézve aktualizált, ezért ablak, melyen betekintve ebben az esetben a jánosi közösség portréja látható, felismeréseivel, üldöztetéseivel és reményeivel együtt. Számos zsoltár – akár közvetett módon, akár közvetlenül – él ezzel a dicsőítésbe rejtett tanítással (pl. Zsolt 34,11; 78,1). A qumráni irodalomban szintén felfedezhetjük ezeket a lehetőséget, ezért nem lepődhetünk meg, ha újszövetségi szerzők is ilyen céllal használják a himnikus költészetet. A bölcsességi irodalom didaktikus szövegei (pl. Bölcs 10) – melyek a Bölcsességnek megváltó szerepet is tulajdonítanak (Bölcs 6,22–23, 25) – szoros rokonságot mutatnak a hellenista himnuszokkal. Ebből viszont az következik, hogy a *János-evangélium* prológusának eredete szempontjából a zsidó irodalmon kívül is érdemes körülnéznünk. A közösség üdvtörténeti tapasztalatára alapozva a szerző új jelentést ad örök érvényű teológiai igazságoknak. János „*sűrgeti a hallgatóságot, hogy úgy tekintsenek magukra, mint akik a kegyelem és igazság birtokosai és Isten gyermekei*”.⁶²

Azoknak, akik a Prológust himnusznak, illetve didaktikus himnusznak tartják, szembe kell nézniük a 6–8. és a 15. vers formatörő mivoltával. Matthew Gordley szerint ezeknek az interpolációknak az a célja, hogy kimutassák a Keresztelő iránt érzett tiszteletet, és egyúttal megkülönböztessék a megtestesült Logosztól.⁶³ Mint már említettük korábban, a kutató szerint a végső redaktor összedolgozta a narratív Prológust, mely Keresztelő Szent János működésével kezdődött, a Logoszról szóló himnusszal. Szerinte az így keletkezett Prológus dinamikája túlszárnyalta azt, amit külön-külön adhattak volna.

Nem mindenki fogadja azonban el, hogy a szövegegység egy himnusz. Daniel Boyarin (1946–) öt pontban sorolja fel ellenérveit: (1.) *Sitz im Leben*je a hithirdetés, nem pedig a magasztalás. (2.) Narratív, ezért nem himnuszjellegű. (3.) Párhuzamba hozható más szövegekkel, és a szövegköztiség nem le-

61 Matthew GORDLEY: The Johannine Prologue and Jewish Didactic Hymn Traditions. A New Case for Reading the Prologue as a Hymn. *Journal of Biblical Literature*, 2009/4. 781.

62 Uo. 786.

63 Uo. 794.

het a himnikus költészet sajátja. (4.) Különbözik a bölcsességi himnuszoktól, melyekkel gyakran összefüggésbe hozzák. (5.) A himnuszok különbözősége miatt hiábavaló közéjük sorolni.⁶⁴

Matthew Gordley ragaszkodik didaktikus himnuszelméletéhez, és cikkében igyekszik megcáfolni Daniel Boyarin ellenérveit. Szerinte a liturgikus közeg szükségszerűen tartalmaz tanítást is, és a homiletikus célzat sem nélkülözheti az istendicséret elemeit. A liturgikus dimenzió egyébként nem kötődik minden himnuszhoz, így a Prológus is lehet egy kultuszon kívüli, tanító célzatú költemény. A második érv ellen a zsoltárok történelemszemléletét állítja elénk, ahol a cél az üdvösségtörténetet átélmélkedve Isten tervének felismerése a jelen helyzetben.

Nem kizárt, hogy a parallelizmus és szövegeköttség a zsidó költészet jellemzője. A Prológus más szövegekkel való kapcsolatának felismerése az értelmezés, nem pedig a keletkezéstörténet szintjén mozog. Az eltéréseket a bölcsességi himnuszok és a Prológus között Gordley azzal magyarázza, hogy az előbbi csak egy része a zsidó himnikus költészetnek, melynek vívmányait az újszövetségi szerző egy tágabb hagyomány szellemében használja fel. Az, hogy a kutatók eddig nem jutottak konszenzusra a himnusz eredeti formáját illetően, nem a próbálkozás hiábavalóságának köszönhető, csak egy jele annak, hogy a kutatásba még nagyobb energia befektetése szükséges.

A Prológus hidat ver a zsidó hagyomány és az evangélium közé, és egyúttal kozmológiai alapvetést is ad.⁶⁵ A didaktikus himnuszmodell a történelmi, filozófiai, teológiai, exegetikai és retorikai hagyományokkal való kapcsolatok fényében a Prológus gazdagságát hangsúlyozza, ezért a szerző előnyösebb megközelítésnek tekinti, mint a targumi kapcsolatokon alapuló vagy a tradicionális himnuszmodellt.⁶⁶

5. Összefoglalás

Érdekes összehasonlítanunk a fent említett szerzők gondolatait. A különböző elméletek azt mutatják, hogy a diskurzus nyitott, és ha megelégszünk egy könnyű megoldással, az az igazság egyoldalú megközelítésével járhat. A Já-

⁶⁴ Uo. 796.

⁶⁵ Uo. 800.

⁶⁶ Uo. 801.

nos-prológus mind formailag, mind tartalmát tekintve sokszínű hagyományból táplálkozik. Attól függetlenül, hogy a szerző csak a palesztinai zsidó hagyományra alapoz, vagy az alexandriai zsidóság fogalomtárán keresztül jut el a Logoszhoz – esetleg a kettőt ötvözve gondolkodik –, a különböző kultúrák értelmező szerepével mindenképpen számolnunk kell.

A tanulmányban leírtakkal számot vetve inkább látom úgy, hogy János mindkét hagyományt kiválóan ismerte. Annyiban azonban ki kell egészíteni ezt a megállapítást, hogy a János-evangélium Prológusa a *Septuagintával* való szoros kapcsolata miatt ugyan feltételezi a hellenista bibliaértelmezés ismeretét, de nem feltételezi a görög filozófiai logosztan mélyreható tanulmányozását. János evangélista üzenetét egyedül a diaszpóra zsidó hagyományából is megérthetjük, és ebben Bolyki János és Thomas W. Butler iránymutatását tekintem irányadónak. A filozófiai logosztan az Egyházatyák számára megkehlhetetlen, feldolgozásra váró terület volt, de János számára annyi volt fontos belőle, amennyit az *LXX* fordítása során a fordítók a szent szövegre nézve irányadónak tarthattak.

Henrik P. Thyssennel ellentétben nem gondolom, hogy a szerző számára a görög elit lett volna a fő célközönség. A Ter 1-gyel és más *LXX* passzusokkal való kapcsolat alapján inkább azt az álláspontot erősíteném, hogy a Prológus az őskeresztények egy Palesztinából eredő, Kis-Ázsiában megerősödő ágában nyert megfogalmazást, célja pedig a pogány-keresztény misszió volt.⁶⁷ A Prológus kutatás- és keletkezéstörténetéről, exegéziséről és teológiai mondanivalójáról még sok mindent el lehetne mondani, de erre terjedelmi okokból, és mert már mások is kiválóan írtak erről, nem vállalkozhatok. Azt azonban remélem, hogy a tanulmányban áttekintett elképzelések ismerete csak bővítheti azt a horizontot, amelyen belül János minket is megszólíthat, hogy a mi logoszképünkbe illeszthesse bele hitvallását Jézus Krisztusról.

67 Vö. BOLYKI: „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. 34.

Irodalomjegyzék

- BÁNFALVI András (ford.): *Mennydörgés. A Nag Hammadi-i Könyvtár gnosztikus kódexei*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- XVI. BENEDEK: *Hit, értelem és egyetem. Emlékek és reflexiók*. Regensburg, 2006. szeptember 12. <https://archiv.katolikus.hu/szit/ratzinger-20060912.html> (Letöltés ideje: 2025. január 6.)
- BOLYKI János: „*Igaz tanúvallomás*”. *Kommentár János evangéliumához*. [Szerk. ZSENGELLÉR József]. Osiris Kiadó, Budapest. 2001.
- BORGEN, Peder: Logos was the True Light. Contributions to the Interpretation of the Prologue of John. *Novum Testamentum*, 1972/2. 115–130.
- BROWN, Raymond B.: *The Gospel according to John*. Vol 2. Continuum International Publishing, New York, 1966–1970.
- BROWN, Raymond E.: The Prologue of the Gospel of John. John 1:1–18. *Review & Expositor*, 1965/4. 429–439.
- BUTLER, Thomas W.: *A Day with Jesus. The Prologue*. [Kézirat] https://www.academia.edu/37198114/A_Day_with_Jesus._The_Prologue_of_the_Gospel_According_to_John (Letöltés ideje: 2024. március 4.)
- BUTLER, Thomas W.: *The Gospel According to John: A Midrash of the Oral Tradition of Jesus*. 2015. [Kézirat] https://www.academia.edu/34892326/The_Gospel_According_to_John_A_Midrash_of_the_Oral_Tradition_of_Jesus (Letöltés ideje: 2024. március 4.)
- DENZÉY, Nicola Frances: Genesis Traditions in Conflict? The Use of Some Exegetical Traditions in the „Trimorphic Protennoia” and Johannine Prologue. *Vigiliae Christianae*, 2001/1. 20–44.
- DODD, Charles Harold: *The Interpretation of the Fourth Gospel*. Cambridge University Press, Cambridge, 1953.
- GORDLEY, Matthew: The Johannine Prologue and Jewish Didactic Hymn Traditions. A New Case for Reading the Prologue as a Hymn. *Journal of Biblical Literature*, 2009/4. 781–802.
- HOSKYN, Edwyn Clement: *The Fourth Gospel*. Faber and Faber, London, 1940.
- KOCSIS Imre: *Bevezetés az Újszövetség kortörténetébe és irodalmába*. 2. köt. Szent István Társulat, Budapest, 2014.
- MANNS, Frédéric: *A Logosz bővületében. Zsidó hagyományok, keresztény értelmezés a jánosi iratokban*. Sapientia Főiskola – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- MILLER, Edward L.: The Johannine Origins of the Johannine Logos. *Journal of Theological Literature*, 1993/3. 445–457.
- PELTIER, Robert – LIOY, Dan: Is John's λόγος Christology a Polemical Response to Philo of Alexandria's Logos Philosophy (Part I.) *Conspectus*, 2019/1(28). 65–90.

- PELTIER, Robert – LIOY, Dan: Is John's λόγος Christology a Polemical Response to Philo of Alexandria's Logos Philosophy (Part II.) *Conspectus*, 2019/1(28). 91–119.
- PHILO OF ALEXANDRIA: On the Account of the World's Creation given by Moses (De Opificio Mundi). In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* I. [Trans. Francis Henry COLSON, Rev. George Herbert WHITAKER] Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1981. 6–137.
- PHILO OF ALEXANDRIA: On the Confusion of Tongues (De Confusione Linguarum) In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* 4. [Trans. Francis Henry COLSON, Rev. George Herbert WHITAKER] Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1985. 8–119.
- PHILO OF ALEXANDRIA: On Dreams, that they are God-sent (Quod a Deo mittantur Somnia or Deo Somniis). In: *Philo in Ten Volumes (and Two Supplementary Volumes)* 5. [Trans. Francis Henry COLSON, Rev. George Herbert WHITAKER] Harvard University Press – William. Heinemann Ltd., Cambridge (Massachusetts) – London, 1988. 294–431.
- PHILÓN: A világ teremtéséről. [Ford. PATKÓS Judit] *Magyar Filozófiai Szemle*, 1991/6. 821–865.
- RIDDERBOS, Herman: The Structure and Scope of the Prologue to the Gospel of John. *Novum Testamentum*, 1966/2. 180–201.
- RUNIA, David T.: *Philo in Early Christian Literature. A Survey*. Van Gorcum – Fortress Press, Assen – Minneapolis, 1993.
- SCHENCK, Kenneth: *Bevezetés Philón életéhez és írásaihoz*. [Ford. SZABÓ Xavér] L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.
- TAKÁCS Gyula: Kölcsönös immanencia a Szent János-evangéliumban. In: PUSKÁS Attila – PERENDY László (szerk.): *Istenképesség, átistenülés, emberi méltóság. Varia Theologica* 10. Szent István Társulat, Budapest, 2019. 54–65.
- THYSSEN, Henrik Pontoppidan: Philosophical Christology. *The New Testament*, 2006/2. 133–176.
- WILBERT, Howard F.: The Gospel According to St. John. In: George Arthur BUTTRICK (ed.): *The Interpreter's Bible, Luke and John. Vol. 8*. Abingdon, New York – Nashville, 1952. 437–473.

TÓTH TAMÁS

AQUINÓI SZENT TAMÁS KÖZGAZDASÁGTANA A *SUMMA THEOLOGIAE* ALAPJÁN

1. Bevezetés

Aquinói Szent Tamás, az angyali doktor munkássága általában a filozófiai és teológiai értekezések megszokott témája közé sorolandó, hiszen a skolasztikus világ fentebb említett oszlopkövei is alapvetően Tamáson nyugszanak. Mégis oly kevés szó esik arról, hogy az általunk nagyra becsült domonkos rendi doktor nemcsak a fentebb említett diszciplínák kiemelt sarokköve, hanem a közgazdaságtan történeti fejlődését tekintve a preklasszikus iskola tagjaként tartható számon, minekutána a skolasztikus filozófia, szisztematikus teológia és az egyházjog keretein alapulva a *Summa Theologiae* címet viselő munkájában olyan centrális főbb közgazdaságtani és erényetikai kérdést érintenek, mint a munkamegosztás, az igazságos árképzés,¹ a magántulajdon, a hitel és a kamatszedés kérdése.² Hogy miért nem foglalkoztak eddig Aquinói Szent Tamás ökonómiájával a magyar gondolkodók (tisztelet az üdítő kivételnek, mint például Baritz S. S. munkássága), arra a mi szempontunkból nehéz adekvát választ adni. Az bizonyos, hogy a közgazdaságtan esztétörténeti háttérét kutatók részéről egyfajta közömbösség figyelhető meg, mely magatartás komoly elhatárolódást mutat az intézményesült egyházi hagyományok skolasztikus természetével szemben. Továbbá meg kell említenünk az ebből fakadó reduktív szemléletet, Arisztotelész filozófiai világa után a középkori világrend nem engedett klasszikus értelemben teret a gazdasági kérdéseknek, mivel azok természetüknél fogva naturális jellegűek voltak. Végül a trón

1 Vö. BITTSÁNSZKY Géza – IVICZ Mihály – SCHLETT András – BOTOS Katalin: *Közgazdaságtani bevezetés*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 124.

2 Lásd Pierluca AZZARO – GÁJER László (szerk.): *A Közép-európai országok társadalmi, gazdasági és spirituális helyzete az egyház társadalmi tanítása tükrében*. Szent István Társulat, Budapest, 2021. 171.

és az oltár szövetsége a teológia módszerét tartotta alkalmasnak a társadalmi kérdések vizsgálatára,³ ezért a magántulajdon és a keresztény eszménység etikailag akkortájt kontradiktórikus viszonyban is állhattak. Így az eszmetörténeti szakkönyvek azonnal a merkantilizmus kialakulásával és analitikus elemzésével folytatódhatnak. Jelen esetben ezért figyelmünket az angyal doktor lehetséges ökonómiája felé fordítjuk, aki valóban meghatározó írások alkotója a piaci árak igazságos vagy olykor igazságtalan alakulásáról.

2. Szent Tamás ökonómiájának ókori forrásai

Tamás bölcseleti alapjai a gazdasági kérdések tekintetében visszanyúlnak az ókori görög filozófusokig, mint Platón vagy kiemelt módon Arisztotelész kereskedelemmel kapcsolatos írásai, továbbá Hérodotosz és Tuküdidész, illetve a római hagyomány alapján Cicero (*De officiis*) és Vergilius (*Georgica*) munkásságáig, sőt a korai izraelita és muszlim filozófusokig, illetve tárgyunk természetéből adódóan a keresztény teológiára. Ám végül elmondhatjuk, hogy Tamás tanítása jelen esetben gazdasági és etikai alapú.⁴

2.1. Arisztotelész ökonómiájának főbb vonalai

Arisztotelész filozófiájának origójában köztudottan nem az ökonómiája állt, csupán ő alkotta meg az első hivatalos fogalmát e tárgykörnek, ami a gyakorlati filozófia közé sorolandó az etikával és a politikával karöltve.⁵ Az etika és a politika tudománya után az ökonómia volt az a terület, amely kezdetben a háztartásvezetés (szülők, leszármazottak, rabszolgák) gyakorlati teendőinek kérdéseire kívánt empirikus módon magyarázatot adni, ám később már a polisz makroügyei is az ökonómia kérdéseit alkották, hiszen a görög erénytannal és a politikával egyaránt Arisztotelész az igazságosság szellemében kívánja mind az *oikosz*, mind a *polisz* számára a legfőbb jót elérni (*eudaimonia*), figyelemben tart-

3 SÁRKÁNY Péter (szerk.): *A közgazdaság története*. Edutus Főiskola, Budapest, 2012. 2.

4 Közgazdaságtan. In: DIÓSI István (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.
<https://lexikon.katolikus.hu/K/k%C3%B6zgazdas%C3%A1gtan.html> (Letöltés ideje: 2024. december 1.)

5 Lásd VASA László: *A családi gazdálkodás ökonómiája*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2011. 10., 96–102.

va a kettő közeg kapcsolatát.⁶ Mesterével, Platónnal ellentétben Arisztotelész számára az individuum élvez preferenciát – a közösség vállára támaszkodva – a boldogulás elérésének útján. Amikor megvizsgáljuk Arisztotelész közgazdaságtanának főbb területeit, akkor négy kiemelt fogalommal találkozhatunk, leginkább a fiának írt *Nikhomakoszi etikában* és a *Politika értekezésében*, igen szisztematizált rendszerben: vagyonszerzés – *krematiztika*, kamatszedés, pénzelmélet és csereelemzés.⁷

A vagyonszerzés kapcsán görög filozófusunk elkülönít természetes és nem természetes vagyonszerzési módokat: ami az egyén boldogulásához hozzájárul, ami hasznos javakban, a szükségletek kielégítésében jelenik meg. Ebből az elviségből kiindulva érdemes feltennünk a kérdést: hogyan lehet vagyonhoz jutni? A kérdésre adott válasz pedig a következő: háborúval, cserével, vagy esetleg valaki pénzvagyonnal rendelkezik, amit kamatért másnak kölcsönadhat. Nos, Arisztotelész ezt a típusú tevékenységet módot megbélyegzi, mivel a természetes vagyonszerzési módok közül ez a legtermészetellenesebb. Ettől a kiindulóponttól kezdve a modern tőkés gazdaságok valóban etikailag értelmezhetetlenek, minekutána hitelügyletek nélkül megállna az élet. Arisztotelész kamatra vonatkozó álláspontja évszázadokig bent volt a szakirodalomban a skolasztikáig különböző felvetésekkel, ám a végleges ítélet szerint: bűn a kamatszedés. Ugyanakkor a kamattal járó hitelügyletekről más típusú nézetek is kialakultak,⁸ noha maga Arisztotelész a kereskedelemből származó vagyont természetellenesnek tartotta.

3. Szent Tamás ökonómiájának főbb tételei

3.1. *Iustum pretium* – Igazságos ár

Aquinói Szent Tamás normatív típusú problémafelvetései egyrészt Arisztotelész-alapú ökonómiát alkotnak, hiszen csak egy argumentum a sok közül, amely szerint Szent Tamás párhuzamosan írta meg Arisztotelész *Etikájának*

6 Bueno Jose Luis CENDEJAS BUENO: Economics, chrematistics, oikos and polis in Aristotle and St. Thomas Aquinas. *The Journal of Philosophical Economics Academy of Economic Studies*, 2017/2. 1.

7 Lásd POLÓNYI István: *Az oktatás gazdaságtana*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 12.

8 Ivánné dr. Hild Márta adatközlése.

kommentárját a *Summa Theologiae Secunda-Secundae* fejezeteinek írásával,⁹ ami tulajdonképpen mai fogalmaink szerint Tamás erkölcsstanát tartalmazza.

Azt viszont érdemes rögzíteni, hogy a megannyi közös vonás Arisztotelész és Tamás közt nem engedi meg azt a logikai kijelentést az angyali doktorról, hogy egy az egyben arisztotelianus gondolkodó lenne.¹⁰

Másrészt gazdaságtanának origója a kölcsönös igazságosság erényének fogalmában található. Tamás ezt 'külső', azaz emberek közti relációra vezeti vissza, és magában foglalja a 'kiegyenlítés' követelményét a *suum cuique*, azaz mindenkinek a magáét elv alapján.¹¹

Négy gondolatkör alkotja a skolasztikus Tamás általunk vizsgált ökonómiáját, amit korábban a bevezetésben már megjegyeztünk. Kiváltképp az árképzés folyamata során a méltányos vagy igazságos ár elmélete meghatározó, mivel ennek filozófiai, erényetikai, teológiai és jogi tiszta rögzítését Szent Tamás szükségesnek tartotta a társadalmi rend újraértelmezése során. Mindezek okán a *Summa Theologiae* II-II. q. 77–78. tételesen gazdasági kérdésekre vonatkoznak, mint az igazságos/méltányos ár és az uzsora témaköre.¹²

Szent Tamás egy igen realiztikus tárgyalásmóddal a 77. questióban négy szakaszon keresztül ismerteti a merkantilista tevékenységet, amelyben az áruk kínálatának minősége és az igazságos árképzés skolasztikus rendszerű leírása található, amelyet vélhetőleg az uzsora ellen fogalmazott meg.

Korának kereskedelmi és pénzgazdálkodási gyakorlata alapján a javak cseréje során a kölcsönös igazságosság mércéjét tűzi ki horizontként, és azt állítja, hogy minden árut igazságos áron kell eladni, nem pedig piaci áron vagy hasznos áron.¹³ A koncepció kapcsán Tamás megvizsgálja az állami törvénykezés oldaláról és az isteni jog szemszögéből az ide passzoló premisszákat, s végül rögzíti, hogy alapvetően az állami törvények határozzák meg a cserékkel kapcsolatban, mi számít igazságosnak, noha az állami rendszer s törvénykezés kiskaput biztosít a felek kölcsönös becsapására, illetve a drágább vagy olcsóbb vételre, természetesen szerződés útján. Tamás az őszinteség szempontját figyelembe véve rátér a profitszerzés etikájára, amikor is kijelen-

9 David BERGER: *Találkozás Aquinói Szent Tamással*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 67.

10 Jean-Pierre TORELL. O. P.: *Szent Tamás Summája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2016. 91–92.

11 Vö. PÉTERI Zoltán: *Bevezetés a jogfogalmakba. Előadások*. Szent István Társulat, Budapest, 2014.

12 Lásd AQUINÓI Szent Tamás: *Summa Theologiae. Secunda-Secundae*. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2014. 465–478.

13 Lásd BOLBERITZ Pál – Hosszú Lajos: *Bölcslelettörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2017. 99.

ti, hogy igazságtalan egy dolgot többért eladni, mint amennyit ér, minekutána az adásvétel mindkét fél hasznát kívánja szolgálni, illetve az ehhez szükséges szerződés nem jelenthet terhet a folyamatban részt vevő felek egyikének sem. Tehát az igazságos áron azt a középkori általános fogalmat érti, amely megteríti az eladó minden egyes költségét. Kiegészítésként hozzá kell tenni, hogy az igazságos ár megállapításánál az eladó költségét alkotja a tárggyal kapcsolatos érzelmi veszteségének értéke, nem megfélekezve az anyagköltségről, a munkaidőről vagy az áru minőségének változásáról.

3.2. *Munkabér*

Tovább folytatva az igazságos ár specifikumát a kölcsönös igazságosság elve alapján, a munkabér kérdése is felmerül, amely külön esetként szolgál a *justum pretium* fogalom világában. Tamás a munkát alapvetően a *lex moralis* oldaláról közelíti meg. Szerinte a munka olyan változás, illetve folyamat, amely a lehetségesből valóságot állít elő. A következőben megfigyeli a munkás és a munkaadó között történő kölcsönös cserét, minekutána a munkás, miatt végzi tevékenységét, a készülő termékbe saját tulajdonát adja bele, így a munkája értékének arányában tulajdonjogra lel, amit a munkabér ellenében a munkaadó az igazságos árral vesz meg.¹⁴

3.3. *Csereügyletek*

Továbbá az angyal doktor a csere ügyletére komoly figyelmet fordított, különös tekintettel a barterhelyezetekre, éppen ezért megkülönbözteti az áruk természetes cseréjét és a haszonszerzés alapján létrejövő cserét, minekutána többet vásárolni vagy kevesebbet fizetni egy áruért vagy valamilyen szolgáltatásért szintén igazságtalanságnak tekintendő. Az eladó megemelheti az árat annak érdekében, hogy kompenzálja a tranzakció során bármilyen nehézség kimenetelét is, bár Tamás hozzáteszi, hogy a kereskedés ezen esetében legális, ha az ember üzleti tevékenységét valamilyen haszonszerzés céljából folytatja, természetesen és kizárólag csak akkor, ha a háztartás fenntartásának javát szolgálja.¹⁵

14 BODAI ZSUZSA: *Pénzülméletek az európai bölcsélet történetében*. Doktori disszertáció. Janus Pannonius Tudományegyetem, 2000. 28. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14982> (Letöltés ideje: 2024. december 1.)

15 Vö. DANIEL PHILIP ROBERTS: *The Political Philosophy of Thomas Aquinas*. Reformation Bible College,

Ám a teológia oldaláról az *arany szabály elve* alapján („Mindazt, amit szeretnétek, hogy megtegyenek nektek az emberek, tegyétek meg ti is nekik.”)¹⁶ egyenesen bűnnek tartja, ha az eladó csalás által becsapja és megkárosítja a vevőt.

Tamás gondolata szerint az igazságos ár proprietása, hogy megfelelő élet-színvonalat biztosít a termelő számára, minekutána annak költségei levonásra kerültek. Tamás csupán három esetben engedélyezi a kereskedelem gyakorlatát és a hasznót:

- 1.) ha a megélhetés forrásaként szolgál;
- 2.) ha a rászorulókat és szegényeket megsegítését szolgálja;
- 3.) ha a közösség céljait szolgálja.¹⁷

Megállapítható, hogy a moralitás szempontja alapján Tamás a kereskedelmet a bűnök közé sorolja, mivel szembefordul a kölcsönös igazságosság és az egyenlőség erényével, bár olykor megengedő kikapukat is hagy rendszerében.

Aquinói ökonómiai gondolkodásából az is kiolvasható, hogy egyaránt szubjektív és objektív értékelméletet alkalmaz, ami logikailag nem feltétlenül lehetséges.

Végül pedig felismerte, hogy az árakat a piaci tényezők befolyásolhatják, ezért a piaci ár további felszámítása nem tekinthető igazságtalannak.¹⁸

3.4. *Usura – Az uzsora*

A skolasztika és a középkor ökonómiai gondolkodása igazságos ár elméletének vizsgálata folyamán kifejtésre kerül továbbá a kamatszedés, azaz más néven az uzsora tilalma,¹⁹ amely szoros összefonódást tanúsított az igazságos ár igényével és a csere egyenértékűségével. Amíg a mai közgazdaságtanban az uzsora a túlzott hitelkamatok felszámítását jelenti, addig Tamás és kora nem tett kifejezett különbséget az uzsora és a kamat között,²⁰ hiszen uzsorán

Sanford, 2019. 421–423.

¹⁶ Mt 7,12.

¹⁷ Lásd Stefan KASSAY: *Vállalat és vállalkozás II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 69.

¹⁸ Robert W. McGEE: Thomas Aquinas: A Pioneer in the Field of Law & Economics. *Western State University Law Review*, 1990/1. 471–483.

¹⁹ Lásd MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 125.

²⁰ BARITZ Sarolta Laura O. P.: *Háromdimenziós gazdaság. Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmában.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2016. 111.

tulajdonképpen mindenféle kamatfelszámítást értett a tőkén felül, mértéktől függetlenül. Továbbá nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az uzsora csak és kizárólag kölcsönökhöz társult: *usura solum un mutuo cadit*, noha a kölcsön tárgya helyettesíthető volt, mint Tamás is említi, a gabona, bor vagy a pénz eszközével.²¹ Az egyházi megítélés sem volt teljes összhangban a kamattal vagy uzsorával kapcsolatban, mivel egyesek az uzsorát mint egyfajta kölcsönt önmagában véve jótékony hatásúként is kezelték, mégis a II. lateráni zsinat megtiltotta²² az uzsora használatát a *Második Törvénykönyvre* hivatkozva: „*Testvérednek ne adj kamatra sem pénzt, sem élelmet, sem egyebet, amit kamatra szokás kölcsönözni.*”²³

A *Második Törvénykönyv* passzusával kontradiktórikus bibliai igehelyeket is találunk, mint Máté evangélista passzusa, amelyek a kapott talentumokból származó növekedés visszaszolgáltatásának kötelezettségét emelik ki (Mt 25,14–30)²⁴ továbbá Lukács parabolája a minákról (Lk 19,11–27).

A jogtudomány aspektusához kanyarodva elmondható, hogy már ekkor differenciálódás következett be a késedelmi és az ügyleti kamat között: „*a késedelmi kamattal mint kártérítéssel szemben az uralkodó felfogás szerint lényegében nem merült fel kifogás, míg az ügyleti kamattal szemben igen.*”²⁵

21 Lásd S. Th. II-II. q.78. sz. 1.

22 Gerard N. CASEY: The major contributions of the scholastics to economics. *Mises Institute, Austrian Economics, Freedom, and Peace*, 4. August 2019.
<https://mises.org/mises-daily/major-contributions-scholastics-economics> (Letöltés ideje: 2024. december 20.)

23 M. Törv. 23,20.

24 „Ügy lesz, mint azzal az emberrel, aki idegenbe készült. Összehívta szolgálait, s rájuk bízta vagyonát. Az egyiknek öt talentumot adott, a másiknak kettőt, a harmadiknak csak egyet, kinek-kinek rátermettsége szerint, aztán útra kelt. Aki öt talentumot kapott, menten elkezdett vele kereskedni, s másik ötöt nyert rajta. Ugyanígy az is, aki kettőt kapott, másik kettőt szerzett. Aki egyet kapott, elment, ásott egy gödröt, és elrejtette urának pénzét. Hosszú idő elteltével megjött a szolgálak ura, és számadást tartott. Jött, aki öt talentumot kapott, és felmutatta a másik öt talentumot: Uram, öt talentumot adtál, nézd, másik ötöt nyertem rajta. – Jól van, te hűséges, derék szolga – mondta neki ura. – Minthogy a kevésben hű voltál, sokat bízok rád: menj be urad örömébe! Jött az is, aki két talentumot kapott, s így szólt: Uram, két talentumot adtál, nézd, másik kettőt szereztem. – Jól van, te hűséges, derék szolga. Mivel a kevésben hű voltál, sokat bízok rád: menj be urad örömébe! Végül jött az is, aki csak egy talentumot kapott. Ez így beszélt: Uram, tudtam, hogy kemény ember vagy. Aratsz, ahol nem vettedél, és gyűjtesz, ahol nem szórtál. Ezért félelmemben mentem, elástam a földbe talentumodat. Itt van, ami a tiéd. – Te mihaszna, lusta szolga! – kiáltott rá ura. – Tudtad, hogy ott is aratok, ahol nem vettem, s ott is gyűjtök, ahol nem szórtam. Oda kellett volna adnod pénzemet a pénzváltóknak, hogy megjövet kamatostul kaptam volna vissza. Vegyétek el tőle a talentumot, és adjátok oda annak, akinek tíz talentuma van! Mert annak, akinek van, még adnak, hogy bőven legyen neki; akinek meg nincs, attól még amije van is, elveszik. Ezt a mihaszna szolgát pedig vessétek ki a külső sötétségre! Ott sírás és fogsírkorgatás lesz.” In: Mt 25, 15–30.

25 MENYHÁRD Attila: A jörfkörlcsbe ütőköző szerződések. Doktori mester munkák. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 17.

Az uzsora tilalmának ökonómiai alapjai elsősorban a pénz természete, az értékteremtés és a csere egyenértékűsége kapcsán kerültek terítékre, nem megfélemlítve Arisztotelész gazdaságelméletéről, aki szerint az uzsora természetellenes vagyonszerzés.²⁶ Az uzsora tilalma az állami törvénykezés szempontjából abból indult ki, hogy értéket önmagában csak a munka teremthet, mivel a pénz nem képes önmaga gyarapítására; továbbá „eredetileg mindig szükséghelyzetben és csakis a fogyasztóknak nyújtottak hitelt, s így a testvéri kötelesség eszméjének alapján nagyon is jól szembe lehetett fordulni az úri kaszt kamatkövetelésével. Ezenkívül azonban erős katonai érdekek is szóltak a kamat ellen, hiszen fennállt az a veszély, hogy az adós föld nélküli proletár sorsára jut, akinek nincs miből előteremtenie a maga számára a szükséges katonai felszerelést.”²⁷

Továbbá „*pecunia juncta cum hominis labore pecuniam parare potest*» (vagyis az emberi munkával összekapcsolt pénz tud pénzt szülni, más szóval a több pénzt »fiadzó« pénznek a forrása az emberi munka)”.²⁸

Összességében elmondható, hogy az egyházjogi uzsoratilalom és az igazságos ár ókori görög csere-értékegyenlősége valószínűleg egy töről fakadt.²⁹

A skolasztikus kor állami közgondolkodásában már enyhülő megítéléssel rendelkezett az uzsora kérdése, mégis a kortárs teológusok számára komoly kihívást jelentett az uzsora elleni küzdelem, amely hittudományi aspektusból elsősorban az igazságosság erénye elleni bűn, mivel vét a kommutatív igazságszolgáltatás ellen, amely alapvetően az egyének közti interakciókat szabályozta. Persze így volt ez már az ókor korábbi jeles egyházi személyeinél, mint Szent Ambrusnál – aki elítélt mindenfajta uzsorát –, vagy tanítványánál, Szent Ágostonnál, aki azt mondta: „*res alienae possidentur, cum superflua possidentur*” („idegen jószággal bír, aki fölösleggel bír”).³⁰ Ennek ellenére Karl Hörmann véleménye szerint Tamás nem állította „*önmagában rossznak*” a kamatot,³¹ bár erről eltérő vélemények sorakoznak a könyvespolcokon.³²

26 Lásd Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 327.

27 Lásd MENYHÁRD: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. 18.

28 SZENTES Tamás: *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2011. 112.

29 Lásd MENYHÁRD: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. 34–37.

30 Lásd SZILVESZTER Ferenc: *Filozófia Propedeutika*. Szent István Társulat, Budapest, 1914. Függelék. 11.

31 Vö. BODA László: *Erkölcsteológia IV. Emberré lenni vagy birtokolni?* Szent István Társulat, Budapest, 2001. 55.

32 Vö. BLAHÓ András – BERNEK Ágnes – CSABA László – SZENTES Tamás – MAJOROS Pál – LOSONCZ Miklós – BENCZES István: *Világgazdaságtan*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2007. 335.

Tamás a párizsi teológiai hagyomány alapján a természetjogot³³ és Arisztotelész Nikomakhoszhoz írt etikáját szem előtt tartva elítéli az uzsora gyakorlatát, mivel az uzsora esetleges alkalmazását a lopás kategóriájaként tekinti, és uzsorát adni nem helyes, bár lehetséges felvenni, ha a szükséglet kielégítésére használják fel.³⁴

Ennek a tételnek a magyarázata a következő: Az uzsora gyakorlása folyamán az egyén a személyes javakon keresztül képes a károkozásra, amikor is a sértett fél beleegyezik az uzsorán keresztül való kölcsönbe. Ekkor a névértéknél több érték kerül feszámításra, hiszen a kölcsönért való díjszámítás során az adott és a kapott érték között egyenlőtlenség lép fel. Tamás korának joggyakorlata IV. Ince pápa korában igen kazuisztikus jellegű,³⁵ majd később, a 15. század folyamán megszülettek a Montes Pietatis, azaz az úgynevezett népbankok, amelyek már meghaladták a középkori kamat- és uzsorafelfogást, és szegényebb családoknak hiteleztek. Ekkortájt vált a kamat teológiailag is igazolttá mint a késedelmes haszon és a felmerülő veszteség kompenzációja.³⁶

1.) *Damnum emergens* (felmerült/tényleges kár): ezen jogcím lehetőséget ad a hitelezőnek a kölcsönből fakadó károk megtérítésére, tehát egyfajta kompenzáció volt a kölcsönadónak.

2.) *Lucrum cessans* (késedelmes haszon): ezen jogcím a *damnum emergens* különleges alkalmazása, az elmaradt haszon miatti kártérítés jogcíme,³⁷ ami a hiteladónak a kölcsönadás miatt elszalasztott lehetőségek ellenszolgáltatása volt.³⁸

33 A továbbiakban több érv is említésre kerül a kamattelszámítás ellen, de közülük a pénz fogyasztási cikk természetén alapuló érv a prominens. Tamás a ház bérbeadását hozza alapul, amikor is ideális körülmények között egy ház nem pusztul el, amikor bérbe adják. Valójában az a bérlő, aki tönkreteszi az ingatlant, gyorsan bíróság elé kerül, ezért könnyen elválaszthatjuk a használati jogot a tulajdonjogtól, ami a pénz esetében nem feltétlenül így működik. A pénz azért létezik, hogy elköltsük, és ha a pénz elfogy, el is tűnik. Ebben a tekintetben a pénz olyan, mint a gabona és a bor: használni annyi, mint elfogyasztani vagy elidegeníteni. Mivel a pénzhasználatot nem lehet elválasztani a birtoklástól, a pénzhasználati jogot nem lehet a pénztől külön eladni. Ezen logika alapján az uzsorás lényegében olyasmit ad el, ami nem létezik (vagy másodlagosan kétszer is eladja ugyanazt), ami lényegében gonosz cselekedet. In: S. TH. II-II. q. 78.

34 Vö. BARITZ: *Három dimenziós gazdaság*. 111–112.

35 Lásd PROHÁSZKA Ottokár: *Produktív-e a pénz?* Szent István Társulat, Budapest, 1897. 25.

36 Vö. BARITZ: *Háromdimenziós gazdaság*. 113.

37 Lásd Matthew J. ADVENT: *Usury and Interest. Forgotten Contributions to the Thomistic Tradition. Journal of Markets & Morality*, 2024/1. 7–13.

38 Vö. CASEY: *The major contributions of the scholastics to economics*.

Tamás azonban nem fogadja el a *lucrum cessans*, azaz a késedelmes haszon miatti kártérítés jogcímét. Szent Tamás számára a jövőbeni nyereség soha nem garantált. Még lopás esetén is csak az ellopott pénzt kell visszaadni, a használatból származó nyereséget ne.³⁹ „Ugyanakkor a nyereség, amely célja a kereskedelemnek, nem jelent bűnös vagy erényellenes dolgot, mert semmi sem akadályozza meg, hogy valamilyen szükséges, sőt erényes célra irányuljon; így a kereskedelem törvényessé válik.”⁴⁰

4. Összefoglalás

Jelen sorokkal a 13. századi skolasztikus teológus ökonómiájának következő pillérét vettük górcső alá: az igazságos árképzés és az uzsora koncepcióját, amit Tamás a görög erényetika szemszögéből próbált rendszerezni, visszanyúlva az állami törvénykezés és az egyházi jogrend és teológiai szemlélet aspektusaihoz.

A gazdasági élet egyre bonyolultabb rendszere előtt ő volt az, aki felismerte a jelenségek tényleges lefolyása kutatásának fontosságát. Az igazságos ár kérdésében folytatott elemzései során igyekezett alaposan megérteni az árak kialakulásának folyamatát, hogy az árak különböző összetevőit azonosíthassa. A kereskedelemről alkotott véleménye is azt tükrözi, hogy a gazdasági folyamatok részletes tanulmányozása elengedhetetlen. Az elmélet és a gazdaságpolitika különválása már ebben az időben is érzékelhető szükségszerűség volt. A gazdasági élet egyre bonyolultabbá válása és a gazdasági ismeretek bővülése vezetett el a közgazdaságtan önálló fejlődéséhez, ahogy ezt különösen Steuart és Senior is hangsúlyozták.⁴¹

Ezt a nézetet támasztja alá John Mueller felfogása is, aki szerint a közgazdaságtanban végbemenő forradalmak közül az első igazi áttörés Aquinói Szent Tamásnak köszönhető, hiszen egyesítette Arisztotelész és Szent Ágoston ökonómiai szemléletét. Ezáltal jött létre az első gazdaságbölcseleti elmélet,⁴² amelyet az igaz-

39 Vö. John BUCHMANN: A Time for Reconsidering the Catholic Prohibition of Usury. *Church Life Journal*, 14. July 2021.

<https://churchlifejournal.nd.edu/articles/revisiting-the-catholic-prohibition-of-usury/#:~:text=For%20Aquinas%2C%20usury%20consists%20in%20the%20exaction%20of,of%20payment%20needs%20just%20cause%20to%20receive%20it.> (Letöltés ideje: 2024. december 12.)

40 S. TH. II-II. q. 77. sz.

41 HELLER Farkas: *Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan? Székfoglaló értekezésül felolvasta a Szent István Akadémia II. osztályában.* 1926. november 19-ikén. Szent István Társulat, Budapest, 1927. 12.

42 Vö. John MUELLER: *A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése.* Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi, Budapest, 2015. 349.

ságos ár és az igazságos törvény fogalmak alkottak. Tamás csatlakozott Szent Ágoston azon gondolatához, miszerint az egyes törvények olykor igazságtalanok és ellentétesek egy közösség vagy a közösség egyes tagjainak érdekében. Végül ezek a törvények lehetnek olykor észszerűtlenek, és ellentmondhatnak a természettörvénynek – *lex naturalis*, amely etikai alapelveken nyugszik.⁴³

Irodalomjegyzék

- ADVENT, Matthew J.: Usury and Interest. Forgotten Contributions to the Thomistic Tradition. *Journal of Markets & Morality*, 2024/1. 7–13.
- AQUINÓI Szent Tamás: *Summa Theologiae. Secunda-Secundae*. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2014.
- AZZARO, Pierluca – GÁJER László (szerk.): *A Közép-európai országok társadalmi, gazdasági és spirituális helyzete az egyház társadalmi tanítása tükrében*. Szent István Társulat, Budapest, 2021.
- BARITZ Sarolta Laura O. P.: *Háromdimenziós gazdaság. Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmában*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2016.
- BERGER, David: *Találkozás Aquinói Szent Tamással*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.
- BITTSÁNSZKY Géza – IVICZ Mihály – SCHLETT András – BOTOS Katalin: *Közgazdaságtani bevezetés*. Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- BLAHÓ András – BERNEK Ágnes – CSABA László – SZENTES Tamás – MAJOROS Pál – LOSONCZ Miklós – BENCZES István: *Világgazdaságtan*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2007.
- BODA László: *Erkölcsteológia IV. Emberré lenni vagy birtokolni? Szent István Társulat, Budapest, 2001. 55.*
- BODAI Zsuzsa: *Pénzelméletek az európai bölcelet történetében*. Doktori disszertáció. Janus Pannonius Tudományegyetem, 2000. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14982> (Letöltés ideje: 2024. december 1.)
- BOLBERITZ Pál – HOSSZÚ Lajos: *Bölcelettörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2017.
- BUCHMANN, John: A Time for Reconsidering the Catholic Prohibition of Usury. *Church Life Journal*, 14. July 2021. <https://churchlifejournal.nd.edu/articles/revisiting-the-catholic-prohibition-of-usury/#:~:text=For%20Aquinas%2C%20usury%20consists%20in%20the%20exaction%20of,of%20payment%20>

43 Lásd Thomas E. LAMBERT: *How Thomas Aquinas Influenced Economic Theory and Practice*. <https://www.medievalists.net/wp-content/uploads/2022/12/Thomas-Aquinas-Influenced-Economic-Theory-Practice.pdf> (Letöltés ideje: 2024. december 20.)

- needs%20just%20cause%20to%20receive%20it. (Letöltés ideje: 2024. december 12.)
- CASEY, Gerard N.: The major contributions of the scholastics to economics. *Mises Institute, Austrian Economics, Freedom, and Peace*, 4. August 2019. <https://mises.org/mises-daily/major-contributions-scholastics-economics> (Letöltés ideje: 2024. december 20.)
- CENDEJAS BUENO, Jose Luis: Economics, chrematistics, oikos and polis in Aristotle and St. Thomas Aquinas. *The Journal of Philosophical Economics Academy of Economic Studies*, 2017/2. 5–46.
- DIÓSI István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. <https://lexikon.katolikus.hu/K/k%C3%B6zgazdas%C3%A1gtan.html> (Letöltés ideje: 2024. december 1.)
- HELLER Farkas: *Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan? Székfoglaló értekezésül felolvasta a Szent István Akadémia II. osztályában*. 1926. november 19-ikén. Szent István Társulat, Budapest, 1927.
- KASSAY Stefan: *Vállalat és vállalkozás II*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- LAMBERT, Thomas E.: *How Thomas Aquinas Influenced Economic Theory and Practice*. <https://www.medievalists.net/wp-content/uploads/2022/12/Thomas-Aquinas-Influenced-Economic-Theory-Practice.pdf> (Letöltés ideje: 2024. december 20.)
- McGEE, Robert W.: Thomas Aquinas: A Pioneer in the Field of Law & Economics. *Western State University Law Review*, 1990/1. 471–483.
- MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések. Doktori mestermunkák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
- MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- MUELLER, John: *A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése*. Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi, Budapest, 2015.
- PÉTERI Zoltán: *Bevezetés a jogfogalmakba. Előadások*. Szent István Társulat, Budapest, 2014.
- POLÓNYI István: *Az oktatás gazdaságtana*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- PROHÁSZKA Ottokár: *Produktív-e a pénz?* Szent István Társulat, Budapest, 1897.
- ROBERTS, Daniel Philip: *The Political Philosophy of Thomas Aquinas*. Reformation Bible College, Sanford, 2019.
- ROSS, Sir David: *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- SÁRKÁNY Péter (szerk.): *A közgazdaság története*. Edutus Főiskola, Budapest, 2012.
- SZENTES Tamás: *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2011.
- SZILVESZTER Ferenc: *Filozófia Propedeutika*. Szent István Társulat, Budapest, 1914.
- TORELL, Jean-Pierre O. P.: *Szent Tamás Summája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2016.
- VASA László: *A családi gazdálkodás ökonómiája*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2011.

KABAI SÁRA RÉKA

SZAVAKBA ÖNTENI AZ ELMONDHATATLANT

Traumafeldolgozás a Zsoltárok könyvében

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben megnövekedett a biblikus traumakutatás iránti érdeklődés, és az ezzel kapcsolatos cikkek és tanulmányok száma,¹ amelynek fókuszában alapvetően két szövegcsoporthat találhatók. Az első a nagyprófétáké (Jer, Ez, Iz), amely a babiloni fogsághoz mint a választott nép legnagyobb traumájához köthető, a másik csoport pedig, nem meglepő módon, a zsoltároké, melyek anyagukat és felépítésüket tekintve is számos kutató szerint a traumafeldolgozás folyamatának mintapéldái.²

Ezen kijelentés háttérében a traumakutatás elterjedésének és más tudományágakban való megjelenésének története áll, melynek első nagy hulláma az 1990-es években az irodalomban figyelhető meg. Az idetartozó Shoshana Felman, Geoffrey Hartman és Cathy Caruth munkásságára a legnagyobb hatással a freudi alapokon nyugvó pszichoanalízis és dekonstrukciós elméletek voltak.³ Emellett alapoztak a pszichiáter Besser van der Kolk és a pszichoterapeuta Otto van der Haart munkásságára,⁴ akik a traumatikus események agyi régiókban történő változásait, lenyomatait vizsgálták. Kutatásuk rámu-

1 Erről átfogó képet ad Németh Áron Szegedi Nemzetközi Biblikus konferencián elhangzott előadása, mely megjelent a következő konferenciakötetben: NÉMETH ÁRON: Trauma-Hermeneutik und das Alte Testament. Ein forschungsgeschichtlicher Panorama-Schnappschuss. In: BENYIK György (szerk.): *Hermeneutik oder Versionen der biblischen Interpretation von Texten*. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Alapítvány, Szeged, 2023. 761–780.

2 Danilo VERDE: From Healing to Wounding. The Psalms of Communal Lament and the Shaping of Yehud's Cultural Trauma. *Open Theology*, 2022/8. 345–347.

3 Shoshana FELMAN – Dori LAUB: *Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. Routledge, New York 1992., Geoffrey H. HARTMAN: On Traumatic Knowledge and Literary Studies. *New Literary History*, 1995/26. 537–563., Cathy CARUTH (ed.): *Trauma. Explorations in Memory*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995., Cathy CARUTH: *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.

4 Vö. MÓRICZ Nikolett: Traumák a zsoltárokból: Az erőszak narratívájának poétikai feldolgozása a 22. zsoltár példáján. *Ókor*, 2019/18. 87–88.

tatott arra, hogy a traumatizált személyek gyakran ütköznek nehézségekbe az általuk átélt megterhelő esemény koherens történetként, narratívaként történő felidézésében és elmesélésében. Sokkal inkább töredékek, *flashback*ek, rémálmodok, emléignyomok és képek kusza rendszere van az 'emlékezetükben'. Ezen a ponton tud segíteni az irodalom, a költészet, melynek képi és metaforikus nyelve képes arra, hogy szavakba öntse az elmondhatatlant, egyszerre adva képi és konkrét formát eseményeknek, érzelmeknek, ez által segítve a kifejezést és a gyógyulási folyamatot is. A sokszor elmondhatatlannak bélyegzett trauma elmondhatóvá válik az irodalomban.⁵ Hartman szerint ezért az irodalmi traumakutatás egyik központi feladata, hogy felfedezze a szavak és sebek közötti kapcsolatot.⁶

Tekintettel arra, hogy a zsoltárok alapvetően lírikus költemények, a biblikus traumakutatások megjelenésével a figyelem hamar rájuk irányult.⁷ A biblikus traumakutatás fellendülése óta a tudósok folyamatosan hangsúlyozzák a bibliai történetek mögött rejlő traumatikus eseményeket mint azok eredetét és forrását,⁸ valamint ebből következően ezen szövegek egyfajta terápiás funkcióját is. Ez a fajta olvasat nagy körütekintést igényel, a benne rejlő potenciális veszélyek miatt, hiszen modern metódusokat alkalmazunk antik szövegekre. Figyelembe véve azonban, hogy az Isten szava élő, eleven, átható és örök érvényű, azaz minden kor és minden ember számára hordoz üzenetet, a biblikus szövegek szemlélése a trauma szemüvegén keresztül lehetséges. Ez a folyamat egyben a klasszikus metódusok fejlődéseként is értelmezhető, mely során a biblikus exegézis túllép saját, akadémikus keretein.⁹

5 Danilo VERDE: Trauma, poetry, and the body, On the psalter's own words for wounds. *Biblica*, 2020/101. 214.

6 Geoffrey HARTMAN: Trauma Within the Limits of Literature, *European. Journal of English Studies*, 2003/7. 259.

7 Lásd Christopher G. FRECHETT: Destroying the Internalized Perpetrator. In: Eve-Marie BECKER – Jan DOCHHORN – Else HORN (eds.): *Trauma and Traumatization in Individual and Collective Dimensions: Insights from Biblical Studies and Beyond*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014. 71–84., Brent A. STRAWN: Trauma, Psalmic Disclosure, and Authentic Happiness. In: Elizabeth BOASE – Christopher G. FRECHETTE (eds.): *Bible through the Lens of Trauma*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 2016. 143–160., Rebecca W. POE HAYS: Trauma, remembrance, and healing. The meeting of wisdom and history in Psalm 78. *Journal for the Study of the Old Testament*, 2016/41. 183–204., Danilo VERDE: Trauma, poetry, and the body. 208–230.

8 David CARR: *Holy Resilience*. Yale University Press, New Haven, 2014. 3–10.

9 John GARLAND – Rebecca W. POE HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. A Trauma-Informed Canon-Critical Framework. *Horizons in Biblical Theology*, 2024/46. 104.

Az irodalmi traumakutatások előszeretettel tekintenek a zsoltárokra olyan irodalmi alkotásokként, melyek egyfelől egyéni és kollektív traumák nyomait viselik, másfelől olyan vallásos szövegek, melyek az 'életben maradás eszközei', és elengedhetetlen részét képezik a traumafeldolgozás és értelemadás, valamint a gyógyulás folyamatának.¹⁰ Jelen tanulmány célja ennek az állításnak a közelebbi vizsgálata mind általánosságban, mind bizonyos zsoltárcsoportok elemzésén keresztül.

2. A zsoltáros alaphelyzete

Mindenekelőtt fontos különbséget tenni a zsoltárok és más lírikus költemények, irodalmi alkotások között. Az első és legfontosabb különbség, hogy a zsoltárok liturgikus szövegek, a zsoltáros pedig imádkozó ember.¹¹ Kifejeződik benne Izrael hite és kiválasztottságtudata, személyes kapcsolata Istennel, személyes vallásossága, melynek alapja Isten ígérete és szövetségi hűsége, mely sosem kérdőjeleződik meg a zsoltáros részéről.

A mai kor embere, és főleg a mai kor kereszténye számára a személyes kapcsolat Istennel egy megszokott és mindennapi dolog, melynek jelentősége és különlegessége felett éppen e miatt a hétköznapiság miatt könnyen elsiklunk. Ahhoz, hogy a zsoltáros alaphelyzetét és annak kiemelt szerepét a traumafeldolgozásban jobban megértsük, érdemes felidézni Izrael hitének és vallásosságának ezen aspektusát, és annak különböző elemeit és következményeit. Jacobson általánosságban így határozza meg a személyes vallást: *„Ezt a kifejezést [személyes vallás] egy sajátos, könnyen felismerhető vallásos magatartás megjelölésére használjuk, amelyben a vallásos egyén úgy tekint magára, mint aki szoros kapcsolatban áll az istenivel, segítséget és útmutatást vár személyes életében és ügyeiben, számít az isteni haragra és büntetésre, amennyiben vétkezik, de ugyanakkor mélyen bízik az isteni könyörületben, megbocsátásban és a felé irányuló szeretetben, ha őszintén megbánja tetteit. Összegezve: az egyén számít Istennek, Isten törődik vele személyesen és mélyen.”*¹²

Többről van itt szó, mint egyszerű jogokról és kötelességekről, vagy egy *do ut des* viszonyról, mely a római és görög kor vallási magatartását meghatároz-

¹⁰ VERDE: *From Healing to Wounding*. 345.

¹¹ KABAI Sára Réka: „Ha Isten nem lett volna velünk...” Az emlékezés mint traumafeldolgozás a Zsoltárok könyvében. *Máltai Tanulmányok*, 2024/3. 17.

¹² THORKILD JACOBSEN: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. Yale University Press, New Haven, 1976. 147.

ta.¹³ Itt az istenségek lefizethetőek voltak, és a hívek kapcsolata legtöbbször haszonelvű volt, azért mutattak be áldozati adományokat, és azért tettek fogadalmakat, hogy ezzel valamit kicsikarjanak az istenségtől, valamit elérjenek. Ezzel szemben a személyes vallás egy sokkal komplexebb és dinamikusabb¹⁴ kapcsolatot feltételez, melyben nemcsak igazságosság, de irgalom is megtalálható. „Az egyén számít Istennek, Isten törődik vele személyesen és mélyen.”¹⁵ Az imádság és minden vallásos cselekedet ezen a horizonton kerül értelmezésre. Ezzel egybecseng a *Magyar katolikus lexikon* meghatározása, mely szerint az imádság „a szó szoros értelmében beszélgetés Istennel”,¹⁶ továbbá azon pszichológusok és teológusok véleménye, akik szerint az imádság ugyanúgy működik, mintha az ember a saját barátjával beszélgetne.¹⁷

Ez az alapmagatartás teremti meg azt a biztonságos közeget, amelyben az események kimondhatóvá válnak.¹⁸ Egy baráttal folytatott beszélgetésben tere és helye van az érzelmek teljes spektrumának, a szép és durva szavaknak egyaránt, mert lehetőség van arra, hogy őszintén és mélyen feltárjam magam a másiknak, mert nincs bennem félelem vele szemben. Ez tükröződik a különböző zsoltárokból, melyek szintén az emberi érzelmek teljes palettáját megjelenítik, annak pozitív és negatív részeivel együtt, kifejezve: hálát (Zsolt 100), örömet (Alleluja zsoltárok), bűnbánatot (Zsolt 50), fájdalmat (Zsolt 137), elhagyatottságot (Zsolt 55), megsemmisülést (Zsolt 88) és megmenekülést (Zsolt 18) egyaránt.

A trauma során az egyén többek között ezt a kapcsolatot és biztonságot veszíti el. Herman úgy fogalmazza meg a traumatikus eseményt, mint ami felülírja az ember megszokott, mindennapi megküzdési stratégiáit, valamint

13 HELMUT KOESTER: Introduction to the New Testament. Volume 1, History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age. Second edition. Walter de Gruyter, New York, 1995. 347–48.

14 AMY C. COTTRILL: *Language, Power, and Identity in the Lament Psalms of the Individual*. T & T Clark, New York, 2008. 101.

15 JACOBSEN: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. 147.

16 Imádság. In: *Magyar katolikus lexikon*. <https://lexikon.katolikus.hu/I/imádság.html> (Letöltés ideje: 2024. november 7.)

17 STRAWN: Trauma, Psalmic Disclosure, and Authentic Happiness. 143–160., JAMES W. PENNEBAKER: *Opening Up. The Healing Power of Expressing Emotions*. Guilford Press, New York, 1997. 24., LARRY VANDECREEK – MARK-DAVID JANUS – JAMES W. PENNEBAKER – BRADLEY BINAU: Praying About Difficult Experiences as Self-Disclosure to God. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2002/12. 29–39., KIMBERLY N. SNOW – MARK R. MCMINN – RODGER K. BUFFORD – IRV A. BRENDLINGER: Resolving anger toward God: lament as an avenue toward attachment. *Journal of Psychology & Theology*, 2011/39. 130–142.

18 KABAI: „Ha Isten nem lett volna velünk...” 17.

azokat a rendszereket, melyek a kontroll érzetért, a kapcsolatteremtésért és az értelemadásért felelősek.¹⁹ A bibliakutatók is hasonló meghatározásokat követnek. A trauma olyan elsöprő, kísértő katasztrófaélmény, amelynek hatása olyan erőteljes, hogy nem lehet közvetlenül kapcsolatba kerülni vele, miközben észrevétlenül, közvetett módon befolyásolja mind az egyén, mind a csoport viselkedését és emlékezetét.²⁰ Olyan esemény, mely váratlansága és borzalma miatt túlmutat az elviselhetőség kategóriáján.²¹ Az egyén olyan kilátástalan, reménytelen helyzetbe kerül, melyben a vele történt esemény megértése és feldolgozása lehetetlennek tűnik.²² Ez egy olyan izolált állapotot eredményez, mely a traumát átélt személyt elvágja mind a külső, mind a belső valóságtól, hiszen saját magával sem tud kapcsolatba kerülni, elhagyják a szavak.

Tekintettel arra, hogy az ember szociális lény, és a történelemben sajnálatos módon számos példát találunk nemcsak egyéni, de közösségi traumaélményekre is – a Biblia szintjén maradva elég, ha a választott nép deportálására és a Templom pusztulására gondolunk –, ezek nem csupán az egyénre, de a közösségre is hatással vannak. Az átélt események kitörölhetetlen jeleket hagynak a csoporton és annak identitásán, olyan felejthetetlen emlékek, melyek alapjaiban átformálják jövőbeli identitásukat.²³

Pennebaker²⁴ kutatásaira támaszkodva Herman²⁵ megerősíti, hogy az ezen leírhatatlan eseményekre adható két lehetséges válasz a hallgatás és a kifejezésre való törekvés, az emlékezés, melyek közül a zsolttáros útja egyértelműen a második. Kutatásaikban arra jutottak, hogy az emlékezés és az elbeszélés segíti a feldolgozást, és fontos lépés a gyógyulás felé, míg az elfojtás hosszú távon nagyobb károkat okoz. Az elbeszélés továbbá az értelemadás cselekedete is.²⁶

19 JUDITH HERMAN: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület, Budapest, 2019. 33.

20 CARR: *Holy Resilience*. 7.

21 CARUTH: *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*. 64.

22 STRAWN: *Trauma, Psalmic Disclosure, and Authentic Happiness*. 144.

23 JEFFREY C. ALEXANDER: *Trauma, A Social Theory*. Polity Press, Cambridge, 2012. 6.

24 PENNEBAKER: *Opening Up, The Healing Power of Expressing Emotions*.

25 HERMAN: *Trauma és gyógyulás*.

26 CHRISTOPHER G. FRECHETTE – ELIZABETH BOASE: Defining “trauma” as a useful lens for biblical interpretation. In: ELIZABETH BOASE – CHRISTOPHER G. FRECHETTE (eds.): *Bible through the Lens of Trauma*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 2016. 5.

Izrael számára az emlékezés (זכור *zakar*) nemcsak lehetőség, de isteni parancs²⁷ is, és mózesi intés²⁸ is egyben, és mint ilyen, az identitásuk része. Ez a fajta emlékezet egyben felidézés is, jelenvalóvá tétel és az adott események újbóli átélése, valósággá tétele. A hívő izraelita számára az év kezdete is egy emlékezés, történetesen az Úr átvonulására való emlékezés, mely nem csupán az Úr szabadító cselekedete, hanem egy komplex, örömmel és nehézségekkel, vérrel és halálveszéllyel terhelt esemény.

A Zsoltárok könyve szervesen illeszkedik ebbe a hagyományba. A zsoltáros megjeleníti a hívő közösséget, hangot és formát adva eseményeknek, érzéseknek a túlélő nézőpontjából.²⁹ Caruth úgy fogalmaz, hogy a trauma nem egyszerűen a megsemmisülés hatása, hanem – alapvetően – a túlélés rejtélye is. Csak akkor ismerhetjük fel a katasztrofális tapasztalat középpontjában álló érthetatlenség örökségét is, ha a traumatikus tapasztalatot a pusztítás és a túlélés paradox viszonyaként látjuk.³⁰ Nemcsak maga a traumatikus esemény váratlan az egyén számára, de az a tény is, hogy ő maga túlélte. A választott nép számára identitásuk szerves részévé vált, hogy úgy tekintettek magukra, mint a „szent maradékra”, akiket az Úr az utolsó pillanatban megmentett.³¹ Ez jelenik meg a 124. zsoltárban a vadászhaló metaforájában,³² valamint konkrétan a 118. zsoltárban: „Az Úr nagyon megfenyített engem, de nem engedett át a halálnak.” (Zsolt 118,18.)

Ezek a költemények liturgikus szövegek, amelyeket énekeltek vagy recitáltak (bizonyos esetekben meg van adva egy konkrét ének, melynek a dallamára írták őket), azaz folyamatosan, közösségben ismételték. Ebből következik, hogy a zsoltáros alapvetően nem magának, vagy nemcsak magának ír, hanem a közösségnek, mely ezáltal kiemelt szerepet kap. A zsoltárok térképül és útjelző táblául szolgálnak számukra a feldolgozás útján, valamint az ellenállóképesség (reziliencia) fejlesztésében.³³ Ezenfelül minden egyéni trauma egyben kollektív traumává is válik.

²⁷ Kiv 12,24–27.

²⁸ MTörv 11,18–21.

²⁹ KABAI: „Ha Isten nem lett volna velünk...” 21.

³⁰ CARUTH: *Unclaimed Experience*. 58.

³¹ Jean-Pierre SONNET: Writing the disaster, resilience, and fortschreibung. In: Peter DUBOVSKY – Dominik MARKL – Jean-Pierre SONNET (eds.): *The Fall of Jerusalem and the Rise of the Torah*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2016. 352.

³² Zsolt 124,7.

³³ Arthur W. FRANK: *The Wounded Storyteller. Body, Illness, and Ethics*. University of Chicago Press, Chicago, 2013. 17., VERDE: Trauma, poetry, and the body. 216–217.

Azáltal, hogy nemcsak konkrét történelmi eseményeket jelenítenek meg, hanem általános leírásokkal is dolgoznak, lehetőséget teremtenek arra, hogy a későbbiekben bárki bele tudjon helyezkedni ebbe a közegbe, így a más által átélt traumát a sajátjává tudja tenni.³⁴ Ez nyit utat ahhoz a biztonságos, megértő közeghez, amelyre a traumatizált embernek a leginkább szüksége van – és amelytől az adott élmény elszakította.³⁵

A zsoltáros alaphelyzete a hívő izraelitáé, aki személyes kapcsolatban áll a hűség és gondoskodó Istennel, aki személyesen és mélyen törődik vele, és ebből a bizalmi pozícióból fogalmazza meg imádságát vagy panaszát. Minden ilyen erős kiáltás és panasz mögött ott van a kapcsolat, és annak története, és egy olyan 'Te' jelenlétét feltételezi, aki minden viszontagság ellenére megszólítható.³⁶

3. Antropológia és nyelvvezet

Maga a *trauma* kifejezés görög eredetű (τραυμα), melynek jelentése seb, s olyan komoly, mély sérülésre utal, mely átszakítja a szöveteket. Elsődlegesen az orvostudományban használták, fizikai sérülésekre szakkifejezésként, a modern korban kapott átvitt értelmet. Konkrét használata azonban mind a mai napig létezik, a traumatológus olyan orvos, aki kifejezetten durva, fizikai sérülések ellátására szakosodott, maga a traumatológia pedig az a konkrét hely a kórházakban, ahol a komoly fizikai sérüléseket és szövetkárosodásokat látják el. Manapság ez a használat háttérbe szorult, sokkal inkább a pszichológiai értelmezés került előtérbe, mely egy nem kívánt, stresszel és fájdalommal járó eseményt jelöl.

Van der Kolk műve (*A test mindent számontart*)³⁷ lendítette fel a modern kori traumakutatást, és kapcsolta össze a szó két jelentését, a konkrét fizikai valóságot a lelkivel. Van der Kolk kutatásának és megfigyeléseinek lényege, hogy ezek a traumatikus események nemcsak az ember lelkére vagy szellemére,

34 STRAWN: Trauma, Psalmic Disclosure, and Authentic Happiness. 155.

35 George A. BONANNO: *The Other Side of Sadness, What the New Science of Bereavement Tells us about Life after Loss*. Basic Books, New York, 2009. 72.

36 Claus WESTERMANN: Die Rolle der Klage in der Theologie des Alten Testaments. In: Claus WESTERMANN – Rainer ALBERTZ – Eberhard RUPRECHT (eds.): *Forschung am Alten Testament. Gesammelte Studien II. zu seinem 65. Geburtstag am 7. Oktober 1974*. Kaiser, München, 1974. 250–269., különösen 252–253.

37 Bessel VAN DER KOLK: *A test mindent számontart. Az agy, az elme és a test szerepe a traumafeldolgozásban*. Budapest, Ursus Libris, 2020.

érzelmi részeire vannak hatással, hanem lenyomatot képeznek a testben.³⁸ Nemcsak neurobiológiáról, azaz agyi lenyomatokról van szó, hanem konkrét testemlékezetről. Az adott traumatikus esemény során végzett cselekedetek, mozdulatok, reakciók is mentésre kerülnek az emberi emlékezetben, ezáltal bizonyos helyzetek, mozdulatsorok képesek kiváltani a traumatikus esemény során átélt érzelmeket, illetve bizonyos kiváltó ingerek azonos testi reakciókat eredményeznek, mint amelyek az eredeti esemény átélésekor történtek. Szélsőséges esetben ez konkrét *flashback* formájában valósul meg, amikor a traumatizált személy újra átéli az eredeti eseményt, kiszakadva a jelen valóságából, azt élve meg, hogy megint abban a helyzetben és körülmények között van. Ez a jelenség például hazatért háborús veteránok körében gyakori, akik ismét a fronton képzelik magukat, és ellenséget látnak maguk körül a hétköznapi emberekben is egy ilyen *flashback* során.

A modern kori traumakutatás nézőpontja sok hasonlóságot mutat a bibliai antropológiával,³⁹ amely szintén egységben szemléli az embert. A Biblia tanúsága szerint Isten a föld porából teremti meg az első embert, és saját lelkét leheli belé, így válik az ember élő lélekke vagy élő lénné (נֶפֶשׁ חַיָּה *nepeš hayyah*).⁴⁰ Ebből fakad a test és lélek egysége, a kettő átjárja egymást, nincs határvonal közöttük, ezért a biblikus antropológia átlelkesített testként definiálja az embert. Az egyes érzelmeknek is éppen ezért megvan a testi helye, szervi megfelelője, amihez nemcsak gondolkodásban, de nyelvi szinten is kapcsolódik. A Biblia leírásaiban körülbelül nyolcvan testrész (külső és belső) jelenik meg, melyek többletjelentéssel bírnak; vagy érzelmeket jelölnek, utalva arra a helyre, ahol az adott érzelem keletkezik (pl. a félelem esetén az ember torka elszorul, vagy megremeg a gyomra), vagy tulajdonságokat, erényeket és bűnöket (pl. a gyomor a falánkságot és a szexuális vágyakat is jelöli). Ezenfelül egyes testrészek jelölhetik a teljes embert, annak adott cselekedetét, illetve számos állandósult kifejezésben szerepelnek testrészek. A harag során az ember arca elváltozik, a szeretet kifejezésére pedig a „*kedves/drága vagy a szememben*” szófordulat jelenik meg Izajásnál.⁴¹

38 Miriam TAYLOR: *Trauma Therapy and Clinical Practice*. McGraw-Hill Education, Maidenhead, 2014. 7.

39 Ennek legújabb, hivatalos, tanítóhivatal által készített összefoglalója: PÁPAI BIBLIKUS BIZOTTSÁG: *Mi az ember? (Zsolt 8,5). A bibliai antropológia körképe*. Szent István Társulat, Budapest, 2019.

40 Ter 2,7.

41 Iz 43,4.

Az embert csak a testén keresztül, azzal együtt lehet megérteni, mert a testem én vagyok. A szív a sémi gondolkodás számára nem az érzelmek központja, hanem a teljes emberé, az egyén középpontja, mely éppen ezért a teljes embert jelöli. Az, akinek a szíve tiszta, nemcsak gondolataiban vagy érzelmi szinten kedves, hanem megfelelő cselekedeteket is hajt végre, illetve egészséges, és egységben van saját magával és a teremtet világgal, valamint Istennel. Harmóniában, egységben van. Amikor a Biblia embere valamilyen átélt eseményt vagy érzelmet ki akar fejezni, mindig a testét hívja segítségül, azon keresztül értelmezi saját magát és a vele megtörténtekeket is.⁴²

A Zsoltárok könyve különleges helyet foglal el ezen szövegek között, mert ötvözi az irodalom, azaz a költészet nyelvét a korábban leírt képi világgal, így saját, metaforikus nyelvezete van. Ennek segítségével a leírhatatlan leírhatóvá válik, a megfogalmazhatatlan megfogalmazhatóvá, és amiről nem tudtunk beszélni, arról most képek szólnak.⁴³ Ezáltal konkrét segítséget jelent a nehéz, traumatikus események feldolgozásában nemcsak a hívő közösség és a választott nép, de a mai kor embere számára is, visszaadva a trauma során elvesztett szavakat, melyek kulcsfontosságúak a gyógyulás és feldolgozás folyamatában.

A továbbiakban egy konkrét zsoltárcsoport elemzésével (Zsolt 136–139) vizsgálom meg ezt a bizonyos feldolgozási folyamatot közelebbről, Herman kutatásaira alapozva.

4. A „zsoltáros folyamat”

A zsoltáros kapcsolatrendszerét vizsgálva, különös tekintettel a zsoltáros és Isten kapcsolatára, Strawn arra a megállapításra jut, hogy a panaszzsoltárok fontos szerepet játszanak a szenvedések enyhítésében és a traumafeldolgozásban.⁴⁴ Az általa úgynevezett „zsoltáros folyamat” alapja a zsoltárokban kifejezésre jutó stabil és biztonságos kapcsolat Isten és a zsoltáros között, mely nem kérdőjeleződik meg, annak ellenére sem, hogy a zsoltáros gyakran panaszkodik az Isten általi elhagyatottságról. Strawn értelmezésében,

42 VERDE: Trauma, poetry, and the body. 228–229., COTTRILL: *Language, Power, and Identity in the Lament Psalms of the Individual*. 52.

43 VERDE: Trauma, poetry, and the body. 214.

44 Brent A. STRAWN: Poetic Attachment: Psychology, Psycholinguistics, and the Psalms. In: William P. BROWN (ed.): *Oxford Handbook of the Psalms*. Oxford University Press, New York, 2014. 413.

figyelembe véve, hogy az Istenre alkalmazott metaforák között dominálnak a biztonságot és bizalmat kifejező képek, a szenvedés és frusztráció kifejezésének kettős célja van. Megerősítik és tovább mélyítik az Istennel való kapcsolatot, valamint megakadályozzák a valódi érzések letagadását, mely által a zsoltáros meghasonlana saját magával, és hamis képet építene fel – mely a későbbiekben ellehetetlenítené a kapcsolatot. A zsoltárokból azt látjuk, hogy ez a folyamat működik, és a panaszkodás a „*kapcsolódás sugárútjaként*”⁴⁵ jelenik meg.

Mindkettőnek azonos fontosságú szerepe van: a fájdalom kifejezésének és az ebben megtalálható Isten-tapasztalatnak, illetve az Istenhez való (újra)kapcsolódásnak. Az a sajátos szerkezet, amely a panaszzsoltárokból megfigyelhető, azaz hogy az őszinte panasz leírásával nyit, mely ezen zsoltárokra jellemző módon dicséretbe fordul, Isten megbízhatóságát hangsúlyozza. Ezáltal mutatnak a szenvedés enyhítésére vezető utat, és válnak az egyik legerősebb tanúivá Isten cselekvésének az Ószövetségben.⁴⁶ A panasz és lamentáció tárgyán, állapotán túl lehet jutni, akkor is, ha erőbefektetést igényel. Ezt a munkát, melyet a zsoltáros Istennel és Isten előtt végez el a zsoltár folyamán, nevezi Strawn „*zsoltáros folyamatnak*”.⁴⁷ Feltárja, hogy a továbblépés, valamint a szenvedés csökkentésének elsődleges útja a negatív érzések kifejezése és elsiratása, mert ez nyit szabad teret új lehetőségeknek, adott esetben pozitív érzelmeknek.⁴⁸

Ez a folyamat egyben érést, fejlődést is jelent, amelyben a zsoltáros alapvető szükségleteit fejezi ki, és érzéseit, akkor is, amikor ezek kemények, negatívak, átkok. Sokszor teológiaiilag problémások a bibliakutatók számára az átokzsoltárok, illetve a zsoltáros néhány keményebb kijelentése, de fontos szem előtt tartani a kijelentések mögötti sötét körülményeket is, negatív, reménytelen történelmi helyzeteket, amelyek a lamentáláshoz vezettek. Ennek fényében sokszor nem maguk a kemény kijelentések fontosak, hanem a költő szívében végbemenő változások,⁴⁹ melyek a „*zsoltáros folyamat*” során végbemennek.

45 SNOW: Resolving anger toward God: lament as an avenue toward attachment. 130–142.

46 CLAUD WESTERMANN: *Praise and Lament in the Psalms*. T & T Clark, Edinburgh, 1981. 267.

47 STRAWN: Poetic Attachment. 413.

48 GEORGE H. POLLOCK: *The Mourning-Liberation Process*. International Universities Press, Madison, 1989., DONALD CAPPS: *Biblical Approaches to Pastoral Counseling*. Westminster, Philadelphia, 1981. 56., ERIC FROMM: *You Shall Be as Gods. A Radical Interpretation of the Old Testament and Its Tradition*. Holt and Company, New York, 1991. 208.

49 FROMM: *You Shall Be as Gods*. 210.

Ha ezt az átalakulást egy terapeutikus keretből szemléljük, akkor a zsoltárokban az a szabad tér jelenik meg, ahol minden érzés kimondhatóvá válik, azok is, amelyek kényelmetlenek, nehezek vagy nem szalonképesek.

A zsoltárokból megjelenő szabad tér és Istenbe mint biztos pontba vetett megingathatatlan bizalom, amely olyan erős, hogy a panaszkodás és kétségbeesés pillanatait is kiállja, segít a hívő közösségnek és a mai kor emberének is. A zsoltárok ugyanis, mint a liturgia részei, imádságok, amit mind közösségi, mind egyéni szinten lehet végezni, ismételni, és ezáltal magunkévá tenni. Az újraolvasás és újrafelhasználás tálcán kínálja fel a benne rejlő terápiás lehetőségeket és előnyeit. A 131. zsoltár a zsoltáros személyes Istenbe vetett bizalmából indul ki, mely a gyermek-anya kapcsolaton keresztül jelenik meg, és eljut az Istenbe vetett reményre történő felszólításra, melynek címzettje egész Izrael. Ez csak egy példája annak, hogy a zsoltáros nem csupán tanúsítja saját hitét, mely a nép egészének hitét jeleníti meg, hanem meg is hív az ehhez való csatlakozásra.

Nem minden zsoltár jut el azonban önmagában ehhez a fordulathoz. A biblikusok által egyik leginkább problémásnak tartott zsoltár a 137., amelyet Zenger *par excellence* erőszakzsoltárnak nevez,⁵⁰ és az imaórák liturgiájába is csak az első hat vers került be. Az ezután következő szakasz nem pusztán egy átok Edomra és Babilonra, de egy erőszakos cselekedet iránti vágy kifejezése is:

„Babilon leánya, te nyomorult,
boldog, aki megfizet neked
rajtunk elkövetett tetteidért!
Boldog, aki megragadja
és sziklához vágja kisdedeidet!”
(Zsolt 137,8–9)

A biblikus traumakutatás és a Strawn által bevezetett zsoltáros folyamat lehetővé teszi, hogy ezt a teológiailag problémásnak és nehéznek tekintett szakaszt értelmezni tudjuk, azáltal, hogy nemcsak önmagában vizsgáljuk,

50 ERICH ZENGER: *A God of Vengeance? Understanding the Psalms of Divine Wrath*. Westminster John Knox, Louisville (Kentucky), 1996. 47.

hanem a körülötte lévő zsoltárokkal egy csoportban, illetve mint egy folyamat részét. Ehhez Garland és Hays cikkét⁵¹ veszem alapul, mely a 136–139. zsoltárokat egy szekvenciaként elemzi, pasztorális szempontból, az egyes zsoltárookban a traumafeldolgozás egyes fázisait felismerve és elemezve. Ezen folyamat során az alábbi lépések jelennek meg az egyes zsoltárookban: a résztvevőket egy mantraszerű fókuszálással felkészíti a traumák gyógyításának munkájára (Zsolt 136), felszabadítja az emberi stresszre adott válaszok teljes skáláját (Zsolt 137), közvetlenül válaszol minden ilyen stresszre adott válaszra (Zsolt 138), majd – egy drámai feloldásban – úgy jellemzi Istent, mint aki szorosan kapcsolódik az emberi biológiához és élethez (Zsolt 139).⁵²

A Zsoltárok könyvének formájával, keletkezésével kapcsolatban jelenleg számos tanulmány és elmélet, eltérő iskola létezik, melyekre jelen cikk terjedelmi keretei miatt külön nem térek ki.⁵³ Az általánosan megállapítható, hogy a zsoltárok eltérő jelentést és értelmezést kapnak, ha nemcsak izoláltan, de kisebb csoportokban, vagy jelenlegi sorrendjükben olvassuk és vizsgáljuk őket.⁵⁴ Az egyes szekvenciák vizsgálatát azon elméletek teszik lehetővé, melyek úgy tekintenek a Zsoltárok könyvére, mint antológiára, amelyben az adott esetben egymástól független művek egy aktuális szükségletnek megfelelően kerültek válogatásra és elrendezésre.⁵⁵

Figyelembe véve, hogy a zsoltárok közösségi, liturgikus használatra íródtak, anyaguk forrása a választott nép történelme, mely több esetben traumákkal terhelt, jelen szekvencia vizsgálata, mint a traumafeldolgozás folyamata, illetve az abban való segítségnyújtás, egyáltalán nem idegen maguktól a szövegektől. Ez Strawn elméletéből is látszik, aki hangsúlyozza a zsoltárookban megjelenő terápiás hasznot, mely nem rejtetten van jelen, hanem konkrétan felajánlásra kerül az olvasó és imádkozó ember számára.⁵⁶ A későbbi elemzés

51 John GARLAND – Rebecca W. Poe HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. A Trauma-Informed Canon-Critical Framework. *Horizons in Biblical Theology*, 2024/46. 103–130.

52 Uo. 109.

53 A kapcsolódó szakirodalomhoz lásd Uo. 106. 7. lábjegyzet.

54 Yair ZAKOVITCH: On the Ordering of Psalms as Demonstrated by Psalms 136–150. In: William P. BROWN (ed.): *Oxford Handbook of the Psalms*. Oxford University Press, New York, 2014. 214.

55 David WILLGREN: *The Formation of the "Book" of Psalms, Reconsidering the Transmission and Canonization of Psalmody in Light of Material Culture and the Poetics of Anthologies*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2016. 25.

56 STRAWN: Poetic Attachment. 415.

során láthatóvá válik, hogy jelen zsoltárok nemcsak a vizsgált lencsén keresztül, hanem tematikusan is kapcsolódnak egymáshoz.⁵⁷

4.1. Zsolt 136 és a mantraszerű refrén

Ezt a zsoltárt „Nagy Hallél zsoltárnak” is nevezik, vagy „Nagy Hálaéneknek”, és több szempontból is különleges. Az Isten áldására való felszólítás keretezi (v. 1 és v. 26), amelynek indoka egyfelől Isten jósága, másfelől a refrénként megjelenő *יְהוָה מְלֹעַל יָדָהּ*, amit a legtöbbször úgy fordítanak, hogy „mert irgalma örökkévaló”. A *דָּסָה* (*hesed*) azonban nemcsak irgalmat jelent, hanem utal Isten hűséges szeretetére, mely egyben aktív és cselekvő is, nem pusztán érzelem, hanem konkrét cselekedetekben mutatkozik meg. Az Isten felé irányuló áldásmondás tulajdonképpen válaszreakció az általa a nép felé tanúsított magatartásra, és ezáltal a kettejük közötti kapcsolat elismerése és megerősítése is.

A refréneknek és ismétlődéseknek különböző funkciói vannak az egyes szövegekben, belső kapcsolatot teremtenek, összekötnék bizonyos részeket, hangsúlyoznak egy-egy gondolatot, vagy éppen különböző részeket választanak el egymástól, ezáltal tagolva a szöveget. A 136. zsoltár azonban az egyetlen, amelynek a felépítése azt a mintát követi, hogy minden második sora azonos. Ezért lehet nem pusztán refrénnek, hanem mantrának is nevezni. Olyan rövid mondat vagy kifejezés (a héberben mindössze három szó), amit az ember folyamatosan és ritmikusan tud ismételni. Ennek a különböző vallási hagyományban megvan a maga szerepe, de fontos helyet foglal el a traumafeldolgozásban, illetve a traumatikus események során is.

Terapeuták és pszichiáterek gyakran javasolják pánikbetegséggel küzdő pácienseiknek, hogy legyen egy biztonsági szavuk vagy kifejezésük, amit a rohamok közeledtekor, vagy éppen alatta tudnak ismételni, ezáltal koncentrációjukat és figyelmüket erre, és nem magára az eseményre irányítva. Ezenfelül a pánikrohamok gyakori kísérő jelensége a hiperventilláció, azaz a hirtelen, kapkodva és szabálytalanul vett levegő, mely, ha sokáig fennáll, akkor hypoxiához, azaz oxigénhiányos állapothoz vezethet. Az ilyen gyorsan történő, mély levegővétel során ugyanis az emberi szervezet képtelen a rendes oxigénfelvételre, amelynek több kóros következménye is lehet, többet

⁵⁷ John GARLAND – Rebecca W. Poe HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. 106–108 és a kapcsolódó lábjegyzetek.

között eszméletvesztéshez vagy ájuláshoz vezethet. Ilyenkor fontos a tudatos légzésszabályozás, amiben a mantra is segítséget nyújthat, hiszen rövidege miatt könnyen lehet igazítani hozzá a be- és kilégzés folyamatát. A légzés helyreállítása egyben a szervezet (és az egyén) nyugalmi állapotának visszaállításához vagy annak megtartásához vezet. Ilyenkor ugyanis nemcsak a légzésszám, de a pulzus is megugrik, mert a kapkodva vett levegővel együtt a szív is egyre gyorsabban kezd el verni, aminek szintén nincsenek jótékony hatásai hosszabb távon.

A mantra ismétlése tehát az önnyugtató egyik legkézenfekvőbb és legraktikusabb módja, mert könnyen alkalmazható akkor is, amikor az egyén egyedül van.

A 136. zsoltár szerkezete ezt a ritmust mutatja, minden első vagy páratlan sora egy állítás, míg minden második vagy páros sora a mantraszerű refrén. Hatása ezáltal kettős, páratlan sorai ugyanis kifejtik, mit ért a páros sorokban jelen levő חֶסֶד (hësed) alatt. Ez a hívő tudatára hat, mintegy logikusan alátámasztva, miért is jó az Úr, és miért fontos, miért biztonságos a vele való kapcsolat. A páros sorok ellenben a szervezet megnyugtatót segítik elő, fizikai és tudatalatti szinten egyaránt, mely egy traumatikus esemény során valóban az első lépés a feldolgozás, illetve gyógyulás felé. Amíg ugyanis a szorongás állapota fennáll, mindenféle helyreállító munka lehetetlen.⁵⁸ Bármilyen gyógyulási folyamat vagy terápiás munka csak akkor kezdhető meg, ha az egyén biztonságos közegben érzi magát.⁵⁹

A zsoltár folyamán Isten alapvető tulajdonságai jelennek meg: teremtető és megváltó, szabadító. Nemcsak irgalmas szeretete örökkévaló, hanem ereje és hatalma is végtelen. A 2–4. versek stabilizálják elsődleges pozícióját a többi vallás istenségei között, akiket a választott nép ismert. Nemcsak az istenek Istene, de az urak Ura is, azaz minden fejedelem és uralkodó fölött áll. Ez utal arra a hagyományra, mely szerint egyes népek királyai magukat is isteneknek, vagy az isten leszármazottainak tekintették. Izrael Istene azonban mindannyiuk felett áll.

58 Peter A. LEVINE: *In an Unspoken Voice: How the Body Releases Trauma and Restores Goodness*. North Atlantic Books, Berkeley (California), 2010. 97–109.

59 Vö. HERMAN: *Trauma és gyógyulás*. 159., VAN DER KOLK: *A test mindent számotart*. 212–213., JEFF TODAHL – ELAINE WALTERS – DEEPA BHARWDI – SHANTA R. DUBE: *Trauma Healing. A Mixed Methods Study of Personal and Community-Based Healing*. *Journal of Aggression, Maltreatment, and Trauma*, 2014/23. 622–625.

Ezután úgy jelenik meg, mint teremtmő, aki megalkotta a világot bölcsességgel és logikával, azaz kozmoszt alkotott (v. 5–9). Aktív jelenléte azonban nemcsak a világ kezdetére korlátozódik, hanem jelen van Izrael és az emberiség történelme során konkrét cselekedetekkel (v. 10–22) és gondoskodó jelenlétével (v. 23–25). Itt érdemes megfigyelni a nézőpontváltást is:⁶⁰ korábban Isten volt a középpontban, aki E/3-ban cselekedett, míg a 23. verstől kezdve a fókuszban a közösség (mi) van, akikre Isten cselekedetei irányultak.

A megmentés és a szabadítás mellett a táplálás is megjelenik (v. 25), azaz nem egyszeri cselekedetekről van szó, hanem folyamatos jelenlétről, ugyanis míg egy ellenséget vagy királyt elég egyszer legyőzni, a testet folyamatosan, naponta többször is táplálni kell, hogy életben maradjon. Azáltal, hogy ez az utolsó cselekvés, amit Istenhez rendel a zsoltáros, kifejezi az Isten és népe között meglévő szoros, feltétlen bizalmi kapcsolatot, mely lehetővé teszi, hogy a hívő teljesen ráhagyatkozzon teremtmőjére. Ez teremti meg azt a feltétlen bizalmi légkört, melyben a negatív eseményekre emlékezés megtörténhet.

4.2. Zsolt 137 a válaszreakciók tükrében

Zakovitch a zsoltárok sorrendjét és a köztük lévő kapcsolódási pontokat vizsgálva a 137. zsoltárt betoldásként értelmezi, mely megtöri a 136. és a 138. zsoltár ívét a maga történelmi karakterével.⁶¹ Ha kontextusban szeretnénk vizsgálni, akkor a zsoltár alaphelyzete kapcsolatban van a 136,23-mal, ahol a választott nép szükséghelyzete jelenik meg, amikor mélyen voltak, és ez ad reményt a 137. zsoltár számára, hogy az Úr most is meg fogja hallgatni. A következő zsoltárral párban szemlélve pedig a Strawn által jelzett panaszzsoltárookra jellemző karakterisztikus vonást fedezhetjük fel, amikor a panasz és átok áldássá fordul át.

A 137. zsoltár azon kevés zsoltárok egyike, melynek történelmi háttere egyértelmű, a nyitó verse egyből felidézi a fogság történelmi eseményét.⁶² Nyelvtanilag az itt használt igealakok, valamint a שָׁמַ (šam) helyhatározó többszöri jelenléte azt a benyomást keltik, hogy nem egyszerű eseményleírásról, hanem szemtanúi beszámolóról van szó.⁶³ Ha elfogadjuk ezt az állítást, akkor az egész zsoltár hang-

60 GARLAND – HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. 111.

61 ZAKOVITCH: On the Ordering of Psalms. 216.

62 GARLAND – HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. 112.

63 Xi Li: Post-Traumatic Growth, Belief in a Just World, and Psalm 137:9. *Biblical Theology Bulletin*, 2021/51. 176.

vétele más beállításba kerül, ugyanis egy traumát átélt ember konkrét emlékeivel és válaszreakcióival találjuk szembe magunkat, mely indokoltá teszi a poszttraumas szemszögből történő értelmezést. Maga a fogság egy keserű tapasztalat⁶⁴ a választott nép számára, melyet a zsoltár felütése is megerősít a passzív cselekvésekkel, mint az ülés és sírás, illetve az aktív cselekvés (ének) megtagadása.

A zsoltár dinamikáját tekintve a lírai én a száműzöttek csoportjában helyezi el magát, mely passzívan van jelen, és szemben áll az elnyomók aktív csoportjával, akik elhurcolták őket, és most éneket követelnek tőlük. Ezután a zsoltáros kiszól a csoportból, előbb saját magához (v. 5–6), majd Istenhez fordulva (v. 7), végül pedig egy általános átokformulával zár (v. 8–9). A katasztrófa áldozatának szemszögből nézve ez a zsoltár a maga szimbolikus nyelvezetével segít hidat építeni a traumát követő érzelmi és mentális széttevedettségben.⁶⁵

Kutatásokból tudjuk, hogy az embernek vannak természetes válaszreakciói a különböző stresszhelyzetekre, melyek az érzékelt veszélyre adott választ irányítják. Ezek a biológiai adottságok teszik lehetővé a túlélést, azáltal, hogy segítik a menekülést, védekezést, vagy ennek érdekében a test energiáinak összepontosítását, átcsoportosítását vagy a szükséges információkra való koncentrációt.⁶⁶ A klasszikus válaszreakciók a *figyelem* (felfokozott éberség), a *menekülés* (legáltalánosabb), a *harc* (amikor nem lehet menekülni; ez utóbbi két stratégia üss vagy fuss néven is ismert), *lefagyás* (ijedség miatti dermedtség) és az összeomlás (teljes magatehetetlenség). A trauma lényege, amikor az egyén vagy csapdába esik bizonyos válaszreakciókban, vagy bizonyos kiváltó ingerek hatására újra és újra produkálja az adott válaszreakciót, akkor is, ha annak nincs az adott pillanatban helye és létjogosultsága.⁶⁷

Az egyes válaszreakciók megnevezése az első lépés ahhoz, hogy az egyén megértse, miért és hogyan cselekedett az adott helyzetben. Ez egyben az első lépés a gyógyulás felé vezető úton is.⁶⁸ A felsorolt reakciók közül a

64 Charles Augustus BRIGGS: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*. T & T Clark, Edinburgh, 1907. 484.

65 Kathleen M. O'CONNOR: How Trauma Studies Can Contribute to Old Testament Studies. In: Eve-Marie BECKER – Jan DOCHHORN – Else HOLT (eds.): *Trauma and Traumatization in Individual and Collective Dimensions. Insights from Biblical Studies and beyond*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014. 214.

66 LEVINE: *In an Unspoken Voice*. 31–52.

67 Uo. 64–66.

68 HERMAN: *Trauma és gyógyulás*. 177–95., LEVINE: *In an Unspoken Voice*. 73–95.

zsoltár nyitóverseiben az összeomlás teljes magatehetetlensége kerül (v.1–2) ábrázolásra a folyó mellett ülő és síró, hangszereit félretevő népben. A hangszerek felakasztása az aktív, liturgikus cselekményekről, azaz Isten dicséretéről való lemondást, vagy az attól való megfosztottságot jelzi. Olyan fizikai esemény, mely a mögötte rejlő lelki traumát is kifejezi, az Istennel való kapcsolat megtörését, melyet az aktív, liturgikus ünneplésen keresztül valósítottak meg.

Az 5–6. versben felfokozott éberség vagy fixáció figyelhető meg, ahogyan a zsoltáros Jeruzsálemről beszél, illetve a radikálisan egyirányú lehetőségekről (önátkozás), amelyek abban az esetben következnek be, ha felhagy ezzel a koncentrálással. Az utolsó két vers (v. 8–9), ahol a csecsemők meggyilkolására történő brutális és agresszív felszólítás található, ebben a rendszerben a *harc* válaszreakciót mutatja. Ez utóbbi két részt együtt vizsgálva az átok, mely először az énre, majd az ellenségre irányul, értelmezhető szabad érzelmkinyilvánításnak. A zsoltáros utat enged azoknak az érzéseknek, amelyek benne eddig elfojtva voltak jelen, amiket korábban nem lehetett kifejezni, és az átok nem más, mint ezen szabad érzelmkinyilvánítás része. Egy nyilvános fájdalommal teli kiáltás Istenhez.⁶⁹

Amennyiben a teljes zsoltárcsoportot vizsgáljuk, a 136. és a 138. zsoltár kontextusából egy olyan személy képe bontakozik ki, aki bízik Istenben és a világban lévő kozmoszban és igazságban – ám a 137. zsoltárban azzal találja magát szembe, hogy ez a rend felborult. A káosz elhatalmasodott, és olyan igazságtalanság történt, amin ő maga nem tud segíteni, de hisz abban, hogy Isten nagyobb ezen eseményeknél. Az igazság és a bosszú Istennél van, aki képes helyreállítani a világot, képes a káoszból ismét kozmoszt alkotni. Egy igazságos világba vetett hitből tud csak megszületni ilyen nyersen és mégis művészien a gyász és a fájdalom éneke, amelynek címzettje maga Isten.⁷⁰ A traumatikus eseményre adott pozitív válasz szemszögéből nézve szükségtelenné válik a zsoltáros erőszakos nyelvezetének kritizálása.⁷¹

69 Walter BRUEGGEMANN – William H. BELLINGER: *Psalms*. Cambridge University Press, New York, 2014. 575–576.

70 Li: Post-Traumatic Growth, Belief in a Just World, and Psalm 137:9. 181., BRUEGGEMANN – BELLINGER: *Psalms*. 576., GARLAND – HAYS: Trauma Healing through Psalms 136–139. 117–118.

71 Li: Post-Traumatic Growth, Belief in a Just World, and Psalm 137:9. 182.

4.3. Zsolt 138, a túlélő éneke

Míg a 137. zsoltár egy traumatikus esemény elszenvedőjének nézőpontját ábrázolja és a konkrét helyzetet idézi fel, az utána következő 138. zsoltár a túlélő nézőpontjából ír,⁷² aki tele van reménnyel. Nem egy lezárt eseményből szólítja meg közvetlenül Istent, hanem egy folyamat közepén. Az Úr szabadító cselekedetei a jelenben történnek, ahogyan az áldás is a zsoltáros részéről, mindezek alapja azonban a kapcsolat és a korábbi, hasonló események (Zsolt 138,4).

Zakovitch elemzése során számos kapcsolatot talált ezen zsoltár és a 136. között, ezek közül a legfontosabb a mantraszerű refrén és a 138. zsoltár kapcsolata.⁷³ A szabadítás Isten gondoskodó, aktív, hűséges szeretetének legkonkrétabb és leghatalmasabb megnyilvánulása, mely ezen zsoltár központi témája. Ezenfelül a 138,8-ban konkrétan megjelenik ez a refrén, azzal a különbséggel, hogy itt személyes hangvételen, Istenhez szól, E/2-ben, ellentétben a 136. zsoltár refrénjétől, ahol általános kijelentésként találjuk, E/3-ban.⁷⁴

Strawn elmélete szerint a zsoltáros folyamat része, hogy a panaszzsoltárok átfordulnak áldásba vagy dicsőítésbe, így, ha a 138. zsoltárt a 137.-kel párban vizsgáljuk, akkor pontosan ezt találjuk. A Jeruzsálemről való esetleges elfeledkezés, illetve a vele való fájdalmas viszony, amit az elnyomók jelenléte és követelése váltott ki, itt új tónust kap. Nem jelenik meg a város neve konkrétan, de a „szent templom” egyértelmű kifejezése, mely most az imádság és áldásmondás irányává válik. Amiből az előző zsoltárban átok fakadt, itt az áldás forrásává válik. A negatív érzések kifejezése és a rajtuk való siránkozása teret nyit új lehetőségek, pozitív érzések megjelenésének.⁷⁵

A történelmi helyzet azonban feltételezhetően azonos, ugyanis nem a templomban található a zsoltáros, hanem azon kívül, csak a templom felé fordul, azaz tőle távol, száműzetésben van. Ezt erősíti meg a 7. versben megjelenő „szorongatás”, és az „ellenségei haragja” is. Az alaphangvétel azonban teljesen más, így a két zsoltárt tekinthetjük úgy is, mint egy adott traumatikus eseményre adott két eltérő válasz, vagy a traumafeldolgozás két különböző állomása.

72 Frank Lothar HOSSELD – Erich ZENGER: *Psalms 3. A Commentary on Psalms 101–150*. Fortress Press, Minneapolis (Minnesota), 2011. 528.

73 Yair ZAKOVITCH: *On the Ordering of Psalms*. 215.

74 GARLAND – HAYS: *Trauma Healing through Psalms 136–139*. 119.

75 STRAWN: *Poetic Attachment*. 413.

A korábbi zaklatott állapothoz képest a 138. zsoltár alaphangulata a bizalomé. A zsoltáros ismét az Úrhoz fordul, közvetlenül, ami azt jelzi, hogy a kapcsolat, mely korábban megtört, most helyreállt. Jelen vannak a múlt megterhelő eseményei, de már nincs akkora súlyuk és erejük, mint korábban. Lehetővé válik az aktív cselekvés, a szabad beszéd, és a pozitív emlékek felemlegetése is. Míg a 137. zsoltárban a Sionról származó ének sötét árnyként és kegyetlen parancsként jelent meg, melyet idegen földön lehetetlen végrehajtani, addig itt maga a zsoltáros intéz felszólítást a föld minden királyához. Nemcsak a parancs iránya változik meg, de a célközönség is kiterjedtebbé válik. Már nemcsak az elnyomó uralkodókhoz szól, hanem mindenkihez, ezáltal saját, beszűkült látásmódjából is képessé válik kiemelkedni, és azon túlra tekinteni. Nem fojt el vagy tagad le semmit, viszont nem koncentrálni túlzottan ezen eseményekre, fókuszpontjának közepébe Isten és a vele való kapcsolat kerül.

Az igazságos világba vetett hit pozitív módon kerül kifejezésre⁷⁶ Isten irgalmas, szabadító cselekedetei során, mely különbséget tesz a hívő és az ellensége között, az alázatos és a felfuvalkodott között, mindkettő felé kinyújtva kezét, de más intencióval. Az ellenség felé kinyújtja kezét, mely a bosszú tipikus metaforája, míg a zsoltárost megszabadítja az Úr jobbjá. Kettejük kapcsolatának helyreállása a zsoltár végén történik meg: „Az Úr *mind ezt véghez viszi érttem*”, azaz Isten irgalmas, aktív szeretetének oka a benne hívő, az ő megmentése, megváltása. Ez a biztonságos kötődés teszi lehetővé, hogy a fájdalom megnevezésre, illetve egy narratív keretbe történő beillesztésre kerülhessen.

4.4. Zsolt 139: Isten mint menedék

A traumával való szembenézés elengedhetetlen feltétele egy biztonságos közeg,⁷⁷ mind fizikai, mind érzelmi szempontból. Minden terápiás munka alapja egy olyan bizalmi közeg megteremtése, ahol szabad tere lehet a feldolgozásnak. A modern pszichológia ezt az állapotot szeretet alapú kapcsolatnak nevezi, mely a szeretet egészséges kifejezésére és befogadására utal,⁷⁸ azaz kölcsönösségre. Egy olyan alapvető bizalmi kapcsolatról van tehát szó, amelyben

⁷⁶ GARLAND – HAYS: *Trauma Healing through Psalms* 136–139. 119.

⁷⁷ HERMAN: *Trauma és gyógyulás*. 133–136.

⁷⁸ VAN DER KOLK: *A test mindent számontart*. 121–213.

az elfogadás, megértés és szabadság is megjelenik, mint a kölcsönös szeretet kifejezésének konkrét megnyilvánulási formái.

Miután a 138. zsoltárban megtörtént az Isten és a zsoltáros közötti kapcsolat helyreállítása,⁷⁹ a 139. zsoltár jeleníti meg ezt a közeget, és egyben ezt a részét is a terápiás folyamatnak. A feltétlen szeretet forrása Isten, aki nemcsak a zsoltáros életében, de már azelőtt is jelen volt gondoskodó szeretetével, amikor még csak gondolat volt megteremtése előtt (139,13–16). Ez a fogantatás előtti magatartás Isten részéről, melynek következménye, hogy az ember élete nem céltalan, esetleges, hanem egy olyan teremtvő van mögötte, aki akarta és eltervezte létét, ez az alapja ennek a szoros kapcsolatnak. Erre a szeretetre ugyanis a zsoltáros válasza a feltétlen bizalom és a folyamatos Istenhez fordulás.

Isten azonban nem egyszerűen úgy jelenik meg, mint aki gondoskodó, feltétlen szeretettel hívta életre a zsoltárost, hanem egy sokkal komplexebb képet kapunk róla, melyre a zsoltáros reakciója sem mindig egyértelmű. Ez az egész szövegnek bizonytalan, kétértelmű légkört ad.⁸⁰ Isten első leírása nagyon pozitív, olyan, aki ismeri az embert, annak gondolatait, számontartja, és a megértéssel sem kell sokat bajlódnia, hiszen „*még nyelvem sincs a szó, és te már érted egészen, Uram*” (Zsolt 139,4). Az Úr mindenhol érezhető jelenléte elől nem lehet elfutni vagy elbújni, sem elszökni, mely egyszerre félelmetes és lenyűgöző.

Ennek köszönhetően különböző olvasatai lehetségesek ennek a zsoltárnak, melyet nagyban befolyásol az olvasó személye és állapota. Ha a traumára adott lehetséges válaszreakciók és a feldolgozás folyamatából szemléljük, akkor jelentős elmozdulás van a korábbi Jeruzsálemre történő fixációhoz képest. Jeruzsálem és a Templom az Úr jelenlétének a helye, ami éppen ezért egyszerre szent és érzékeny téma. A 137. zsoltárban az átok, a 138.-ban az áldás forrása. Ezzel szemben itt Isten átlépi a Templom falait, és olyan személlyé válik, aki mindenhol jelen van. Még az alvilágban is, a Seolban (139,8b), amely a hagyomány szerint a feledés helye, ahol Isten nincs jelen. Ő azonban itt sem hagyja magára a zsoltárost, sőt, minden sötétséget fénnnyé változtat.

A 19–22. versek keménységére, illetve a 23. versben található felszólításra való tekintettel („*Vizsgálj meg Istenem*”) ennek a fény–sötét párhuzamnak le-

⁷⁹ ZAKOVITCH: On the Ordering of Psalms. 218.

⁸⁰ David G. FIRTH: Psalm 139. A Study in Ambiguity. *Old Testament Essays*, 2019/32. 491–510.

het metaforikus értelme is, és vonatkozhat a zsoltárosban lévő sötétségre. Itt először egy kívánság jelenik meg Isten felé, majd egy költőinek is tekinthető kérdés, mely önreflexióra indítja a zsoltárost. Azonban nem változtatja meg, hanem megerősíti korábbi kijelentését az ellenségei iránt tanúsított érzelmekkel kapcsolatban. Az utolsó versben pedig szeparálja magát a gonoszoktól, és kifejezi az Istenhez való tartozása iránti vágyát.

A traumafeldolgozás, illetve a Strawn által többször említett zsoltáros folyamat szempontjából két megállapítást lehet tenni ezen szakasszal kapcsolatban. Az első, hogy a biztonságos közegben szabad tere van az érzelmek kinyilvánításának, így az áldás és az átok, pontosabban a bosszú és az igazságszolgáltatás iránti váagnak is helye van. Az, hogy Istenhez fordul ezzel a kéréssel, megerősíti, hogy az igazságszolgáltatás iránti vágyról van inkább szó, mint konkrét gyilkos szándékról vagy tervekről.

Ezenfelül rámutat arra, hogy a traumatikus események után nem létezik teljes gyógyulás, mert az átélt események okozta sebek megmaradnak, akkor is, ha sikerül azokat feldolgozni. A trauma úgyis definiálható, mint olyan esemény, mely kitörölhetetlen nyomot hagy az egyénben. Ez a későbbiek folyamán enyhülhet, illetve a feldolgozás által lehetségessé válik, hogy az egyén együtt éljen vele, de teljesen sosem fog eltűnni, így az ezzel járó keserűség és fájdalom is mindig jelen lesz, és kifejezésre fog kerülni.⁸¹

5. Összefoglalás

A zsoltárok alapvetően liturgikus művek, amelyek a közösség számára keletkeztek, hogy megfogalmazzák nemcsak a választott nép történetét, hanem mindazokat a reakciókat, érzéseket, helyzeteket, amelyeket ezalatt átéltek. A biblikus traumakutatás fényében szemlélve ezek a szövegek még több mondanivalóval tudnak szolgálni, és Strawn zsoltáros folyamatáról szóló elméletén keresztül jól hasznosíthatóak a traumafeldolgozásban is. Abból a meghatározásból kiindulva, hogy a trauma olyan esemény, mely kitép a valóság szövetéből, és izolál másoktól, még magamtól is, majdnem lehetetlenné téve a történetek kifejezését, a zsoltárok hidakká válnak. A zsoltáros folyamat kiterjeszthetőségét, azaz több zsoltár együttes elemzését segíti az az új egzisztenciális irányvonal, mely a Zsoltárok könyvét nem antológiaként szemléli, hanem mint könyvet, mely-

81 GARLAND – HAYS: Trauma Healing through Psalms. 136–139. 123.

ben az egyes zsoltárok fejezetként jelennek meg. Ez segíti elő főleg az egymást követő zsoltárok közötti kapcsolatok intenzívebb elemzését.

Ahogy Herman is felhívja rá a figyelmet,⁸² a traumafeldolgozásban a legfontosabb a biztonságos közeg megléte vagy megteremtése, mely a trauma során megszakadt bizalmi kapcsolat helyreállításának kezdetleges formája. A zsoltáros alapmagatartása az Istenbe vetett hit, mely az Isten általi kiválasztottságon és az ő szövetségi hűségén alapul, ezért stabil pont. A kiválasztottságot senki sem tudja megölni, deportálni, felgyújtani, megsemmisíteni, ahogy egy királyt, egy várost vagy a templomot.⁸³ Ez az alapmagatartás teszi lehetővé a zsoltáros számára, hogy szabadon megfogalmazzon különböző érzelmeket, eseményeket, és ez teszi alkalmassá arra, hogy segítsen másokat a traumák feldolgozásában.

A jelen cikkben vizsgált 136–139. zsoltárok szekvenciaként történő elemzéséből megállapítható, hogy a traumafeldolgozás egy olyan bonyolult, összetett folyamat, mely különböző állomásokból áll. Ezek szemlélhetőek külön, de a teljes képet figyelembe véve könnyebben értelmezhetővé és feldolgozhatóvá válnak. Ez az együttes szemlélet, mint egy nagyobb folyamat része, egyben az értelemadás folyamata is. Így a teológiai, első ránézésre problémás szövegek, melyek nyelvezete erős, vagy akár átokformulákat is tartalmaz, kezelhetővé válik, és a helyére kerül. Ebben a folyamatban szemlélve fontos, kiemelt szerepet kapnak. Tekintettel arra, hogy a traumatikus esemény átélésekor az egyént ért hatás olyan nagy, hogy elveszíti a kapcsolatot magával és a világgal, illetve a vele történt eseményekkel, a zsoltáros szerepe elsődlegessé válik azáltal, hogy szavakba önti az elmondhatatlant.

Irodalomjegyzék

ALEXANDER, Jeffrey C.: *Trauma, A Social Theory*. Polity Press, Cambridge, 2012.

BONANNO, George A.: *The Other Side of Sadness, What the New Science of Bereavement Tells us about Life after Loss*. Basic Books, New York, 2009.

BRIGGS, Charles Augustus: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*. T & T Clark, Edinburgh, 1907.

82 HERMAN: *Trauma és gyógyulás*. 133–136.

83 CARR: *Holy Resilience*. 97.

- BRUEGGEMANN, Walter – BELLINGER, William H.: *Psalms*. Cambridge University Press, New York, 2014.
- CAPPS, Donald: *Biblical Approaches to Pastoral Counseling*. Westminster, Philadelphia, 1981.
- CARR, David: *Holy Resilience*. Yale University Press, New Haven, 2014.
- CARUTH, Cathy (ed.): *Trauma. Explorations in Memory*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.
- CARUTH, Cathy: *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.
- COTTRILL, Amy C.: *Language, Power, and Identity in the Lament Psalms of the Individual*. T & T Clark, New York, 2008.
- FELMAN, Shoshana – LAUB, Dori: *Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. Routledge, New York, 1992.
- FIRTH, David G.: Psalm 139. A Study in Ambiguity. *Old Testament Essays*, 2019/32. 491–510.
- FRANK, Arthur W.: *The Wounded Storyteller. Body, Illness, and Ethics*. University of Chicago Press, Chicago, 2013.
- FRECHETT, Christopher G.: Destroying the Internalized Perpetrator. In: Eve-Marie BECKER – Jan DOCHHORN – Else HORN (eds.): *Trauma and Traumatization in Individual and Collective Dimensions: Insights from Biblical Studies and Beyond*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014. 71–84.
- FRECHETTE, Christopher G. – BOASE, Elizabeth: Defining “trauma” as a useful lens for biblical interpretation. In: Elizabeth BOASE – Christopher G. FRECHETTE (eds.): *Bible through the Lens of Trauma*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 2016. 1–24.
- FROMM, Eric: *You Shall Be as Gods. A Radical Interpretation of the Old Testament and Its Tradition*. Holt and Company, New York, 1991.
- GARLAND, John – HAYS, Rebecca W. Poe: Trauma Healing through Psalms 136–139. A Trauma-Informed Canon-Critical Framework. *Horizons in Biblical Theology*, 2024/46. 103–130.
- HARTMAN, Geoffrey H.: On Traumatic Knowledge and Literary Studies. *New Literary History*, 1995/26. 537–563.
- HARTMAN, Geoffrey: Trauma Within the Limits of Literature, European. *Journal of English Studies*, 2003/7. 257–274.
- HAYS, Rebecca W. Poe: Trauma, remembrance, and healing. The meeting of wisdom and history in Psalm 78. *Journal for the Study of the Old Testament*, 2016/41. 183–204.
- HERMAN, Judith: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület, Budapest, 2019.

- HOSSELD, Frank Lothar – ZENGER, Erich: *Psalms 3. A Commentary on Psalms 101–150*. Fortress Press, Minneapolis (Minnesota), 2011.
- JACOBSEN, Thorkild: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. Yale University Press, New Haven, 1976.
- KABAI Sára Réka: „Ha Isten nem lett volna velünk...” Az emlékezés mint traumafeldolgozás a Zsoltárok könyvében. *Máltai Tanulmányok*, 2024/3. 17–22.
- KOESTER, Helmut: *Introduction to the New Testament. Volume 1, History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age*. Second edition. Walter de Gruyter, New York, 1995.
- LEVINE, Peter A.: *In an Unspoken Voice: How the Body Releases Trauma and Restores Goodness*. North Atlantic Books, Berkeley (California), 2010.
- LI, Xi: Post-Traumatic Growth, Belief in a Just World, and Psalm 137:9. *Biblical Theology Bulletin*, 2021/51. 175–184.
- Magyar katolikus lexikon. <https://lexikon.katolikus.hu/I/imádság.html> (Letöltés ideje: 2024. november 7.)
- MÓRICZ Nikolett: Traumák a zsoltárokbán: Az erőszak narratívájának poétikai feldolgozása a 22. zsoltár példáján. *Ókor*, 2019/18. 87–88.
- NÉMETH Áron: Trauma-Hermeneutik und das Alte Testament. Ein forschungsgeschichtlicher Panorama-Schnappschuss. In: BENYIK György (szerk.): *Hermeneutik oder Versionen der biblischen Interpretation von Texten*. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia Alapítvány, Szeged, 2023. 761–780.
- O’CONNOR, Kathleen M.: How Trauma Studies Can Contribute to Old Testament Studies. In: Eve-Marie BECKER – Jan DOCHHORN – Else HOLT (ed.): *Trauma and Traumatization in Individual and Collective Dimensions. Insights from Biblical Studies and beyond*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014. 210–233.
- PÁPAI BIBLIKUS BIZOTTSÁG: *Mi az ember? (Zsolt 8,5). A bibliai antropológia körképe*. Szent István Társulat, Budapest, 2019.
- PENNEBAKER, James W.: *Opening Up. The Healing Power of Expressing Emotions*. Guilford Press, New York, 1997.
- POLLOCK, George H.: *The Mourning-Liberation Process*. International Universities Press, Madison, 1989.
- SNOW, Kimberly N. – McMINN, Mark. R. – BUFFORD, Rodger K. – BRENDLINGER, Irv A.: Resolving anger toward God: lament as an avenue toward attachment. *Journal of Psychology & Theology*, 2011/39. 130–142.
- SONNET, Jean-Pierre: Writing the disaster, resilience, and fortschreibung. In: Peter DUBOVSKY – Dominik MARKL – Jean-Pierre SONNET (eds.): *The Fall of Jerusalem and the Rise of the Torah*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2016. 349–357.
- STRAWN, Brent A.: Poetic Attachment: Psychology, Psycholinguistics, and the

- Psalms. In: William P. BROWN (ed.): *Oxford Handbook of the Psalms*. Oxford University Press, New York, 2014. 404–423.
- STRAWN, Brent A.: Trauma, Psalmic Disclosure, and Authentic Happiness. In: Elizabeth BOASE – Christopher G. FRECHETTE (eds.): *Bible through the Lens of Trauma*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 2016. 143–160.
- TAYLOR, Miriam: *Trauma Therapy and Clinical Practice*. McGraw-Hill Education, Maidenhead, 2014.
- TODAH, Jeff – WALTERS, Elaine – BHARWDI, Deepa – DUBE, Shanta R.: Trauma Healing. A Mixed Methods Study of Personal and Community-Based Healing. *Journal of Aggression, Maltreatment, and Trauma*, 2014/23. 622–625.
- VAN DER KOLK, Bessel: *A test mindent számontart. Az agy, az elme és a test szerepe a traumafeldolgozásban*. Budapest, Ursus Libris, 2020.
- VANDECREEK, Larry – JANUS, Mark-David – PENNEBAKER, James W. – BINAU, Bradley: Praying About Difficult Experiences as Self-Disclosure to God. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2002/12. 29–39.
- VERDE, Danilo: Trauma, poetry, and the body. On the psalter's own words for wounds. *Biblica*, 2020/101. 208–230.
- VERDE, Danilo: From Healing to Wounding. The Psalms of Communal Lament and the Shaping of Yehud's Cultural Trauma. *Open Theology*, 2022/8. 345–361.
- WESTERMANN, Claus: Die Rolle der Klage in der Theologie des Alten Testaments. In: Claus WESTERMANN – Rainer ALBERTZ – Eberhard RUPRECHT (eds.): *Forschung am Alten Testament. Gesammelte Studien II. zu seinem 65. Geburtstag am 7. Oktober 1974*. Kaiser, München, 1974. 250–269.
- WESTERMANN, Claus: *Praise and Lament in the Psalms*. T & T Clark, Edinburgh, 1981.
- WILLGREN, David: *The Formation of the "Book" of Psalms, Reconsidering the Transmission and Canonization of Psalmody in Light of Material Culture and the Poetics of Anthologies*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2016.
- ZAKOVITCH, Yair: On the Ordering of Psalms as Demonstrated by Psalms 136–150. In: William P. BROWN (ed.): *Oxford Handbook of the Psalms*. Oxford University Press, New York, 2014. 214–228.
- ZENGER, Erich: *A God of Vengeance? Understanding the Psalms of Divine Wrath*. Westminster John Knox, Louisville (Kentucky), 1996.

A PRÉDIKÁTOR SZEREPE A LOKÁLIS (MESEMONDÓ) KÖZÖSSÉGBEN

1. Bevezetés

Az arámi, héber, görög és latin nyelvű bibliai szövegek és a hozzájuk fűzött kommentárok lefordítása¹ az adott lokális közösség hétköznapi nyelvi szintjére eleve egyfajta *profanizáció*.² A szent nyelvhez kötődő szavak kicserélése hétköznapiakra, az exegéták magyarázatainak a prédikáció során történő leegyszerűsítése a hallgatóság számára az 'eredeti' szöveg grammatikájának és kontextusának szétrobbanásához vezet („a liturgikus szövegeket betű szerinti értelmükben, teljes komolysággal kell felfognunk, anélkül hogy a mindennapi beszéd alpári szintjére alacsonyítanánk”³), ami persze visszafordíthatatlan és helyrehozhatatlan értelemmódosulásokkal⁴ és az egyszerűsítés mérhetetlen referenciális veszteségeivel és érzelmi zűrzavarával jár(hat) a mesenarratívákban. Ezen túlmenően, ahogy Hans Blumenberg mondja: „Az egyházi nyelvek köznyelvre való visszavezetése minden szöveget óhatatlanul kiszol-

1 „A fordítás már önmagában is értelmezés: még egy modern fordító is öntudatlanul terheli meg a szövegeket, amelyekkel foglalkozik. Mindenesetre az ókori fordító számára soha nem arról van szó, hogy egyszerűen átülteti az egyik nyelv jelentését a másikba. Szándékosan átvesz és újraértelmez. Az így létrejött változat egyúttal egy szakasz exegézisének, vagy akár az évszázadok során ráoltott hagyományoknak a sűrítményévé válik.” In: Roger LE DÉAUT: *La tradition juive ancienne et l'exégèse chrétienne primitive. Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1971/1. 34.

2 „Az Authorized Version fordítóinak kitűnő hallásuk volt a beszélt nyelv ritmusára, még ha szövegükben bőven akad lapszus is, és józanságra int, hogy sokkal inkább az anyanyelv iránti érzékenység tesz egy fordítást maradandóvá, mint az eredeti pusztán tudományos értéke. A botfülű fordító, bibliafordító is, folyvást félrefordít, akármilyen szakmai ismerettel rendelkezzék is.” In: Northrop FRYE: *Kettős tükrök. A Biblia és az irodalom*. [Ford. Pásztor Péter] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 347., vö. még: Amikor keresztény szerzők az Ószövetségből idéznek, az érvelésük nem az idézett szóra vagy egyetlen versre vonatkozik, hanem néha az egész szöveggörnyezetre, amelyet Krisztusban „beteljesedettnek” tekintenek. In: LE DÉAUT: *La tradition juive ancienne et l'exégèse chrétienne primitive*. 35–39., Továbbá: Keith THOMAS: *Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. Penguin Books, London, 1991. 194.

3 Pavel FLORENSZKIJ: *A kultusz filozófiája*. [Ford. Kiss Ilona] Typotex Kiadó, Budapest, 2015. 15.

4 Pierre HADOT: *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. [Ford. CSEKE Ákos] Kairosz Kiadó, Budapest, 2010. 241.

gálat a rákérdezés lehetőségének.”⁵ Vagyis a kanonizált szövegnek az adott hívők megértését segítő prédikatori értelmezése,⁶ a hétköznapi nyelvre való visszavezetése, a hívek érzelmi állapotához közelítése,⁷ egyben az átadni kívánt ’üzene-
tében’ is egy új – a mesenarratívákhoz hasonlóan – megismételhetetlen, egyszeri konnotációt reprezentáló szöveg létrehozását eredményezi, amire folyton rá kell kérdezni. (Johannes Fabian fölfogásában: „mindkét cselekvés – létrehozni, illetve lefordítani egy szöveget – a párbeszéd lényegéhez tartozik.”⁸) A fogalmak profanizációja kapcsán csak két példát szeretnék megemlíteni: (1) az újjászületés témája, mely Jézus és Nikodémus között zajló párbeszédben nyeri el értelmét (Jn 3,3–11) a mesében a *regressus ad uterem* (az anyaméhet szimbolizáló kemencébe vetés) formájában képződik le;⁹ a gyermektelenség és csodás születés: Szent Anna és Mária fogantatása az állattól vagy valamilyen növény és/vagy gyümölcs magjától való ’csodás’ teherbe esés motívumában realizálódik a mesemondó képzeletében.¹⁰

A francia filozófus Pierre Guérin az *Ész és vallás* című tanulmányában tesz egy nem is oly meglepő kijelentést a szent szövegek hétköznapi átadásáról, miszerint:

„Ráadásul az így értelmezett Kinyilatkoztatás nem más, mint az emberi tanításokhoz hasonló tanítás. Egyrészt úgy szólaltatjuk meg Istent, ahogy egy ember beszélné más emberekhez a tér ilyen és ilyen helyén vagy az idő ebben és ebben a pillanatában és másrészt mindezt úgy, hogy közben az észnek, hogy eljusson Isten eszméjéhez, komoly erőfeszítéseket kellett tennie azért, hogy elforduljon minden antropomorfizmustól, mely, amint ezt a teológusok elsőként ismerték föl, gyakran az Isten tagadásának az elve.”¹¹

5 Hans BLUMENBERG: *Hajótörés nézővel. Morfológiai tanulmányok*. Mesteriskola. [Ford. KIRÁLY Edit] Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2005. 97.

6 „A prédikátor tehát, amikor értelmez, nemcsak a saját igazságismeretén, értékrendjén alapuló döntéseket hoz, hanem mindezt a közösség normáinak alárendelve teszi.” In: HANULA Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek” és a fordítás*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2016. 59.

7 „Mert mi lehet könnyebb egy ilyen érzékivé tett és egyszerű elbeszélés megértésénél és kölcsönös közlésénél, a titokról szóló kijelentések szajkózásánál, melyekhez egyáltalán nem szükséges értelmet kapcsolni, s milyen könnyen kerül általános elfogadásra – főként, ha azt ígéri, hogy komoly érdek fűződik hozzá – az ilyen hit, milyen mélyen gyökeredzik az olyan elbeszélés igazságába vetett hit, mely ráadásul hosszú idők óta autentikusan tartott okmányon alapul; látható hát, hogy az ilyen hit megfelel a legközépszerűbb emberi képességeknek is.” In: Immanuel KANT: *A vallás a pusztá ész határain belül*. In: Immanuel KANT: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. [Ford. VIDRÁNYI Katalin] Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 336.

8 Johannes FABIAN: *Ébren tartott figyelem: néprajz és olvasás*. Anthropolis, 2005/1–2. 20–34.

9 BÁLINT Péter: *A csodálatos születés és a szűzfogantatás a népmesében*. In: BÁLINT Péter: *Jézus-min-tázatok a népmesékben*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2022. 134.

10 Uo. 125–130.

11 Pierre GUÉRIN: *Raison et religion*. *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1943/2–3. 119.

A prédikátor a szónoklás során – nem ritkán a *bene dicere* ígézetében, vagy éppen a bibliafordítások tetszőleges, ’önfejtő’ használata okán – pontosan fel nem mérhető távolságba kerül az írott szövegtől. Erről is szót ejt Misztótfalusi alig leplezett megrovással és keserőséggel a hangjában:

„Mi közöttünk a tanult emberek, akár ha a tanárokat, akár magukat a lelkeseket tekintjük, akikre az eklészia hallgat és akiket tisztel, tehát akiknek ajkairól az isten ígését várja és hallja, a legtöbben vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán követik pontosan a magyarra fordított szöveget. Sokan azért, mert nincsen magyar bibliájuk, vagy pedig mert nem tetszik nekik az a fordítás, az eredeti héber vagy a görög nyelvű bibliát, vagy annak latin és más fordításait használják. Ezekből olvassák fel a szöveget a templomi szószékről, és ki-ki a saját tetszése szerint, szabadon fordítja azt le magyarra.”¹²

A prédikátor („akinek hivatása volt a biblia szavait az élőszó közvetlenségével a hívők lelkébe ültetni és életre kelteni”¹³) az előzetesen saját magának írt textusértelmező szövegében szavait úgy válogatja meg (mivel feladata: irányítani a szót¹⁴), idézeteit és kommentárjait úgy szerkeszti össze, hogy azok a szóbeli párbeszéd formáját öltik avégett, hogy könnyebben másszanak a hívő fülébe.¹⁵ Az irodalmár Horváth János is hasonlóképpen érvel egy helyütt: „A prédikációnak az az igazi rendeltetése, hogy a betű némaságából szóba, »beszédbe« röppenjen át s a vallásos élet gyakorlati szükségleteit lássa el”.¹⁶ Nos, a prédikációnak azon hívő fülébe kell röppennie, akiről Ricœur azt feltételezi: az

12 MISZTÓTFALUSI KIS Miklós: Védekező levél. In: TORDAI Zádor (szerk.): *M. Tótfalusi Kis Miklós*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. 263–264.

13 THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931. 158., vö. még: „A papok prédikációja és a vallási liturgia az elnyomottak magatartása fölötti társadalmi kontroll hatékony eszköze volt.” In: Aron Jakovlevics GUREVICS: *A középkori ember világképe*. [Ford. ELŐD Nóra] Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 176.

14 BUBER, Martin: *A próféták hite*. A kútnál. [Ford. BENDI Júlia] Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1991. 199.

15 Blumenberg értelmezi Lactantius szövegeiben az igazság és a retorika viszonyát. In: BLUMENBERG: *Hajótörés nézővel. Morfológiai tanulmányok*. 252–254., Hanula Gergely meghatározásában: „A prédikátor tehát elsődlegesen olvasó, befogadó; de már ebben megkezdí értelmező munkáját, először is azzal, hogy meghatározza (megalkotja) azt a szöveget, amelyet olvas(ni fog).” In: HANULA: *Anyaszentnyelvünk*. 58., vö. még: „A XI. századi falusi papok többsége jól ismerte, kihez beszél a szószékről, hisz nagy részükben maguk is e falvakból származtak.” In: LAMMEL Annamária – NAGY Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 528., Továbbá: A kompiláció (összeszerkesztés) irodalomban használatos fogalmát Hargittay Emil írta le: a szövegszerkesztési technika, „az egy vagy több szövegből létrehozott újabb szöveget alakító folyamat”. In: SZELESTEI N. László: *Prédikálás a 17. századi Magyarországon*. (Kéziratok kötetek.) MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2020. 11.

16 HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 57.

exegétától kapja ismereteit, s azáltal igyekszik önmagát megérteni, hogy megérti hitének textusát;¹⁷ ezt erősíti meg egy másik kijelentésében: „A hit annak magatartása, aki készen áll arra, hogy a szöveg világának értelmezésével együtt hagyja önmagát is értelmezni. Ez lenne a bibliai hit hermeneutikai meghatározása.”¹⁸ Emlekezetes, hogy a *Prédikátorok könyve*ben kijelölésre kerül a prédikátor közösségbéli szerepe: „A bölcsök szavai olyanok, mint a tüskék, és azoknak gyűjteménye olyan, mint az egymás mellé levert cövekek, amelyek egy Pásztortól valók.” (12,11.)

2. A prédikátorok

A prédikátorok¹⁹ (J. Geary az „*eklézsia proletáriátusának*” nevezi őket, amely alacsonyan képzett papokból állt, akik az általuk szolgált közösségekből származtak, és azonos kulturális szinttel rendelkeztek,²⁰ s akik jól ismerték a hívek hétköznapi létgondjait,²¹ szorongató félelmeit, naponta gyakorolt babonás cse-

17 Paul RICŒUR: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása. In: Paul RICŒUR: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. [Ford. ANGYALOSI Gergely – BOGÁRDI SZABÓ István – JENEY Éva] Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 117–118., vö. még: „Így a szent szöveg, amely több elbeszélés formájában bontja ki a kötelező hit tételeit egyszerre igényel kommentárt és más elbeszéléseket.” In: Jean-Claude SCHMITT: *La croyance au Moyen Âge, Raison présente*, 1995/113. 8.

18 Paul RICŒUR: *La philosophie et la spécificité du langage religieux, Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1975/1. 25.

19 „A pap hivatásának gyakorlásához nemcsak a vallási élettel közvetlenül összefüggő dolgok tartoztak, de a legtöbb helyen a hívek szellemi vezetője, lelki életének gondozója, ügyes-bajos dolgainak intézése során segítője, az erkölcs legfőbb számonkérője is volt egy személyben.” In: BARTHA Elek: *Néphit, népi vallásosság*. In: VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 500.

20 Patrick J. GEARY: *Peasant Religion in Medieval Europe. Cahiers d'Extrême-Asie*, 2001/12. 196., vö. még: *A lelkész „éppen mert jó lelkész és lelkiatya volt, többet tudott a keze alatt élő emberek szükségleteiről, bajban és vészben, mint a városi teológiaprofesszorok”*. In: Arthur E. IMHOF: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* [Ford. GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 83. Továbbá: A 16. században élt Solminihac valószínűleg jobban törődik azzal, hogy közel legyen a néphez, mint a legtöbb pap, akik franciául prédikálnak. A valóságban Solminihac tanítása a legtisztább tridenti ihletésű, így a nép nyelvének használata az igehirdetésben nem tekinthető vallási populizmusnak. In: François-André ISAMBERT: *Religion populaire, sociologie, histoire et folklore. Archives de sciences sociales des religions*, 1977/2. 166. Valójában a plébános szerepe a középkor végéig tovább nő: addig a pap, különösen vidéken, mindenekelőtt a szakrális tevékenységek embere volt, aki egyedül ismerte azokat a rítusokat és formulákat, amelyek nélkülözhetetlenek voltak az isteni erők megbékítéséhez és a gonosz erők elhárításához, például az ördögűzéshez. In: André VAUCHEZ: *Histoire des mentalités religieuses*. In: André VAUCHEZ – Jacques CHIFFOLEAU – Geneviève HASENOHR – Michel SOT: *Histoire des mentalités religieuses. In: Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 20e congrès, L'histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*. [K. n.], Paris, 1989. 162.

21 „[...] papok és laikusok gyakran együtt töltötték az esti, pihenésre szánt órákat. A rendszeres közös szórakozás szintén az azonosság, semmint a különbség érzését erősítette papok és hívek viszonyában.” In: ERDÉLYI Gabriella: *Isteni és emberi törvények hálójában. Az egyszerű hívek viszonya az alsópapsághoz a reformáció előtt*. In: F. ROMHÁNYI Beatrix – KENDEFFY Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 137.

lekedeteit²² és „kérő imádságait”,²³ nota bene: elfogadóként is viselkedik velük szemben²⁴) valamennyi kommunikációs aktusban – időnként felemelik a hangjukat, pontosságra törekszenek, tartózkodnak a túlzásoktól (pl. gyors és hangos zsoldárénekléstől), ekként enyhítve a túl erősnek tűnő érzelmi és értelmi kifejezéseket²⁵ – igyekeznek 'ráhangolódni' a hallgatóságra.²⁶ Emlékeztet, hogy Pál apostol a prédikátort „mindenkinek a szolgálója”-ként említi („mindenki szolgájává tettem magam” 1Kor 9,19), aki nem passzív befogadóként, hanem aktívan részt vevő, válaszoló és felelős lényként²⁷ veszi számba befogadói pozíciójában és érzelmi nyitottságában egymástól is felmérhetetlen különbséget mutató hallgatóságát.²⁸ Azt a heterogén összetételű hallgatóságot, melyet az Ige hirdetése

- 22 Stanisław arról értekezik, hogy: „A vétség és a babonáság területe igen széles: megtalálják itt helyüket az emberek és a házi állatok egészséget, a föld termékenységet és a bő aratást biztosító népi mágikus praktikák. [...] A babonások fogalmába beletartoznak mindenféle jóslások, az álmokban, jelekben való hiedelmek, a halálra vonatkozó bizonyos nem keresztény praktikák és hiedelmek, az Egyház által nem bizonyított, a szentek kultuszához kapcsolódó sajátos praktikák és végül bizonyos népi rítusok és szokások melyek tartalmát vagy forrását kifogásolhatónak tekintették.” In: Bylina STANISŁAW: La prédication, les croyances et les pratiques traditionnelles en Pologne au bas Moyen Âge. In: [Szerk. n.] L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-est et du Nord (XIVe–XVe siècles), Actes du colloque de Rome (27–29 janvier 1986). École Française de Rome, Rome, 1990. 305–306., vö. még: A pap maga sem zárkózott el attól, hogy bizonyos esetekben mágikus tevékenységeket gyakoroljon, anélkül, hogy botrányt okozott volna hívei egyszerű lelkében, akik ezt a cselekedetet szent funkciójának egyik megnyilvánulásaként fogták fel. In: Giovanni CHERUBINI: Le paysan et le travail des champs. In: Jacques LE GOFF: L'homme médiéval. Éditions du Seuil, Paris, 1989. 154.
- 23 De miután a hívó ember a lélek javait kérte, teljesen helyénvaló volt részéről a test javaira vonatkozó kérések is hozzátenni. Egészség, jólét, jó termés, biztonságos szülés, kényelmes és zavartalan utazás, szakmai sikerek, tanácsok személyes problémákra; mindezek teljesítése az Úr hatalmában állt. In: Keith THOMAS: Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England. Penguin Books, London, 1991. 132., vö. még: a kérő imádságról és a közbenjáró imádságról: Paul TILICH: Rendszeres teológia. [Ford. SZABÓ István] Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 218.
- 24 „[...] a középkori világi papok nagy része szorosan együtt élt a néppel, osztozott erkölcsében, ízlésében, életmódjában és szórakozásaiban is; az egyház nem vágott még olyan savanyú képet, mint a későbbiekben.” In: Maurice LEVER: Korona és csörgősipka. [Ford. KAMOCSEY Ildikó] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 24.
- 25 Samuel VANDERSTUYF: Étude sur saint Luc le Stylite (879–979). Revue des études byzantines, 1909/76. 272.
- 26 Mihail Mihajlovics BAHTYIN: A szó a költészetben és a prózában. In: Mihail Mihajlovics BAHTYIN: A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok. [Ford. KÖNCZÖL Csaba] Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 193., vö. még: „Az eredeti narratíva és az új aktualizációk közötti távolság egyre nőtt – mivel a példázat immár keresztényeket szólított meg, vagy missziós céllal hangozott el, más nyelven és kulturális környezetben – ami egyfajta mentális torlasként nehezítette a megértést». A prédikátorok ezért változtattak a szövegeken, adaptálták és utólagos magyarázatokkal látták el őket...” MÁRTONFFY Marcell: Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. 111.
- 27 BAHTYIN: A szó a költészetben és a prózában. 193.
- 28 „Az egyes homiliák, éppúgy, mint az egész-homília-sorozat, egyfajta prooimionnal kezdődnek, melynek feladata nagyjából egyezik a klasszikus retorika által megfogalmazott szereppel: a hallgatóságot figyelmes- sé, illetve a megértésre képessé tenni, akár érzelmek felkeltése, akár a gyönyörködtetés által.” In: HANULA Gergely: Chrysostomos Szentírás-magyarázata. A Szentírás értelmezése a János evangéliumáról elmondott homiliákban, Kálvin Kiadó, Budapest, 2018. 99.

és az örömhír terjesztése közben – feledve a textus szigorúan vallásbölcseleti értelemben vett interpretációs lehetőségeit és a textus parafrazeálásában praktikus szempontoktól vezérelve²⁹ – elsősorban a lelken keresztül akar megnyerni, hogy a szívében az örök Jóság iránti vágyat ébresszen.³⁰ Igyekszik megelőzni, hogy a hívek seregéből bárki is az istentisztelet alatt 'botrányosan' viselkedjen; ezen óvintézkedés forrásaként Bálint Sándor István király törvényét említi: „A szent király elrendeli, hogy meg kell büntetni azt, aki mise alatt zajong, vagy nem ügyel a szent tanításra, vagy másokat fecsegésével háborgat.”³¹ Hogy mennyire komoly gondot jelentett később is a hívek templomi viselkedésének megregulázása, arra több történész is utal: „A gyülekezet tagjai a padokért tülekedtek, lökdösték a szomszédokat, sóhajtoztak és köpködtek, kötöttek, durva megjegyzéseket tettek, vicceket meséltek, elaludtak, és néha lövöldöztek is”;³² olykor a fiatalemberek azért mentek a templomba, hogy szemrevételezzék a fiatal nőket.³³

„János bemént a templomba, mögát ott hátú, a Cilike ben vót legelő. Cilike miko meglátta, hogy milyen szép legény van a templomba, akkó nēm az imádságon törte az eszit, hanem mindig gondókozott, hogy jó lönne, ha a legény mögvárná, míg vége lösz a misének.”³⁴

„Jaj, mikor ment befele, meglátta a királykisasszony [a gyémántruhába lett fiút], hát azt se tudta, hogy hogy legyen! Elájult a királykisasszony a székbe! Ott locsolgatták vízzel, borral, mit nem csináltak vele, csak jöjjön magához. Aztán valahogy, nagy nehezen, aztán magához jött a királykisasszony. Na, ha már szégyenlette is, türtőztette magát, hogy valami legyen, hogy a pap tudja elmondani a prédikációt, hogy ne legyen hiba.”³⁵

²⁹ Uo. 100.

³⁰ „A felejthetetlen a hiány jelenléte, az elviselhetetlen lélekbemarkoló állandósága.” In: Jean-Louis CHRÉTIEN: *A felejthetetlen és a nem remélt*. [Ford. CSEKE Ákos] Vigilia Kiadó, Budapest, 2010. 108.

³¹ BÁLINT Sándor: A magyar népelet Szent István idejében. In: Bálint Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Kassa, [é. n.] 11.

³² THOMAS: *Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. 191.

³³ Eamon DUFFY: *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England, 1400–1580*. Yale University Press, New Haven – London, 2022. 12.

³⁴ A cseresznyefa. In: PENAVIN Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék. II. kötet*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Akadémiai Kiadó – Fórum Könyvkiadó, Budapest – Újvidék, 1984. 102.

³⁵ Körtefa János. In: ANDRÁSFALVY Bertalan – KOVÁCS Ágnes (gyűjt.): *Tyukodi népmesék. I. kötet*. [Szerk. TOMPOS Krisztina – TÓTH Gábor] Antológia Kiadó, Lakitelek, 2023. 162.

A lelkek épülését szolgáló példázataival arra törekszik a pap, hogy a „szunyókálókat felébressze”,³⁶ vagy meggátolja, hogy egyes hívek szertefutó gondolatai a termőföldön, esetleg a ház körül sürgősen elvégzendő munkálatok felé kalandozzon. Ez utóbbira itt van egy remekbe szabott példa:

„A papot mindég ingerelte a közösségbeli nép, hogy könyörögjön esőért. De a pap mindég húzta, mindég halasztgatta, mer tutta a népek a dógát, hogy nem egyet csinál mind, hanem egyik máma, másik hónap. De mán utójjára élesen rátorzsalkottak, rákiabáltak, hogy »Imátkozzunk, könyörögjünk az esőér! Ha nem akar, tisztelendő úr, nem kell papunknak se! Legfeljebb bezárjuk elötte a templont, ha nem töti be a kívánságunkat.«”³⁷

Nem véletlen az sem, hogy „*Funk végül a »hallásból való hit« (vö. Róm 10,17) analógiájára jelentheti ki, hogy a hit egyetlen próbája: a példázatra [...] való ráhallgatás*”,³⁸ Wolff pedig azt állítja: „*a fül és a száj segítségével nemcsak jellegzetesen emberi kapcsolattartás folyik emberek között, hanem ugyanúgy JHVH és Izráel, az emberiség és Istene között is.*”³⁹ A ráhangolódás azt is jelenti, hogy a hivatásukban jártas prédikátorok nem csekély hányada a sokáig hivatalos latin helyett legtöbbször a lokális közösség hétköznapi nyelvén beszél a hívekhez a 'ráhallgatás' sikeressége érdekében.⁴⁰ Sőt, mivel a prédikátor tudja, hogy magában a Bibliában is előfordulnak olyan szövegek, melyek a 'mese' formáját öltik,⁴¹ maga is él az

36 TEMESVÁRI Pelbárt: Harag. In: V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. [Ford. BELLUS Ibolya – JELENITS István – VÁRADI Béla – VÁSÁRHELYI Judit – VIDA Tivadar] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 55.

37 A pap, a község és az eső. In: ORTUTAY Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 335–337.

38 MÁRTONFFY: *Az újszövetségi példázatok irodalma*. 170.

39 Hans Walter WOLFF: *Az Ószövetség antropológiája*. [Ford. BLÁZI György] Harmat Kiadó, Budapest, 2003. 102.

40 Paul ZUMTHOR: *La lettre et la voix*. Éditions du Seuil, Paris, 1987. 85.; vö. még: A paraszti társadalomnak a világ olvasásához szükséges hálót kell biztosítania tagjai számára. A mesékben megjelenő ábrázolások Istent és az egész teremtetést érintik. Figyelemre méltó erőfeszítéseket tesznek egy minél teljesebb vízió elérése érdekében. A mesék rendet tesznek a természetben, és a valóságos megfigyelések és a mágikus magyarázatok keverékével legitimálják azt. In: Hanna NITECKI: *L'espace religieux du conte populaire polonais. Revue des études slaves*, 1983/4. 589.

41 LÁZÁR Béla: A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891/2, 149–151.; vö. még: „A Biblia tanítása a hivatalos egyházak feladata, de szívesen alkalmaztak prédikációban, hitoktatásban olyan mesés elbeszéléseket, amelyek a hallgatóság képzeletét megmozgatták.” In: LAMMEL – NAGY: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. 544.; továbbá: „Az egyházi irodalomban, a protestáns szentbeszédekben alkalmazott példák tömkelegét erkölcsi rejtvenyek tárához lehet hasonlítani. A viselkedéstípusok megítélése útján rajzolódott ki a protestáns egyéniségeszmény. Az exemplum más szempontból nyelvi betét volt, »előre elkészített« illusztráció, amely az ötletteremtés folytonosságát biztosította. A prédikátor az exemplumokkal képzettársításokra ösztönző gondolatcsírákat ültetett el hallgatóságában, amely az ötlet folytatásával kreatív részese lett az erkölcsi érték megteremtésében.” In: DÖMÖTÖR Ákos: A

orális tradíció műfajainak prédikációba szervesítésével,⁴² noha az irodalomtörténész V. Kovács Sándor szerint:

„... már István I. törvénykönyve keményen elítélte azokat, akik mise alatt haszontalan történeteket (fabulas otiosas) mesélgettek egymásnak ahelyett, hogy a szent leckére (divinas lectiones) figyeltek volna.”⁴³

Katona Lajos több tanulmányában is kitér a példázatos elbeszélések és egyéb 'heterogén elemek' prédikációba illesztésének szokására, illetve időnkénti túlhajszolására, így például a *Gesta Romanorum*-ban azt írja:

„Az igehirdetés ez újabb, a réginél mindenekelőtt népszerűbb modorának egyik, talán a legszembeötlőbb vonása, hogy a példázó elbeszélésnek a prédikációban egyre tágabb tér jut, sőt hovatovább mindjobban vissza is élnek vele.”⁴⁴

Továbbá a hívek körében meglehetősen népszerű példázatok és meseszerű elemek sokaságának hivatalos helyről érkező szigorú tiltásáról is szót ejt a *Temesvári Pelbárt példái*-ban:

„A példának ebbe a tágabb fogalomkörébe annyi mindent, oly sokféle heterogén elemet hordott össze az igehirdetők kevés ízléssel párosult buzgalma, hogy utóbb már magának az egyháznak hivatalos tekintélyei is megsokallták a példákkal való visszaélést a hitszónoklatban. Eleinte csak mérséklő, de

magyar protestáns exemplumok világa. In: Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklor archívum 19. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. 12–13.

42 „A Bibliában gyakran találkozunk olyan, a mese formájában megjelenő elbeszélésekkel, melyek az ismétlések, variációk és visszautalások révén annak epizód-felidézési módját illusztrálják. Ez a modell néha sematikus egyszerűséggel jelenik meg. Ilyen esetekben a folklór reflexei jó magyarázatnak tűnnek.” In: Robert ALTER: *L'art du récit biblique*. [Trad. Paul LEBEAU – Jean-Pierre SONNET] Lessius, Bruxelles, 1999. 125., vö. még: Bod Péter prédikátor Szent Hilarius kötetéről: „Az a sok kis kerek, csattanós történet azonban, amelyből egy XVII. század eleji német találós mesekönyv és más, részben hazai források nyomán összeállított gyűjteményt, satirikus, humoros megfogalmazásával és ízes, néhol népnyelvi fordulataival már határozottabb mulattató célzatot és világiasabb, rokokó ízű életbölcsest képviselet.” In: KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 193.

43 V. Kovács Sándor: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. (Az ősköltészet és a kora középkor fejlődéstörténeti kérdései. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 141., továbbá: „[Galliában] a VIII–IX. századból származó egyházi iratok kikelnek a »léha mesék«, »neveletlen tréfák« és »hívságos elbeszélések« hallgatásának bűne ellen, de éppúgy nem tudták akkor sem kiirtani ezt a szokást, mint ahogyan azóta sem sikerült soha senkinek.” In: LAKITS Pál: Előszó. In: LIKÁCSY Sándor (vál.): *Szamár-Testamentum. Középkori francia mesék és boházatok*. [Ford. BENJAMIN László et al.] Helikon Kiadó, Budapest, 1983. 11–12.

44 KATONA Lajos: *A Gesta Romanorum*. In: KATONA Lajos: *Irodalmi tanulmányai. II. kötet*. Franklin Társulat, Budapest, 1912. 28.

utóbb már tiltó szavakat is halljuk e szokás ellen, mely hovatovább, kivált a XV. század második felében, tehát éppen Pelbárt korában, mindinkább elfajul.”⁴⁵

Az irodalmár Eli Yassif a középkori héber történetek legnagyobb korpuszát, a *Sefer Hasidimot* (melyet kéziratok után regensburgi Júda ben Sámuelnek, a „jámbor” Judah rabbinak tulajdonítanak, s amely a XII–XIII. századi közép-európai, német haszid zsidók hétköznapi életéről, népi hitéről szóló írásokat tartalmaz) tüzetesebb vizsgálat alá vonva azt állapítja meg, hogy a *Sefer Hasidim*ba foglalt mintegy négyszáz történetet hagyományosan két fő kategóriába sorolják: a démonológiai történetekbe, amelyek általában hosszúak és viszonylag bonyolultak, és az exempla történetekbe, amelyek lényegében rövid anekdoták formájában, kikristályosodott elbeszélői struktúra vagy cselekmény nélkül megfogalmazott erkölcsi útmutatások. Majd tovább pontosítja a szövegek strukturális és funkcionális jellemzőit: a *Sefer Hasidim* történeteiben szereplő, nyilvánvalóan népszerű mesék is példamutatóak az adott kontextusban betöltött funkciójuk miatt. Az európai exemplummal foglalkozó munkákban a műfaji felosztás valójában különböző kritériumokon alapul, mint például a történetek forrásai, tartalmuk, hőseik, szerkezetük vagy funkciójuk, de irodalmi szempontból mindannyian ugyanabba a műfajba tartoznak kontextusuk és funkciójuk alapján.⁴⁶ Mindez azt bizonyítja, hogy nem csupán a középkori keresztény igehirdetések és vallásbölcseleti írások tartalmaznak bőségesen tanító és erkölcsi aspektusú exemplumokat és meséket, hanem egy, a többséggel együtt élő zsidó közösség mindennapi életviteléről és hitvallásáról szóló szöveggyűjtemény is.

A történészek, folkloristák és irodalmárok nyilván a különböző évszázadokból fennmaradt egyházi és világi dokumentumokból, irodalmi⁴⁷ és prédikációs⁴⁸ szövegekből, zarándokok úti naplóiból és önéletrajzi írások-

45 KATONA Lajos: Temesvári Pelbárt példái. 62–63.

46 Eli YASSIF: Entre culture populaire et culture savante. Les exempla dans le Sefer Hassidim. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 1994/5. 1197–1199.

47 Mintegy négyszáz népszerű középkori mesét tartalmazó gyűjtemény áll rendelkezésünkre. Ezek a mi francia meséink, a régi német mesék egy meglehetősen nagy csoportja, és M. Bédier ezekhez hozzáadta a prédikátorok két bőséges példagyűjteményét, amelyek Jacques de Vitry bíborospüspöknek (1250 körül) és Etienne de Bourbon dominikánusnak (1260 körül) köszönhetőek, bár ez a terjedelmes corpus nagyrészt irodalmi kölcsönzéseket tartalmaz. In: Charles MARTENS: *L’origine des contes populaires, (suite) III. La théorie orientaliste. Revue néo-scholastique*, 1894/4. 368–369.

48 „Vajon milyen sajátosságokat vonhatunk le 17. századi kéziratok prédikációinkból a pap előkészületeiről és magáról a prédikálásról. A gyakorló papok számára kiadott útmutatók, segédkönyvek, püspöki utasítások a

ból,⁴⁹ passiókból,⁵⁰ szentek életrajzából⁵¹ és személyes élménybeszámolókból vontak le bizonyos következtetéseket a Szentírás szövegeitől eltérő prédikációs tevékenység: a *homília* változatairól. Horváth Zita történész egyik tanulmányában utal a kanonikus szövegbe illesztett profán műfajok együttlétére:

„A Biblia tanítása a hivatalos egyházak feladata, de szívesen alkalmaztak prédikációban, hitoktatásban olyan mesés elbeszéléseket, amelyek a hallgatóság képzeletét megmozgatták. Például egy 1706-ban kidolgozott népiskolai utasítás is jelzi, hogy az iskolákban oktatott biblikus ismeretek nem azonosak az igazi Szent Bibliai történeteivel.”⁵²

Mivel a folkloristák – igaz, meglehetősen késéssel – górcső alá vették a népi imádságokban, énekekben és más folknarratívákban a homíliák hatását, nem meglepő, hogy maguk is a kanonizált szövegektől való eltérést, mondhatni a szent szövegek „folklorizálódását” erősítették meg, miként Nagy Ilona is:

„A Bibliában is vannak mesék, sőt egy igazi mesét is olvashatunk ott: a fák királyválasztásáról szólót. Rengeteg bibliai történet felfogható mesének is: József története például: vannak népmesei változatai is, ismert mesetípus.”⁵³

predikálás tartalmának összeállításáról egységes képet adnak. Alap a Biblia, legfőbb segítség az egyházatyák tanítása. Rendelkezésre állnak bibliamagyarázatok, liturgikus könyvek, a római katekizmus, bibliai konkordancia, florilégiumok, szentek élete, korábbi (engedéllyel kinyomtatott) prédikációs könyvek. [...] Hiába talál a pap egy adott perikopáról jól megírt prédikációkat, azok szószzerinti elmondása mégsem ajánlott, mert a kinyomtatott prédikációk irodalmi művek, amelyeket felhasználás esetében adaptálni kell, a saját hallgatósághoz kell igazítani, hogy a célnak megfelelő, gyümölcsöző beszédekké váljanak. A pap ajkán akkor szólhat gyümölcsözően a prédikáció, ha azt készülete során átgondolta, magáévá tette.” In: SZELESTEI: *Predikálás a 17. századi Magyarországon*. 9.

49 THOMAS: *Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. 136.

50 „Célja, hogy a történeteket elképzeltetve, átélte valóságként hasson olvasójára; ezért az evangélium adatait kiszínezi, megjeleníti s az emberi érdeklődés számára, mely természetesen mennél részletesebben óhajtaná ismerni a Megváltó kínszenvedésének körülményeit, kiegészíti ...” In: HORVÁTH: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. 175.

51 „A szentek életrajásainak, ezeknek a főként az egyszerű népeknek szánt történeteknek szerzetes szerzői állandóan kidomborították azt az eszmét, hogy a szegények sorsának könnyítése egyedül isten jobbában és a szentek kezében van, ők az egyedüli védelmezői és gyámolítói e »kicsinyeknek«.” In: GUREVICS: *A középkori ember világképe*. 176.

52 HORVÁTH Zita: *A paraszti társadalom Magyarországon a 18. században és a Biblia. Egyháztörténeti Szemle*, 2009/2. 113.

53 NAGY Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 74.

Lássunk erre a folklorista kijelentésre egy meserészletet, mely az eredeti szöveg alapos átdolgozását a mesemondói kommentárral igyekszik érthetővé tenni:

„A szegény ember király lett és nagy gazda. (Most jól tessiek megírtani!) [kiemelés – B. P.] Abbul a falubul, ahonniét ü jött, ahon az ü bátyja vót, emberek jönnek tülle buzát venni. Hogy piénziér adjon el. És jön a híres bátyja is. Az ü híres bátyja, aki ütöt vitte akasztani. Minden embernek piénziért ad buzát, falusi emberiének, a bátyjának meg ingyen megrakta a szekeret.”⁵⁴

3. A prédikátor mint 'felolvasó'

Bár az előbbiekben sorra vettük néhány – francia, német, angol, magyar – közepkört kutató történész, irodalmár véleményét mind a „népi vallásosságról”,⁵⁵ mind a prédikátorok szerepéről, nem árt észben tartani Vauchez intelmét a tekintetben, hogy mind a „népi vallásosság” fogalma, mind a prédikátor szerepvállalása történelmi korszakokként, nemzeti és/vagy lokális közösségeként nagyon is eltérő és változó. E tanulmány keretében ezen eltérések és változások nyomon követését leginkább csak a mesenarratívákban leszűrődő megnyilatkozásokból és/vagy a folkloristák kommentárjaiból tartom szükségesnek, ellenkező esetben bajos volna megfelelni a fő- és alcímekben jelölt vállalkozásomnak.

A prédikátor – a folkloristák szerint is – a lokális közösségbeli státuszánál fogva betölti a szószéken („a rádió, a televízió és – a XVII. század közepéig – az újságok nélküli korban a szószék volt a néppel való közvetlen kommunikáció legfontosabb eszköze”⁵⁶) a hangosan fölolvásó szerepét is,⁵⁷ s illetéknéppen szoros szálak kötik a szóbeliség előadójához:

54 Az Árvaság és a két testvér. In: PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ Mária: *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák*. Hatodik Síp Alapítvány, Ungvár, 1993. 55.

55 „A népi vallás tehát a saját, érzésekben gazdag vagy az élet liktetésében kialakított valóján kívül egy megelőző szellemi világ és a művelt kereszténység találkozáspontja is.” In: Raoul MANSELLI: *Népi vallás és népi vallásosság a középkorban*. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 207.

56 THOMAS: *Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. 181.

57 Kovács Ágnes: *Népmese és közművelődés*. Művelődés Egyesület – Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár – Sztána, 2014. 62., vö. még: „A papok legfőbb kötelessége, hogy a szentleckét és az evangéliumot jól érthetően felolvassák, és szépen prédikáljanak.” In: LAMMEL – NAGY: *Parasztbiblia*. 530.

„Közte és a hallgató közönség között még közvetlen személy szerint való kontaktus keletkezik, olyan jelenlétben alapuló közösség, mint amilyen az emlékezetből recitáló előadó és a jelenlévő közönség kölcsönös viszonyából is kifejlődik.”⁵⁸

A prédikátor szentbeszédét (melyet a bibliai párbeszéd harmadik személyben való előadásával tarkítja,⁵⁹ s mivel az általa idézett szövegek olykor nem is egy szerzőtől és nem is egy nézőpontból lettek leírva,⁶⁰ a szövegek ’összeszerkesztőjévé’ válik, akár a mesemondó) a tanítóhivatal által elvárt szigorú következetességgel⁶¹ – de olykor nem éppen kellő mélységű iskoláztatásánál fogva is – igyekszik több-kevesebb sikerrel a retorika szabályai szerint fölépíteni:

„Minden retorikai forma, amely kompozicionális felépítését tekintve monologikus, számít a hallgatóra, illetve annak a reakciójára. Olyannyira általános ez, hogy rendszerint épp a hallgatóra ráhangolódást tekintik a retorikai nyelv alapvető konstitutív mozzanatának.”⁶²

Ám a verbális szövegértelmezést (amely nemritkán jelentős mértékben eltér a hittudományi akadémiákon tanított, tanítóhivatalokban kanonizált szövegmagyarázattól⁶³) a nonverbális kifejezések sokfélesége: a tagléptések

58 THIENEMANN: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 120.

59 ALTER: *L’art du récit biblique*. 94–95.

60 Uo. 181.; vö. még: Christophe LEMARDELÉ: Samson et les biblistes: entre exégèse, théologie et folklore / Samson and Biblical Scholars: Between Exegesis, Theology and Folklore. *ASDIWAL. Revue genevoise d’anthropologie et d’histoire des religions*. 2012/7. 74.

61 Egy XIII. századi, Párizsban tevékenykedő pap, bizonyos Ranulphe d’Homblières prédikációra felkészüléséről ad számot a francia történész, Nicole Bériou: elsőként az erkölcsi magatartás irányelveinek megadására törekszik; ezt a szentírási idézet kiválasztásában és kezelésében mutatja meg, amely mindig az adott nap liturgikus szövegéből származik, és amely a bevett gyakorlatnak megfelelően nyitja és irányítja egész prédikációját; a szentírási idézetek segítenek neki abban, hogy előírja, hallgatóságának mit kell tennie, vagy figyelmeztesse őket arra, amit nem szabad tenniük. In: Nicole Bériou: *L’art de convaincre dans la prédication de Ranulphe d’Homblières*. In: *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle. Actes de table ronde de Rome (22–23 juin 1979)*. École Française de Rome, Rome, 1981. 43–44. Továbbá: A prédikációkban utaltak azokra, akik az olvadt ólomból, a tűzből, a vízből, a földből és a madarak röptéből jósoltak. In: STANISLAW: *La prédication, les croyances et les pratiques traditionnelles en Pologne au bas Moyen Âge*. 307.

62 BAHTYIN: *A szó a költészetben és a prózában*. 193.

63 „... az exemplumok képi építkezése a mitikus többszintűséget, a transzcendens és az empirikus valóság-szintek, a mágikus és teológiai fogalmi síkok, a mitikus és a közvetlenül megélt hit különféle szféráinak a keveredését hozta magával.” DÖMÖTÖR: *A magyar protestáns exemplumok világa*. 9.

és arcjátékok,⁶⁴ az ingardeni „hangzásképződmények” és a zenei előadás (a zsoltáreklés és orgonamuzsika), a „festett szent világ”⁶⁵ (az elbeszélő jellegű képek: a *memorabilia*⁶⁶) teszi teljesebbé.⁶⁷ Thienemann végtelenül egyszerűen, ám pontosan fogalmazza meg a helyzetet: „Akik a betűírást nem értékelték meg, megértették az illusztrátor képírását”;⁶⁸ láthatjuk, erre utal Schmitt beszámolója is:

„Nagy Szent Gergely a marseille-i Serenus püspöknek írott levelében első-sorban éppen azzal igazolja a keresztény kultuszokban a képek előállítását és tiszteletét, hogy tanító feladatot töltenek be az írástudatlanok javára.”⁶⁹

Ekként az egyes ünnepkörökhöz kötődő liturgia/istentisztelet évenként való ismétlődése folytán egyszerűben színpadszerűvé, a laikus hívő szemében mágikus-rituális cselekedetté alakul át (amelyet Jean Séguéy szavával „para-

64 A IX. századi karoling liturgiareform során bevezetett 'kényelvűséget' és annak hasznát vizsgálva írja Regis-Cazal: a cél az volt, hogy a világiak/laikusok számára a latin nyelv átláthatatlanságát a kifejezési csatornák megsokszorozásával pótolják. Ebből a szempontból a liturgia és a Szentírás dramatizálása példaértékű helyet foglal el. A katekizmushoz hasonlóan a képeken keresztül, a tanítás és a hatás érdekében az Egyház a gesztust összekapcsolja a szóval. In: Yvonne REGIS-CAZAL: *La parole de l'autre. Médiévales*, 1985/9. 19–20., vö. még: FÖLDVÁRY Miklós István: A karoling liturgiareform és a gallikanizmus mítosza. In: KÓSA Gábor – VÉR Ádám (szerk.): *Reformationes: Reformkísérletek a vallástörténetben*. ELTE BTK, Budapest, 2021. 79–128.

65 „Az olvasni alig tudó tömegeknek a templomok, kápolnák falára festett szent világot, amely főleg a katolikus eszmerendszer központi gondolatának, az üdőtörténetnek jelentős mozzanatait láttatta, a szemmel olvasás lehetőségét biztosította. Az üdőtörténet eseménysora a Teremtéstől az Utolsó ítéletig papi közvetítéssel juthatott be az agyba. Templomi falfestményeken, képeken keresztül jelenülhetett meg a képzeletben, majd így szállhatott le az érzékelhető valóság talajára, léphetett be a nép életébe.” In: ERDÉLYI: Isteni és emberi törvények hálójában. Az egyszerű hívek viszonya az alsópapsághoz a reformáció előtt. 17., vö. még: „A kép ezentúl szerepet játszik a vallási propagandában és a felekezetek közötti hitvitában. Ezt a funkcióját (legalábbis a propagandait) a XIV. század végétől és a XV. század elejétől kezdi betölteni, midőn reprodukciója technikailag könnyebb és előállításuk sokkal olcsóbb lesz.” In: Jean Séguéy: *Images et 'religion populaire' / Images and 'Popular Religion'*. *Archives de sciences sociales des religions*, 1977/1. 27.

66 Jean-Claude SCHMITT: A zsidó Hermann megtérése. *Önéletírás, történelem és fikció*. [Ford. Novák Veronika] L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 186.

67 „És ha azt mondjuk, hogy a zene panaszkodik vagy sóhajtozik, sürget vagy bénít, akkor ezek csak a lelki életünk egyéb területeiről pusztán a hasonlóság alapján vett utalások, jelek, vagy legalábbis nem tudjuk elmondani, hogy miről és miért éppen arról szól a zene.” In: Rudolf OTTO: A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz. [Ford. BENDL Júlia] Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 69., vö. még: „Az előadásmód ugyanis mintegy a test ékesszólása, mivel a hang és a taglejtések alkotják együttesen. A hangnak annyi árnyalata van, ahányféle az érzelmeknek; ezeket főként a hang idézi fel.” In: Marcus Tullius CICERO: A szónok. [Ford. KÁRPÁTY Csilla] In: *Cicero válogatott művei*. [Szerk. HAVAS László] Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 219.

68 THIENEMANN: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 76.

69 SCHMITT: A zsidó Hermann megtérése. *Önéletírás, történelem és fikció*. 171., vö. még: Johan HUIZINGA: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. [Ford. SZERB Antal] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979. 164.

liturgikusnak” nevezhetnénk⁷⁰), s melynek valóságvonatkozata Isten közelgő országa, a Krisztus által és benne való hit révén való feltámadás, örökélet-elnyerés.⁷¹ Clifford Geertz ezt az egész rituális aktust így értelmezi:

„... a rítus során az egész személyiséget elborító átélt vallási hit a hívőt egy másik létállapotba viszi el, és ez nem teljesen ugyanaz az érzés, mint ennek a hétköznapiak során megélt emlékezetbeli visszatükröződése, ami egyébként szintén vallási hitnek tekinthető.”⁷²

Protestánsoknál az Igére ráhangolódást segítő zoltáréneklés,⁷³ a szószékről elhangzó bibliai idézetfelolvasás és azt követő interpretáció, a kéreést és annak meghallgatását erősítő imádság;⁷⁴ katolikusoknál a liturgia („az istentisztelet kezdetét hírül adó harangjel [csendítés] és a harangszó a liturgiában az istentisztelet része, nem köznapi-utilitárius”⁷⁵), a templombelsőben fellelhető szobrok, oltár- és falfestmények, üvegkompozíciók⁷⁶ a maguk szimbolikus képiségével együttesen hatnak az egyszerre ’bölc’s és ’tudatlan’ hívek seregére.⁷⁷ Bálint Sándor is erről az egy szakrális térben és egy-

70 SÉGUY: Images et ‘religion populaire’ / Images and ‘Popular Religion’. 25.

71 Jean-Claude SCHMITT: *Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Âge*. Éditions Stock, Paris. 1985. 19–24.; vö. még: „... a katolikus hit egyik alapdogmájában, a megváltásban a középkor derekáiig, körülbelül a koldulórendek elterjedéséig a triumphális mozzanatot érezték a hívek döntőnek: Isten Fiának diadalát a sátánon, a halálón.” In: BÁLINT Sándor: A szegedi népelet szakrális gyökerei. In: BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Kassa, é. n. 57.

72 Clifford GEERTZ: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. [Ford. ANDOR Eszter et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 111.

73 „De az új Testamentomban is megtartott az éneklés, és egy részét tette mindenkor az Isteni tiszteletnek. Mitsoda buzgósággal énekeltek az Apostolok, nevezetesen Pál és Silás a’ tömlötkben! Melly kedves foglalatosságnak tartották ezt az elsőbb Keresztyének! ma pedig a’ legelső része ez, a’ közönséges áhitatosságnak; kétségkívoúl azért, hogy ez felbuzdulván a’ mi érzékenységeinket, annál készebbek és alkalmasabbak legyünk osztán az Isteni tisztelet’ egyéb részeinek is végbenvitelére.” In: FÁBIÁN JÓSEF – LÁTZAI SZ. JÓSEF: *Prédikátori Tárház vagy olyan gyűjtemény, mellyben a’ Prédikátori Hivatalra tartozó szükséges dolgok egymás után rövideden feltaláltatnak, és a’ mellyet a’ véle élni akaróknak hasznokra kiadnak*, III. kötet, Vátzon, 1808. 141.

74 „A protestáns egyházi irodalom a cenzúra miatt a legszükségesebbekre: bibliák, catekizmusok, prédikációk, énekeskönyvek, imák és más kegyességi iratok közzétételére korlátozódott.” In: KOSÁRY: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. 84–85., vö. még: A legrégebbi keresztény közösségekben, a zsinagógához hasonlóan, minden ima doxológiával végződött. In: Jacques MARTY: *Etude de textes cultuels de prière contenus dans le Nouveau Testament. Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1929/3. 253.

75 FLORENSZKIJ: *A kultusz filozófiája*. 196.

76 „A vizuális élmények erősítik, rögzítik a hallottakat.” In: DOBOS Ilona: *Tarcal története a néphagyományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 137.

77 Séguy további érvelése mind a mi okfejtésünk, mind a történészek állításaival szemben is jogos kérdéseket vet fel, amikor így folytatja: „a papság a kép által tanítja a népet és gerjeszti az odaadásukat, ez a megfigyelés visszavezet bennünket egy már elhangzott reflexióhoz: nem tükrözi-e nézőpontunk egyszerűen a klerikális önmegerősítést a kép világáról? A középkori szoborról vagy szobrászatról, mint a nép taní-

szerre sokféle vizuális, auditív impulzust, lelki emelkedettséget szerzésről ad hírt:

„Miután az elvont vallásos szemlélet a néptől idegen, ezért nagy szerepük van a vallásos környezet érzékelhető tárgyainak: képeknek, szobroknak, kegytárgyaknak szentelményeknek (virágvasárnapi barka, úrnapi virág stb.), amelyektől a mindennapi életben is bizalommal vár segítséget.”⁷⁸

A szöveg és hangzás viszonyáról Walter J. Ong azt a tényt közvetíti felénk, hogy valamennyi szövegnek van látványa és hangzása,⁷⁹ ami valamelyest könnyíti a prédikatori szövegidézetből szóló ’üzenet’ hallgatójának értelmezési műveletét, de nem teszi világossá, megértette számára magát a szentszöveget. A református lelkészek a XIX. századi prédikációikban is megerősítik ezt:

„Mikor tsak szóval mondjuk a’ könyörgést, természet szerint szaporábban megyünk a’ beszéddel, de nem is érthetjük meg így olyan jól a’ dolgot, és nem vehetjük annyira-fel: ellenben az éneknek természetére tartozik az, hogy azzal ne siessünk, és e’ szerint minden szóval és gondolatnál időt vegyünk az elmélkedésre.”⁸⁰

A hallgatóság a kötelesség és szolgálat, az elfogadás és befogadás, az értelmezés és visszakozás határán áll,⁸¹ (Van der Leeuw állítja: „egy »vallásos

tásának eszközéről beszélünk, mert a korabeli klerikusok megerősítették ezt a kapcsolatot a kőművesség és a lelképásztori munka között.” In: SÉGY: Images et ‘religion populaire’ / Images and ‘Popular Religion’. 27.

78 BÁLINT Sándor: A parasztlelet rendje. In: BARTUCZ Lajos (szerk.): *A magyar nép*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1943. 205.

79 Walter J. ONG: Nyomtatás, tér és lezárás. In: NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Budapest, 1998. 249.; vö. még: „Jóllehet figyelmünket a vizuális folyamatokra összpontosítjuk [...] a Bibliában a tartós vallási tapasztalatok kialakulása szempontjából ezeknél is fontosabb szerepük van az auditív tapasztalatszerzéseknek: a szavak belső képeket hoznak létre.” In: GERD THEISSEN: *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái. Az őskereszténység pszichológiája*. [Ford. Szabó Csaba] Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 106. Továbbá: „A középkori egyházi hangos olvasásnak recitálás és éneklet között ingadozó hanghordozása alkalmas volt arra, hogy az előadott szöveget reprodukciónak tüntesse föl és megteremtse a fölolvastat jellegzetes referáló hangjelet.” In: THIENEMANN: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 122–123., továbbá: CRAIG R. KOESTER: Hearing, Seeing, and Believing in the Gospel o John. *Biblica*, 1989/3. 327–348.

80 FÁBIÁN – LÁTZAI: *Prédikatori Tárház vagy olyan gyűjtemény...* 144.

81 A vallásos tapasztalat kapcsán Theissen az „alapozó tapasztalatok” és a „határeseti tapasztalatok” elkülönbözödéseről és átjárhatóságáról beszél. In: THEISSEN: *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái*. 106–107.

világnézet» nem csupán »szemlélet«, hanem mindig részvétel, részesedés⁸²⁾, mert az adományozás aktusában valami kötelező érvényű adósságot, haladéktalan viszontszolgáltatást,⁸³ sürgető türelmetlenséget feltételez, aminek nincs is más oka, mint hogy a „szent nyelvben” elhangzó és nehezen értelmezhető szavak ezt sugallják neki. Adóssága – természete szerint – olyan, mint a szegénység: elkoptathatatlan.⁸⁴ Viszont Theißen – vándorkarizmatikusról tett – megállapítása a mi esetünkben is továbbgondolásra érdemes: „a szegénység több mint sors. A szegénység feladat”⁸⁵ (ennek a forrása Flusser szerint ebben rejlik: „A szegénység, az alázat, a szív tisztasága és tanulatlan együgyűség mind az esszénusok, mind Jézus számára lényeges vallási értékek voltak.”⁸⁶). Csakhogy, s ebben igazat kell adnunk Huizingának, idővel: „Az emberek kezdtek rájönni, hogy a szegénység a társadalom betegsége, nem apostoli erény.”⁸⁷

4. Összefoglalás

Történészek és folkloristák kutatásaiból tudjuk, hogy az egyes lokális (vallási) közösségekben a papok kiemelkedő és meghatározó szerepet töltenek be, s mivel a hívekkel együtt élik hétköznapiikat, pontosan ismerik gondolkodásukat, nyelvi fordulataikat, az egyes bibliai szövegek értelmezésével szembeni nehézségeiket és folklorisztikus hagyományaikat, a fölolvastott Igét igyekeznek ’érzékenyíteni’ a hallgatóság számára. Avégett, hogy a bibliai lokusok meghallását/megértését könnyítsék a híveknek, gyakorta mesei történeteket, legendákat

82 Gerardus VAN DER LEEUW: *A vallás fenomenológiája*. [Ford. BENDI Júlia et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 472. 83. §.

83 VISKY S. Béla: Paul Ricœur, avagy a megbocsátás mint himnusz a magasban. In: ADORJÁNI Zoltán (szerk.): *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*. 6. kötet. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2015. 209.

84 Az egyik román mese, a *Sírálykirály* így jellemzi a szegénységet: „mert az az átkozott szegénység nem könnyen akar megválni attól, akinél egyszer befészkelte magát.” In: KOVÁCS Ágnes: *Szegény ember okos leánya. Román népmesék. Népek meséi*. [Ford. Bözödi György et al.] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957. 187.

85 GERD THEIßEN: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete*. [Ford. SZABÓ Csaba] Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 69.

86 DAVID FLUSSER: *Jézus*. [Ford. SZÉNÁSI Sándor] Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2020. 65.

87 HUIZINGA: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. 178., vö. még: „Jogi téren 1780-ban C. Filangieri az elsők között vetette fel a bűnözés és a társadalmi helyzet közötti kapcsolat problémáját. Hangsúlyozta, hogy a szegénység bűnhöz vezet, és hogy a túl nagy társadalmi egyenlőtlenség bűnözésre ösztönöz, míg az »ipart« és a jól elosztott »jólétet«, ma úgy mondanánk, a teljes foglalkoztatottságot, valamint a magas életszínvonalat az erőnyre ösztönzőnek tekintette.” In: GONTHIER-LOUIS FINK: *Théologie, sociologie et psychologie du crime. Le conte moral de Schubart à Schiller. Recherches germaniques*, 1976/6. 67.

szőnek a homíliába, annak ellenére is, hogy az egyházi hivatal évszázadokon át tiltja, később hallgatólagosan tűri ezt a fajta prédikációs eljárást. A papok vallási közösségben betöltött szerepe és a szószerkről elmondott szövegértelmezése számos szempontból követendő példát mutat a mesemondónak, aki megfigyeli a prédikátor retorikai fordulatait, a tanító célzattal felhasznált példázatait, erkölcsi intelmeit és a 'maga módján' igyekszik követni őt a mesemondás során.

Irodalomjegyzék

- ALTER, Robert: *L'art du récit biblique*. [Trad. Paul LEBEAU – Jean-Pierre SONNET] Les-sius, Bruxelles, 1999.
- ANDRÁSFALVY Bertalan – KOVÁCS Ágnes (gyűjt.): *Tyukodi népmesék*. I. kötet. [Szerk. TOMPOS Krisztina – TÓTH Gábor] Antológia Kiadó, Lakitelek, 2023.
- BAHTYIN Mihail Mihajlovics: A szó a költészetben és a prózában. In: Mihail Mihajlovics BAHTYIN: *A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok*. [Ford. KÖNCZÖL Csaba] Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 173–216.
- BÁLINT Péter: A csodálatos születés és a szűzfogantatás a népmesében. In: BÁLINT Péter: *Jézus-mintázatok a népmesékben*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2022. 117–141.
- BÁLINT Sándor: A szegedi népelet szakrális gyökerei. In: BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Kassa, [é. n.] 55–78.
- BÁLINT Sándor: A magyar népelet Szent István idejében. In: BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Kassa, [é. n.] 9–19.
- BÁLINT Sándor: A parasztélet rendje. In: BARTUCZ Lajos (szerk.): *A magyar nép*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1943. 201–248.
- BARTHA Elek: Néphit, népi vallásosság. In: VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 470–505.
- BÉRIOU, Nicole: L'art de convaincre dans la prédication de Ranulphe d'Homblières. In: *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle. Actes de table ronde de Rome (22–23 juin 1979)*. École Française de Rome, Rome, 1981. 39–65.
- BLUMENBERG, Hans: *Hajótörés nézővel. Morfológiai tanulmányok*. Mesteriskola. [Ford. KIRÁLY Edit] Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- BUBER, Martin: *A próféták hite. A kútnál*. [Ford. BENDL Júlia] Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1991.

- CHERUBINI, Giovanni: Le paysan et le travail des champs. In: Jacques LE GOFF: *L'homme médiéval*. Éditions du Seuil, Paris, 1989. 129–159.
- CHRÉTIEN, Jean-Louis: *A felejtethetlen és a nem remélt*. [Ford. CSEKE Ákos] Vigilia Kiadó, Budapest, 2010.
- CICERO, Marcus Tullius: A szónok. [Ford. KÁRPÁTY Csilla] In: *Cicero válogatott művei*. [Szerk. HAVAS László] Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 203–289.
- DOBOS Ilona: *Tarcal története a néphagyományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- DÖMÖTÖR Ákos: A magyar protestáns exemplumok világa. In: DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklor archívum 19. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. 12–13.
- DUFFY, Eamon: *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England, 1400–1580*. Yale University Press, New Haven – London, 2022.
- ERDÉLYI Gabriella: Isteni és emberi törvények hálójában. Az egyszerű hívek viszonya az alsópapsághoz a reformáció előtt. In: F. ROMHÁNYI Beatrix – KENDEFFY Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 129–143.
- FABIAN, Johannes: *Ébren tartott figyelem: néprajz és olvasás*. Anthropolis, 2005/1–2. 20–34.
- FÁBIÁN József – LÁTZAI Sz. József: *Prédikatori Tárház vagy olyan gyűjtemény, melyben a' Prédikatori Hivatalra tartozó szükséges dolgok egymás után rövideden feltaláltatnak, és a' melyet a' véle élni akaróknak hasznokra kiadnak*, III. kötet, Vátzon, 1808.
- FINK, Gonthier-Louis: Théologie, sociologie et psychologie du crime. Le conte moral de Schubart à Schiller. *Recherches germaniques*, 1976/6. 55–111.
- FLORENSZKIJ, Pavel: *A kultusz filozófiája*. [Ford. Kiss Ilona] Typotex Kiadó, Budapest, 2015.
- FLUSSER, David: *Jézus*. [Ford. SZÉNÁSI Sándor] Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2020.
- FÖLDVÁRY Miklós István: A karoling liturgiareform és a gallikanizmus mítosza. In: KÓSA Gábor – VÉR Ádám (szerk.): *Reformationes. Reformkísérletek a vallástörténetben*. ELTE BTK, Budapest, 2021. 79–128.
- FRYE, Northrop: *Kettős tükrök. A Biblia és az irodalom*. [Ford. PÁSZTOR Péter] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- GEARY, Patrick J.: Peasant Religion in Medieval Europe. *Cahiers d'Extrême-Asie*, 2001/12. 185–209.
- GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. [Ford. ANDOR Eszter et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- GUÉRIN, Pierre: Raison et religion. *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1943/2–3. 117–134.
- GUREVICS, Aron Jakovlevics: *A középkori ember világképe*. [Ford. ELŐD Nóra] Kosuth Kiadó, Budapest, 1974.

- HADOT, Pierre: *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. [Ford. CSEKE Ákos] Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.
- HANULA Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek” és a fordítás*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2016.
- HANULA Gergely: *Chrysostomos Szentírás-magyarázata. A Szentírás értelmezése a János evangéliumáról elmondott homíliákban*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2018.
- HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931.
- HORVÁTH Zita: *A paraszti társadalom Magyarországon a 18. században és a Biblia. Egyháztörténeti Szemle*, 2009/2. 103–113.
- HUIZINGA, Johan: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. [Ford. SZERB Antal] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- IMHOF, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* [Ford. GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 83.
- ISAMBERT, François-André: *Religion populaire, sociologie, histoire et folklore. Archives de sciences sociales des religions*, 1977/2. 161–184.
- KANT, Immanuel: *A vallás a puszta ész határain belül*. In: Immanuel KANT: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások*. [Ford. VIDRÁNYI Katalin] Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 134–363.
- KATONA Lajos: *A Gesta Romanorum*. In: KATONA Lajos: *Irodalmi tanulmányai. II. kötet*. Franklin Társulat, Budapest, 1912. 28–61.
- KATONA Lajos: *Temesvári Pelbárt példái*. In: KATONA Lajos: *Irodalmi tanulmányai. II. kötet*. Franklin Társulat, Budapest, 1912. 61–87.
- KOESTER, Craig R: *Hearing, Seeing, and Believing in the Gospel of John*. *Biblica*, 1989/3. 327–348.
- KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- KOVÁCS Ágnes: *Szegény ember okos leánya. Román népmesék. Népek meséi*. [Ford. BÖZÖDI György et al.] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957.
- KOVÁCS Ágnes: *Népmese és közművelődés. Művelődés Egyesület – Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár – Sztána*, 2014.
- LAKITS Pál: *Előszó*. In: LIKÁCSY Sándor (vál.): *Szamár-Testamentum. Középkori francia mesék és boházatok*. [Ford. BENJAMIN László et al.] Helikon Kiadó, Budapest, 1983. 11–12.
- LAMMEL Annamária – NAGY Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.

- LÁZÁR Béla: A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891/2. 147–160.
- LE DÉAUT, Roger: La tradition juive ancienne et l'exégèse chrétienne primitive. *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1971/1. 31–50.
- LEMARDELÉ, Christophe: Samson et les biblistes: entre exégèse, théologie et folklore / Samson and Biblical Scholars: Between Exegesis, Theology and Folklore. *ASDIWAL. Revue genevoise d'anthropologie et d'histoire des religions*, 2012/7. 71–85.
- LEVER, Maurice: *Korona és csörgősipka*. [Ford. KAMOCsAY Ildikó] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- MANSSELL, Raoul: Népi vallás és népi vallásosság a középkorban. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 199–212.
- MARTENS, Charles: L'origine des contes populaires, (suite) III. La théorie orientaliste. *Revue néo-scolastique*, 1894/4. 359–384.
- MÁRTONFFY Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.
- MARTY, Jacques: Etude de textes cultuels de prière contenus dans le Nouveau Testament, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1929/3. 234–268.
- MISZTÓTFALUSI Kis Miklós: Védekező levél. In: TORDAI Zádor (szerk.): *M. Tótfalusi Kis Miklós. Művelt Nép Könyvkiadó*, Budapest, 1954. 263–264.
- NAGY Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- NITECKI, Hanna: L'espace religieux du conte populaire polonais. *Revue des études slaves*, 1983/4. 587–597.
- ONG, Walter J.: Nyomtatás, tér és lezárás. In: NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Budapest, 1998. 245–268.
- ORTUTAY Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- PENAVIN Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék. II. kötet*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Akadémiai Kiadó – Fórum Könyvkiadó, Budapest – Újvidék, 1984.
- PENCŐFERNÉ PUNYKÓ Mária: *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák*. Hatodik Síp Alapítvány, Ungvár, 1993.
- REGIS-CAZAL, Yvonne: La parole de l'autre. *Médiévales*, 1985/9. 19–34.
- RICCEUR, Paul: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása. In: Paul RICCEUR: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. [Ford. ANGYALOSI Gergely – BOGÁRDI SZABÓ István – JENEY Éva] Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 117–118.
- RICCEUR, Paul: La philosophie et la spécificité du langage religieux, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1975/1. 13–26.

- SCHMITT, Jean-Claude: *Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Âge*. Éditions Stock, Paris, 1985. 19–24.
- SCHMITT, Jean-Claude: La croyance au Moyen Âge, *Raison présente*, 1995/113. 5–22.
- SCHMITT, Jean-Claude: A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció. [Ford. NOVÁK Veronika] L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.
- SÉGUY, Jean: Images et 'religion populaire' / Images and 'Popular Religion'. *Archives de sciences sociales des religions*, 1977/1. 25–43.
- STANISŁAW, Bylina: La prédication, les croyances et les pratiques traditionnelles en Pologne au bas Moyen Âge. In: [Szerk. n.] *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-est et du Nord (XIVe–XVe siècles)*, Actes du colloque de Rome (27–29 janvier 1986). École Française de Rome, Rome, 1990. 301–313.
- SZELESTEI N. László: *Prédikálás a 17. századi Magyarországon. (Kézírtos kötetek.)* MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2020.
- TEMESVÁRI Pelbárt: Harag. In: V. Kovács Sándor (szerk.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. [Ford. BELLUS Ibolya et al.] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 55.
- THEISSEN, Gerd: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete*. [Ford. SZABÓ Csaba] Kálvin Kiadó, Budapest, 2006.
- THEISSEN, Gerd: *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái. Az őskereszténység pszichológiája*. [Ford. SZABÓ Csaba] Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.
- THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapproblematikák*. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931.
- THOMAS, Keith: *Religion and the Decline of Magic, Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. Penguin Books, London, 1991.
- TILLICH, Paul: *Rendszeres teológia*. [Ford. SZABÓ István] Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- V. KOVÁCS Sándor: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. (Az ősköltészet és a kora középkor fejlődéstörténeti kérdései. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 107–147.
- VAN DER LEEUW, Gerardus: *A vallás fenomenológiája*. [Ford. BENDL Júlia et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 472. 83. §.
- VANDERSTUYF, Samuel: Etude sur saint Luc le Stylite (879–979). *Revue des études byzantines*, 1909/76. 271–281.
- VAUCHEZ, André: Histoire des mentalités religieuses. In: André VAUCHEZ – Jacques CHIFFOLEAU – Geneviève HASENOHR – Michel SOT: Histoire des mentalités religieuses. In: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 20e congrès, L'histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*. [K. n.] Paris, 1989. 151–175.

- VISKY S. Béla: Paul Ricœur, avagy a megbocsátás mint himnusz a magasban. In: ADORJÁNI Zoltán (szerk.): *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*. 6. kötet. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2015. 193–221.
- WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*. [Ford. BLÁZI György] Harmat Kiadó, Budapest, 2003.
- YASSIF, Eli: Entre culture populaire et culture savante. Les exempla dans le Sefer Hassidim. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 1994/5. 1197–1222.
- ZUMTHOR, Paul: *La lettre et la voix*. Éditions du Seuil, Paris, 1987.

MENEKÜLTEK ÉS A LAKHATÁS KÉRDÉSE MAGYARORSZÁGON AZ 1920-AS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

1. Bevezetés

Az első világháború hadszíntéri eseményeinek befejezése az Osztrák–Magyar Monarchia háborús vereségét, majd 1918 novemberétől területeinek megszállását jelentette. Ezzel addig nem tapasztalt belső migráció indult el nemcsak a birodalmi központ, Bécs, hanem Magyarország határ menti területeiről a központi részek felé. Néhány hét alatt több tízezer – elsősorban magyar állami alkalmazott – menekült érkezett a megszállt területekről az ország középse, még magyar fennhatóság alatt maradt vármegyéibe. A következő hónapokban a kaotikus magyar belpolitikai helyzet, a berendezkedő új államok olykor erőszakos megszálló politikája alapvetően meghatározta a kényszerű és egyirányú népességmozgást. A 1920. június 4-én aláírt, Magyarország új államhatárait kijelölő trianoni békeszerződés nem szüntette meg ezt a migrációs hullámot, azonban a népességmozgás intenzitása és háttere változott. A háború végét követő menekülést felváltották az újonnan létrejövő államokból való kiutasítások, repatriálások vagy egyéb politikai és egzisztenciális okokból való átköltözések.¹

A korabeli statisztikák szerint 1918 novembere és 1924 nyara között 350 ezren érkeztek az utódállamokból² (Csehszlovákia, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Köztársaság, Ausztria) Magyarország területére. Azonban figyelembe véve, hogy a központi összeírások csak 1919 őszén kezdődtek el, a háború végén meginduló menekültek számát utólag csak becsülni tudták. Ennek fi-

1 ABLONCZY Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. *Történelmi Szemle*, 2023/2. 280.

2 Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1918 év vége és 1924 nyara között 350 ezren menekültek, telepedtek át Magyarországra. In: PETRICHEVICH-HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. Pesti Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1924. 41.

gyelembevételével mai kutatásaink szerint ez a szám közel öt év alatt mintegy 400-430 ezer lehetett.³

2. Menekült- és lakáspolitikák

1918 őszétől az egymást váltó magyar kormányzatok nehezen tudtak mit kezdeni a folyamatosan változó, bizonytalan és kiszámíthatatlan menekültkérdéssel, ezt bizonyítja, hogy 1919 őszéig még a központi regisztráció is esetleges és hiányos volt.

Az 1918. november 16-án létrejött Magyar Népköztársaság kezdetben politikai hatalmának megszilárdításával, az összeomló magyar államapparátussal, a megszállt területekkel való kapcsolattartással, valamint a frontról hazaérkező több tízezer katona fogadásával volt elfoglalva.⁴ A polgári menekültek fogadása és regisztrációja ezekben a hetekben, hónapokban nagyon nehezen és igen esetlegesen működött. Az első hónapokban a budapesti pályaudvarokon a frontról hazaözönlő katonák mellett a polgári lakosságot is megpróbálták regisztrálni, kevés sikerrel. Ennek ellenére az 1920 áprilisában létrehozott Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1918 utolsó két hónapjában 58 784 fő érkezett a megszállt területekről, ez a szám azonban bizonyosan több lehetett.⁵

A menekültek beáramlását a kormányzat igyekezett lassítani azzal, hogy az állami alkalmazottakat a megszállás ellenére a helyben maradásra biztatta, illetve az itt – elsősorban Budapesten – élő idegen honosokat megpróbálta kiutasítani, ezzel is helyet felszabadítva az újonnan érkezőknek. Ezek az intézkedések azonban a változó demarkációs vonalak, a belpolitikai krízisek miatt érdemben nem csökkenthették a megszállt területekről érkezők helyzetét. A menekültek ellátását tovább nehezítette, hogy többségük a fővárosba tartott, ezért a Károlyi-kormány már nagyon hamar igyekezett az újonnan érkezőket a vidéki törvényhatóságok felé irányítani, szintén kevés sikerrel.⁶

3 István I. Mócsy: *The Uprooted. Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1922*. East European Monographs 31, Columbia University Press, New York, 1983., Gábor KOLOH: The number of the Trianon refugees. *Statisztikai Szemle*, 2021/4. 170–181.

4 HATOS Pál: *Elátkozott Köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

5 PETRICHEVICH-HORVÁTH: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. 41.

6 A magyar belügyminiszter 1918. évi 147.991. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1918*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1918. 2404–2407., A magyar belügyminiszter 1918. évi 150.000. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1918*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1918. 2409–2412.

A nehezen kontrollálható és folyamatossá váló migrációs beáramlást csak 1920 októberében, a konszolidálódó belpolitikai helyzetnek köszönhetően tudták először ténylegesen szabályozni. A Teleki Pál vezette kormány rendelete értelmében elsősorban a családegyesítés céljából, a megkezdett egyetemi tanulmányok, valamint bizonyított kiutasítások miatt érkezők esetében engedélyezhették a magyar hatóságok a beköltözést. Egyéb indokok alapján elvben senki sem kaphatott volna beutazási engedélyt.⁷ Az 1920 októberében bevezetett, majd 1921 végéig negyedévente meghosszabbított szigorításoknak köszönhetően – legalábbis hivatalosan – 120 ezerről 26 ezer főre csökkent az adott évben az utódállamokból Magyarországra áttelepülők száma.

Addig azonban folyamatos volt a beköltözés a demarkációs vonalakon, majd az ideiglenes államhatárokon túlról, ami súlyos ellátási problémákat okozott a törvényhatóságoknak. A napról napra romló lakhatási viszonyok miatt a népköztársaság miniszterelnöke már 1918. november 18-án új lakásrendeletet adott ki,⁸ amely több ponton is drasztikusan módosította az egy évvel korábban, még a háború alatt megjelent szabályozás bizonyos pontjait. A legfontosabb terület az állam által rekvirálható lakóingatlanok köre volt. A lefoglalt lakások esetében az ideiglenes elvétel mellett a magánjog súlyos megsértését jelentette, hogy a lakást a tulajdonos beleegyezése nélkül átalakíthatták, azaz leginkább kisebb lakrészekre bonthatták a hatóságok. A lakhatással, bérbeadással és rekvirálással kapcsolatos ügyekben pedig ettől kezdve az Országos Lakásügyi Hivatal és annak elnöke dönthetett.

A helyzet további romlását érzékelve a népköztársaság belügyminisztériuma december 21-én létrehozta a Menekültek Kormánybiztosságát.⁹ Az új szervezet hatásköre elsősorban azokra az idegen és magyar honos személyekre terjedt ki, akik 1914. augusztus 1. után költöztek a fővárosba. A külföldieknek a Menekültek Kormánybiztossága mellé rendelt Idegen Ellenőrző Hivatalnál kellett regisztrálniuk, igaz, ezt a szervezetet csak január 15-én rendelték hozzá. A ma-

7 8352/1920. számú kormányrendelet. A megszállott területekről beutazók ellenőrzése. *Belügyi Közlöny*, 1920/48. 1852–1853.

8 A ministeriumnak 5434/1918. M. E. rendelet a lakásszükség enyhítésére. In: *Belügyi Közlöny*, 1918/50. 1642–1645.

9 Az 161801/1918. számon kiadott belügyminisztériumi rendelet szabályozta a kormánybiztosság működését. In: A menekültek kormánybiztossága mellé rendelt idegen ellenőrző hivatal létrehozása 1.eln.1919. Rendelet. *Fővárosi Közlöny*, 1919/ 3. 60.

gyar honos menekülteknek az adott törvényhatóságnál, illetve ahol volt, ott a Menekültügyi Hivatal kirendeltségén kellett jelentkezniük. A rendelkezése álló erőforrások hiánya miatt azonban ez a kontrollforma is alig működött, esetleges maradt a beköltözők, illetve a már itt élő idegen honosak regisztrálása is.

A menekültek száma az új demarkációs vonalak bizonytalansága, a későbbi utódállamok berendezkedése miatt elsősorban Budapesten tovább nőtt, ezért 1919. január 20-ával újból módosították a szabályozást. Az 1/1919. elnöki rendelet értelmében minden olyan más településen honossággal bíró személy, aki január 20. után érkezett a városba, három napnál tovább csak engedéllyel maradhatott, hosszabb idő esetében az Idegen Ellenőrző Hivatalnál kellett engedélyt kérnie. Az új rendelet visszamenőleg is rendelkezett, így a január 20. előtt is itt tartózkodók esetében szintén regisztrálni kellett. Kivételt jelentettek azok a magyar állampolgárok, akiknek volt menekültigazolványuk, illetve a rendőrség, csendőrség, határrendőrség vagy pénzügyőrség kötelékébe tartoztak. Az új rendelet szankciókról is határozott, ennek értelmében az, aki olyan személynek adott ki lakást, aki nem kapott tartózkodási engedélyt, 600 korona pénzbüntetést is kaphatott.

A Menekültügyi Kormánybiztosság sajtóban közzétett adatai szerint 1919 februárjában összesen 6667 idegen honos személyt utasítottak ki Budapestről,¹⁰ azonban azt nem tudni, hogy ekkor mennyi menekült magyar honos tartózkodott a fővárosban.

1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság bár alapvető politikai változást hozott, a menekültkérdés esetében mégsem történt drasztikus irányváltás.¹¹ A menekültkérdést az ideológiai frázisokon túl továbbra is szociálpolitikai problémának tekintették, leginkább a közellátási és lakhatási ügyek, valamint a munkanélküliség miatt. Ezek megoldása érdekében diktatórikus eszközöket is bevetettek, ingatlanokat rekviráltak, és gyakorta éltek az erőszakos beköltöztetéssel az elkobzott, nagyobb alapterületű ingatlanokba. Minden állami tulajdonba került, így a lakástulajdonosok gyakorlatilag az állam bérelőivé váltak, a bérleti díj immár az államot illette meg. Ezek behajtása azonban a lakások nagy száma és a forradalmi kormány hivatalainak szervezetlensége miatt csak kis százalékban valósult meg.

10 Az idegeneket ellenőrző hivatal működése. 8 *Órai Újság*, V. évf. 56. sz. (1919. március 6.) 4.

11 Lásd bővebben: Szűts István Gergely: *A Tanácsköztársaság menekültpolitikája*. 2022. [Kézirat]

A lakáskérdés okozta problémát jól mutatja, hogy a Tanácsköztársaság 133 napja alatt több mint ötven rendeletet, pótrendeletet és parancsot adtak ki, amelyek gyakran ellentmondásban álltak egymással.¹² Még erőszak alkalmazásával sem sikerült érdemben csökkenteni a lakhatási problémákat, elsősorban azért, mert ez idő alatt alig épültek új lakások, sőt, a Tanácsköztársaság bukása után a rekvirált lakóhelyekről is ki kellett költözniük az oda helyezetteknek.

A kommun bukását követően létrejövő, alig öt napig kormányzó Peidl Gyula vezette kormány rendeletileg szüntette meg a lakásrekvirálásokat, az államosított ingatlanok visszakerültek tulajdonosaikhoz, így a bérleti díj ismét őket illette meg.¹³

A következő években kiadott lakásrendeletek igyekeztek lassan visszatérni a magántulajdon és a piaci forgalom irányába, igaz, a hajlék nélküliek tömege miatt az állam szerepe meghatározó maradt. Az új lakásrendeletek közül az egyik legfontosabb az 1921. április 2-án kiadott volt, amely ismét a szabad lakásforgalom irányába kívánta alakítani a rendszert. Azonban az a kitétel továbbra is megmaradt, hogy a hajlék nélküli menekültek óriási száma miatt bizonyos esetekben az állam ingatlanokat is rekvirálhatott. Ez érthetően nagyon közeli és rossz emlékeket hívott elő az ingatlantulajdonosok körében.¹⁴

A lakáspolitikában jelentős változást csak az egy évvel később, a Bethlen István vezette kormány lakásrendelete hozott, amely módosította a szabad, rendelkezésre álló lakások körét, és ezzel igyekezett a lakáspiacot ismét beindítani. Pontosabban definiálta a lakásra jogosultak körét, így csak hajléktalanok vagy lakásnak nem tekinthető helyiségben élők, illetve községi illetőséggel vagy letelepedésre jogosító hatósági engedéllyel rendelkezők pályázhattak.¹⁵

12 OLÁH Gábor: Lak-hatóság. Az I. világháború hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall*, 2010/40. 151.

13 A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 7. számú rendelete, a lakásvásárlási eljárások felfüggesztéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 623., A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 8. számú rendelete, a házak köztulajdonba vételére vonatkozó rendelkezések hatályon kívül helyezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 624.

14 A Magyar Királyi Minisztérium 1921. évi 2300. M. E. számú rendelete a lakásügy rendezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1921*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1922. 88–122.

15 NAGY Ágnes: Korlátozott lakásfogyasztás. Lakhatási intézmények és képzetek a háború árnyékában. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 239.

Mindez több tízezer menekült számára jelentett világosabb szabályozást, és talán apró reményt, hogy hamarosan méltó módon élhetnek tovább 'új' házájukban.

3. A lakhatás kérdése

A menekültellátás ideológiai szempontokon túl alapvetően szociális kérdés volt ezekben az években is. Az 1920-as évek közepéig minden kormányzat alapvető célja az volt, hogy az érkezőket valamilyen fedél alá juttassák, ahonnan reményeik szerint rövid időn belül megfelelő életkörülmények közé helyezhetik majd őket. Ez az elképzelés a vártnál is nehezebben valósult meg, hiszen hamar kiderült, hogy nem néhány tíz-, hanem több százezer kérvényezőről van szó. Az ilyen mértékű lakásigényre sem a befogadó települések, sem a hazai lakáspiac, sem a szociális rendszer és így tágabb értelemben a magyar költségvetés sem lehetett felkészülve.

Már a menekültek tömeges megjelenése előtt a nagyobb városokban – főként Budapesten – a munkásság és a kispolgárság körében a lakáshiány és lakásnyomor mindennapi problémának számított.¹⁶ A kialakult súlyos lakáskriszisa egyik oka az volt, hogy a hazai lakásgazdálkodást a háború óta elsősorban a már meglévő lakások újraelosztása, és – főként finansziális kényszerből – nem a lakásállomány bővítése jellemezte. Amíg 1910 és 1915 között évi 6073 lakás készült el, addig 1916 és 1921 között ez a szám már csak 1179 volt, és az új lakásépítések száma a háború alatt tovább csökkent.¹⁷ Ezzel párhuzamosan pedig amíg 1915-ben 3156, addig 1917-re már csak 142 üres lakás volt bejelentve Budapesten, néhány héttel a háború vége előtt pedig alig 100. A hivatalosan bejelentett üres lakások száma 1920 elejére szinte nullára csökkent; akinek kiadó ingatlanja volt, az saját maga is könnyen, gyorsan és nyereségesen értékesíthette.

A bérlakásépítés szinte teljes megszűnése, valamint az 1916 után bevezetett, kötött lakásgazdálkodási rendszer együttesen járult hozzá a lakáspiac szinte teljes megszűnéséhez.¹⁸

16 GYÁNI GÁBOR: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Kiadó, Budapest, 1992.

17 UMBRAI LAURA: *A hatósági kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi doktori Iskola, 2007. 107. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/umbrai/disszertacio.pdf> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 30.)

18 NAGY: Korlátozott lakásfogyasztás. Lakhatási intézmények és képzetek a háború árnyékában. 225.

Az első világháború alatt az állam többször is rendeletileg próbálta szabályozni a lakáskérdést, így például a bérlők és a háziurak elmérgesedő viszonya miatt a lakáspiac szereplőinek jogköreit is.¹⁹ A piaci mechanizmusok ellenőrzésére és irányítására a fővároson kívül több vidéki városban is létrehozták azokat a lakáshivatalokat, amelyek hamar a lakáskérdés körül kialakult konfliktusok legfontosabb szereplőivé váltak. Budapesten a szervezet felállításával párhuzamosan összeírták az üresen álló lakásokat is, amely alapján mindössze 247 lakást tudtak számba venni.²⁰ Ez természetesen irreálisan alacsony volt, ám sokat elárul a lakásrendeletekkel és a lakáshivatallal szembeni bizalmatlanságról. A lakáshivatalok megítélése kényszerű döntéseik, vitatott eljárásaik és korrupciógyanús ügyeik miatt meglehetősen negatív volt, több városban ezen csak rontott az 1919. március és augusztus között uralkodó Tanácsköztársaság alatti működésük.²¹

Az 1918 novemberétől érkező menekültek többsége kezdetben ideiglenesen tekintett új helyzetére, ezért általában 1919 őszéig a kényszerű kényelmetlenségeket – vagonlakások, pincék, túlszűfolt barakktelepek – viszonylag türelmesen viselték. Az utódállamokból való kiutasítások és a továbbra is érkezők nagy száma, majd a trianoni döntés kihirdetése miatt a már korábban itt tartózkodók körében is világossá vált, hogy helyben kell új egzisztenciát teremteniük. Ennek következtében 1919 őszétől a korábbiaknál is nagyobb nyomás nehezedett a helyi lakáselosztásokat koordináló lakáshivatalokra és a szociális ellátórendszerre.

A menekültek – különösen a már munkát találók – első feladata valamilyen lakhatásra alkalmas helyiség felkutatása és hivatalos kérvényezése volt.²² Ehhez igénylést kellett benyújtani az illetékes lakáshivatalhoz, amely elvben rászorultság és egyéb szociális és nem hivatalosan politikai paraméterek alapján döntött a kiutalt lakások bérlőiről. Az igénylők ismerve vagy feltételezve a hivatalosan ki nem mondott, de köztudott elvárásokat, igyekeztek beadványukat eszerint elkészíteni. A hivatalokhoz eljutott kérvények, önéletrajzok így a korszak sajtóságos sablonját követték, vagyis az alapadatok megadása

19 Uo. 222–225.

20 BORSOS Endre: *A magyar lakásügy a háború kezdetétől*. I. kötet Történeti rész; II. kötet. *Lakásügyi jogszabályok*. Kalocsa, 1929. 121.

21 Szűrs: *A Tanácsköztársaság menekültpolitikája*.

22 Szűrs István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek miskolci lakásügyeiben. *Korall*, 2010/40. 114–133.

után külön kitértek a megelőző években történetekre, hangsúlyozva a hazafiasságot és a kommunista eszmék elutasítását. Ebben a kaotikus helyzetben talán érthető, hogy a lakásigénylők kérvényeikben miért próbáltak minden olyan 'erényt' kiemelni és 'hibát' eltüntetni, amelyekkel reményeik szerint lakhatásuk rövid időn belül megoldódhat.

A legtöbb menekült és így lakásigénylés is a fővárosban, Budapesten volt. Emellett a nagyobb, határ menti vagy közlekedési csomópontnak számító városokban szintén folyamatos problémát okozott a menekültek fogadása, ellátása és lakáshoz juttatása.²³ A helyzet az 1920 őszen kiadott szabályozásnak köszönhetően lassan kezdett csak konszolidálódni. A folyamatot jól jelzi, hogy 1924-ben, amikor hivatalosan már csak alig ezren érkeztek az utódállamokból, országosan még mindig mintegy kétszázezer kérvény volt a lakáshivatalok előtt. A kérvények száma pedig alig csökkent az előző évekhez képest.

Egy északkelet-magyarországi város, Miskolc lakáshivatalának 1919. évi végi statisztikája szerint ebben az évben 2569 lakást, lakrészt utaltak ki, bár arról a lényeges kérdésről nem közöltek adatokat, hogy ezekre hányan pályáztak, és ezekből mennyi volt a lakó- és az üzlethelyiség.²⁴ Az itt regisztrált két és fél ezer kiutalás számszerűleg jelentősnek tűnik, azonban nem tudjuk, hogy egy-egy helyiségen hány kérvényező osztozott, és azt sem, hogy közülük mennyien mondhatták vissza a kiutalást. A városban tartózkodó, majd letelepülő menekültek száma alapján biztos, hogy többszörös lehetett a túljelentkezés.

Egy másik, dél-magyarországi nagyvárosban, Szegeden 1920-ban több mint kilencezer lakáskérvényt adtak be, ezek közül a hivatalos adatok szerint mindössze 2800 esetben történt pozitív elbírálás. A kérvényezőik száma a következő években ugyan folyamatosan csökkent a városban, de ezzel együtt a kiutalt lakások száma nem nőtt, egészen a lakásépítések megkezdéséig.

23 MELEGA Miklós: Menekültlakások építése Szombathelyen, 1922. In: ABLONCZY Balázs (szerk.): Úton – Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 79–103., KOLLÁR János Miklós: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. *Századok*, 2023/1. 59–80., ABLONCZY Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. *Történelmi Szemle*, 2023/2. 275–290.

24 Szűts: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek miskolci lakásügyeiben. 114–133.

Hasonló volt a helyzet más nagyvárosokban, így például Debrecenben is, ahol a lakáshiány orvoslására a város 1920-as felmérése szerint mintegy 2500 új lakás építésére lett volna szükség,²⁵ ami orvosolhatta volna a már korábban itt élő és az itt letelepedni kívánó mintegy 4000 menekült lakással való ellátását. Csak összehasonlításképpen: Budapesten ebben az időszakban becslések szerint 20-24 ezer lakás hiányzott, a kérvényezők száma azonban más városokhoz hasonlóan itt is ennek többszöröse lehetett.²⁶

A vármegyei központok mellett számos kisebb településre költöztettek át hivatalokat, ezzel együtt érkeztek oda nagy számban menekültek. Ilyen volt például az alig ötezer lakosú Szikszó, amely Abaúj-Torna vármegye nagy részének és központjának, Kassának az elcsatolása után, ideiglenes megyeszékhelyként működött. Az ide áthelyezett intézményeknek és átköltöző alkalmazottaknak azonban egész egyszerűen nem jutott elég hely a településen, így egyesek a környékbeli falvakban kaptak ideiglenes szállást, ami a majd 50 ezres észak-magyarországi központ után új, olykor kényelmetlen helyzetet teremtett az egykori városlakók számára.

A lakáskérvényező polgári menekültek esélyeit rontotta, hogy az 1918 ősztől a megszállt területekről áthelyezett állami intézményeknek és alkalmazottjaiknak, valamint a hadsereg állományának elhelyezése gyakorta előnyt élvezett. Ennek következtében sorra alakultak ki konfliktusok a menekültek és az átköltöztetett hivatalok alkalmazottai, különösen a hadsereg-parancsnokságok között. Ebben a helyzetben a lobbierő elsősorban a hadsereg és az állami hivatalok mögött volt, intézményeik és alkalmazottjaik ellátása érdekében ezzel legtöbb esetben éltek is.²⁷

A hivatalos lakáselosztás ilyen jellegű anomáliái miatt a menekültek körében nagyon hamar gyakorlattá vált az az eljárás, hogy kérvényeiket hivatalosan beadták, ám lakást önállóan próbáltak felkutatni. A rendelkezésre álló üres lakások rendkívül alacsony száma, a hivatalok lobbijereje és a gyakori korrupció miatt ugyanis alig volt esély arra, hogy hivatalos úton lakáshoz jus-

25 KOLLÁR: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. 64.

26 SCHULER Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1931/1. 85.

27 SZÜTS: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek miskolci lakásügyeiben. 121., ABLONCZY Balázs: *Tusa a lakáshivatalban. Trianoni menekültek városi politika és lakhatási stratégiák között Cegléden*. In: REZNÁK Erzsébet (szerk.): *A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbarát Kör Évkönyve. Kossuth Múzeum, Cegléd*, 2023. 21–37.

sanak. 1919 és 1921 között ezért gyakori látvány volt a főváros és a nagyobb városok utcáin az üres lakásokat kutató lakáshivatali alkalmazottak mellett a menekült polgári személyek is.²⁸

1920 végéig közel háromezerezer menekült érkezett a megszállt, majd az utódállamokhoz került területekről.²⁹ Közülük majdnem minden második családos volt, akiknek az elhelyezése – különösen, ha több gyermekkel rendelkeztek – legtöbb törvényhatóságnál előnyt élvezett. A menekült családoknál is reménytelenebb helyzetben voltak az egyedülállók, özvegyek, a hajadon nők és független férfiak. Hivatalos szabályozásokat és a lakáspiac helyzetét ismerve esetükben rövid távon önálló lakáshoz való jutás szinte lehetetlennek tűnt. Nem véletlen, hogy az évtized közepén a sajtó már egy olyan jelenségről tudósított, amely szerint egyre gyakoribbá váltak az egyházi szertartást elhalasztó, de már polgári házasságot megkötők kérvényei a lakáshivatalokban. Ezeknek a házasságoknak egy része bizonyosan érdek-házasság lehetett.

4. Ideiglenes otthonok: Iskolák, barakktelepek, vagonok

A lakáshiány okozta kényszer, a folyamatosan növekvő igénylések száma és kezdetben az ideiglenességbe vetett hit indokolta, hogy a menekülteket az első néhány hónapban minden rendelkezésre álló ingatlanban megpróbálták elhelyezni. Így kerültek tömegesen iskolákba, raktárakba, pincékbe, nyaralókba, fészerekbe, ipari csarnokokba és minden olyan hajlékul szolgáló helyre, amelybe békeidőben bizonyosan nem költöztettek volna emberek.

Az állami intézmények közül kezdetben a szinte minden településen lévő iskolákba költöztettek menekülteket. Az egyik leginkább igénybe vett fővárosi iskola, a Baross utcai termeibe, szertáraiba például már 1918 novemberében hetvenhét menekültet költöztettek.³⁰ De szinte minden településen nagyon hamar megteltek az iskolák, amelyek szolgálati lakásaiban, pincéiben akár évekig lakhattak másik lakhelyet nem találó iskolai tanítók.

28 SZÜTS: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek miskolci lakásügyeiben. 125–126.

29 PETRICHEVICH-HORVÁTH: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. 41.

30 A menekülés ügye. Az *Újság*, XVI. évf. 288. sz. (1918. december 8.) 3.

A második nagyobb, 1919 őszétől induló menekülthullám miatt főleg a fővárosban újra kénytelenek voltak ideiglenes szállásokon, oktatási intézményekben elhelyezni az érkezőket. Közülük a legtöbbet a budapesti Hernád utcai iskolába irányították, itt negyvenhét teremben nyolcvanhat lakást alakítottak ki, ahová kétszáz embert költöztettek be. Közülük nyolcvannégy család külön-külön termekben, míg tizenhat magányos férfi és nyolc egyedülálló nő egy-egy részlegben lett elhelyezve. Hasonló volt a helyzet több vidéki városban is, számos család még az évtized fordulóján is szertárakból, raktárakból átalakított lakásokban élve igyekezett új egzisztenciát teremteni. A budapesti iskolák pincéi nemcsak a menekültek, hanem az átköltöztetett és itt még ingatlanul nem rendelkező intézmények számára is potenciális raktárként szolgáltak. Ennek megfelelően számos oktatási intézmény pincéjében tároltak tananyagokat, iratokat, könyveket, műszereket, sőt múzeumi műtárgyakat is.³¹ Az oktatás zavartalansága érdekében előnyt élvezett az iskolai kényszerlakások felszámolása, ettől függetlenül az 1920-as évek közepéig néhány iskolában maradtak még menekültek.

1919 őszétől a hajlék nélküli menekülteket legnagyobb számban az első világháborúban létesített hadikórházak, járványkórházak épületeiben, barakkjaiban helyezték el. Ezek a nagyrészt deszkavázás, fűtetlen és komfort nélküli építmények még rövid távon sem voltak alkalmasak lakhatásra, különösen nem télen. Közülük a legnagyobb és legismertebb a budapesti Mária Valéria-telep volt, ahol 1914 és 1918 között mintegy százharminc, nagyrészt kőalappal ellátott barakkot építettek a frontról hazatért sebesültek számára. A háború végétől a katonák helyett a menekült és helyi hajlék nélküli családok költöztek a barakkokba. A telep túlszűfolt, komfort nélküli lakásai miatt az 1920-as évek közepére már a legismertebb nyomortelepnek számított az országban. Ugyan később történtek bővítések, új kislakásépítések a telepen, ám még így is az itt lévő mintegy ezer szoba-konyhas lakásban több mint nyolcezer ember élt.

Vidéken az egyik legnagyobb barakktelep a miskolci Vay-telep volt.³² A menekülttelepként működő, 1914-ben létesített járványkórház ötvenhárom

31 Szűts István Gergely: A Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola könyvtárának költöztései 1918 után. *Múzeumcafé*, 2020/14. 123–142.

32 Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselő villák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás*, 2009/3. 435–452.

nagyobb és nyolc kisebb barakkból, illetve huszonöt egyéb építményből állt, és a háború végére egyszerre akár 5800 sebesült katonát is képes volt fogadni. Az itt álló, eredetileg ideiglenesnek szánt fabódék közül a nagyobb barakkok 10×40 méter, míg a kisebbek 5-10×15-16 méter alapterületűek voltak. Ezeket a deszkavázú épületeket szabvány szerint kívülről kátránylemezzel, belülről olajos papírral burkolták, a kályhafűtést pedig belső füstelvezetéssel igyekeztek megoldani. Víz- és szennyvízelvezetés kezdetben nem volt a telepen. A barakkok közötti utak legtöbb esetben burkolatlanok voltak, ezért esős időben hatalmas sártengerek alakultak ki, és az alap nélküli barakkok levegője ősztől tavaszig folyamatosan nyirkos volt. Debrecenben az 1915-ben létesített Salvator-tartalékkórház barakkjait, valamint a már a háború alatt is rossz felszereltségű Salétrom-laktanya szobáit is megnyitották a menekültek előtt.³³

Akinek lehetősége – ismeretsége, befolyása, tőkéje – volt, az rövid időn belül távozott ezekről a zsúfolt telepekről, ám a megüresedő szobákra, kalyibákra még hosszú évekig többszörös túljelentkezés mutatkozott.

A háború utáni menekültkérdés szimbólumai mégsem ezek a nyomortanyák, hanem a pályaudvarok oldalvágányain álló marhavagonok, bizonyos állomásokon egész vagontelepek létesültek. A Magyar Államvasutak tehervagonjaiban több ezer család volt kénytelen hosszabb-rövidebb ideig élni. 1920 és 1923 között országos szinten általában 1500-2000 vagon szolgált lakóhelyként, az Országos Menekültügyi Hivatal statisztikája szerint 1924-ben is még 850 kocsiban mintegy háromezer személy élt ilyen körülmények között. Szegeden például ebben az évben tizenhét család vagonokban, huszonhat iskolákban, míg tizennégy az államfogház kiürített celláiban volt kénytelen élni mindennapjait. Az utolsó vagonlakó hivatalosan csak az évtized második felében tudott új otthonba költözni.³⁴ Budapest egyes állomásain egész vagonvárosok jöttek létre, az oldalvágányokon álló vagonok egy önálló kis településként működtek, felszámolásuk csak a fővárosi lakáshelyzet lassú javulásával indult meg. Bár ezek a lakhatásra amúgy teljesen alkalmatlan vagonlakások a trianoni menekültkérdés máig legismertebb szimbólumai, azonban a menekültek döntő többsége nem élt vagonokban.³⁵

33 KOLLÁR: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. 66.

34 PETRICHEVICH-HORVÁTH: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. 37.

35 SZÜTS István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája. *Múltunk*, 2012/1. 89–112.

5. Az új otthonok: Tisztviselőtelepek

Mivel nagyobb állami és magánépítkezés alig történt az 1920-as évek első harmadában, a lakáshiány, lakásnyomor továbbra is több tízezer menekült számára jelentett mindennapi problémát. Ugyan az országba beköltözők száma 1921-től jelentősen csökkent, azonban a lakásállomány növelése nélkül a helyzetet nem lehetett orvosolni. A Bethlen-kormány 1922 júliusában kiadott lakásrendelete a szabad forgalom érdekében több korlátozást is megszüntetett, ám ezzel érdemben nem tudtak a problémán változtatni. Bródy Ernő újságíró-politikus 1925 februárjában írott tárcájában úgy fogalmazott, hogy a lakásínség egyetlen gyógyszere az építés, amely nemcsak hajlékot, hanem az iparban és kereskedelemben munkalehetőséget is biztosíthatna több tízezer ember számára.³⁶

A kormányzat már 1921-ben³⁷ rendelkezett egy 300 millió korona összegű, lakásépítésre fordítható hitelkeretről, azonban rövidesen kiderült, hogy az elkülönített összeg önmagában nem elégséges a helyzet rendezésére, hiszen pillanatok alatt elfogyott. Az ország finansziális helyzete, az eladósodott városok tőkehiánya miatt a nagyobb szabású építkezések csak magántőke, főként külföldi hitelek bevonásával kezdődhettek meg néhány évvel később Budapesten és több vidéki városban.³⁸ Az évtized közepétől kezdtek épülni olyan külön városrészek, épületegyüttesek, ahová szinte kizárólag menekült családokat költöztettek. Ezek közül a legismertebb a budapesti Pongrácz és Juranics úti telepek voltak, de mellettük legtöbb megyeszékhelyen, így a már említett Debrecenben, Miskolcon és Szegeden is épültek ilyen háztömbök.³⁹

1932-ig Budapesten 5774 szoba-konyhás kislakás épült vagy lett átalakítva, ez a Schuler Dezső által 20-24 ezerre becsült lakásállománynak is csak alig negyede-ötöde volt. Ezeken a telepeken már komfortosabb, általában kétszobás lakások épültek, amelyek zsúfoltsága jóval alacsonyabb volt, mint az első világháború alatt emelt barakktelepeken.

A menekülttelepek mellett több vidéki városban a települések anyagi le-

36 BRÓDY ERNŐ: *Építeni! Világ*, XVI. évf. 43. sz. (1925. február 22.) 9.

37 A m. kir. belügyminiszter 1921. évi 71.973. számú körrendelete, kislakások építéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1921*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1922. 560–561.

38 Budapest 1919 és 1931 között 300 millió pengőt fordított ilyen beruházásokra, ezek közel felét hitelekbe fedezte. In: UMBRAI: *A hatósági kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. 131.

39 Szűts: *Barakkok és tisztviselő villák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években*. 435–452.

hetőségei, az elhelyezendő menekültek száma függvényében csak egy-egy háztömb épült. Szombathelyen például három darab kétemeletes komfortos bérház huszonhét lakása készült el 1923-ra, amelyre közel kétszáz kérvényező jelentkezett. Közülük választotta ki az Országos Menekültügyi Hivatal helyi vezetője és a város képviselőtestülete a szerencsés bérlőket.⁴⁰ Debrecenben hosszas egyeztetéseket követően részben állami támogatások, részben külföldi kölcsönök bevonásával 1924 nyarán indultak el az építkezések, amelyek csak részben tudták orvosolni az évtized végére a lakáshiányt.⁴¹

Miskolcon, ahol a vidéki városok közül a legtöbb menekült volt, az évtized közepén jött létre egy olyan önálló tisztviselőtelep, ahol nyolc háromszobás, negyvenkét kétszobás és húsz egyszobás, mellékhelyiséggel felszerelt lakást építettek. Az évtized végére így a városban közel háromszáz – eltérő méretű és komfortfokozatú – új lakás épült, amelynek bérlői nagyrészt menekültek lettek.⁴²

Ezek a tisztviselőtelepek általában önálló városrészekké váltak, a lakosság számától függően pedig saját iskolák, boltok és akár templomok is épülhettek itt. Az egyik legnagyobb, döntően menekültek által lakott budapesti telepen, a Pongrácz-telepen például 1925. november 15-én saját templomot avattak.

A tisztviselőtelepeken bár a történeti Magyarország különböző tájairól érkezettek éltek, a sorsközösség érzete közös identitásképző tényezőnek bizonyult. Legtöbb helyen érdekvédelmi és kulturális egyesületeket alapítottak, és igyekeztek a telep mindennapjait otthonossá tenni. Így voltak külön szervezeteik a Romániából, a Csehszlovákiából és a Szerb–Horvát–Szlovén Köztársaságból érkezetteknek, illetve kisebb lokális közösségeknek, így egy-egy városnak, vármegyének vagy korábban önálló jogkörrel rendelkező területnek, mint Székelyföld vagy a Szepesség.

A menekültek egzisztenciális talpraállásának/újraszervezésének egyik fokmérője volt, hogy mennyi idő alatt tudott kényszerlakóhelyéről számára jobb körülmények közé kerülni. Természetesen a lehetőségek nem voltak egyformák, ahogy 1918 novemberétől, úgy a következő években is sokat számított, hogy ki milyen tőkével, képzettséggel, valamint széles és mély

40 MELEGA: Menekültlakások építése Szombathelyen, 1922. 89–93.

41 KOLLÁR: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. 79.

42 SZÜTS: Barakkok és tisztviselő villák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. 446.

kapcsolati hálóval rendelkezett.⁴³ Az újonnan épült lakások, bérházak ugyan valamelyest enyhítették a lakáshiányt, azonban a lakásviszonyok – így például a zsúfoltság – a rászoruló körében alig javultak. A budapesti lakosság 25%-a élt zsúfolt (öt és tíz fő között lakásonként), kifejezetten rossz körülmények között 1925-ben.⁴⁴ A statisztikák arra nem tértek ki, hogy közöttük milyen arányban voltak 1918 után beköltözők, mindenesetre a korabeli sajtóból jól látszik, hogy zsúfolt és komfort nélküli lakásokban menekültek is nagy számban éltek.

6. Összefoglalás

A menekülés, annak politikai megítélése, szociális és gazdasági következményeinek kezelése nem tekinthető lineáris folyamatnak. A háború utáni fél évtizedben egymást váltó politikai formációk a menekültek számától, a bel- és külpolitikai helyzettől, ideológiáktól függően eltérően viszonyultak a kezdetben belső, majd az új államhatárok létrejötte után immár külsővé váló migráció kérdéséhez. A beköltözők azonban nem egy másik ország idegen állampolgárai, hanem néhány hónapja még ugyancsak magyar állampolgárok voltak.

Ami minden kormányzat számára azonos volt, az az addig nem látott politikai, gazdasági és szociális krízis, amelyet a vesztes háború és az egykori Magyar Királyság területeinek elvesztése okozott. Az első világháború utáni magyarországi, Kárpát-medencei migráció két szakaszra osztható. Az első, a háborút követő kényszerű migráció a trianoni békeszerződés kihirdetéséig és a magyar kormányzat beáramlást szabályozó rendeletéig terjedt. Ez idő alatt érkezett a menekültek több mint kétharmada. A második időszakban, 1921-től immár szervezett módon történt a beköltözés Magyarország területére, elsősorban az utódállamok állampolgárságát nem kérők vagy az onnan különféle okok miatt kiutasítottak által. Az összeomló magyar állam szociális ellátórendszerét természetesen az első, nagyobb hullám érte váratlanul. Az amúgy is kritikus lakhatási viszonyokat szinte kezelhetetlenné tette a több tízezer menekült család megjelenése. Az első és legfontosabb feladat

43 Szűts István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2010/4. 3–24.

44 ILLYEFALVI I. János (szerk.): *Budapest épület- és lakásviszonyai 1920. és 1925. években. I. kötet. Budapesti Statisztikai Közlemények*, 54/1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1926. 51–52.

a hajlék nélküliek fedélhez való juttatása volt, legyen az egy pince, egy vagon vagy egy használaton kívüli barakktelep. Ugyan minden – akár rövid életű – kormány foglalkozott a kérdéssel, azonban rövid idő alatt még egy jól működő, jelentős tőketartalékkal rendelkező államnak sem sikerülhetett volna megoldania ilyen súlyos szociális krízist. Az állam lehetőségeit és a lakáskiutalás várható elhúzódását felmérve a legtöbb menekült/beköltöző egyéni utakon próbált helyzetén javítani. Az 1920-as évek közepétől részben külföldi tőke igénybevételével a főváros és a nagyobb megyeszékhelyek a lakhatási viszonyok javítása érdekében bérlakásépítésbe kezdtek. Az elkészült lakások jelentős részébe menekültek költöztek be, és ezzel az évtized végére szinte teljesen eltűntek a pályaudvarok oldalvágányain élő vagonlakók. Nem mindenki volt azonban ilyen sikeres, egzisztenciát vesztett, anyagi és kapcsolati tőkével nem rendelkezők akár még a következő évtizedben is lakhatásra alig alkalmas nyomortelepeken, albérletekben voltak kénytelenek tovább élni.

Irodalomjegyzék

- ABLONCZY Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. *Történelmi Szemle*, 2023/2. 275–290.
- ABLONCZY Balázs: *Tusa a lakáshivatalban. Trianoni menekültek városi politika és lakhatási stratégiák között Cegléden*. In: REZNÁK Erzsébet (szerk.): *A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbarát Kör Évkönyve*. Kossuth Múzeum, Cegléd, 2023. 21–37.
- BORSOS Endre: *A magyar lakásügy a háború kezdetétől*. I. kötet. *Történeti rész*; II. kötet. *Lakásügyi jogszabályok*. Kalocsa, 1929.
- GYÁNI Gábor: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Kiadó, Budapest, 1992.
- HATOS Pál: *Elátkozott Köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.
- ILLYEFALVI I. János (szerk.): *Budapest épület- és lakásvizonyai 1920. és 1925. években*. I. kötet. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 54/1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1926. 51–52.

- KOLLÁR János Miklós: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. *Századok*, 2023/1. 59–80.
- KOLOH Gábor: The number of the Trianon refugees. *Statisztikai Szemle*, 2021/4. 170–181.
- MELEGA Miklós: Menekültlakások építése Szombathelyen, 1922. In: ABLONCZY Balázs (szerk.): *Úton – Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 79–103.
- MÓCSY I. István: *The Uprooted. Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1922*. East European Monographs 31, Columbia University Press, New York, 1983.
- NAGY Ágnes: Korlátozott lakásfogyasztás. Lakhatási intézmények és képzetek a háború árnyékában. In: BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 221–259.
- OLÁH Gábor: Lak-hatóság. Az I. világháború hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall*, 2010/40. 146–162.
- PETRICHEVICH-HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. Pesti Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1924.
- SCHULER Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1931/1.
- SZŰTS István Gergely: Barakkok és tisztviselő villák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás*, 2009/3. 435–452.
- SZŰTS István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2010/4. 3–24.
- SZŰTS István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek miskolci lakásügyeiben. *Korall*, 2010/40. 114–133.
- SZŰTS István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája. *Múltunk*, 2012/1. 89–112.
- SZŰTS István Gergely: A Selmebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola könyvtárának költöztetése 1918 után. *Múzeumcafé*, 2020/14. 123–142.
- SZŰTS István Gergely: *A Tanácsköztársaság menekültpolitikája*. 2022. [Kézirat]
- UMBRAI Laura: *A hatósági kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi doktori Iskola, 2007. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/umbrai/disszertacio.pdf> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 30.)

Rendeletek

8352/1920. számú kormányrendelet. A megszállott területekről beutazók ellenőrzése. *Belügyi Közlöny*, 1920/48. 1852–1853.

A m. kir. belügyminiszter 1921. évi 71.973. számú körrendelete, kislakások építéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1921*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1922. 560–561.

A magyar belügyminiszter 1918. évi 147.991. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1918*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1918. 2404–2407.

A magyar belügyminiszter 1918. évi 150.000. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1918*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1918. 2409–2412.

A Magyar Királyi Minisztérium 1921. évi 2300. M. E. számú rendelete a lakásügy rendezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1921*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1922. 88–122.

A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 7. számú rendelete, a lakásvásárlási eljárások felfüggesztéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 623.

A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 8. számú rendelete, a házak köztulajdonba vételére vonatkozó rendelkezések hatályon kívül helyezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 624.

A menekültek kormánybiztossága mellé rendelt idegen ellenőrző hivatal létrehozása 1.eln.1919. Rendelet. *Fővárosi Közlöny*, 1919/3. 60.

A ministeriumnak 5434/1918. M. E. rendelet a lakásszükség enyhítésére. In: *Belügyi Közlöny*, 1918/50. 1642–1645.

Sajtóforrások

A menekülés ügye. *Az Újság*, XVI. évf. 288. sz. (1918. december 8.) 3.

Az idegeneket ellenőrző hivatal működése. 8 *Órai Újság*, V. évf. 56. sz. (1919. március 6.) 4.

BRÓDY Ernő: Építeni! *Világ*, XVI. évf. 43. sz. (1925. február 22.) 9.

ROSTA ANDREA – FODOR JÁNOS

SEGÍTŐK KATASZTRÓFAHELYZETBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PAPSÁG LEHETŐSÉGEIRE ÉS KORLÁTAIRA

1. Bevezetés

Az embert és természetet érintő katasztrófák jelentősége, a feléjük fordított figyelem több szempontból értelmezhető. Egyfelől *„a katasztrófák széleskörű társadalmi hatása abból a mélyen vallásos szemléletből fakadt, amelyet a szerencsétlenségekhez fűztek. A katasztrófákat nemcsak baleseteknek, hanem olyan univerzális érvényességű jelek, »üzenetek« hordozóinak is tekintették, amelyek a közösség múltbeli tevékenységével, értékeinek jelenlegi állapotával és a csoport jövőbeli sorsával voltak összefüggésben. A katasztrófákban isteni figyelmeztetést vagy ítéletet láttak, amelyet a Gonosz hajtott végre. A Gonosz fogalma szekularizálódott, de nem veszett el teljesen, a látens morális funkció azóta is jelen van a tudósításokban, bár másféle formában. A bűnösök keresése, vagy más esetekben a jobbítás szándéka ma is megtalálható a hírekben».*¹

Emellett a katasztrófák iránti érdeklődésben és azok megismerésében elkerülhetetlen szerepe van a média csatornáinak, melyek kéretlenül szórják ránk az erről szóló tudósításaikat. A katasztrófák médiareprezentációja jelentős mértékben nőtt az elmúlt évtizedekben.² Sőt minőségbeli és módszertani változásnak is tanúi lehetünk e téren a tekintetben, hogy a korábbi tény- és tárgyyszerű megállapításokat, informatív, rövid híradásokat kiegészítették vagy akár felváltották nem egy esetben az áldozatokkal, szakértőkkel, segítőkkel való interjúszerű

1 Császai Lajos: *Katasztrófák média-reprezentációja. Jel-Kép*, 1999/3. 18.

2 Henry W. FISCHER: *Response to Disaster: Fact Versus Fiction & Its Perpetuation: the Sociology of Disaster*. University Press of America, Lanham, 1998.

híradások, sőt dokumentumfilmek vagy akár filmek.³ „Ezeket a változásokat úgy is értelmezhetjük, hogy a média egyre nagyobb szerepet játszik a katasztrófák lehetséges szekuláris jelentéseinek a nyilvános szimbolikus konstrukciójában. Mivel a jelentésadás úgy történik, hogy a média a szerencsétlenségeket kapcsolatba hozza a közösség helyzetével, értékrendjével, a katasztrófadiskurzusok nemcsak a szűken vett katasztrófákat értelmezik, hanem ezeken keresztül a társadalom helyzetének és értékrendjének a meghatározásában is aktívan részt vesznek.”⁴ Vannak, akik úgy gondolják, hogy nem szükségképpen maguk a katasztrófák, szerencsétlenségek száma nőtt, mint inkább a médiaérdeklődés, és így azok médiaprezentációja.⁵

Akár egyetértünk az előbbi állítással, akár nem, a katasztrófák iránti fokozódó figyelem szorosan összefügg azzal, hogy az emberek működésükkel mind nagyobb kockázati faktoraivá váltak a természeti és ipari katasztrófáknak. „Az elmúlt évtizedek során Földünk társadalmait egyre nagyobb mértékben veszélyeztetik a technológiai és ipari fejlődés közvetlen következményének tekinthető civilizációs katasztrófák, és a – közvetett módon részben szintén az ember ipari tevékenységével összefüggésben megjelenő – természeti katasztrófák.”⁶

Többen azért is tartják fontosnak, hogy a katasztrófaveszélyről beszéljünk, mert az nem ijesztgetés vagy fenyegetés, „hanem a tényeknek a kritikus felvetése”,⁷ „a bekövetkező tényekkel való reális szembenézés”.⁸ „Tudományos előrejelzések szerint a katasztrófák előfordulási aránya a jövőben különböző összetett okok következtében tovább fog növekedni.”⁹ A kockázatok szem előtt tartása realisabbá teszi a ránk váró veszélyekre való felkészülést és azok elhárítását, csökkentheti a kiszolgáltatottságot és védtelenséget, növelheti a bekövetkezett veszteségek, károk mérséklésének esélyét.

3 Lásd ennek legjobb hazai példájaként a 2010-ben történt vörösiszap-katasztrófát; vagy nemzetközi viszonylatban az 1986-os csernobili atomkatasztrófát, vagy az Egyesült Államok ellen intézett 2011. szeptember 11-i terrortámadásokat.

4 Császi: *Katasztrófák média-reprezentációja*. 18–19.

5 FISCHER: *Response to Disaster: Fact Versus Fiction & Its Perpetuation: the Sociology of Disaster*.

6 SZABÓ József: Pszichoszociális segítségnyújtás katasztrófa helyzetben. In: ROSTA Andrea – ROSTÁNÉ RIEZ Andrea (szerk.): *Szociálpedagógia – szak-szociálpedagógia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 476.

7 SZTANÉK Endre: *Kézikönyv a polgári védelmi és katasztrófavédelmi ismereteket oktatók számára*. Magyar Polgári Védelmi Szövetség, Budapest, 2002. 175.

8 Uo. 175.

9 PETŐ Csilla – SZEKERES András: A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalatai Magyarországon. In: DULL Andrea – SZOKOLSKY Ágnes (szerk.): *Környezet – pszichológia*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2006. 156.

A vészhelyzetek és katasztrófák eshetőségének napirendisége mögött ott vannak az embert próbáló következményei. Az ember által teremtetett évszázados értékek pusztulása; az emberek tulajdonainak megsemmisülése; az élőlények, az emberek és a Föld fizikai sebezhetősége, az élet megszűnése; a traumatikus veszteségélmények, pszichés megterhelések.

Nemcsak azért vannak szem előtt a katasztrófák és egyéb humán vészhelyzetek, mert komoly károkat és veszteségeket okoznak, hanem és leginkább, mert keresnünk kell és foglalkoznunk szükséges a beavatkozás, a kezelés, a gyógyulás esetleges tárgyi, technikai és emberi forrásaival, eszközeivel.

Az emberi forrást, s annak egy speciális szereplőjét állítottuk tanulmányunk középpontjába. *„A túlélők, a közvetlenül és közvetetten érintett lakosság egzisztenciális és/vagy lélektani krízist átélő részének [...] jelentős segítséget nyújtanak a különféle egyházi és civil, nemzeti vagy nemzetközi humanitárius szervezetek”,¹⁰* és az azokban szolgálattevő emberek.

Ilyen szolgálattevő személyként gondolunk a papságra,¹¹ amelytől nemcsak a mindennapok normál életmenetében kíván meghallgatást és támogatást a hozzájuk forduló hívő (vagy akár nem hívő) ember, hanem a nem várt krízisek, traumák vagy – a jelen tanulmány fókuszában álló – katasztrófák helyzetében is segítséget és nemegyszer útmutatást várunk el tőlük.

Miért tekintik a szerzők a katasztrófhelyzetek speciális humán erőforrásának a papokat? Mert szerepük több szempontból sem hagyományos. Hivatásuk nem a klasszikus értelemben vett segítségnyújtás (még ha tevékenységükben meg is jelenik a diakóniai tevékenység), hanem egyfajta küldetés Isten szolgálójaként, és segít Isten és az emberek között a kapcsolat értelmezésében. Felszentelt vallási vezetőként abban nyújt egyháza és szűken vett közössége számára szolgálatot, hogy misét tart (szentmisét szolgált); ígét hirdet (a Szentírás tanítása és magyarázata); kiszolgáltatja a szentségeket;¹² és a hívek lelki gondozásáért felel (lelkivezetés, tanítás, közösség támogatása, rítusok vezetése). *„A papi lét és cselekvés – a pap felszentelt személye és szolgálata – teológiailag el nem választható valóságok, s céljuk az Egyház küldetésének szolgálata:*

¹⁰ Uo. 476.

¹¹ Jelen tanulmányban elsősorban a katolikus papok oldaláról közelítjük meg a témát.

¹² Szentségek a Katolikus Egyházban: Kereszttség, Bérmlás, Oltáriszentség, Gyónás, Betegek kenete, Egyházi rend, Házasság, Szentélmények. In: A szentségek. Magyar Katolikus Egyház, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2018. július 9. <https://www.katolikus.hu/cikk/a-szentségek> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

*minden ember örök üdvössége. A papi szolgálat legmélyebb értelmét az Egyház misztériumában találja meg és fedezi föl, abban az Egyházban, amely Krisztus titokzatos teste és Isten földön vándorló népe, az üdvösség egyetemes szentsége.*¹³

Adódik a kérdés, hogy elvárható-e a papság tagjától, hogy katasztrófhelyzetekre jellemző összetett – mint felkészülési, elhárítási, védelmi, mentési, ellátási, segélyező, kárenyhítési, szociális és pszichológiai támogató – feladatkörök-ből kivegye a részét? Mi az, ami elvárható tőlük, mi az, ami nem? Mennyire van felkészítve speciálisan az ilyen helyzetekre a papság? Van-e számukra katasztrófhelyzetekre előírt működési és beavatkozási protokoll, amit követhetnek? Kap-e, és milyen támogatást a katasztrófhelyzetben működni kényszerülő pap egyháza részéről? Kap-e, és kitől pszichoszociális segítséget a pap, ha szüksége van rá, aki híveivel együtt szintén áldozata (lehet) a katasztrófának?

Jelen tanulmány fókuszában ezeket a kérdéseket körülvárva szemléltetjük a papság helyzetét és segítő szerepét katasztrófhelyzetekben. Célunk bemutatni, hogy milyen fontossággal bír a papok oldaláról is speciális felkészítésük ezekre a helyzetekre, valamint pszichoszociális megsegítésük.

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a bevezetőben rövid áttekintést nyújtunk a katasztrófhelyzetek típusairól, jellemző szereplőiről és megéléseikről, az ezekben a helyzetekben jelentkező szükségletekről. A megélési szempontokból és a kezelési és beavatkozási szempontokból első-sorban a katasztrófák során a szereplők oldaláról megjelenő pszichés reakciókra és azokra adott válaszokra koncentrálunk. Kitüntetett célcsoportként bemutatjuk a katasztrófhelyzetekben az egyház és papsága szereplehetőségeit, az ezzel kapcsolatos esetleges szerepkonfliktusokat, a segítségnyújtáshoz szükséges papi kompetenciákat és határaikat.¹⁴ Végül kitüntetetten vizsgáljuk a katasztrófhelyzetekben szolgálatot teljesítő papok megsegítésének lehetőségeit.

13 A pap mint a plébániai közösség pásztorja és vezetője. A papi identitás. A Klérus Kongregáció dokumentuma. Instrukció. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2002. augusztus 4. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=141> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

14 Az egyik legmeggrázóbb hazai katasztrófa, a „vörösiszap-tragédia” kezelésének összetettségéről és hatásairól két nagyszabású kutatás-összefoglaló készült (benne az egyházi szerepvállalást is megjelenítve): FODOR János (szerk.): Az élet élni akar: Vörösiszap-kutatás: Tanulmányok a vörösiszap-katasztrófa kutatási eredményeiről. *Studia Wesprimiensia*, 2022/1. különszám, BARTAL Anna Mária – FERENCZ Zoltán: A vörösiszap-katasztrófa társadalmi hatása. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 2015.

2. A katasztrófafhelyzetekről általában

A katasztrófafhelyzetekről – társadalmi jelentőségük folytán – több szakirodalmi forrás áll rendelkezésre. Ezen anyagok jellemzően két témában foglalkoznak a kérdéssel. Egyfelől írnak magukról a katasztrófafhelyzetekről, azok definiálhatóságáról, megvalósulásuk típusairól, kialakulásuk okairól, a katasztrófafhelyzetek visszatérő jellemzőiről és sokszínű következményeiről. Másfelől a publikációk egy jelentős része szól az emberi beavatkozás lehetőségeiről: a megelőzés, elhárítás, mentés szükséges tennivalóiról és az ebben kitüntetett szerephez jutó szakemberekről (lásd állami törvényhozói szervek, önkormányzati szereplők, vagy a mentők, rendőrség, tűzoltóság, katasztrófavédelem, orvosok és más egészségügyi dolgozók, de akár a civil lakosság) és feladataikról. Témánk szempontjából a papi szerepkörrel katasztrófafhelyzetekben nem vagy alig találunk háttéranyagot.

Tanulmányunk jelen fejezetében – célul tűzve ki a katasztrófafhelyzetek témájában való szélesebb ismeretkör megszerzését – a fentebb említett megismerési dimenziókból szemelvényezünk.

2.1. A katasztrófafhelyzet meghatározása

Katasztrófa szavunk etimológiáját tekintve olyan nemzetközi szó, mely a latin *catastrophā* (fordulat dráma cselekményében) és a görög *katasztrophē* (fordulat, felfordulás, vég) alapján született.¹⁵

Jelentésében olyan értelmezések vannak, mint nagyarányú szerencsétlenség, (sors)csapás, halál és elhalálozás.¹⁶ Találkozunk olyan tartalmakkal is, mint válság, végzet, kifejlet, kimenet, szerencsétlenség, baleset, továbbá vereség, veszteség.

A szó sokszínű használata mögött is kitűnik, hogy jelentésében nehéz helyzetekhez kapcsolódik, melyben valamilyen formában jelen van a szerencsétlenség, válság, pusztítás és veszteség állapota. Ugyanakkor az is fontos kritérium, hogy a katasztrófafhelyzetek beazonosításakor nem pusztán egy egyéni élettörténeti narratívában kell gondolkodnunk (vagyis nem egyéni, személyes katasztrófákban), hanem egy adott vagy több közösségeket egyszerre érő

15 ZAICZ Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006. 388.

16 JUHÁSZ József – SZŐKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 658.

olyan külső és negatív behatásként érkező, jellemzően váratlan és/vagy felkészületlenül érkező eseményekre gondolunk, melyek következményükben a közösség tagjai számára károkozást, veszteséget okoznak. „Katasztrófáról [...] társadalmi méretekben, nagyobb embercsoportok életének és (vagy) javainak veszélyeztetése, károsítása esetén beszélhetünk.”¹⁷

Jogszabálykörnyezetben a katasztrófa „olyan történés, mely számos ember életét vagy egészségét, a lakosság jelentős dologi értékeit, alapvető ellátását, avagy a környezetet veszélyezteti vagy károsítja olyan mértékben, hogy elhárítására és leküzdésére hatóságok, intézmények és szervezetek együttműködése szükséges”.¹⁸ Ennél tágabban értelmezve a katasztrófa „a szükséghelyzet vagy a veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetőleg a minősített helyzetek kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet (pl. természeti, biológiai eredetű, tűz okozta), amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli”.¹⁹ A jelenleg hatályos törvényi meghatározásban az előbbi körülírást megtartották azzal a módosítással, hogy az 1999. évi LXXIV. törvényben szereplő katasztrófa definíciójához képest az új, 2012. január 1-jén hatályba lépő 2011. évi CXXVIII. törvényben a katasztrófa meghatározásából kikerült a szükséghelyzet fogalma.²⁰

A katasztrófák visszatérő jellemzői között kell beszélnünk annak rendkívüliségéről, életfeltételeket felborító állapotok kialakulásáról, jelentékeny fizikai károsításról, a védekezéssel kapcsolatos speciális együttműködésről, illetve korlátozó, nem megszokott intézkedések bevezetésének szükségességéről.²¹ Vagyis a katasztrófa vagy katasztrófahelyzet olyan váratlanul fellépő rendkívüli esemény vagy rendellenes helyzet, amely jelentős pusztítást, károkat

17 Sz. N.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. CEDIT Információtechnikai Kft., Budapest, 1997.

18 1996. évi XXXVII. törvény a polgári védelemről, 2. § f). <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600037>. TV (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

19 1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védekezés irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezéséről, 3. § e). <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900074>. TV (Letöltés ideje: 2025. január 12.)

20 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 3. § 5. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

21 Sz. N.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 238.

vagy veszteségeket okoz az emberek, az épített környezet, a természeti értékek, a gazdaság vagy infrastruktúra szempontjából, továbbá hivatásos és önkéntes segítők együttműködésére épített, célzott és tervezett – nemegyszer nem szokványos – beavatkozást igényel megoldásuk.

2.2. A katasztrófák fajtái

„Számos besorolás létezik, ugyanis a katasztrófák tipizálása meglehetősen sokféle, aminek egyik oka lehet, hogy az utóbbi időben megnőtt a rájuk irányuló figyelem és érdeklődés. Emiatt csaknem az összes, e témával foglalkozó munkában saját, a többiétől eltérő osztályozással találkozhatunk.”²²

Az eltérő tipológiák esetében ugyanakkor azt vehetjük észre, hogy az egyes fajták nem szükségszerűen tiszta kategóriák, időnként jellemző a más elnevezések alatti hasonló tartalom, vagyis az egyes tipológiák és típusok átfedése. A besorolást szintén nehezíti, hogy az egyes történések egymást befolyásolják, és például egy természeti katasztrófa (földrengés) okozhat technikai, ipari katasztrófát (atomerőmű megsérül), vagy éppen fordítva, egy technikai katasztrófa (pl. robbanás egy vegyszereket szállító hajón) természeti katasztrófát okoz (tömeges hal- és növénypusztulás). Vagyis annak meghatározása, hogy mi minek a kiváltó oka, illetve mi minek a következménye, nem egyszerűen összetett cirkuláris okságban értelmezhető csak.

Ez azt jelenti, hogy egyazon jelenségnek többféle oka lehet (pl. erdőtüz kialakulhat szándékos emberi gyújtogatással vagy öngyulladásal), illetve egy oknak többféle katasztrófális következménye lehet (pl. háborús konfliktusok, amik járhatnak migrációval és a pusztítások miatt technikai üzemek zavarai, ami pedig kárt okozhat az épített és a természeti környezetben is). Mindemellett az is igaz, hogy különösen az ipari és természeti katasztrófák kialakulását növelhetik az emberi átgondolás, tudatosság, felkészülés és megelőzés hiányosságai. Vagyis *„...a katasztrófák bekövetkezése általában több kedvezőtlen jelenség együttes összetett hatásaként magyarázható.”²³*

A besorolási nehezítettség mellett is van létjogosultsága a tipológiák és típusok kidolgozásának, hiszen *„a katasztrófavédelemben hozzájuk rendelhető cse-*

22 SZENDI Rebeka: A katasztrófák csoportosításának lehetőségei. *Hadtudományi Szemle*, 2011/4. 165.

23 Sz. N.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 240.

*lekvési programok és hatáskörök kialakításában fontos a csoportba sorolásuk”;*²⁴ ahogy *„a védelem, a kárelhárítás és helyreállítás erő- és eszközigénye prognosztizálható, a cselekvési sor lépései meghatározhatók, a védelem tervezhető”;*²⁵ nem utolsósorban segít a lakosság felvilágosításában és a kríziskommunikációban.

Az alábbi táblázatban – több, a témával foglalkozó szerző elképzeléseit ’összegyúrva’ – összefoglaljuk a katasztrófák lehetséges tipológiáit, az azon belüli típusokat, azok példáival és jellemzőivel.

²⁴ Uo. 244.

²⁵ Uo. 244.

1. táblázat

A katasztrófák típusai és jellemzőik

Tipológia	Típusok	Jellemzők, altípusok, példák	
Ok-okozati összefüggés szerint	elkerülhetetlenek	jellemzően az emberi beavatkozástól függetlenül jelentkező katasztrófák, elsősorban azok, melyek természeti hatásokra visszavezethetők	pl. földrengés, felhőszakadás, tornádó
	emberi vagy technikai okokkal összefüggő	emberi vagy technikai okokkal összefüggésben jelentkezők, melyek mögött emberi mulasztás, figyelmetlenség, vagy technikai hibák állnak	pl. robbanás, omlás, közúti tömeges baleset, tüzek
Kiváltó ok alapján	mesterséges	pl. elárasztás, tömegpusztító fegyverek bevetése	
	természetes	pl. elemi természeti csapások: árvíz, földrengés	
	civilizációs	pl. savas eső, ózonlyuk, háborúk	
	vegyes	egymásra hatást gyakorlóan, több katasztrófa egyidejű megléte	
Veszélyforrás szerint	természeti	pl. földrengés, járvány	
	technikai	pl. ipari szerencsétlenségek, közlekedési katasztrófák	
	társadalmi	pl. terrorizmus, háború	
	totális	valamennyit együtt magában foglaló katasztrófák	
Kialakulásuk szerint	pontszerű katasztrófák	egyszeri, jól körülhatárolható, de nagy intenzitású események	pl. tűzhányó, járvány, terrorcselekmények
	küszöb katasztrófák	nagyobb kiterjedésű, de mérsékelt lefolyású jelenségek, amelyek időben hosszabban vannak jelen és változásokat mutatnak: lassú mennyiségi és minőségi változások következnek be	pl. környezetszennyezés, növényzet pusztulása, bűnözés
Helyük és kiterjedésük alapján	helyi	főleg helyi kiterjedésű hatókörben jelentkezők, pl. üzemi méretre szorítkozik, így a beavatkozás is helyi, lokális szintű	
	térségi	a helyi kiterjedésnél nagyobb szintű katasztrófa, mely esetén a beavatkozás már több település (kerület) védekezésének együttműködésében valósul meg, vagy akár régiós szintű kezelést igényel	
	országos	az ilyen katasztrófa elleni védekezés a károsítás típusa, ereje és kiterjedtsége miatt nagyobb és központi erőforrást igényel, így kormányzati beavatkozás és irányítás szükséges	
	nemzetközi	a katasztrófa elterjedtségében és kezelésében is meghaladja az országos szintet, a beavatkozás nemzetközi együttműködést igényel	

Prognosztizálhatóság szerint	hirtelen bekövetkező	előre nem látható módon, váratlanul bekövetkező	pl. földrengés, robbanás, tömeges közlekedési baleset
	előre meghatározható	nagy valószínűséggel előre meghatározható	pl. árvíz, légszennyezés, talajszennyezés
Intenzitásuk szerint	relatív	olyan kisebb területet érintő, de intenzív lefolyású, komoly kárt okozó természeti, technikai vagy társadalmi katasztrófák, amelyek elhárítása általában helyben megoldható, nincs szükség külső, magasabb szintű beavatkozásra	pl. felhőszakadás, szélvihar, tömeges közlekedési baleset
	közepes	nagy intenzitású, kiterjedt események, melyek olyan méretű pusztítást végeznek, hogy a helyreállításhoz a helyi erők már nem elegendőek, és országos szervezetek bevonására van szükség	pl. gátszakadás, árvizek, nukleáris baleset, zavargások
	küszöb	kiterjedt, de mérsékelt intenzitású katasztrófális esemény, ahol lassabb mennyiségi alakulások csapnak át komolyabb minőségi romlásba, elhárításuk nemzetközi együttműködést igényel	pl. járványok, éhínség, állat- és növénypusztulás, környezet-szennyezés
	abszolút	nagy kiterjedtségű, nagy intenzitású, hatalmas károkozásokat generáló esemény, a legmagasabb szintű társadalmi beavatkozást igényli, országos vagy akár nemzetközi összefogást, az ilyen jellegű katasztrófák jellemzője, hogy nemigen lehet megelőzni vagy kivédeni őket, és, hogy gyakran globális méreteket öltenek	pl. háború, tűzvihar, szökőár, földrengés
Térparaméter	statikus	a keletkezés helyén zajlik le, és ott kezelhető, hárítható	pl. üzemi baleset, lokális tűz, épületomlás, robbanás
	dinamikus	többnyire valamilyen balesettel kezdődik, majd folyamatos, szakaszos vagy ugrásszerű fejlődésen megy keresztül, ennek hatására túlterjed mind az üzem, mind a település, sőt akár az ország határán is, további katasztrófális eseményeket tud tovább gerjeszteni	pl. vegyi, nukleáris baleset, tűzvihar, járványok, háborúk, fegyveres összecsapások, árvíz, vízszennyezés

Időparaméter	gyors lefolyású	másodpercek, percek alatt lezajlik	pl. robbanás, szélvihar, felhőszakadás	
	közepes lefolyású	órák, illetve napok alatt megy végbe	pl. mérgezés, árvíz, erdőtűz	
	lassú lefolyású	akár hónapokig, évekig is eltarthat	pl. aszály, környezetszennyezés	
Eredetük, jellegük²⁶ szerint	természeti katasztrófák	emberi tevékenységtől függetlenül létező, a természet erőinek hatására bekövetkező elemi csapás	meteorológiai katasztrófák	pl. vízkárok, forgószelek, jégesők, lavina, erdőtűz, aszály
			földtani katasztrófák	pl. földrengés, földcsuszamlás, hegy- és kőomlás, iszapár, vulkánkitörés
			bio-/biológiai katasztrófák	pl. járványok, kártevők tömeges megjelenése, biológiai túlszaporodás
	civilizációs katasztrófák	emberi tevékenységgel összefüggésben jelentkezőnek, jellemzően emberi hibák, figyelmetlenségek, mulasztások, ismeretek hiánya, technikai hibák vagy akár szándékos rongálás/rombolás/pusztítás áll mögötte	technika/ipari/mesterséges katasztrófák	technikai, ipari katasztrófák (pl. vezetékszakadás, csőtörés, üzemszervezési zavar, veszélyes anyagok kiszabadulása, omlások) környezeti katasztrófák (levegő-, víz-, talajszennyeződés, tájrombolás, természetpusztulás, biológiai kihalás)

26 Vannak olyan felosztások, amelyek a technikai, ipari katasztrófákat nem a civilizációs katasztrófák közé sorolják, hanem önálló típusként a természeti és a civilizációs katasztrófák mellett, harmadik típusként azonosítják be. Pl. Varga Klára: Néhány természeti és ipari katasztrófa. In: Sós Katalin (szerk.): Környezetfizika. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016. 297–321.

			társadalmi katasztrófák	bűnözés, ter- rorcselek-mé- nyek, szabotázs
				háborúk, fegy- veres konfliktusok
				sztrájkok, za- vargások
				demográfiai robbanás
				migráció
				elszegényedés, egészségkáro- so-dás (civilizációs betegsé- gek)

Forrás: Saját szerkesztés, SZABÓ József: Természeti katasztrófák és elhárításuk. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2001., VASVÁRI Vilmos: Katasztrófakezelés. ZMNE Doktori Iskola, Budapest, 1998., VERESNÉ HORNYACSEK Júlia: A lakosság katasztrófavédelmi felkészítésének elméleti és gyakorlati kérdései I. kötet. ZMNE, Budapest, 2005., DEMETER István: Veszélyes anyag- és áruszállítás. BM OKF, Budapest, 2003., BARLAI Róbert – KÖVÁGÓ György: Válság – (katasztrófa) kommunikáció. Petit Real, Budapest, 1996., MOLNÁR Gábor: Katasztrófák. Szövetkezeti Szervezeti Iroda, Budapest, 1991., SZABÓ József – LÓKI József – TÓTH Csaba – SZABÓ Gergely: Természeti veszélyek Magyarországon. Földrajzi Értesítő 2007/1–2. 15–37. Sz. N.: Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem. CEDIT Információtechnikai Kft., VARGA Klára: Néhány természeti és ipari katasztrófa. In: Sós Katalin (szerk.): Környezetfizika. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016. 297–321. SZTANEK: Kézikönyv a polgári védelmi és katasztrófavédelmi ismereteket oktatók számára.

2.3. Katasztrófavédelem és érintett szereplői

Általában véve a katasztrófa elleni védelem kitüntetett területei alatt beszélünk a megelőzésről (felkészülésről a rendkívüli eseményre), az elhárítástól és a helyreállítástól.²⁷ Ezen fő csapások mentén aztán további teendők azonosíthatóak, ahogy a hatályos törvényünk megfogalmazza. Eszerint a „katasztrófavédelem: a különböző katasztrófák elleni védekezésben azon tervezési, szervezési, összehangolási, végrehajtási, irányítási, létesítési, működtetési, tájékoztatási, riasztási, adatközlési és ellenőrzési tevékenységek összessége, amelyek a katasztrófa kialakulásának megelőzését, közvetlen veszélyek elhárítását, az előidéző okok megszüntetését, a károsító hatásuk csökkentését, a lakosság élet- és anyagi javainak védelmét, az alap-

²⁷ Sz. N.: Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem. 249., SZTANEK Endre: Kézikönyv a polgári védelmi és katasztrófavédelmi ismereteket oktatók számára. 161–169.

vető életfeltételek biztosítását, valamint a mentés végrehajtását, továbbá a helyreállítás feltételeinek megteremtését szolgálják”.²⁸ A komplexitást jól mutatja, hogy még ezen kijelölt feladatokon belül is többemeles feladatsorok vannak, akár a tervezés vagy az összehangolás, irányítás, akár az adatközlés és informálás, akár a lakosságot érintő vagy az épített környezetben keletkezett károk enyhítése stb. terén. Egy katasztrófavédelemmel foglalkozó könyv hét oldalon keresztül sorolja fel a megelőzés, az elhárítás és a helyreállítás részfeladatait, azok részletes kifejtése nélkül,²⁹ illetve a hatályban lévő katasztrófavédelmi törvény és annak módosító jogszabályai is hosszan sorolják fel a szükséges részfeladatokat.³⁰

A katasztrófák kapcsán, a beavatkozási és kezelési szereplők tekintetében, a katasztrófavédelemmel kapcsolatos közös ügy narratívája több megfogalmazásban tetten érhető. *„A biztonsághoz való jog katasztrófák idején a társadalom különböző típusú szervezetei és az állampolgárok szervezett együttműködése, közös erőfeszítése alapján biztosítható. A katasztrófák kapcsán, annak kezelésében általános közreműködési kötelezettség van előírva.”*³¹ *„A természeti, de különösen a civilizációs katasztrófák közös jellemzője, hogy nagy területeket és nagy embertömegeket érinthetnek. Ezért megelőzésüket, illetve felszámolásukat az emberi élet és az anyagi javak mentését, a halaszthatatlanul szükséges helyreállító munkák végrehajtását minden országban az egész társadalom ügyeként kell kezelni.”*³² *„A katasztrófák elleni védekezés nemzeti ügy, aminek egységes irányítása állami feladat.”*³³ A törvény értelmében gyakorlatilag mindenkinek joga és kötelessége, hogy valamilyen formában részt vegyen a természeti katasztrófák elhárításában. A jogszabályban több szervezet, intézmény nevesített szereplőként: a polgári védelmi szervezetek, a gazdálkodó szerve-

28 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 3. § 8. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

29 Sz. n.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 247–253. Tanulmányunk témája túlmutat ennek bemutatásán.

30 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 1. § (1). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.), 234/2011. (XI. 10.) Korm. rendelet a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény végrehajtásáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-234-20-22> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

31 Sz. n.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 267.

32 NAGY Károly – HALÁSZ László: *Katasztrófavédelem (Egyetemi jegyzet)*. ZMNE, Budapest, 2002. 6.

33 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 1. § (1). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

zetek, a Magyar Honvédség, a rendvédelmi szervek, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, az állami meteorológiai szolgálat, az állami mentőszolgálat, a vízügyi igazgatási szervek, az egészségügyi államigazgatási szerv, az önkéntesen részt vevő civil szervezetek és az erre a célra létrehozott köztisztviselők, továbbá nem természeti katasztrófa esetén annak okozója és előidézője, az állami szervek és az önkormányzatok,³⁴ valamint kitüntetetten a kormány (a katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter) és a hivatásos katasztrófavédelmi szerv.³⁵

Akár közvetlen áldozatként, akár közvetett szereplőként – „*az elvárhatóság-nak megfelelően – az állampolgárok számára általános jelzési és közreműködési (pl. fizikai részvétel, adatközlés, jármű, eszköz, felszerelés rendelkezésre bocsátása, ingatlan és ingó dolog szükséges átengedése) kötelezettséget, másrésztől speciális tartalmú polgári védelmi kötelezettséget kell meghatározni*”.³⁶ Hatályos törvényünk szintén megszólítja a lakosságot a védekezésben, eszerint „*minden állampolgárnak, illetve személynek joga van arra, hogy megismerje a környezetében levő katasztrófaveszélyt, elsajátítsa az irányadó védekezési szabályokat, továbbá joga és kötelessége, hogy közreműködjön a katasztrófavédelemben*”.³⁷

Ahogy az előzőekben láthattuk, a katasztrófavédelmi szervek specialitása miatt szabályozva van az egyes feladatok elvégzésére hivatott, sőt az engedélyezett szereplők köre is. Vagyis nem csinálhat az ember azt, amit gondol, egy ilyen helyzetben, ahogy bizonyos esetekben ‘a nem csinálást’ sem engedheti meg magának.³⁸ Még a különböző szakmákat képviselő szakemberek keze is sok szempontból meg van kötve a megelőzési, beavatkozási és helyreállítási munkálatokban, szigorú protokoll és előírás szerint végezhetik munkájukat.

A katasztrófavédelmi szervek szereplői egy sokszereplős mátrixban képzelhetők el, mely szereplők közvetlen vagy közvetett kapcsolati viszonyban állnak a szerencsétlenséggel, egymásra direkt vagy indirekt kölcsönhatást, befolyást gyakorolnak, s minden szereplőnek megvan a maga feladata, érzései, viszonyulása és szüksége a katasztrófavédelemben.

³⁴ Uo. 2. § (1)

³⁵ Uo. II. fejezet 4., 6., 16.

³⁶ Sz. n.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 267.

³⁷ 2011. évi CXCVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 1. § (2). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

³⁸ Az állampolgári kötelezettség csak abban az esetben tagadható meg, ha annak teljesítésével az ember önmaga vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét veszélynek tenné ki. In: Sz. n.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. 267.

A szereplőket többféle módon tipologizálhatjuk, jelen esetben – a miálta-lunk legegyszerűbb módon létrehozott – a katasztrófákkal 'közvetlen és közvetett módon érintettek' felosztásában csoportosítjuk őket. Azért ebben, mert tanulmányunk fókusz, ahogy korábban szó volt róla, elsősorban a katasztrófák pszichés megélése oldaláról tárja fel a témát, amiben jól elkülöníthető egymástól a katasztrófahelyzettel fizikailag közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó szereplők helyzete, szükségleteik és érzelmi megéléseik. Ebben az értelemben közvetlen szereplőnek tekintjük a helyszíni áldozatokat és azok megsegítésében részt vevő, a katasztrófahelyzetet közvetlenül a helyszínen kezelő segítők. Minden további szereplőt közvetett érintettségű szereplőnek tekintünk.

2.4. Szükségletek és pszichés megélések a katasztrófában részt vevő segítők oldaláról

Munkánk további részében a katasztrófákkal fizikailag közvetlenül érintett szereplői kört vesszük közelebből szemügyre, s ezen belül is leginkább a katasztrófahelyzetben helytálló professzionális segítők szükségleteire és pszichés megéléseire koncentrálnak.

Tudjuk jól – akár a maslow-i³⁹ szükségletpiramis alapján –, hogy a nélkülözhetetlen funkciót betöltő fizikai szükségletek kielégítése vagy legalább részbeni kielégítése után kerülhet sor a „*magasabb rendűnek*” tartott szükségletek kielégítésére. Nincs ez másként katasztrófahelyzetekben sem, sőt akár fokozottabban kerülnek előtérbe és élveznek előnyt az áldozatok fiziológiai szükségletei (élelem, folyadék, alvás, meleg, védett óvóhely, száraz és/vagy meleg ruházat stb.), közülük is mindenekelőtt az életveszély elhárítása.⁴⁰ Mindezek után kerülhet fókuszba a lélektani, pszichés megsegítés. Akár az áldozatok, akár a segítők oldaláról közelítjük a kérdést, a szükségletek megjelenése mindkét oldalon követi az előbb említett szükségletkielégítési sorrendet. Utóbbi esetében elsősorban azért, hogy képes legyen hosszabb távon a katasztrófahelyszíneken szolgálatot teljesíteni. Mindemelllett azonban nem egy esetben tapasztalható, hogy a segítők fiziológiai, érzelmi vagy a biztonság iránti igényüket nemegyszer visszatartják vagy késleltetik, mindaddig, amíg

39 Abraham MASLOW: A theory of human motivation. *Psychological Review*, 1943/4. 370–396.

40 SZABÓ: *Pszichoszociális segítségnyújtás katasztrófahelyzetben*. 486.

éppen adott feladatukat el nem végzik. „A segítő tevékenysége során általában nem jeleníti meg saját indulatait, érzelmi igényeit háttérbe állítva teljes lényével a kliensre koncentrál. Ahhoz azonban, hogy munkaképes maradjon, s legyen elég hely a bensőjében a rábízott másik számára, neki is szüksége van egy olyan térre, ahol az ő érzései, indulatai állnak a középpontban.”⁴¹

Érdekes tény, hogy a katasztrófavédők munkájukkal lényegében egyfajta önmegvalósítást is beteljesítenek (az emberi képesség, tehetség, kreativitás, vitalitás, céltudatosság stb. maximális kihasználtsága működik, karöltve az önbecsülés, elismerés, rátermettség irányába – mindezek a maslow-i piramis felső szintjeit teljesítik be). Ez a kérdés átvezet bennünket abba a speciális – általunk itt nem részletezett – vizsgálati irányba, hogy milyen szükséglet vagy – másképpen – motiváció áll a segítségnyújtás mögött.⁴² Szükségletük speciálisnak mondható abban az értelemben is, hogy olyan szükségletek is megfogalmazódnak, amelyek kimondottan a mentéshez, beavatkozáshoz, kezeléshez szükséges erőforrásokra irányulnak, melyek a hatékony munkavégzéshez nélkülözhetetlenek. Esetükben a pszichés megsegítés szükséglete és annak kielégítése még hátrább tolódik.

A helyszínen dolgozó professzionális segítőik sok szempontból más helyzetben vannak ugyan a klasszikus értelemben vett áldozatokhoz képest, de mindkét szereplői csoport áldozatnak tekinthető abban az értelemben, hogy mindegyikük megéli/megélheti a katasztrófák során a traumás tapasztalatot (továbbá a fizikai és anyagi sérüléseket is).

A segítőkként mint potenciális áldozatokkal a szakirodalom is számol. Az egyik tipológia alapján az áldozatok négy csoportját különböztetik meg. Eszerint vannak az *eseményáldozatok*: ők azok, akik közvetlenül ki vannak téve a katasztrófák pusztításainak. A *kapcsolatáldozatok* a lakosság azon része, akik olyan közvetett hatásoknak vannak kitéve, mint a szolgáltatás, az ellátások hiánya. A *periferikus áldozatok* az előző két csoporttal szoros kapcsolatban álló rokonok, barátok, munkatársak stb. Végül a *belépő* áldozatok, akik hivatásos vagy civil segítőként vannak jelen, és a katasztrófahelyszínre érve potenciális áldozatként

41 SINKOVICS Andrea – KUNOS Vera: „Segítőik segítése”. Integrált kifejezés- és táncterápia drogbetegekkel foglalkozók számára. In: KAPÓCS Imre – MAÁR Márton – SZABADKA Péter (szerk.): *Ifjú-Kór 2*. Okker Kereskedelmi Kft., Budapest, é. n. 487–495.

42 Erről bővebben: ZELLEI GÁBOR: *Katasztrófapszichológia*. Cedit Kft., Budapest, é. n. 37–39.

növelhetik a veszteségeket.⁴³ Egy másik, részletesebb értelmezés az áldozatok hat csoportját különbözteti meg. A *primer áldozatok*hoz a frontvonalakban lévő és a katasztrófa helyzetek káros következményeinek maximálisan kitett személyek tartoznak. A *szekunder áldozatok* az előbbi emberek rokonai, barátai, valamilyen szempontból hozzájuk szorosabban kapcsolódó személyek. A *harmadik szintű áldozatok* a mentéssel, helyreállítással, segítséssel foglalkozók. A *negyedik szintű áldozatok* a szomorúságban és együttérzésben osztozók, akik valamilyen formában bekerültek a katasztrófa eseményláncolatába. Az *ötödik szintű áldozatok* olyan érzelmileg labilis emberek, akik bár kívülállók, de belesodródhatnak a nyugtalan, szorongó állapotba. A *hatodik szintű áldozatok* közvetetten érdekelt személyek, vagy olyanok, akik áldozattá válhattak volna, de véletlen ok miatt nem váltak azzá.⁴⁴ Egy harmadik megközelítés az áldozattá válás négy szintjét differenciálja. Az *elsődleges áldozatok* közvetlenül ki vannak téve a traumatikus eseményeknek, melyben fizikai sérüléseket, veszteségeket, vagy akár szeretteik elvesztését is megélhetik. A *másodlagos áldozatok* az elsődleges áldozat családja és barátai. Közvetetten tapasztalják meg a katasztrófa eredményeit abban, hogy számukra fontos emberek szenvednek, veszteséget szenvednek. Az ilyen formájú érintettségük függ attól, hogy milyen közel állnak az elsődleges áldozatokhoz. A *harmadlagos áldozatok* a segítők, akik egyedi szakmai, hivatásbeli feladataikat látják el a katasztrófa során, amely által rendkívüli fáradtságot és munkahelyi stresszt élhetnek meg. Ilyenek például a sürgősségi dolgozók, mint a mentők, a rendőrség. Az egészségügyi dolgozók, mint az orvos, ápoló, mentálhigiénés szakember, pszichológus. Az önkéntesek és humanitárius segítők, riporterek, lelki gondozók. Végül ez a csoportosítás a nyilvánosságot is belehelyezi az áldozatok lehetséges csoportjába, mégpedig több szempontból is érintve. Esetükben megjelenik az együttérzés, az empátia a sérültekkel, elhunytakkal, károsultakkal; felkavarók, szorongatók vagy éppen zavarók számukra a katasztrófákról szóló médiajelentések, vagy éppen azok állandó frissítéseit keresik; aggódnak amiatt, hogy a szerencsétlenség őket is elérí.⁴⁵

Az előbb említett áldozati tipológiai felosztásokban mindenhol ott találjuk valamilyen formában a katasztrófa helyzetben segítséget nyújtókat. A segítők áldo-

43 Uo. 29.

44 Uo. 30.

45 Who will be affected? Disaster Psychosocial Services Website.

https://hadps.ha.org.hk/en_introduction_detail.aspx?id=203 (Letöltés ideje: 2025. január 15.)

zati csoportosulásai nyomán jelen tanulmány szerzői azonban további finomításokat látnak célszerűnek bevezetni a *harmadik vagy harmadlagos szintű áldozatok* kapcsán. A további megkülönböztetési alapoknak szánt kérdéseink a következők: 1.) Olyan segítőkről van szó, akik a katasztrófa közvetlen helyszínén dolgoznak, vagy attól távolabb végeznek tervezési, szervezési, irányítási, döntési feladatokat? 2.) Ezek a katasztrófát kezelő segítők helyi szintű segítők (vagyis a lakosság részének tekinthetők-e), vagy valamilyen szerv, szervezet által delegált, küldött személy/csoport? 3.) Kimondottan vész-, sürgősségi vagy katasztrófahelyzetekre kiképzett segítőkről van szó, vagy olyanokról, akik más segítő szakmák képviselőjeként nyújtanak önkéntes, de nem szükségyszerűen professzionális támogatást a katasztrófa áldozatainak?

A különbségtevést az első esetben elsősorban az indokolja, hogy a katasztrófahelyzet érzelmi megélése, a traumatizáltság mértéke, valamint a munkájuk során jelentkező szükségletük is jellemzően más lehet. A második esetben szintén az érzelmi megélés nem szükségyszerűen azonos forrásból táplálkozik a két csoport tekintetében, illetve a katasztrófa során megélt károk is mások lehetnek esetükben, ahogy a segítség motivációja is mutathat különbséget. Míg a harmadik megkülönböztetés kapcsán eltérés mutatkozhat az adott tevékenységre való feljogosításban, a kompetenciahatárban (lásd felkészültségük, szakmai képzésük), a rendelkezésükre álló forrásokban (anyagi, eszköz-, emberforrás), működési keretrendszerük biztonságában (jól követhető utasítások, előírások, protokollok rendelkezésre állnak-e számukra, vagy sem), vagy akár a lakosság feléjük megfogalmazott elvárásaiban.

A katasztrófahelyzetek helyszíni segítői számos kihívással találják magukat szemben, ezek közül a pszichés hatások kitüntetettek, melyek megoldásában akár ők is segítségre, segítő szakemberekre szorulnak. A teljesség igénye nélkül a visszatérő kihívások között találjuk a következőket:

- a katasztrófák helyszínén tragédiák, fájdalmak, pusztulás szemtanúi;
- túlélőkkel és családokkal való túlzott azonosulás;
- bizonytalanság a katasztrófa megismétlődésével kapcsolatban;
- különféle (fizikai) biztonsági kockázatok a feladatok ellátása során;
- a katasztrófa során szeretteik, kollégák és vagyonuk elvesztése;
- tehetetlenség érzése;

- a rutinfeladatoktól eltérő munkakörnyezet, amely gyors reagálást, azonnali alkalmazkodást kíván;
- komoly következményekkel járó döntések meghozatala, melyre a megszokottnál kevesebb idő jut;
- ismeretlen feladatok;
- nem megfelelő helyszíni támogatás, például elégtelen ellátás és felszerelés;
- túlzott megterhelő munkaterhelés a növekvő szolgáltatási igények vagy a teljesítményük iránti fokozott figyelem miatt;
- a szükséges feladatok ellátásához szükséges képesség és képzés hiánya;
- a meghosszabbított munkaidő miatt romlott a testi és lelki jólét;
- a segítségnyújtás iránti elkötelezettség, a korlátok átlépésének követelése, a szereplők elvárásai és nyomása miatt nem ismerik fel annak szükségességét, hogy gondoskodjanak magukról munka közben és után.⁴⁶

3. Papok katasztrófafhelyzetekben

A papok a *harmadik szintű* vagy *harmadlagos szereplők* között vannak a szakirodalmi besorolások alapján, vagyis ők a katasztrófafhelyzetben részt vevő segítők. Ha a mi további felosztásunkat követjük, ők azok, akik helyi szintű szereplőként, a helyszínen dolgoznak, nem speciálisan katasztrófafhelyzetekre kiképezten.

3.1. A papok érintettségének lehetőségei katasztrófafhelyzetben

A katasztrófafhelyzetekben megjelenő papi szerepvállalás – sajátosságai révén – további differenciákat tesz lehetővé, ha a közreműködését a vészhelyzetbe való belépés ideje vagy módja alapján szemléljük, továbbá, ha az érintettség szintjén vizsgáljuk. Előbbi szerint alaphelyzetnek tekintjük, hogy a pap eleve helyszínen élő vagy ott egyházi szolgálatot teljesítő személy, így a katasztrófafhelyzetnek kezdetektől szereplője. Más esetben a lelkipásztort delegálhatja egyháza, vagy önkéntesen jelentkezik segítőnek a vészhelyzet színhelyére. Jellemzően az ilyen szinten belépő pap később csatlakozik be a szolgálatba, az események alakulására tekintettel.

⁴⁶ Uo.

A közvetlen vagy közvetett érintettség szempontjából több helyzettel lehet számolni, aminek oka elsősorban az, hogy maga a pap aktuálisan is több település lelki vezetését végzi egyidejűleg, illetve szolgálati ideje alatt is jellemzően több településre helyezik ki őt. Ebben az értelemben a papok esetében egy kiterjesztett érintettségről beszélhetünk, mivel több emberért vállal felelősségét és szolgálatot. Az éppen aktuálisan alá tartozók tekintetében, vagy időben egykor hozzá tartozó gyülekezetek kapcsán, vagy akár a jövő hívei tekintetében is. Közvetlen vagy személyes érintettségről akkor beszélhetünk, amikor a vészhelyzet saját lakó- vagy működési helyén alakul ki, így gyülekezete/hozzá tartozói/ismeretségi köre áldozattá válhat, közvetlenül fizikai, érzelmi károkat szenvedhet el közvetlen környezete, vagy akár saját maga is veszélybe kerülhet. Közvetett érintettsége abban is megjelenhet, hogy saját korábbi működési helyén, lakóhelyén, hitközségében alakul ki vészhelyzet, ahova korábbi érzelmi elköteleződési révén kapcsolódik. Sőt, akár az is előfordulhat egy kiterjesztett katasztrófa helyzetben, hogy közvetlen és közvetett érintettségénél fogva is kapcsolódik a vészhelyzethez.

A katasztrófa helyzetekben jelentkező eleve adott érzelmi és fizikai megterheltség a papi szolgálatot végző személyek esetén talán még fokozottabban jelentkezik, nemcsak azért, mert hivatásbeli és személyes elköteleződése folyamán egy kiterjedtebb körért felelnek, hanem azért is, mert feladataik révén is egyfajta szerepkomplexitással vannak jelen a katasztrófa helyzetekben, sőt a szerepekkel kapcsolatos szerepkonfliktusok⁴⁷ eshetősége is jóval nagyobb esetükben.

3.2. Feladatok katasztrófa helyzetekben

A papok feladataikat a plébánia keretében végzik el normál és vészhelyzet körülményei között is. Az intézményesült katolikus egyház Magyarországon plébániai rendszerben látja el a küldetését, a plébániák jelenleg 14 egyházmegyéhez tartoznak területi elhelyezkedésüknek megfelelően. A plébánia vezetője a plébános, aki az egyház küldetését – martyria, koionia, liturgia, diakónia⁴⁸ – az adott területen koordinálja a főpásztor iránymutatásainak megfelelően. A CIC⁴⁹ szerint a plébánia vallási, erkölcsi, oktatási, gazdasá-

⁴⁷ Lásd a későbbiekben a 3.3. fejezetrészt.

⁴⁸ Igehirdetés, közösség-szervezés, liturgikus cselekmények, karitatív feladatok.

⁴⁹ Az Egyházi Törvénykönyv (Codex Iuris Canonici – CIC) II. könyv II. rész II. szakasz III. cím VI. fejezet 533. kánon.

https://torvenykonyv.katolikus.hu/www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/hu/documents/cic_konyvII_0515-0552_hu.html#VI_FEJEZET (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

gi feladataiért a plébános felel, akinek helyben lakási kötelezettsége van. A szentségek kiszolgáltatása és a hívek lelki életének segítése a hétköznapi tevékenységeinek nagy részét lefoglalja, ennek megfelelően képzésük jelentős része is erre szorítkozik. A lelkipásztori képzés itthon a lelkivezetés és lelki-gondozás, továbbá a segítő beszélgetés témáját érinti, utóbbi esetében nem a katasztrófákra, hanem a krízisekre fókuszálva.⁵⁰

A német egyházban a gyakorlat másként működik.⁵¹ A német egyház külön képzést indít – ráépítő modul alakított ki – a már gyakorló lelkipásztorok számára, hogy a katasztrófák helyzetét több oldalról megismerjék. A feladatok ugyanis összetettek, és nem elég a belső stabilitás, az istenkapcsolat, valamint a megszokott szolgálat munkafolyamatainak ismerete.

A lelkipásztoroktól konkrét feladatokat vár el a katasztrófhelyzet, ők képviselhetik a kapcsolódási pontot az érintettek és az Isten között, akik tele vannak kétségekkel, kérdésekkel a megélt negatív események kapcsán.⁵² Szükségük van mellé állásra, megértésre, támogatásra életük hétköznapi és vallási alakulását tekintve, és a helyben élő lelkipásztorra ilyenkor úgy tekintenek, mint aki ezekre a kérdésekre választ tud adni, a szükséges kompetenciákkal, információkkal és struktúrákkal rendelkezik. Ezek a kimondott és kimondatlan elvárások a lelkipásztorokra hatalmas terhet helyeznek, ha nincs extra képzettségük, sem a feladathoz szükséges háttérrel nem rendelkeznek, és ha nincs is olyan fórum, ahol ezen igényeiket jelezhetnék. A német képzés ezeket a helyzeteket felvázolva igyekszik szituációs gyakorlatok segítségével felkészíteni a lelkipásztorokat ezekre a különleges helyzetekre.

Sokoldalú tudással és kompetenciával, spirituális alapok átadására nyitottan képzik ki a német egyházmegyéekben a lelkipásztorokat. A papok számára átadják azt a tudást, amely segítségével képessé válnak a segélyszervezetekkel való közös munkára, az érintettekkel való kapcsolat felvételre, az

50 Isidor BAUMGARTNER: *Pasztorálpszichológia*. Semmelweis Egyetem TF – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány – Híd Alapítvány, Budapest, 2003.

51 Kai HERBERHOLD: „Ich kenne ihr Leid” (Ex 3,7): *Notfallseelsorge in Deutschland. Studien zur Theologie und Praxis der Caritas und sozialen Pastoral* 29. Echter Verlag, Würzburg, 2014. 352–354.

52 Ahogy a bevezetőben is jeleztük, a katasztrófákat mint negatív életeseményeket hajlamosak az emberek isteni büntetésként értelmezni. A katasztrófák személyes és közösségi narratíváinak alakulásában fontos szerepük lehet az értelmezési keretet adó segítőknek. Erről lásd V. KOMLÓSI Annamária: Világjárvány 2020 – a katasztrófapszichológia nagy kihívása. In: POLONYI Tünde – ABARI Kálmán – Kiss Tamás (szerk.): *Válságok megelőzése és kezelése*. Oriold és Társai, Budapest, 2020. 29–52.

érintettek szükségleteinek figyelembe vételére, a kérdéseik – léttel kapcsolatos, teodiceai, erkölcsi stb. – megválaszolására. Azért, hogy:

- a különböző rítusok és imák segítségével képessé váljanak az egyház által közvetíteni;
- az egyéni hit és az élet forrásainak megtalálását segítsék az érintettek számára;
- a saját érzéseiket és az elvárásokat képessé váljanak kezelni;
- az ígehirdetésben a szerető és irgalmas Istent tudják képviselni;
- az adományozás kapcsán megértsék a szükségletek sokszínűségét, és megfelelő elvek mentén segítsék az adományozást;
- a konfliktusokat tudják kezelni.

Az itthoni lehetőségeket vizsgálva, abban az esetben, ha a településen, ahol szolgál a pap, katasztrófahelyzet keletkezik, értesíti az egyházmegyét, amely a hivatalos segítő szervét, a Karitást a helyszínre küldi. A Magyar Katolikus Egyház hivatalos segélyszervezete, a Magyar Katolikus Karitasz nagyobb természeti katasztrófák idején a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kérésére a helyszínre érkezik, és a kármentésben, továbbá a rehabilitációban a térség segítségére van. A Caritas Hungarica vezetője jelenleg egy pap, akinek nincs különleges képzettsége – csak rutinja – a helyzet kezelésére.⁵³ Munkatársaival és önkéntesekkel a helyszínre érkezve elkezd a kár felmérését és a segítségnyújtást, ami Magyarországon nem különbözik a nem vallási háttérrel rendelkező segélyszervezetek munkájától.⁵⁴ A különbség a finanszírozásban – az egyházmegye is támogatja a munkát és a humán erőforrást – és az önkéntesek biztosításában van, akik szintén vallási háttérrel rendelkeznek. A helyi lelkipásztort a Karitás információkkal látja el, és amennyiben erre van lehetőség, az adományozásba bevonja. Az együttműködésnek nincs protokollja, a tevékenységi kör attól függ, hogy a helyi lelkipásztor tud-e együttműködni a Karitással. Ilyen értelemben a helyi pap irányába hivatalosan – a meglévő és normál körülmények között gyakorolt feladatain túl – katasztrófahelyzetekben jelentkező speciális feladatellátása nincsen sem elvárva, sem szabályozva, ahogy a meglévő képzési témakörökben sem jelentkezik ennek szükségessége.

53 Lásd Écsy Gábor. Szent József Plébánia, Békásmegyer-Ófalu.

<https://bekasmegyer.plebania.hu/plebaniankrol/lelkipasztoraink/ecsy-gabor/> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

54 BARTAL – FERENCZ: *A vörösiszap-katasztrófa társadalmi hatása*. 110.

Ez persze nem jelenti azt, hogy szükséghelyzetekben ne venné ki a helyi plébános a részét a feladatokból. Normál körülmények között – ahogy korábban írtuk – a papi szolgálat legfontosabb feladatköre a lelkipásztori tevékenység. Katasztrófa helyzetben is azt kell csinálnia, amire felszentelték, vagyis lelkipásztora legyen közösségének, akár jó dolgok, akár rossz dolgok történnek. A lelki gondozás iránti igény vész helyzetben még fel is erősödhet, ahogy például bizonyos szentségek kiadásának a száma is. Fontos tudnivaló, hogy a pap vész helyzetben se csinálhat azt, amit akar vagy jónak gondol, hiszen az egyház tevékenységét végzi, és nem a magáét. A pap a személyében az Egyházat képviseli. Ezáltal biztosított, hogy nehéz helyzetekben a szenvedőkkel van Isten, ha nem is fizikai jelenlétében. A papok mindenhol ott vannak, nem kell küldeni őket, így vész helyzetben azonnal elérhetőek az áldozatoknak. Szintén fontos meglátás, hogy a pap – különösen nagy tömegeket érintő krízishelyzetben – nem magányos harcos, hanem az egyház és a hívők támogatását élvezi. Ez abban a kontextusban lényeges, hogy bár lehet, hogy konkrétan a plébános nem vesz részt a katasztrófa helyzet elhárításában és kezelésében (ahogy láttuk, szükségszerűen nem ez a feladata még ebben a helyzetben sem), de hívei révén, akik segítik a közösséget és szerepet vállalnak a szeretetszolgálatban, jelen van ő is. Mindezek mellett is az, hogy szükség helyzetben a pap odalépjen a szükségletet szenvedőhöz, nem elidegeníthető a papi szolgálattól.⁵⁵

3.3. A papokat veszélyeztető hatások katasztrófa helyzetben

Zellei nyomán⁵⁶ a segítők veszélyeztető hatások 5 területen jelentkeznek, melyeket a papok szempontjából is vizsgálhatjuk.

1.) A *szerepvállalás bizonytalansága* tekintetében elsősorban arról van szó, hogy milyen szerepek betöltésére hivatott a személy, és abban hogyan teljesít. Mindegyik komoly stresszforrás lehet. A papoknak nincsen ebben könny-

55 Erre nagyon jó példa a hazánkat érő egyik legsúlyosabb ipari katasztrófa, a 2010-es vörös iszap esetén megtapasztalt papi tevékenység, melyet nagyszámú önkéntes segített. A papi szolgálatban találtuk: autóval járva a környéket, hangos bemondóval információközlés a legfontosabb lakossági tudnivalókról; mentésben részt vevők és a helyi áldozatok elszállásolása egyházi ingatlanokban; telefonos információszolgáltatás; fuvarozás; adományozókkal való kapcsolattartás; szükségletek felmérése; adományok kiszolgáltatása stb. In: ORSI Péter – ROMHÁNYI Tamás: Papok a vörösiszap-áradatban. *Népszabadság*, LXVIII. évf. 288. sz. (2010. december 11.) Hétfője. 6–7.

56 ZELLEI: *Katasztrófapszichológia*. 39–40.

nyű dolguk, hiszen a helyi társadalom (különösen kisebb közösségekben) prominens képviselőiként és hivatásuknál fogva azonnali elvárásként fogalmazódik meg velük és az Egyházzal szemben a sokszínű segítség feladata. Egy katasztrófahelyzetben, mivel a plébánia korábban is működött és a közösség része volt, ezért sokakban nem kérdés, hogy a plébános el tudja érni az első és a másodlagosan érintett áldozatokat vagy akár a helyi segítők. Ismeri személyesen a helyi lakosságot, egyházi közösséget, így azok vallási, lelki és fizikai igényeire megfelelő válaszokat tud adni. Ismertsége miatt úgy gondolunk a papra, hogy hiteles ember a helyiek számára, akiben bíznak, így ő tudja leginkább megszólítani az embereket. Emellett a helyi viszonyokat és lehetőségeket is ismeri, így a kívülről jövő szervezeteknek fontos információforrás. A katasztrófahelyzet elhárításával nem szűnik meg a feladat, nemegyszer az akut pszichológiai krízisintervenciók munka mellett további rehabilitációs munkára is szükség lehet. *„Erre a helyi segítők a legalkalmasabbak, hiszen ők a katasztrófa elmúltával is »kéznél vannak«, másrészt ők jobban – akár személyesen is – ismerik a katasztrófa sújtotta egyéneket, helyzetüket, családi kapcsolataikat, környezetüket.”*⁵⁷ Az egyházhoz tartozókat a remény embereiként értelmezzük sokszor, akik optimista hozzáállásukkal, életükkel képesek reményt nyújtani a körülöttük élők számára. Ráadásul a történelem folyamán az egyházi tevékenységek körében mindinkább megszilárdult a vallási szolgálat mellett a pszichés és szociális támasznyújtás, amelyek iránt az igény katasztrófahelyzetekben fokozódik. Ezek a feltételezések természetesen komoly elvárásokat támasztanak a plébános személyével és a plébánia részvételével szemben, ami komoly nyomást helyez az Egyház helyi képviselőjére. Az ilyen ‘küldetés’ teljesítése, az előbbi szerepek biztos felvétele azonban nem ennyire egyszerű eset. A hivatásos szervezeteknél *„a gyakorlati feladatokat világosan meghatározó utasítások behatárolják a szerepeket, így kevésbé idéznek elő feszültségeket a segítőkben”*.⁵⁸ Akik az elvárt célokkal és teljesítményekkel kapcsolatban kevésbé kapnak utasításokat, és még kevésbé felkészítést, gyakorlatot, ott gyakrabban fordul elő szerepvállalási bizonytalanság, vagy a szerepvállalás hatékonyságával és sikerességével kapcsolatos kétke-

57 PETŐ Csilla – SZEKERES András: A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalata Magyarországon. In: DÜLL Andrea – SZOKOLSZKY Ágnes (szerk.): *Környezet – pszichológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 155–168.

58 ZELLEI: *Katasztrófapszichológia*. 39.

dés, önbizalom-probléma. Ez karitatív és önkéntes szervezeteknél gyakrabban előfordul. Nem egy esetben tapasztalható, hogy a helyben lévő segítők, mint a pap vagy az Egyház részéről ideérkező önkéntesek nincsenek felkészítve arra a munkára, ami fogadja őket, nem kapnak elegendő információt a munkaszervezésről, mert maga az intézményesült egyház sem tudja igazán meghatározni a feladatokat, így gyakran felügyelet nélkül végzik munkájukat a helyi és küldött önkéntesek, miközben visszacsatolásban, elismerésben sem részesülnek nemegyszer.⁵⁹ A hit megjelenését napjainkban is sokan a klerikusoktól várják, igaz, az egyház folyamatosan hangsúlyozza a laikusok felelősségét, az egyházban lévő küldetésüket. Ugyanakkor vészhelyzetben nemegyszer sem a klerikus, sem a laikus számára nem egyértelmű, milyen szerepeik és feladataik vannak, sőt a korábbi feladataikat úgy kell-e csinálni, ahogy tették, vagy a helyzet azt másképpen igényli. Ezt nem egy esetben maguknak a személyeknek kell kitalálniuk.

2.) A *pszichikus funkciók* hatása területén gyakran lehet tapasztalni, hogy ha valaki bekerül a katasztrófa kaotikus folyamatába, elkezd fokozottabban a készenléti, vészhelyzeti feladatokra figyelni, egymást követik szerepvállalásai, többször vállal döntéseket, gyors reagálásokat. Ebben az állapotban – akár magát leginkább hatékonynak vagy pótolhatatlannak képzelve – bekövetkezhet, hogy az illető a maga szükségleteiről elfeledkezik, nem pihen, nem akarja átadni a felelősséget, kontrollt. Kimerülhet, vagy akár maga is kárt okozhat. Ez a pap esetén is megjelenhet, annál is inkább, mert akár joggal gondolhatja azt, hogy a hívők állapotáért egy személyben felelős.

3.) Az *áldozat–segítő kapcsolat* szempontban a pap esetében a túlságosan beleélő, empátikus viszony (és annak esetleges káros következményei) egyértelműen beazonosíthatók. Helyi szereplőként, érzelmi elköteleződésében és akár érintettként is bekerülhet abba a csapdába, hogy rossz döntéseket hoz.

4.) A sokkoló *stresszhatások* a segítőkre gyakorolt legsúlyosabb hatások, ilyenek például mások szenvedéseinek, gyötrelmeinek látványa, az áldozatok veszteségeivel és különösen tömegek sérüléseivel és halálával való szembe-sülés. Ebben nyilvánul meg leginkább a segítők rejtett áldozatisága. A papok ezeknek fokozottan ki vannak téve, hiszen feladatuk ezen része, például a betegek kenetének feladása, a temetés, a hozzátartozók vigasztalása normál

59 Lásd vörösiszap-katasztrófa.

körülmények között is megjelenik. Katasztrófahelyzetben ezen feladatokban való helytállásuk tömegével jelentkezhet.

5.) Végül a segítőkre gyakorolt hatások sorában említést kell tennünk a *szerepstresszekről és szerepkonfliktusokról*. Szociálpszichológiai értelmezésben három nagyobb szerepkonfliktust különböztetünk meg, köztük a személy-szerep konfliktust, a szereben belüli konfliktust és a szerepek közötti konfliktust.⁶⁰ A papok esetében katasztrófahelyzetben szinte mindegyik szerepkonfliktus megjelenhet. A személy-szerep konfliktusban ott lehet, hogy a pap – különösen katasztrófahelyzetben – egyik kötelezettsége teljesítése érdekében (pl. a szenvedők számára adománygyűjtés vagy mentési munkálatok) elhanyagolja valamely más kötelezettségét (pl. hitélettel kapcsolatos feladatait). A személy-szerep konfliktus része, hogy túlterhelődik, kimerül, kiég, vagy a reménytelenség, tehetetlenség érzésével szembesül azzaé, hogy nem megfelelő a feladatra érzés jelentkezik benne; mindezek szerepstresszorokként is értelmezendők. A szerepen belüli konfliktus tipikus példája, hogy az adott szerepen belül mást várnak el a szerepküldők a szerepet betöltőtől.⁶¹ Például mást, vagy más formában történő közreműködést vár el papjától az Egyház egy ilyen vészhelyzetben, mint a hívők, vagy akár a vészhelyzetben a központi helyi irányítást végző szerv. A papi szerepre különösen igaz a közvetítő szerep, így az kimondottan ki van téve az ilyen formájú konfliktusoknak. Az is egyfajta szerepkonfliktus, ha egy konkrét szerepküldő küld egymásnak elmentmondó vagy összeegyeztethetetlen elvárásokat egy időben. Lásd, ha az egyház elvárja papjától, hogy ne hanyagolja el a hitélettel kapcsolatos kötelező alkalmakat, miközben azt is elvárja, hogy álljon rendelkezésre 0–24 órában a katasztrófát irányító szerveknek és/vagy a lakosságnak. A szerepek közötti konfliktus tipikus példája, hogy a pap a helyi közösség szereplőjeként közvetlen áldozata a katasztrófának, féltve akár saját és hozzátartozói anyagi és személyes biztonságát, miközben előtérbe kell helyeznie mások szempontjait és védelmét.

Az előbb felsorolt segítőkre gyakorolt negatív hatások igazolják a segítők segítségének szükségességét, feladatként megfogalmazva a szükségletükkel való foglalkozást. A katasztrófahelyzetekben rövid távon a legfontosabb feladat a

60 CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 195.

61 Uo. 196.

mentési munkát, az elsődleges és másodlagos áldozatok fiziológiai szükségleteinek ellátása, az emberélet és épített környezet védelme. Hosszabb távon elsődleges feladat az újjáépítés, az élet megszokott medrének visszaállítása és témánk szempontjából a pszichológiai segítségnyújtás. Utóbbi elengedhetetlen, hiszen *„a katasztrófafhelyzetek halmazott és sűrített krízisek, nem véletlen, hogy a mentálhigiéné és a krízislélektan ezek vizsgálódásával vette kezdetét. [...] Egy-egy katasztrófa számos veszteséget okoz: a sértetlenség, a biztonságérzés, jelentős anyagi javak, a szeretett személy testi, lelki épsége, élete, saját egészség, integritás, addigi biztonságosnak vélt világkép, hit az igazságban, rendben, mind-mind felborulhat”*.⁶² Ebből kifolyólag pedig olyan kezelésre szoruló következmények alakulnak ki, mint a pszichés beszűkülés, a realitáskontroll elvesztése, az önbizalom felőrlése, a szorongás, pánik, stressz, impulzivitás vagy éppen bénultság. A katasztrófaelhárításban, -védelemben részt vevő szakemberek esetében a pszichés szempontok figyelembevétele két szempontból jelentkezik. Egyfelől szükséges számukra képzések és tréningek alkalmazása, ahol a mentés technikai, fizikai szempontjai mellett foglalkozni kell a mentés pszichológiai aspektusával, a katasztrófák, krízishelyzetek lelki hatásaival is. Ismerniük kell, hogy mi tekinthető normális vagy éppen abnormális reakciónak katasztrófafhelyzetben, ahol nem a normalitás működik, így másképpen kell az emberi reakciókat kezelni. Továbbá nagy segítség lehet a jól felépített és működtetett kríziskommunikáció,⁶³ és annak pszichológiai alapjai. Másfelől foglalkozni kell azokkal a lelki tényezőkkel, amelyek a segítőköt is érintik, mint például az akut stressztünetek, a poszttraumás stresszreakció, illetve poszttraumás stresszbetegség, továbbá az intenzív munka, az érzelmi bevonódás és elköteleződés következményeként jelentkező burnout jelensége.⁶⁴ A segítői munka során a segítő nemegyszer nyomasztónak éli meg *„a feszítő gyógyítási vágyát az egyik oldalról, és elkeseredett segítségkérést a páciens, a hozzátartozók részéről. Ez gyakran valamiféle teljesítményhelyzetbe szorítja az embert, melynek során kudarcot és sikert él át, lassúnak vagy gyorsnak éli meg, ahogyan munkájában halad, rátermettnek vagy ügyetlennek érzi magát”*.⁶⁵

62 HAJDUSKA Marianna: *Krízislélektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 27.

63 PETŐ – SZEKERES: *A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalata Magyarországon*. 163., Robert J. OLTMANNS: *Kríziskommunikáció környezeti katasztrófák idején*. In: Peter F. ANTHONISSEN (szerk.): *Kríziskommunikáció*. HVG Könyvek, Budapest, 2009. 205–219.

64 PETŐ – SZEKERES: *A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalata Magyarországon*. 163.

65 SINKOVICS – KUNOS: *„Segítőik segítése”. Integrált kifejezés- és táncterápia drogbetegekkel foglalkozók számára*. 492.

A nehézségek között találjuk azt, hogy a katasztrófahelyzet újraírja az addigi mindennapi életet, s a megszokott rendben zavar támad. Nemcsak abban az értelemben, hogy az emberek, hívők személyes életében veszteségeket és traumatikus élményt eredményez. hanem zavart tud okozni a vallási és közösségi életben is. Ennek érintettje volt a vörösiszap-tragédia során jelen tanulmány egyik szerzője,⁶⁶ aki alább összegezte a plébánia funkciójában és a vallási életben bekövetkezett változásokat, melyek zavart és bizonytalanságot okoztak a hívők és lelkipásztoruk életében.

Minden plébánia hármasként tölt be részben mint közösségi tér, részben mint iroda, részben mint az ott szolgáló lakóhelye jelenik meg.

1.) *A plébánia mint közösségi tér:* A katasztrófa előtt a devecseri plébánia közösségei számára nyújtott teret, táborokat szerveztek helyben, imacsoportokat fogadtak, hittan csoportok szentségi felkészítésének helyszínéül szolgált. A katasztrófát követően a helyszín ezeket a funkciókat elveszítette, az ideérkező önkénteseket fogadta a plébánia, étel-, és védőeszköztáráként működött. Az önkéntesek itt öltöztek, étkeztek, majd a munkavégzés után a védőruháikat itt hagyták. Naponta több száz, főleg a Karitás által hívott ember jelent meg reggelente, és innen indult az izsappal elöntött területekre. A szállítmányok egy része, főleg amire a Karitás önkénteseinek szüksége volt, ide kerültek elhelyezésre, ideiglenes konyhát állítottak fel a plébánia területén, ahol az önkéntesek és a károsultak is étkeztek. Az információk, instrukciók itt futottak össze, szinte folyamatosan tele volt az épület ismeretlen emberekkel. A közösségi tér funkciója megváltozott, a korábbi feladatok mellőzve lettek, a közösségi tér már nem is tudta betölteni korábbi funkcióját, elveszítette korábbi jellegét, és új helyszíneként jelent meg az ideérkezőknek.

2.) *A plébánia mint iroda:* A katasztrófa előtt a plébánia volt az a hely, amit a helyiek lelki beszélgetésekre, egyházi hozzájárulások befizetésére, szertartások adatainak rögzítésére és átbeszélésére használtak. Védett helyszín volt, a helyiek nyugodt, rendezett környezetben intézték a felsorolt tevékenységeiket. A katasztrófa után alig tudták elérni a plébánost. A károsultakat saját lakásukban vagy az utcán hallgatták meg az ideérkezett önkéntes pszi-

66 Fodor János a vörösiszap-tragédia során a gógánfai plébánián töltötte szolgálatát, és a katasztrófa kitörését követően önként ajánlotta fel segítségét az érintett települések pásztorának. In: ORSI Péter – ROMHÁNYI Tamás: Papok a vörösiszap-áradatban. *Népszabadság*, LXVIII. évf. 288. sz. (2010. december 11.) Hétfő. 6–7.

chológusok, akik igyekeztek felmérni a trauma hatását, és kiszűrni, hogy van-e olyan érintett, aki poszttraumás stresszel (PTSD) küzdve hosszabb idejű ellátást igényel. A temetések bejelentése, az adományok befizetése és a károsultak számára történő esetleges adományok átvétele folyamatos hangzavarban történt, a helyiség intimitása megszűnt, mintha az érintettektől elvárható lett volna, hogy alkalmazkodva a körülményekhez, ki tudják zárni a külső nehézségeket. A tíz család, amely a katasztrófa során szeretteit elvesztette, nem lehetett biztos abban, ki végzi majd a szertartásokat, és milyen formában, körülmények között és ki által fognak a temetések megtörténni. A helyszínen folyamatosan önkéntesek voltak, ahol nem volt védett tér a beszélgetések lefolytatására, több embernek is el kellett mondania az érintetteknek, miért keresik a plébánost, és gyakran egy idegen önkéntes vette fel az adatokat. Többek belső feszültségét, aggodalmát csak fokozta mindaz, amivel az irodában találkoztak.

A plébániai iroda telefonja folyamatosan csengett, mivel az egész ország segíteni akart, miután látta a híradásokat, vagy csak információt szerettek volna kérni, hogy miként alakul Devecserben az élet a katasztrófa után. Azok a helyiek, akik korábban telefonon jelentkeztek be ügyet intézni, nem tudták elérni a plébániát, ha mozgásukban akadályozva voltak, akkor is el kellett menniük a plébániára.

A katasztrófa után az adományok kiosztása a károsultak számára a plébánián keresztül történt, erre a hivatal nem volt felkészülve, mint ahogy arra sem, hogy a szállítmányok elhelyezése a plébánia területén történjen.

3.) *A plébánia mint lakás*: 2010 előtt a plébánián a plébános és az édesanyja élt, aki elmúlt már 70 esztendő. A környékről származtak, így néha ismerősöket fogadtak egy-egy teára, beszélgetésre. A katasztrófa után azok az önkéntesek, akik több napot is itt töltöttek, szállást igényeltek, de nemcsak ők, hanem a Torna-patak kajibáiban lakó roma családok számára is lakhatást kellett nyújtani. A CIC leírja, hogy a plébános a plébánián él, de adott szabályozásnál nem tér ki arra, hogy ideiglenesen kik és mennyi időt tölthetnek az épületben, a különböző eseti helyzetekre nem ad iránymutatást a kódex.⁶⁷

Ez a helyszíni leírás is jól tükrözi, hogy egy katasztrófhelyzet mennyire

⁶⁷ Az Egyházi Törvénykönyv (Codex Iuris Canonici – CIC) II. könyv II. rész II. szakasz III. cím VI. fejezet 533. kánon.

https://torvenykonyv.katolikus.hu/www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/hu/documents/cic_konyvII_0515-0552_hu.html#VI_FEJEZET (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

képes felborítani az addig megszokott életet és szolgáltatásokat a plébánia életében és a papok lehetőségeiben.

3.4. A papok támogatása katasztrófahelyzetekben

Mindezek után térjünk rá, hogy milyen pszichés segítséget nyújt a papok számára Egyházuk. A plébániai rendszer Magyarországon egy 1968-as elgondolás alapján épült ki, aminek lényege, hogy egy falut egy lelkipásztor lát el.⁶⁸ A plébániák egyházmegyékbe tömörülnek, akik főleg ellenőrző és felügyeleti szervként kontrollálják a plébániák életét. A lelkipásztorok a képzés során választanak lelkivezetőt, aki a lelki életük fejlődését segíti.

A lelkivezetés a belső növekedésben támogatja, az ismeretek és az elhivatottság elmélyülésében segíti a vezetettet; olyan kapcsolódás, melyben a lelkivezető segít előmozdítani és folyamatosan fenntartani a hitet és az áldozatkészséget, mintegy választ adva Krisztus meghívására és követésére. Az a célja, hogy rávegye a nevelt személyt önnön élettörténetének az újragondolására, hogy felfedezhesse a szeretetet, amit Istentől kapott; egy olyan irányításról és vezetésről szól, amely végigvezeti őt a fejlődés útján, és rávezeti a tanítványi szemléletmódra.⁶⁹

A képzési időszak alatt az összes papnevelést végző személyt segíti az *Optatam Totius*ban foglalt rendelkezés: „A lelki nevelést a tudományos és a lelkipásztori képesséssel szorosan össze kell kapcsolni, és főként a spirituális segítségével úgy kell végezni, hogy a növendékek megtanuljanak bensőséges és állandó közösségben élni az Atyával az ő Fia, Jézus Krisztus által a Szentlélekben.”⁷⁰

A képzést követően, amennyiben a lelkipásztornak van erre igénye, választ lelkivezetőt, de az egyházmegye a szolgálattevő belső lelkivilágának alakulásáról semmilyen formában nem érdeklődik. A papi szolgálatban lévőkől elvárt, hogy háromévente lelkigyakorlatokon vegyenek részt, amiről igazolást kell beküldeniük a püspöki hivatalba. A lelki élet fejlődését, a tapasztalatok átbeszélését a havi szinten a püspöki hivatal által nyújtott rekollekciós alkalmak segíthetik,⁷¹ ahol a részvétel kötelező, a feldolgozandó témát a püspök

68 ERDŐ Péter: Paphiány és lelkipásztorkodás, 2002. április 22. <http://www.tavlatok.hu/5609papi-e-jo.htm> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

69 Maurizio COSTA: *Direzzone spirituale e discernimento*. Edizione Adp, Roma, 2009. 173.

70 A II. Vatikáni Zsinat *Optatam Totius* kezdetű dekrétuma a papképzésről.

<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=8> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

71 Po Presbyterorum Ordinis, II. Vatikáni Zsinat dekrétuma 18; CIC 246. k. 3. §, 276. k. 2. § 5. § <https://archiv.katolikus.hu/zsinat/po.html> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

jelöli ki, de a részvételen túl nincsenek ellenőrzési pontok, visszacsatolások, a belső folyamatok alakulását senki sem kontrollálja. A lelkipásztornak egyéni felelőssége a lelki stabilitás, imádságos élet kialakítása ott, ahol él.

Katasztrófhelyzetekre nincs protokollja az egyházmegyéknek, az érintetteket önkéntesen segítő kollégák támogathatják, a saját maguk által elgondolt rendszer szerint. A püspöki hivatal nem kínál erre vonatkozóan lehetőséget, extra pihenést, különleges támogatást, csupán ha a munkafolyamatokban zavar támad, akkor kéri a helyben élő lelkipásztort, hogy korrigálja az eseményeket, mivel az ő felelőssége mindaz, ami helyben történik.

Mindez azért is nehéz, mert a katasztrófát követően nemcsak a lakosság, hanem az ott segítséget nyújtók is a katasztrófa érintettjeivé válnak, nekik ugyanúgy, mint az elsődlegesen vagy másodlagosan érintettek számára, szükségük van pszichoszociális támogatásra, hogy a megélt határhelyzeteket fel tudják dolgozni. Fontos a katasztrófa eseményét számukra értelmezni, nem egyedül hagyni a segítők a megélt tapasztalatok feldolgozásában. Súlyos katasztrófák esetén elhagyhatatlannak kellene lenni annak átbeszélése és kezelése, hogy mit éltek meg a segítők, élettörténetük miként alakult, a katasztrófa során nyújtott segítségnyújtásuk miként befolyásolta a hitéletüket.

4. Befejező gondolatok

A vörösiszap-katasztrófát követően a katasztrófavédelem jogi és intézményi átalakulásának lehettünk tanúi Magyarországon. Ezek a változások részben annak voltak köszönhetőek, hogy egyre több váratlan veszélyhelyzet érte el a lakosságot, amire az államnak reagálnia kellett, de nemcsak nekik, hanem a hozzájuk kapcsolódó szervezetnek is.

Aquinói Szent Tamás a szeretetet a másik emberre irányuló mozgásként igyekezett leírni. A szerető figyelem olyan irányultság, mellyel önzetlenül keressük a másik javát.⁷² Ezen irányelv alapján keresik az egyházi szolgálattevők a lehetőséget, amint a szeretet egyetemes nyitottsága egy katasztrófhelyzetben képes kibővíteni. Ezzel a tanulmánnyal érzékeltetni szeretnénk volna, hogy miközben a papság igyekszik kapcsolódni az érintettekhez és a helyszínen szolgáló szervezetekhez, milyen külső és belső határhelyzetekkel találkozik. A felvázolt pontok részben krízishez vezethetnek, amelyből elégedetlenség,

72 FERENC PÁPA: *Mindnyájan testvérek kezdetű enciklikája*. Szent István Társulat, Budapest, 2021. 93.

félelem, hivatáselhagyás fakadhat. Ezek a pontok lehetőséget is kínálnak, részben az intézményesült egyház számára, hogy jobban át tudja formálni a katasztrófahelyzetben érintettekkel való kapcsolatát, és segítse mindazokat, akik kötelességükhez tartoznak.

Irodalomjegyzék

- BARLAI Róbert – KÖVÁGÓ György: *Válság – (katasztrófa) kommunikáció*. Petit Real, Budapest, 1996.
- BARTAL Anna Mária – FERENCZ Zoltán: *A vörösiszap-katasztrófa társadalmi hatása*. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 2015.
- BAUMGARTNER, Isidor: *Pasztorálpszichológia*. Semmelweis Egyetem TF – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány – Híd Alapítvány, Budapest, 2003.
- COSTA, Maurizio: *Direzione spirituale e discernimento*. Edizione Adp, Roma, 2009.
- CsÁSZI Lajos: Katasztrófák média-reprezentációja. *Jel-Kép*, 1999/3. 17–33.
- CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- DEMETER István: *Veszélyes anyag- és áruszállítás*. BM OKF, Budapest, 2003.
- FERENC PÁPA: *Mindnyájan testvérek kezdetű enciklikája*. Szent István Társulat, Budapest, 2021.
- FISCHER, Henry W.: *Response to Disaster: Fact Versus Fiction & Its Perpetuation: the Sociology of Disaster*. University Press of America, Lanham, 1998.
- FODOR János (szerk.): Az élet élni akar: Vörösiszap-kutatás: Tanulmányok a vörösiszap-katasztrófa kutatási eredményeiről. *Studia Wesprimiensia*, 2022/1. különszám.
- HAJDUSKA Marianna: *Krízislélektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008.
- HERBERHOLD, Kai: „Ich kenne ihr Leid” (Ex 3,7): *Notfallseelsorge in Deutschland*. *Studien zur Theologie und Praxis der Caritas und sozialen Pastoral* 29. Echter Verlag, Würzburg, 2014. 352–354.
- JUHÁSZ József – SZŐKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- MASLOW, Abraham: A theory of human motivation. *Psychological Review*, 1943/4. 370–396.
- MOLNÁR Gábor: *Katasztrófák*. Szövetkezeti Szervezeti Iroda, Budapest, 1991.
- NAGY Károly – HALÁSZ László: *Katasztrófavédelem (Egyetemi jegyzet)*. ZMNE, Budapest, 2002.

- OLTMANN: Kríziskommunikáció környezeti katasztrófák idején. In: Peter F. ANTHONISSEN (szerk.): *Kríziskommunikáció*. HVG Könyvek, Budapest, 2009. 205–219.
- ORSI Péter – ROMHÁNYI Tamás: Papok a vörösiszap-áradatban. *Népszabadság*, LXVIII. évf. 288. sz. (2010. december 11.) Hétvége. 6–7.
- PETŐ Csilla – SZEKERES András: A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalatai Magyarországon. In: DULL Andrea – SZOKOLSZKY Ágnes (szerk.): *Környezet – pszichológia*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2006. 155–168.
- SINKOVICS Andrea – KUNOS Vera: „Segítők segítése”. Integrált kifejezés- és tánc-terápia drogbetegekkal foglalkozók számára. In: KAPÓCS Imre – MAÁR Márton – SZABADKA Péter (szerk.): *Iffjú-Kór 2*. Okker Kereskedelmi Kft., Budapest, é. n. 487–495.
- SZ. N.: *Polgári védelem alapjai – katasztrófavédelem*. CEDIT Információtechnikai Kft., Budapest, 1997.
- SZABÓ József: *Természeti katasztrófák és elhárításuk*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2001.
- SZABÓ József: Pszichoszociális segítségnyújtás katasztrófhelyzetben. In: ROSTA Andrea – ROSTÁNÉ RIEZ Andrea (szerk.): *Szociálpedagógia – szak-szociálpedagógia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 475–495.
- SZABÓ József – LÓKI József – TÓTH Csaba – SZABÓ Gergely: Természeti veszélyek Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 2007/1–2. 15–37.
- SZENDI Rebeka: A katasztrófák csoportosításának lehetőségei. *Hadtudományi Szemle*, 2011/4. 163–171.
- SZTANEK Endre: *Kézikönyv a polgári védelmi és katasztrófavédelmi ismereteket oktatók számára*. Magyar Polgári Védelmi Szövetség, Budapest, 2002.
- VARGA Klára: Néhány természeti és ipari katasztrófa. In: Sós Katalin (szerk.): *Környezetfizika*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016. 297–321.
- VASVÁRI Vilmos: *Katasztrófakezelés*. ZMNE Doktori Iskola, Budapest, 1998.
- VERESNÉ HORNYACSEK Júlia: *A lakosság katasztrófavédelmi felkészítésének elméleti és gyakorlati kérdései I. kötet*. ZMNE, Budapest, 2005.
- V. KOMLÓSI Annamária: Világjárvány 2020 – a katasztrófapszichológia nagy hívása. In: POLONYI Tünde – ABARI Kálmán – Kiss Tamás (szerk.): *Válságok megelőzése és kezelése*. Oriold és Társai, Budapest, 2020. 29–52.
- ZAICZ Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- ZELLEI Gábor: *Katasztrófapszichológia*. Cedit Kft., Budapest, é. n.

Jogszabályok

1996. évi XXXVII. törvény a polgári védelemről.

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600037.TV> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védekezés irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezésről.

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900074.TV> (Letöltés ideje: 2025. január 12.)

2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100128.tv> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

234/2011. (XI. 10.) Korm. rendelet a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény végrehajtásáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-234-20-22> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

Online források

A II. Vatikáni Zsinat Optatum Totius kezdetű dekrétuma a papképzésről.

<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=8> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

A pap mint a plébániai közösség pásztora és vezetője. A papi identitás. A Klérus Kongregáció dokumentuma. Instrukció. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2002. augusztus 4. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=141> (Letöltés: 2025. január 11.)

A szentségek. Magyar Katolikus Egyház, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2018. július 9. <https://www.katolikus.hu/cikk/a-szentségek> (Letöltés ideje: 2025. január 11.)

Az Egyházi Törvénykönyv (Codex Iuris Canonici – CIC) II. könyv II. rész II. szakasz III. cím VI. fejezet 533. kánon. https://torvenykonyv.katolikus.hu/www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/hu/documents/cic_konyvII_0515-0552_hu.html#VI_FEJEZET (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

ERDŐ Péter: Paphiány és lelkipásztorkodás, 2002. április 22.

<http://www.tavlatok.hu/5609papi-e-jo.htm> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

Écsy Gábor. Szent József Plébánia, Békásmegyer-Ófalu.

<https://bekasmegyer.plebania.hu/plebaniankrol/lelkipasztoraink/ecsy-gabor/> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

Po Presbyterorum Ordinis, II. Vatikáni Zsinat dekrétuma 18; CIC 246. k. 3. §, 276.

k. 2. § 5. § <https://archiv.katolikus.hu/zsinat/po.html> (Letöltés ideje: 2025. január 19.)

Who will be affected? Disaster Psychosocial Services Website.

https://hadps.ha.org.hk/en_introduction_detail.aspx?id=203 (Letöltés ideje: 2025. január 15.)

HAJNÁCZKY TAMÁS ATTILA

A SZOCIALISTA KORSZAK KÉNYSZERASSZIMILÁCIÓS CIGÁNPOLITIKÁJA TÉRBE ÉS IDŐBEN

Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974)¹

1. Bevezetés

A különböző történelmi korszakok cigánypolitikáit a szakirodalomban és a romákhoz/cigányokhoz kapcsolódó civil szférában sokszor homogenizálják a kutatók és a civil szereplők egyaránt. Egy-egy korszakhoz kapcsolódó cigánypolitikát időben változatlanoknak mutatnak be, amit az adott történelmi korszak ideológiájából, államberendezkedéséből vagy a korszellemből vezetnek le és függetlenítenek a cigányság mindenkori szociális és gazdasági helyzetétől. A 20. századi cigánypolitikában bekövetkezett változások nem a korszakváltásokhoz igazodtak, hanem a cigánypolitikának a konjunkturális időben értelmezhető szakaszaihoz és ciklusaihoz. A ciklusok és az azokat alkotó szakaszok a bürokrácia által korábban kiadott rendeletek, határozatok hatásának, a végrehajtás tapasztalatainak és a cigányság vélt vagy valós társadalmi és gazdasági helyzetének a függvényeként alakultak.²

A Veszprém megyei cigányság múltja és a cigánypolitikák megyei végrehajtásának a története alig-alig került a történészek látókörébe, csupán

1 A kutatás és a tanulmány megírása a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásának a keretében készült. Pályázati azonosító: A2031/N9805.

2 HAJNÁCZKY Tamás: *Korszakváltások vagy ciklusváltások? Cigánytelepekkel kapcsolatos elgondolások és intézkedések a konjunkturális idő prizmáján keresztül a 20. századi Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskola, 2022. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85976> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 11.)

néhány publikációról beszélhetünk, amik egy-egy résztemát dolgoztak fel (pl. cigány összeírások, népirtás, cigányzenészek).³ Jelen tanulmány a szocialista korszakban, az MSZMP KB Politikai Bizottságának az 1961-es párthatározatától a rendszerváltásig vizsgálja a pártállami cigánypolitika Veszprém megyei végrehajtását és a cigányság helyzetét. Braudel szavaival élve a „*parancsoló idő*” prizmáján keresztül tárom fel,⁴ hogy a megyében milyen változások következtek be az idő előrehaladtával a cigánypolitika végrehajtásában. Ugyanakkor nemcsak időben, hanem térben is érdemes megvizsgálni a kérdést, amelyre kiváló példával szolgál Veszprém megye az eddigi kutatások fényében. A szocialista korszakbeli cigányság megyei forrásfeltárása⁵ eddig nagyrészt azokra a megyékre – Baranya,⁶ Békés,⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén,⁸ Szabolcs-Szatmár⁹ – szorítkozott, amelyekben az országos átlagnál jóval magasabb volt a cigány népesség és a cigánytelepek száma. Ezzel szemben Veszprém megyében volt az egyik legalacsonyabb a

-
- 3 HARMAT József: *Roma holokauszta a Grábler-tónál. A székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben.* Várpalota Város Önkormányzata – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Várpalota – Veszprém, 2015., HOGYA György: *Cigányprímások és szórakozóhelyek Veszprémben.* Veszprém Városi Füzetek 8. Magánkiadás, Veszprém, 2004., HUDI József: *Veszprém megyei cigányság a 18. században.* In: GÉMES Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 1.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 102–110., MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: *Jeruzsálemhegy. Veszprémi Kaleidoszkóp 4.* Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Jeruzsálemhegyi Baráti Kör, Veszprém, 2018.
- 4 FERNAND BRAUDEL: A történelem és a társadalomtudományok. *Századok*, 1972/4–5. 988–1012.
- 5 A városi forrásfeltárásról lásd RÁCZ Attila (szerk.): *Válogatás a Budapesten élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2023., FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959–1990.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003.
- 6 FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005.
- 7 KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987).* Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- 8 HAJNÁCSKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. *FONS*, 2017/2. 223–282., HAJNÁCSKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 237–272., HAJNÁCSKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára II. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2014/3. 152–211., HAJNÁCSKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2017/2. 246–277.
- 9 NAGY Pál (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961).* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010., NAGY Pál (szerk.): *„Nem szabad őket lenézni”. A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az 1950-es években.* Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2015.

cigányság és a cigánytelepek száma,¹⁰ és Magyarország gazdaságilag egyik legfejlettebb régiójában helyezkedett el a szocialista korszakban.¹¹ Ezáltal lehetővé vált egyrészt annak a vizsgálata, hogy milyen hatással van a pártállami cigánypolitika megyei végrehajtására, ha az országos átlagnál jóval alacsonyabb számú cigányságról beszélhetünk, másrészt ez az adottság milyen eltérésekhez vezetett a megyében élő cigányság helyzetében az országos tendenciákhoz képest. Összességében nézve időben és térben kívánom elhelyezni a Kádár-korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikáját, és annak helyi szintű változatosságát megragadni. Kutatásom során a Veszprém Vármegyei Levéltárban a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának (MTVB) vonatkozó iratait tártam fel, valamint a *Napló – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja* című napilap cigánysággal kapcsolatos cikkeit.

2. Távlati terv „a cigánylakosság szociális helyzetének megjavítására”

A koalíciós időszakban és a Rákosi-korszakban a hatalom nem rögzítette hivatalos cigánypolitikáját, a különböző minisztériumok a maguk belátásai szerint jártak el, sokszor a Horthy-korszak gyakorlataira támaszkodva. A korábbi évtizedekhez képest a cigánysággal kapcsolatos diskurzus terén sem lehetett jelentős változást tapasztalni, sem a sajtóban, sem az államigazgatási iratokban, sőt számos diskurzuselemet egy az egyben átvettek a hivatalnokok és az újságírók.¹² A Kádár-korszak hajnalán több minisztérium foglalkozott az úgynevezett „cigánykérdéssel”, központi iránymutatás híján olykor egymással ellentétes intézkedéseket hoztak, vagy állásfoglalásokat fektettek le. Többéves előkészítő munkát követően az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben kiadta „A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról” című határozatát, amelyben lefektette a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját. A párthatározat végrehajtásáról a 1-72/1961. számú utasítás gondoskodott, amely többek között előírta a Megyei Tanácsok Végrehajtó Bizottságainak, hogy dolgozzák ki a „cigánykérdés

10 BENCsik István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 18–27., HAJNÁ CZKY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

11 BELUSZKY Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1999. 219–259.

12 HAJNÁ CZKY: Korszakváltások vagy ciklusváltások?

felszámolásának távlati tervét".¹³ Más megyékhez hasonlóan 1962-ben¹⁴ a Veszprém Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya is elkészítette „*A cigánylakosság szociális helyzetének megjavítására*” címmel a távlati tervét. A dokumentumot a járási tanácsok jelentéseire és a cigánysággal kapcsolatos adatgyűjtésekre, kimutatásokra alapozták. A megyében 3849 cigány lakost írtak össze, akiknek döntő többsége letelepedett, az úgynevezett „*kóborcigányokról*” vagy „*vándorcigányokról*” nem tett említést a jelentés. Holott az adott korszakban a tanácsi apparátus és a belügyi szervek irataiban rendszeresen kiemelten foglalkoztak velük, egyfajta 'rendészeti kategóriaként' kezelve őket. Sokszor a letelepedett cigányokra is a „*kóborcigány*” szakzsargont használták a rendészeti szervek, a cigánytelepeikre a „*kóbortelep*” megnevezést.¹⁵ Feltételezhetően a Veszprém megyei jelentés azért nem foglalkozott velük, mert az MTVB berkein belül kevésbé érvényesült a rendészeti megközelítés ebben az időszakban. Ezzel párhuzamosan a közegészségügyi megközelítés sem vált meghatározóvá a megyei jelentésekben, ami az adott időszakban elterjedtnek számított.¹⁶ E téren az 1960-as évek végétől fordulat következett be az MTVB irataiban, a rendészeti és a közegészségügyi megközelítés felerősödött.

A cigányság megyén belüli területi eloszlásáról némi támpontot a jegyzőkönyvből kaphatunk; ugyanis az ülésen a Művelődésügyi Osztály vezetője hozzászólásában ismertette a főbb adatokat egy összeírásra hivatkozva. A városokat tekintve kifejtette, hogy a legtöbb cigány lakos, 217 fő Keszthelyen élt, míg a legkevesebb, 19 fő Várpalotán. Egy-egy járás cigány népessége hozzávetőlegesen kétszáz és ezer fő között mozgott; messze a legtöbb a Pápai járásban (1. táblázat).

13 NAGY: „*Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.*” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961). 344–345., vagy HAJNÁCZKY: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. 245–247.

14 Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből kerültek közlésre ez idáig távlati tervek: KERESKÉNYINÉ CSEH (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987).* 232–238., HAJNÁCZKY: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. 250–259.

15 PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 248–264., HAJNÁCZKY: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. 234–235., HAJNÁCZKY Tamás: Cigánytelep felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. FONS – Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 2020/3. 317–324.

16 BERNÁTH Gábor (szerk.): *Kényszermosdatások a cigánytelepeken. 1940–1985.* Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002., HAJNÁCZKY: *Korszakváltások vagy ciklusváltások?*

1. táblázat

*A járások cigány népessége Veszprém megyében
az 1962-es összeírás alapján*

Járások (városok nélkül)	Száma
Pápai járás	914
Veszprémi járás	614
Devecseri járás	523
Zirci járás	426
Tapolcai járás	346
Keszthelyi járás	193
Összesen	3016

Forrás: MNL VEV L XXIII-2a 58/1962.

A Veszprém megyei cigányság lakáshelyzete az országos átlagnál némileg kedvezőbb képet mutatott, igaz, egyazon – szociológiai értelemben vett – módszertannal készült összevetésre nincs lehetőség ezekből az évekből. De a tanácsi adatszolgáltatásra hagyatkozó jelentések – az összeírások pontatlanságaival együtt is – jelentős támpontul szolgálnak. A vizsgált megye területén 3849 cigány lakos közül 1804 lakott „*putriban*” és 400 „*földbe vajt helyiségben*”, azaz megközelítőleg 60 százalékuk lakott cigánytelepen vagy cigánytelepi körülmények között. A Munkaügyi Minisztérium 1957-es felmérése szerint Magyarországon több mint 180 000 cigány lakos élt, akiknek 80 százaléka lakott cigánytelepeken.¹⁷ A Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője a megyei tanácsok adatszolgáltatásaira hagyatkozva 1959-ben jelentést készített a cigány népesség helyzetéről, amely szerint szintén a cigány lakosság 80 százaléka lakott cigánytelepeken.¹⁸ Az országos átlaghoz képest a Veszprém megyei cigányság lakáskörülményei a jelentés szerint némileg ked-

¹⁷ HAJNÁCSKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 63–91., POGÁNY György – BÁN Géza: A magyarországi cigányság foglalkoztatottsági problémái. *Munkaügyi Szemle*, 1958/5. 42–45.

¹⁸ Uo. 98–113.

vezőbbnek számítottak. Továbbá ebben a megyében is megkezdődött a cigánytelepi lakosság nyomortelepekről való kiköltözése, amit olykor önerőből, olykor munkahelyük vagy az illetékes tanács támogatásával vittek véghez.¹⁹ A Megyei Tanács VB ülésén tárgyalta távlati terv erről a következőképpen számolt be: *„Örvendetes, hogy jobb a helyzet Várpalotán és Veszprémben. Az előbbi városban valamennyi cigány családban a családfő üzemben vagy mezőgazdaságban dolgozik. Veszprémben a cigánylakosság 80%-a állandó munkaviszonyban áll. Az említett városokban és Pápán is részben megoldottnak lehet tekinteni a cigánylakosság lakás kérdését. Meg kell említeni, hogy Berhidán 34 család építkezik. (A Papkeszi Kolorkémia vezetősége komoly segítséget nyújt az építkezéshez.) Pápán 14 főnek saját háza van. A devecseri járásban OTP kölcsönrel építkeznek. A többi járás területén is vannak hasonló jelenségek. Természetes, hogy a lakásviszonyok azért távolról sem kielégítőek. Rosszak a viszonyok Keszthelyen, valamint a megye több más területén.”*²⁰ Az MTVB elé terjesztett anyag a Veszprém megyei cigányság foglalkoztatási helyzetéről rendkívül kedvezően nyilatkozott. A cigányság egyre nagyobb hányada rendelkezett állandó munkaviszonnyal. Többnyire bányákban, üzemekben helyezkedtek el, míg a termelőszövetkezetekben kevésbé vállaltak munkát. A cigány gyermekek oktatási helyzete szintén pozitívan alakult. A tanköteles cigány gyerekek közel 90 százaléka rendszeresen járt iskolába, akiknek a nagy része elvégezte az általános iskola nyolc osztályát. Azonban az előremutató fejleményekkel párhuzamosan a cigányok oktatási szegregációja is kezdetét vette a megyében. Úgynevezett „cigányosztályt”²¹ hoztak létre a Devecseri járásban Széki pusztán, 36 fővel, valamint a Tapolcai járásban Riza pusztán terveztek egyet indítani 25-30 tanulóval. Továbbá Pápán a 108 cigány gyermekből 30-at gyógypedagógiai iskolába vagy kisegítő osztályba helyeztek,²² ami az adott korszakban bevett gyakorlata volt a cigány gyermekek elkülönítésének. Az 1960-as évek végére

19 A cigánytelepek felszámolásáról és a cigánytelepi népesség önerőből vagy támogatással történő házépítéséről lásd bővebben: HAJNÁCSKY: Cigánytelep felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. 291–340.

20 MNL VEVL XXIII-2a 61/1962.

21 A szocialista korszak első évtizedében az úgynevezett „cigányosztályok” és „cigányiskolák” létrehozásáról lásd bővebben: NAGY Pál: A cigányosztályok indításának politikai és pedagógia dilemmái az 1950-es években. In: Tóth Norbert (szerk.): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások*. Didakt Kft., Debrecen, 2018. 83–106.

22 MNL VEVL XXIII-2a 61/1962.

ez a jelenség olyan méreteket öltött országosan, hogy számos kutatás és szakmai vitasorozat foglalkozott vele.²³

A távlati terv jóváhagyását követően a Veszprém Megyei Tanács felsőbb szervei – a Megyei Tanács, a Végrehajtó Bizottság és a Politikai Bizottság – egészen 1966-ig nem foglalkoztak a cigányság helyzetével. A távlati terv értelmében a Megyei Tanács illetékes osztályai, a járási és városi tanácsok, valamint a megyei szervezetek tárgyalták a cigányság helyzetét és tettek lépéseket velük kapcsolatban.²⁴ A közép-dunántúli megyében, az 1964-ben és 1965-ben kiadott cigánytelepekkel kapcsolatos minisztertanácsi és minisztériumi rendeletek miatt került újra napirendre a cigányság, de csak a nyomortelepekre fókuszálva. Más megyékben, mint például Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol a cigányság és a cigánytelepek száma jóval magasabb volt, az 1960-as évek első felében is rendszeresen, a megyei tanácsi apparátus legmagasabb szintjein foglalkoztak a cigányság helyzetével.²⁵ Feltételezhető, hogy Veszprém megyében a cigányság helyzetét és annak javítását nem tartották olyan fajsúlyos problémának, kihívásnak, mint az említett megyékben.

Viszont a *Napló* – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács *Lapja* című napilapban rendszeresen közöltek cigánysággal kapcsolatos cikkeket. Sőt, a *Napló* szerkesztőségének egyik tagja még a távlati terv tárgyalásán is részt vett, és tudósított a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának és osztályainak e téren kiadott határozatairól és intézkedéseiről.²⁶ Az írásokkal kapcsolatban kiemelendő, hogy meglehetősen pozitív előjellel íródtak. A cikkek előremutató tanácsi kezdeményezések ismertetésére, sikeresen kiemelke-

23 DR. CZEIZEL Endre – LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER Ágnes – RÁTAY Csaba (szerk.): *Az értelmi fogyatékosok köreredete a „Budapest-vizsgálat” tükrében*. Medicina Kiadó, Budapest, 1978., CZEIZEL Endre – LÁNYINÉ ENGELMAYER Ágnes – RÁTAY Csaba: *Még egyszer az értelmi fogyatékosokról. Valóság*, 1978/9. 109–111., CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI János – GERŐ Zsuzsa: *Az általános iskolai rendszer belső rétegződése és a kisegítő iskola. Valóság*, 1978/6. 30–43., CSEPELI György – PANUSKA Mária – CZEIZEL Endre – SZONDY Mária: *Vita Czeizel Endre interjúja nyomán. Valóság*, 1977/10. 101–106.

24 MNL VEVL XXIII-2a 61/1962. A megye munkaerőhelyzetéről tárgyalt az SZMT közgazdasági bizottsága. *Napló*, XVIII. évf. 215. sz. (1962. szeptember 14.) 2., A normák karbantartásáról, az orvostikai bizottság működéséről tárgyalt a Szakszervezetek Veszprém megyei Tanácsának Elnöksége. *Napló*, XVIII. évf. 226. sz. (1962. szeptember 27.) 1.

25 FÜZES – MÁRFI – ROZS – VÖRÖS (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. 9–79., 122–134., HAJNÁČKY: *Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról*. 237–272.

26 A beruházási tervek félévi teljesítéséről és a cigány lakosság helyzetéről tárgyalt a megyei tanács végrehajtó bizottsága. *Napló*, XVIII. évf. 185. sz. (1962. augusztus 9.) 1., Javaslatot dolgoztak ki a cigány lakosság lakásépítésének meggyorsítására. *Napló*, XVIII. évf. 277. sz. (1962. november 27.) 2.

dett cigány lakosokról szóltak. Az imént említettek mögött valószínűleg propagandaok is húzódtak, azonban a sokszor szenzációhajhász rendészeti és közegészségügyi cikkekhez²⁷ képest jelentős eltérést mutattak. Vagyis Veszprém megyében a hivatalos diskurzust a nyilvánosság tájékoztatása során nem az azt megelőző évtizedek (Horthy-korszak, koalíciós időszak, Rákosi-korszak), vagy más, korabeli sajtóorgánumban sokszor tapasztalható negatív hangvételű írások határozták meg. Közel fél évvel az 1961-es párthatározat kiadása után a következő rövidhír jelent meg a *Napló*ban: „A megyei cigánytelepek alapos egészségügyi felülvizsgálata megállapította, hogy tifusz és súlyosabb fertőző betegségek egyetlen telepen sem fordultak elő. A cigányok elfogadható lakáshoz juttatását azonban eddig csak Veszprém városban oldották meg.”²⁸ A távlati terv tárgyalása során a megyei KÖJÁL egyik tisztiorvosa kifejtette, hogy a tetvesség inkább a nem cigány lakosság körében fordul elő: „Fontos feladatnak tartja a tisztálkodás megkedveltetését a cigány lakossággal. Meg kell azonban mondania, hogy tapasztalatuk szerint a cigányok között kevesebb a tetves, mint a magyar lakosság körében.”²⁹

A *Napló* az 1960-as évek első felében több ízben beszámolt arról, hogy a helyi tanácsok, termelőszövetkezetek, művelődési otthonok vagy üzemek milyen módon támogatták a cigány lakosságot: Zalaszántón analfabéta-tanfolyamot indítottak cigány felnőttek számára,³⁰ Keszthelyen pedig alapismereti tanfolyamot, hogy bekerülhessenek a dolgozók iskolájába.³¹ Ajkán a városi pártbizottság házhelyet kívánt biztosítani a cigánytelepi lakosoknak, valamint a helyi vállalatok és a városi KISZ az építkezéshez nyújtott volna segítséget.³² Keszthelyen „cigányiskolát” hoztak létre. Veszprém megyében a 1960-as évek első felében több mint százhusz cigány család kapott lakást, valamint

27 KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 31–52., HAJNÁCSKY Tamás: *Cigánytelepek a két világháború közötti Magyarországon*. *Esély*, 2021/2. 90–113., JAKAB Attila (szerk.): „...föl kell ébreszteni bennük az emberi méltóságukat...” *Cigányságkép a Horthy-korabeli sajtóban (1919–1945)*. Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2024., BALOGH-EBNER Márton: *A „felszabadult” cigányság, magyarok cigányokról 1945–1949. Napi Történelmi Forrás*, 2017. március 16. <https://ntf.hu/index.php/category/cigany/page/2/> (Letöltés ideje: 2023. október 9.)

28 A megyei cigánytelepek. *Napló*, XVII. évf. 279. sz. (1961. november 26.) 4.

29 MNL VEVL XXIII-2a 58/1962.

30 Analfabéta tanfolyamot. *Napló*, XVIII. évf. 271. sz. (1962. november 20.) 6.

31 Alapismereti tanfolyam cigányoknak. *Napló*, XXI. évf. 14. sz. (1965. január 17.) 4.

32 A vállalatok is segítik a cigány-kérdés megoldását Ajkán. *Napló*, XIX. évf. 189. sz. (1963. augusztus 14.) 2.

folyamatosan építettek részükre új házakat.³³ Pápán a városi tanács hét cigány családnak biztosított ingyenes telket az építkezéshez.³⁴ Tapolcán a járási és a községi tanács, valamint a termelőszövetkezet új vagy bontásból származó építési anyaggal segítette a cigánytelepi lakosok építkezéseit.³⁵

A *Napló* az imént említett intézkedések, kezdeményezések mellett, nevesített cigány férfiak, családok és közösségek 'sikertörténeteit' is bemutatta. Például hogy évek óta állandó munkaviszonyban álltak, házat építettek, vagy a már meglévő házukat bővítették, bebútorozták, mindez olykor a tanácselnökkel készített interjúból derült ki.³⁶ Az alábbi cikk részlet kiváló példa az imént említettekre, amiben még a 'roma hangokat' is megszólaltatta az újságíró:

„Cigány, szocialista címért küzdő kőműves brigád tagja, jól dolgozik, szeretik. Ennyit tudok Csornó Ferencről, a Nitrokémia erőtelepének segédmunkásáról. [...]

– Majd meg tetszik látni a cigánysort, ott megyünk el mellette. Költöznek ám be a faluba. Mindegyik házat akar a parasztsoron. Nem akármilyen: tervrajzosat.

– Ennyit sose juthatott előre a cigány. Most a tisztaság a lényeg –, hogy hátranézek hozzáteszi: már csak az egészség miatt is! – Nem hiszem, hogy átvitt értelemben gondol a rendszer, társadalmunk tisztaságára, nekem mégis ez jut eszembe. A »tisztaság«, amely elmosa a bőr színét, a származást, és a munkát állítja mérceként. [...]

– A cigányok egymást húzzák előre. Ha az egyiknek van valamije, a másik is olyat akar. Mikor Kaposvárra utaztam szabadságra (ott laknak az anyósomé), bejön este a... – az asszonynak a nevét nem tudtam megjegyezni – és nézi, hogy vasal a villannyal a feleségem. Mielőtt elmegy, mondja: jó neked, mert akkor vasalsz, amikor akarsz! Aztán a következő héten ők is vettek olyat. [...]

– Régen a cigány a gyárnak még a portájára sem mehetett be, most meg...

– mondja a házigazda és kitarja a karját, mintegy mutatva, hogy íme itt tartunk. – És mind többet várok ettől, csak egészségem legyen! – az nem derült ki, hogy az ettől a gyár, vagy a rendszer. Talán azt gondolta: a mi világunk.

Fantasztikusnak tűnik minden ennek az új világnak ebben a zugába. A tízezer forintból felépített ház, a kút, a rádió, a bútor, és mindez ezernyolcszáz forintból, hat ember mindennapi megélhetése mellett!

33 Százhuszonegy cigánycsalád. *Napló*, XXI. évf. 15. sz. (1965. január 19.) 8.

34 Ingyen telket kapott hét cigánycsalád Pápán. *Napló*, XXI. évf. 288. sz. (1965. december 7.) 5.

35 Állami támogatással építkeznek a tapolcai cigánycsaládok. *Napló*, XXII. évf. 244. sz. (1965. október 16.) 8.

36 Mire képes két cigánycsalád? *Napló*, XVIII. évf. 175. sz. (1962. július 28.) 2., A cigányok. *Napló*, XVIII. évf. 239. sz. (1962. október 12.) 4., „Keménytetős” cigányházak Sikátorban. *Napló*, XXI. évf. 242. sz. (1965. október 20.) 4.

– Rendes kis írkám van, amibe írom fillérre a kiadni valókat – mondja a mezítlásos félénk asszony. Ezt sem vártam, de ez egy kicsit magyarázat is. A terveik még csodálatosabbak.”³⁷

3. Cigányok és nem cigányok a CS-lakás-programban

A Kádár-korszak cigánypolitikáját lefektető 1961-es párthatározat a cigányság kényszerasszimilációjának egyik eszközét a bűnözés és a járványok megelőzésének bélyegzett cigánytelepek felszámolásában látta. Annak végrehajtását érdemi iránymutatás és anyagi forrás biztosítása nélkül a tanácsai apparátusra bízta, amiről 1963-ra nyilvánvalóvá vált, hogy kudarcba fulladt. Ettől a ponttól kezdve az illetékes minisztériumok egy országos léptékű cigánytelep felszámolási program kidolgozásába kezdtek. A tervezet tárgyalása során az építésügyi miniszter hívta fel a figyelmet arra, hogy a nem cigányok által lakott nyomortelepeket is vonják be a telepfelszámolási programba, arra hivatkozva, hogy elkerüljék az esetleges társadalmi feszültségek kialakulását cigányok és nem cigányok között. A rá következő évben kiadott kormányhatározat hatálya – az építésügyi miniszter meglátását figyelembe véve – a cigányok és a nem cigányok által lakott nyomortelepekre is kiterjedt. Ez a változtatás a kormányhatározat címében és szövegében is tetten érhető volt. Immáron nem a cigánytelep szó szerepelt a határozatban, hanem a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* elnevezés, amit egyfajta gyűjtőszóként használtak a *„cigány-, barlang- és más hasonló telepek”* jelölésére. Ennek ellenére a telepfelszámolási program fő indítékát a kormányhatározat továbbra is a cigányok kényszerasszimilációjában, a cigánytelepi lakosság nem cigányok közé való széttelepítésében jelölte meg.³⁸ Az úgynevezett CS-lakás³⁹-programban való részvétel feltételeit és a pártállam által biztosított kedvezményeket a 2/1965. ÉM-PM együttes rendelet szabályozta, ami kisebb módosításokkal egészen 1989-ig hatályban maradt.⁴⁰

37 Tervrajzos ház a parasztsoron. *Napló*, XVIII. évf. 234. sz. (1962. október 6.) 2.

38 HAJNÁCSKY Tamás: CS-lakás program. *„Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* felszámolása a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/14. 8–23.

39 Csökkentett komfortfokozatú lakás / csökkentett értékű lakás. Az adott korszakban sokszor C-lakás-programként is hivatkoztak rá, a cigányokra és a cigánytelepek felszámolására utalva. Nem keverendő össze az 1950-es években épített CS-lakásokkal. Lásd bővebben: KÖRNER ZSUZSA – NAGY Márta: *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Terc Kiadó, Budapest, 2006. 223–224.

40 Lásd bővebben: 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965*.

Az 1960-as évek második felében Veszprém megyében az MTVB szinte évente napirendre tűzte a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásának a megvitatását. Azonban a megyében élő cigány lakosság általános helyzetével a Végrehajtó Bizottság nem foglalkozott, így a cigányság oktatási és foglalkoztatási helyzete jelentősen háttérbe szorult a telep felszámoláshoz képest, holott azokat is kiemelt területként kezelte az 1961-es párthatározat. Ennek háttérében részben az állhatott, hogy a Minisztertanács és az Építésügyi Minisztérium szinte évente adott ki rendeleteket a telep felszámolással kapcsolatban, melyben utasította a megyei tanácsokat, hogy intézkedjenek ez ügyben. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szintén azzal lehetett szembesülni, hogy az MTVB a cigányság általános helyzete helyett a cigánytelepek felszámolására összpontosított.⁴¹ A cigányság oktatási és foglalkoztatási helyzetével feltételezhetően a tanácsi apparátus alsóbb szintjein foglalkoztak. Továbbá e két terület kevesebb infrastrukturális szervezést, beruházást igényelt, mert az iskolaépületek rendelkezésre álltak, ahová beiskolázhatták a cigány gyermekeket, vagy „cigányosztályokat” hozhattak létre, valamint az 1950-es évektől az extenzív iparosítás miatt sorra építették a gyárakat, amiknek hatalmas munkaerőigénye volt a betanított és segéd munkásokra. Az adott időszakban döntően úgy vélte a pártállam felső vezetése, hogy a cigányság oktatási és foglalkoztatási helyzete spontán megoldódik helyi szinten. Azonban az 1970-es évek elejére egyértelművé vált, hogy ezeken a színtereken sem tudtak áttörő javulást elérni.⁴²

A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elé 1966-ban beterjesztett telep felszámolással kapcsolatos jelentés szerint a cigány népesség száma jelentősen emelkedett a megyében. 1960-ban 837 családot 3931 fővel írtak össze, míg 1964-ben már 961 családot 4724 fővel. Az 1961-es párthatározathoz hasonlóan a megyében szintén három csoportba sorolták a cigány lakosságot, amelyek a következők voltak:

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368–371.

41 HAJNÁ CZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigány világok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 85–87.

42 HAJNÁ CZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. 117–199.

„Az I. csoporthoz tartozók állandó alkalmazásban vannak, lakóhelyük is állandó. Műveltségi szintjük nagyjában megegyezik a helyi lakosságéval.

A II. csoporthoz tartoznak a legtöbben, akik közül sokan alkalmi munkából élnek, a városok és a falvak közelében telepedtek le. Ezeknek a lakásviszonyuk meglehetősen rossz, egészségtelen kunyhó vagy putri.

A legtöbb problémát a III. csoportba sorolható vándorcigányok okozzák, akik állandó lakhellyel nem rendelkeznek. Ezek kizárólag alkalmi munkából vagy koldulásból élnek. Számuk hozzávetőlegesen 150 főre tehető.”⁴³

Az imént idézetteket érdemes összevetni az 1961-es párthatározatban rögzített csoportosítással, amely több szembeötlő különbségre hívja fel a figyelmet. Egyrészt a Veszprém megyei MTVB valamelyest kedvezőbben nyilatkozott a cigányságról, valamint a leírtak alapján a cigányságnak az országos átlagnál jobb szociális helyzetére lehet következtetni. A különböző csoportok arányában is eltérés mutatkozott. Míg Veszprém megyében a cigányságnak csupán töredék része tartozott a jelentés szerint a harmadik, úgymond a „*legtöbb problémát*” okozó csoportba, addig a Politikai Bizottság határozata szerint az „*élősködőnek*” titulált kategóriába közel 40 százalék, ami néhány megyében elérte a 60-70 százalékot:

„a) A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbra szétszórta élnek. Idetartozik a cigánylakosságnak kb. 30 százaléka.

b) A beilleszkedésben levő cigányok (további 30 százalék) külön telepeken, a falu vagy város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkát végeznek; kulturális színvonaluk igen alacsony.

c) A be nem illeszkedett (félig letelepedett és vándor-) cigányok jelentős többsége egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, máról holnapra él, illetőleg a társadalom terhére élősködik. Lakóhelyüket gyakran változtatják, a legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek; túlnyomó többségük írástudatlan. Ebbe a csoportba tartozik a cigánylakosság mintegy 40 százaléka. (Egyes megyékben, például Bács-Kiskun és Zala megyében 60-70 százalék.)”⁴⁴

A telepfelszámolással kapcsolatos megyei jelentés a cigány lakosság foglal-

43 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

44 HAJNÁCSKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 117.

koztatási helyzetéről is némi támpontot nyújtott; nemi bontásban kimutatást tartalmazott az állandó és az alkalmi munkaviszonyban állókról, valamint az alkalmazásban nem álló cigány lakosokról (2. táblázat).

2. táblázat

A cigányok állandó és alkalmi munkavállalásának alakulása az 1960-as évek első felében

	Állandó munkások		Alkalmi munkások		Nem dolgozik	
Év	1960	1964	1960	1964	1960	1964
Férfi	619	813	180	233	629	134
Nő	102	130	89	177	427	661
Összesen	721	943	269	410	1056	795

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

A fenti táblázatból megállapítható, hogy az 1960-as évek első felében az állandó és az alkalmi munkaviszonyban álló cigányok száma növekedett, míg csökkent a munkaviszonnyal nem rendelkezők száma. 1964-re a Veszprém megyei cigány lakosság több mint 40 százaléka rendelkezett állandó munkaviszonnyal, vagyis megfelelt a CS-lakás-programban való részvétel egyik legfontosabb feltételének, vagyis rendelkezett két-, majd rövidesen egyévesre csökkentett munkaviszonnyal. Ennél feltételezhetően jóval kevesebben vehettek részt a CS-lakás-programban, mert az építkezéshez előírt 10 százalékos önrésszel valószínűleg egy részük nem rendelkezett.⁴⁵

A cigánytelepi népesség megyén belüli területi eloszlásáról, valamint a felszámolandó lakások és telepek számáról részletes adatok álltak rendelkezésre, azonban ezek nem minden esetben koherensek egymással.⁴⁶ Irányadónak

⁴⁵ 2/1968. (I. 11.) ÉVM-PM számú a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról és kiegészítéséről. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1968*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 334–335.

⁴⁶ Lásd bővebben: BEREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961–1986. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül*. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 37., BENCSIK: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig*.

tekinthető a Veszprém megyei MTVB elé beterjesztett jelentés, amely szerint 125 „szociális követelményeknek meg nem felelő telepen”, 1278 lakásban 6282 fő lakott. Ebbe beletartoztak a nem cigányok és a cigányok által lakott nyomor-telepek. A városokat tekintve a telepek száma messze a legmagasabb Várpalotán volt, több mint az összes többi városban együttvéve. A járásokat nézve megállapítható, hogy a Devecseri, a Pápai és a Veszprémi járásban írták össze a legtöbb telepet.

3. táblázat

*Az 1964-es telepfelmérés adatai Veszprém megyében
az MTVB beszámolója alapján⁴⁷*

Város, járás	A felmért		
	telepek száma	lakások száma	lélekszáma
Ajka	5	57	257
Keszthely	3	26	163
Pápa	3	38	215
Várpalota	24	449	1517
Veszprém	4	11	83
Devecseri járás	18	295	1299
Keszthelyi járás	9	36	214
Pápai járás	16	209	1264
Sümegi járás	8	14	125
Tapolcai járás	10	40	318
Veszprémi járás	19	48	502
Zirci járás	6	55	325
Összesen	125	1278	6282

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

A cigánytelepi népességhez némi támpontul szolgál, hogy 1960-ban 281 cigány család házban lakott, míg 447 „kunyhóban” vagy „nem kategorizálható építményben”, 1964-ben pedig 396 cigány család házban, 276 „putriban” és 9 „sá-

31., KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo Kiadó, Budapest, 1998. 311., HAJNÁCZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 130.*

47 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

torban”.⁴⁸ Az imént említett adatokból hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a felszámolandó épületekben közel fele-fele arányban éltek cigányok és nem cigányok. Ennek háttéréről a következőképpen számolt be a tanácsi jelentés:

„A cigánylakosság növekedésével párhuzamosan megyénk területén, de különösen az ipari centrumokhoz közel eső területeken elszaporodtak a csőbarakkok, felvonulási épületek, melyeket egy-egy vállalat levonulása után akár önkényesen, akár a rossz lakásviszonyokra való tekintettel az ott élő munkáscsaládok önkényesen elfoglaltak, illetve részükre kiutalták. Ez érthető is, mivel a beruházások befejeztével egyidejűleg nem épült annyi lakás, hogy az újonnan beindult üzemek munkáslétszámát ki tudta volna elégíteni. Így a fennmaradt felvonulási épületek, szerszámraktárak szükség-lakásokká váltak. A cigánytelepek ismert gondjai mellett nem törpülnek el ipari településeinken, városainkban jelentkező gondjaink sem, melyeket a szociális követelményeknek meg nem felelő lakások és általában a felszámolásra váró telepek okoznak.”⁴⁹

Az 1960-as évek második felében a veszprémi MTVB szinte évente értékelte a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* felszámolásának az alakulását. Az egész megyében megkezdődött a nyomortelepek felszámolása, a számok még igazolták is a tanácsi apparátus erőfeszítéseit, azonban ezzel párhuzamosan a nehézségek sorra felszínre buktak. Az eredeti célkitűzés, hogy a 15 éves lakásfejlesztési terv⁵⁰ végére megszüntessék a telepeket a megyében, egyre kilátástalanabbá vált. Sokszor nem tudtak kivitelezőt vagy építőanyagot biztosítani az építkezésekhez, emiatt az éves előirányzatokat nem bírták teljesíteni.⁵¹ Ha az imént említett problémákat sikerült volna megoldaniuk, az sem jelentett volna garanciát a nyomortelepek teljes körű felszámolására, mert a központilag elosztott, a megyének biztosított CS-lakás-keretek kétszerese tette volna lehetővé a telepek felszámolását belátható időn belül.⁵² Sok településen a CS-lakás-program következtében megüresedő telepi épületeket nem bontották le a tanácsok, és oda más rászoruló családokat költöztettek be. Továbbá a cigánytelepi lakosok egy része nem tudta teljesíteni a CS-la-

48 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

49 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

50 HAJNÁ CZKY (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”*. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 127–137.

51 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966., MNL VEVL XXIII-2a 86/1967., MNL VEVL XXIII-2a 92/1968.

52 MNL VEVL XXIII-2a 90/1968.

kás-programban való részvételhez előírt feltételeket,⁵³ vagy akik megfeleltek, azok az utolsó pillanatban visszaléptek az építkezéstől.⁵⁴ A veszprémi MTVB ülésén – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – a funkcionáriusok azt is kétségbe vonták, hogy a cigánytelepi lakosok egy részét egyáltalán be lehet-e költöztetni új, összkomfortos lakásokba. Például az egyik MTVB-tag ekképpen szólt hozzá a kérdéshez: *„Ezek számára esetleg biztosított új lakások megbecsülésében is a legkezdetleesebb és rendkívül primitív jelenségekkel lehet találkozni. Éppen ezért semmi esetre sem javasolja, hogy a ma kunyhókban élő cigánycsaládok – minden átmenet nélkül – egyszerre összkomfortos lakásokhoz jussanak. Javasolja viszont, hogy a családokat ne tömörítsék. Szétszórtnak kell őket elhelyezni, és először csökkentett értékű és felszerelésű lakásokhoz kell őket juttatni. Ez költség szempontjából is kedvezőbb, és a családok fokozatos környezetváltozása is kedvezőbb.”*⁵⁵ Egy másik ülésen pedig az MTVB elnöke a következőket jegyezte meg: *„Különösen a cigánycsaládok betelepítése jelent gondot a városnak, mert a többi lakók idegenkednek ezektől. Letelepítésük viszont fontos társadalompolitikai kérdés. Egyetért azzal, hogy ezeket a családokat nem feltétlenül kell új lakásba helyezni, de a jelenleginél jobb körülményeket kell biztosítani. Fontos viszont, hogy megfelelő elhelyezésük után is foglalkozzanak velük, és ezzel elősegítsék, hogy a kapott lakást rendben is tartsák.”*⁵⁶

Az 1960-as évek második felében, a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságához hasonlóan a Naplóban is a telepfelszámolásokra helyeződött a hangsúly. Az írások olykor hangzatos címei is erre utaltak: *„Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém, 1966”*, *„Erdő mellől – faluba”*, *„Házak, jel nélkül”*, *„A vasbeton – meg a cigányhegedű”*. Például az egyik cikk arról számolt be, hogy Széckpuszta mintegy kilencvenfős cigánytelepét úgy számolták fel, hogy a Devecseri járás különböző településein segítették elő házvásárlásukat vagy építkezésüket.⁵⁷ A Devecseri járásban elterülő Tüskevár cigánytelepét szintén úgy számolták fel, hogy a tanácsi apparátus a környező települések megüresedett házainak a megvásárlásában segítette a cigány lakosokat.⁵⁸ A tanácsok mindkét esetben nem új szegregátumot hoztak létre, hanem a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját követve a cigánytelepi lakosságot elszórták a nem cigány lakosság

53 MNL VEVL XXIII-2a 86/1967., MNL VEVL XXIII-2a 87/1967.

54 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

55 MNL VEVL XXIII-2a 81/1966.

56 MNL VEVL XXIII-2a 86/1967.

57 Leszállóban az Ördögszekérről. *Napló*, XXIV. évf. 35. sz. (1968. február 11.) 3.

58 Erdő mellől – faluba. *Napló*, XXIV. évf. 210. sz. (1968. szeptember 7.) 4.

között. Ez viszonylag ritkaságnak számított az adott időszakban. A tanácsok sokszor egy tömbbe építették a CS-lakásokat, 'modernebb cigánytelepeket'⁵⁹ létrehozva. Vagy a faluszéli cigánytelepek lakói a CS-lakás-program keretében felvett hitelből, egyazon településen a nem cigányoktól megvásárolták a házaikat, miáltal gettósodó falvak kezdtek kialakulni.⁶⁰ A Zirci járásból az egyik rövidhír több cigány családot nevezett meg, akik OTP-hitel és a munkahelyük segítségével új házhoz jutottak.⁶¹ Egy másik rövidhír a Pápai járás települészámolási eredményeit közölte községenként.⁶² A cikkek szinte kivétel nélkül pozitív hangvételben írtak az új házat építő cigány családokról, kiemelten dicsérték, hosszas leírásokban, hogy milyen rendezett és tiszta körülmények között éltek: „A konyhában ragyogó rend. A konyhaszekrény üvegén át látszik, hogyan sorakoznak rendben a tányérok, csészek, poharak. A szobában egyszerű bútorok. Így talán még jobban észre kell venni: a ház asszonya – itt is és a szomszédban is – nagy igyekezettel, ügyességgel, leleményességgel varázsolta otthonná a házat. A két szoba közül egyik még üres, mindkét családnál. Majd vesznek bútort. De lehet, hogy előbb TV-t, a férj akaratának engedve. A padló tükörfényes. Még sohasem láttam, hogy valaki nap mint nap takarítana bútorozatlan szobát. Fenyőpadlót vikszelni rettenetesen fárasztó. Bele lehet izzadni. Azt hiszem, sok igazság van abban, hogy amiért megkínlódik az ember, azt igen meg tudja becsülni.”⁶³ Kiemelendő, hogy ebben az időszakban is törekedtek a *Napló* újságírói, hogy megszólaltassák a cigányokat egy-egy interjú vagy párbeszéd beemelésével a cikkeikbe. Azaz a 'roma hangok' is olykor teret nyertek a róluk szóló írásokban.⁶⁴ Feltételezhetően az imént említettek mögött propagandaok is húzódtak, ugyanis a Veszprém megyei tanácsi apparátus a saját

59 HAJNÁ CZKY Tamás: Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. *Múltunk*, 2024/4. 67–107.

60 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 23–37., HAVAS Gábor: Faluba faluvá növekedés – egy kivételről. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 117–127., CSALOGH Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13–16., DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62–70.

61 Állandó lakás és munkahely. *Napló*, XXIII. évf. 53. sz. (1967. március 3.) 6.

62 Házépítési kölcsönrel segítik a cigányok letelepedését. *Napló*, XXIII. évf. 170. sz. (1967. július 21.) 6.

63 Házak, jel nélkül. *Napló*, XXIII. évf. 83. sz. (1967. április 9.) 4.

64 A vasbeton – meg a cigányhegedű. *Napló*, XXIV. 288. sz. (1968. december 8.) 3., Házak, jel nélkül. *Napló*, XXIII. évf. 83. sz. (1967. április 9.) 4.

sikereként könyvelte el a telepfelszámolás eredményeit. Ezt olykor képekkel is igazolták, mint például a *Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém*, 1966 című cikkben. Az első képen egy városi cigánytelepi család látható a kunyhójával, majd ugyanez a család a Veszprém Városi Tanács és az AKÖV⁶⁵ pártszervezetének segítségével felépített házuk előtt (1–2. kép).⁶⁶

A szocialista korszakban bevett gyakorlat volt a cigánytelepek felszámolásáról és a cigányok új házairól vagy azok építéséről készült fotók propagandacélokra való felhasználása. Például az 1950-es évek második felében Szabolcs-Szatmár megyében a *Kelet-Magyarország* című napilap fotóriportere rendszeresen közölt fotókat és olykor cikkeket is a cigánytelepek tarthatatlan helyzetéről. A fotóriporter fényképezőgépevel a cigány lakosok tanácsi támogatással épített új házait is megörökítette. Képeiből fotóalbumot állított össze a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB Egészségügyi Osztálya, amit az egészségügyi miniszterhelyettesnek ajándékoztak. Az ajándékalbum egyértelműen a szabolcs-szatmári tanácsi apparátust kívánta kedvező színben feltüntetni, hogy sikereket értek el a „cigánykérdés” terén. Ezt a címoldalon szereplő mondatok is nyomatékosították: „Szabolcs Szatmár megye területén lakó cigányok életét szemléltető képek. 1957. Putri helyett rendes lakóházak.” A nyomort bemutató képek mellett a cigányok beiskolázásáról, foglalkoztatásáról és új házak építéséről tudósítottak a fotók, vagyis a fejlődés állomásait kívánták szemléltetni.⁶⁷ A szélesebb nyilvánosság tájékoztatására az 1970-es évek második felében jelent meg a *Búcsú a cigányteleptől* fotóalbum a Kossuth Könyvkiadó gondozásában, amelynek a címe egyértelműen a pártállam CS-lakás-programjára utalt, arra a 'fejlődési útra', hogy a cigányok egy része kikerült a nyomortelepekről. Továbbá a fotóalbum a Kádár-korszak cigánypolitikájának eredményeit szerette volna bemutatni a képeken keresztül, nem titkolva a propagandacélokat. Az előszóban a szerzők leszögezték, hogy az 1961-es párthatározat végrehajtásának eredményeit mutatják be, amit az utószó gyanánt közölt, a cigányság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkárával készített interjú nyomatékosított.⁶⁸

65 Autóközlekedési Vállalat. Lásd bővebben: ENGI József A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata. IV/1. rész A II. világháborútól az 1970-es évekig. *Belvedere Meridionale*, 2020/5–6. 79–99.

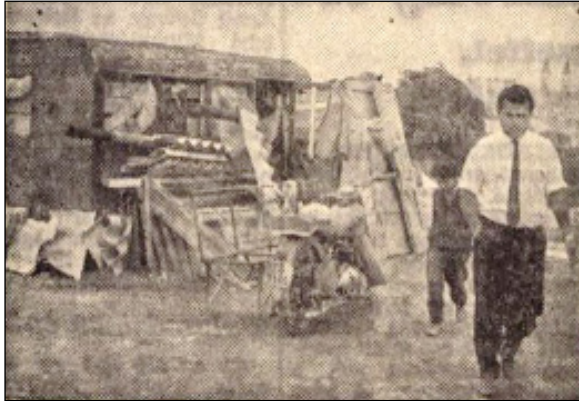
66 *Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém*, 1966. *Napló*, XXII. évf. 209. sz. (1966. szeptember 4.) 4.

67 KUJBUSNÉ MECSEI Éva (szerk.): „Emberi hajlékot a putrik helyett!” *Roma élet képekben az 1950-es években. (Fotóalbum)* Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2018. 32.

68 TAMÁS ERVIN – RÉVÉSZ TAMÁS: *Búcsú a cigányteleptől*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

1. kép

„A bódé – ahol hat ember lakott hónapokig” [eredeti képaláírás]

Forrás: Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém, 1966.

Napló, XXII. évf. 209. sz. (1966. szeptember 4.) 4.

2. kép

„...és az új ház előtt az első családi kép” [eredeti képaláírás]

Forrás: Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém, 1966.

Napló, XXII. évf. 209. sz. (1966. szeptember 4.) 4.

A pártlap nemcsak egyes családok, települések 'sikertörténeteinek' a bemutatására törekedett, hanem az MTVB elé beterjesztett 1966-os telepfelszámolással kapcsolatos jelentésből – szinte szó szerint – közölt részleteket.⁶⁹ A cigányság oktatási helyzetével csak néhány mondat erejéig foglalkoztak,⁷⁰ a foglakoztatási helyzetük valamivel gyakrabban, de a telepfelszámolással összefüggésben merült fel; például rendelkeztek munkával, miáltal hitelt kaphattak az építkezéshez, vagy a munkahelyük segítette őket a házuk felhúzásában. Kiemelendő, hogy minden esetben a cigánytelepek felszámolásáról és a cigány lakosok házépítéséről szóltak a hírek, holott Veszprém megyében a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken” élők közel fele nem cigány származású volt. A nem cigányok nyomortelepeinek felszámolásáról és a CS-lakás-programban való részvételükkel nem foglalkozott a pártlap. A *Napló* hasábjain egyértelműen etnicizálódott a CS-lakás-program, így a közbeszédben is ez terjedhetett el, sokszor csak C-lakás-programként emlegetve, a cigányokra utalva. Ezzel párhuzamosan a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésein – amin a *Napló* újságírói mindig részt vettek – szintén etnicizálódott a telepfelszámolási program a jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Annak ellenére, hogy a napirendi pontok megfogalmazása során a rendeletben rögzített „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” gyűjtőszót használták. A jelentésekben nagyrészt a bevett szakzsargont használták, de ahol konkrétan a cigányok által lakott nyomortelepekről volt szó, ott a cigány és a cigánytelep szavakat használták.⁷¹ Nem Veszprém megyei sajátossággal állunk szemben, erre az országos jelenségre a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kérdőíves vizsgálatai is felhívták a figyelmet.⁷² Sőt, a lakosság mellett a korabeli szociológiai vizsgálatok és a rendszerváltást követően megjelent tudományos publikációk is etnicizálták a CS-lakás-programot.⁷³

69 A tanácsi vállalatok a termelés növelésének 80 százalékát a termelékenység fokozásával érik el. Ülést tartott a megyei tanács végrehajtó bizottsága. *Napló*, XXII. évf. 22. sz. (1966. január 27.) 1.

70 Minden cigánygyerek beiratkozott az általános iskolába a pápai járásban. *Napló*, XXII. évf. 270. sz. (1966. november 16.) 3., Állandó lakás és munkahely. *Napló*, XXIII. évf. 53. sz. (1967. március 3.) 6.

71 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966., MNL VEVL XXIII-2a 87/1967., MNL VEVL XXIII-2a 92/1968.

72 HANN Endre – TOMKA Miklós – PÁRTOS Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979., TOMKA Miklós: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 8–36.

73 HAJNÁCSKY Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban. *Valóság*, 2013/10. 80–98.

4. Propaganda versus valóság

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968-ban átfogóan értékelte az 1961-es párthatározat végrehajtását. A magyarországi cigányság oktatási, foglalkoztatási és lakhatási helyzetével kapcsolatban hasonló nehézségekkel szembesült a pártállam. A cigány lakosság jelentős mértékű népességnövekedésével nem tudtak lépést tartani a megtett intézkedések. Az ülésen előterjesztett jelentésben Veszprém megyére külön kitértek mint negatív példára, ahol messze az egyik legmagasabbnak számított a nem dolgozó cigányok aránya, mintegy 37 százalékkal. Összegzőképpen az ülésen részt vevő funkcionáriusok a következőket fogalmazták meg a cigányság helyzetével kapcsolatban: „A Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozatának végrehajtása nem kielégítő mértékű. A határozat végrehajtását gátolja, hogy a feladatok koordinálása nem a legalkalmasabb helyen, a tanácsokat irányító szervnél összpontosul.”⁷⁴ Az imént említettek miatt az APB a „probléma sokoldalúságára” és a munkaügyi, valamint az építésügyi problémák fokozódására hivatkozva elrendelte egy koordinációs szervnek a létrehozását.⁷⁵ A 3347/1968. számú kormányhatározat hívta életre a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot, amelyben számos miniszter vagy miniszterhelyettes képviselte az érintett tárcákat, továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsának és a Kommunista Ifjúsági Szövetségének a vezetőit is meghívták a bizottságba.⁷⁶ A TKB mintájára megyei, helyenként járási és városi cigányügyi koordinációs bizottságokat hoztak létre.⁷⁷ Veszprém megyében szintén létrehoztak megyei, járási és nagyközségi szinten cigányügyi koordinációs bizottságokat. 1970-ben a Megyei Koordinációs Bizottság a Pápai és a Veszprémi járás cigányságának a helyzetével foglalko-

74 HAJNÁ CZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 167–180.

75 Uo. 167.

76 Uo. 181–182. Lásd bővebben: BENCsik: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. 13–17. A TKB egykori titkáraitól, a bizottság tevékenységéről és működéséről: KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 26–31., TAMÁS – RÉVÉSZ: Búcsú a cigányteleptől. 269–274.

77 FÜZES – MÁRFI – ROZS – VÖRÖS (szerk.): Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. 97–98., HAJNÁ CZKY: Az 1961. es párthatározat. II. Dokumentumok az MSZMP KB BP 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. 154., GYERGYÓI Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet. MOZAIK Kiadó, Debrecen, 1990. 145–147., SZABÓ Róbert: Károly: Cigány gyerekek óvodai integrációja a szocialista kori Budapesten, a CIKOBI-iratok tükrében. *Studia Wesprimiensia*, 2024/1–2. [megjelenés alatt].

zott, mivel ott élt a megye cigány népességének közel 50 százaléka.⁷⁸ A *Napló* híradása szerint 1972-ben Pápa város tanácsa is tervbe vette, hogy cigányügyi bizottságot szervez, amibe cigány származású tagok felvételét tervezték: *„A vb elhatározta, hogy cigányüggyel foglalkozó bizottságot hoz létre az állami, a gazdasági és a társadalmi szervek képviselőiből. A munkabizottságba meghívják egy cigány származású munkást vagy értelmiségit is, aki kapcsolatot tartja majd a cigánylakossággal és a tervezett 8-10 tagú »cigánytanáccsal«. Az utóbbiba azok közül választjuk ki a tagokat, akik már beilleszkedtek a társadalomba.”*⁷⁹

A felsőbb szervek határozatainak utasítására a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1970-ben napirendre tűzte a cigány lakosság helyzetének a megvitatását. Az ülésen előterjesztett jelentés átfogóan foglalkozott a megyében élő cigányság helyzetével, valamennyi területet számba véve.⁸⁰ Az 1962-ben kiadott távlati tervet követően ez volt az első alkalom, amikor az MTVB nemcsak a cigánytelepek és a nyomortelepek felszámolásával foglalkozott, hanem a cigány lakosság foglalkoztatási, oktatási és egészségügyi viszonyaival egyaránt. Az ülésen előterjesztett jelentés meglehetősen lesújtó képet festett az elmúlt közel egy évtizedben tett intézkedések hatásáról. Annak ellenére, hogy Veszprém megyében jóval az országos átlag alatti, néhány ezer fős cigányság élt, átütő eredményeket egyáltalán nem tudott felmutatni a megyei vezetés. Az MTVB elnöke részben a cigányság, részben a nem cigányok előítéletességének a számlájára írva, pontokba szedve a *„fejlődés nem kielégítő mértékére”* hívta fel a figyelmet:

- „a.) a cigánylakosság politikai, gazdasági, szociális és kulturális téren elért fejlődése – a tett intézkedések ellenére – igen komoly mértékben alatta maradt az általános fejlődésnek, mely hazánkban és ezen belül megyénkben az elmúlt negyedszázad során végbement,
- b.) az asszimilációs folyamat megindult ugyan, munkavállalás, lakásépítés, öltözködés stb. – azonban ennek üteme rendkívül lassú,
- c.) a problémák megoldását nehezíti, illetve még élesebben előtérbe állítja az, hogy szociális és kulturális téren rendkívül elmaradt rétegről van szó,
- d.) igen komoly mértékben gátolja a kibontakozást a velük szemben még mindig elég erősen tapasztalható – néha jogos, néha azonban csak az előítéletekre támaszkodó – bizalmatlanság,

78 MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

79 Megértéssel, összefogással. A cigányokat segítő társadalmi bizottság alakul Pápán. *Napló*, XXVIII. évf. 60. sz. (1972. március 11.) 5.

80 MNL VEVL XXIII-2a 101/1970., MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

e.) a cigánylakosság részére anyagi, szociális, kulturális stb. vonatkozásban nyújtott támogatások nem minden esetben párosultak kellő politikai felvilágosító munkával, s így ez az egyes településeken a segítségnyújtás helyett a bizalmatlanság, ellenszenv elmélyüléséhez vezetett.”⁸¹

Az imént említettekkel párhuzamosan a cigány népesség létszáma számottevően növekedett, 1970-re elérte a megye lakosságának 1,3 százalékát. A tanácsi apparátus kimutatása szerint 5372 cigány lakos élt a megyében; 1208 férfi, 1164 nő és 3000 gyermek. Annak ellenére, hogy a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága kiemelt kérdésként tekintett a telepfelszámolásra, sem a cigánytelepek, sem a cigánytelepi épületek száma nem csökkent, hanem jelentősen növekedett. Immáron a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek száma – a cigány és a nem cigány telepeket is beleértve – 1964 és 1968 között 125-ről 147-re emelkedett, míg a telepi lakások száma 1349-ről 1896-ra.⁸² Ennek háttérében egyrészt az állt, hogy a lakáshoz juttatottak telepi épületeit nem bontották le, és azokba mások beköltöztek, valamint a telepen élő felnövekvő generációk új kunyhókat húztak fel. A CS-lakás-program, valamint az állami és szövetkezeti lakáskiutalással közel háromszáz telepi család jutott lakáshoz, ami csak mérsékelni tudta a tendenciákat. A telepfelszámolásra biztosított keretek száma messze elmaradt a cigány lakosság természetes szaporulatából fakadó telepi lakásszám emelkedésétől.

A telepfelszámoláshoz hasonlóan a cigányság foglalkoztatása terén szintén visszaesést lehetett tapasztalni. A mintegy 2400 főre tett felnőtt cigány lakosság több mint felét, 1210 főt tudtak elhelyezni munkahelyeken, akik közül mintegy 250 főt nem tudtak huzamosabb ideig foglalkoztatni. Vagyis állandó munkahellyel a Veszprém megyei felnőtt cigány lakosság közel 40 százaléka rendelkezett. A tanácsi jelentés szerint a kedvezőtlen számok mögött az is húzódott, hogy a felnőtt cigány népesség egynegyede nem minősült munkaképesnek egészségügyi problémái miatt, amit rossz lakásviszonyaikra és a hiányos táplálkozásukra vezettek vissza. Az MTVB jelentése az imént említettekre hivatkozva a cigányság jelentős részét „gyenge fizikumúnak” és „gyenge szellemi képességűnek” minősítette, ami miatt a könnyebb fizikai munkák felé fordultak, mint például a köztisztasági vállalatoknál utcaseprés, gyárakban udvartakarítás, MÉH vállalata-

81 MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

82 MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

toknál tollgyűjtés és vándoripar gyakorlása. A rendszeres munkavállalók nagyrészt a férfiak közül kerültek ki, akik többnyire segédmunkásként helyezkedtek el, a nők a sok gyermek miatt általában nem vállaltak állandó munkát.⁸³ Az 1971-es országos reprezentatív Kemény-féle vizsgálat foglalkoztatási adataival pontos összehasonlításra nincs lehetőség, mivel a tanácsi jelentés nemi bontásban nem közölt adatokat. Azonban nagy vonalakban megállapítható, hogy a fentiek illeszkedtek az országos tendenciákba, de annál valamelyest kedvezőtlenebb képet mutattak.⁸⁴ A cigány gyermekek oktatási helyzete sem a vártnak megfelelően alakult. Ugyan a beiskolázásuk továbbra is gördülékenyen haladt, de a nyolc általános iskolai osztályt csak töredékük végezte el, amelynek okát az MTVB beszámolója újfent a cigány lakosságnak róta fel:

„A cigánytanulók egy részénél a pontos és folyamatos iskolába járás okoz több problémát. A szülők egy része indokolatlanul tartja odahaza gyermekét, ami lényegesen növeli ezen tanulóknál az igazolatlanul történő mulasztások számát. A tanulók könyvvvel és tanszerekkel történő ellátása ma már szinte minden területen megoldott, azonban ezek megőrzése és megbecsülése igen sok kívánni valót hagy maga után. Gondként jelentkezik a nevelői munka tevékenységben az, hogy a cigánytanulók ingerszegény otthoni környezetük következtében minimális szókinccsel rendelkeznek, éppen ezért egy részük a tanköteles korba lépéskor még iskolaéretlen. A fenti okok miatt a maximális nevelői segítségnyújtás mellett is a cigánytanulók nagy része megreked az alsótagozaton és csak kisebb százaléka végzi el a 8 osztályt. Azok a tanulók viszont, akik elvégzik a 8 osztályt, kiválnak az addigi környezetükből és szívesen mennek szakmunkásképző intézetekbe, sőt középiskolába is. A nevelőtestületek szinte egyöntetű véleménye, hogy elsősorban azon cigánycsaládok gyermekei végzik el a 8 osztályt, akik lakásvásárlás és juttatás folytán kikerültek a cigánytelepek környezetéből.”⁸⁵

Kiemelendő, hogy a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ezt megelőzően a jelentésekben és – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – az üléseken nem a cigány népességet tették felelőssé a tarthatatlan helyzetükről. A *Napló*ban sem közöltek a cigányságra nézve bíráló hangvételű írásokat. 1970-re egyértelművé vált, hogy a kényszerasszimilációs cigánypolitika megyei végrehajtása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, amelynek okát nem az intézkedések

83 MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

84 KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. 50–62., KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 96–102.

85 MNL VeML XXIII-2a 105/1970.

hiányosságának rótták fel a korifeusok, hanem a cigányságnak. Az említett jelentésben a megyében élő cigány lakosságot három csoportba sorolták közegészségügyi szempontból, amely során szintén ez a szemlélet érvényesült. Az első csoportba soroltaktól viszonylag kedvezően nyilatkoztak, azonban a cigányság másik két csoportjának számtalan negatívumot róttak fel, ami megítélésük szerint akadályozta a társadalmi beilleszkedésüket:

„A második csoportba tartozó lakosok a távolság okozta elszigeteltség miatt szellemileg, szokásaikban, életmódjukban sok évvel elmaradtak. Ivóvizük a környék sokszor szennyezett patakja, WC-jük és szeméttárolójuk közvetlen környezetük. Viskóikban egy család több generációja, sőt több család él, igen alacsony alapterületű területen. A közegészségügyi ellátás közegei elől elmenekülnek. Védőoltásuk, fertőtlenítésük meggyőzéssel többnyire nem, csak karhatalommal biztosítható. Ezen csoport szaporodási frekvenciája a környező lakossághoz képest 2–4-szeres. Köztük a fogamzásgátlási módszerek ismeretlenek. Szüléseik a többi lakossággal egyezően a szülészeti osztályokon történik, bár pár nap után megszöknek onnan újszülöttjeikkel együtt. A csecsemőhalálozás 6–20% között mozog. Ezen csoport munkaképes tagjainak mindössze 50%-a hajlandó dolgozni. Keresetüket gyorsan felélik, gyakran elisszák. Elszigeteltségük miatt más életmódra nem is támad igényük.

A harmadik csoport nomád életmódot folytat. A kitelepített és esetleg le nem rombolt cigánytelepeket ellepik, vagy a lakáshoz juttatottakhoz költöznek be vendéglátás, rokonlátogatás címen. Közegészségügyi szempontból a legtöbb gond és probléma ezeknél jelentkezik, mivel állandó költözködésükkel a közigazgatási határokat is túllépik, s a közegészségügyi szervek rendszeres ellátásukról nem tud gondoskodni.”⁸⁶

A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1972-ben ismét tárgyalta *„a megyében lévő cigány lakosság helyzetét”*. A napirendi pont elnevezése ugyan azt sugallta, hogy a cigányság általános helyzete kerül megvitatásra, azonban az ülésen előterjesztett jelentés kizárólag a cigánytelepekre és azok felszámolására fókuszált. Kiemelendő, hogy már a beszámoló első soraiban, az anyag készítői felhívták arra a figyelmet, hogy nem csak cigányok éltek nyomortelepeken: *„A cigány lakosság lakáshelyzetének megoldását szolgálja a 2014/1964. Kormány számú rendelet [...], mely a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról intézkedik. Bár ez nem kizárólag a cigány lakosság egészségtelen, rendkívül elmaradott*

86 MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.

lakótelepének felszámolását célozza, de néhány kivételtől eltekintve (pl.: Várpalota csőbarrakk) a rendelkezésre álló eszközök alapvetően ennek érdekében kerültek és kerülnek felszámolásra.⁸⁷ A Naplóval szemben az MTVB a zárt ajtók mögött nem etnicizálta a CS-lakás-programot, azonban az szembeötlik, hogy ebben az időszakban a nyomortelepeken élőknek már csak egy töredék részét tartották nem cigánynak. Holott az 1960-as évek közepén még a telepeken élők közel felét minősítették nem cigánynak. Valószínűleg a nem cigányok nagyobb arányban feleltek meg a CS-lakás-program által előírt feltételeknek, valamint többen jutottak állami vagy szövetkezeti bérlakáshoz. Nem Veszprém megyei sajátossággal állunk szemben, hanem országos jelenséggel.⁸⁸ A megye annyiban számított 'kiugrónak', hogy itt volt a nem cigányok aránya a legmagasabb a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”. Ennek ellenére az arány néhány év lefogása alatt mégis megfordult. Emögött valószínűleg nemcsak a CS-lakás-program feltételeinek a teljesítése húzódott, hanem az is, hogy a tanácsi apparátus sokszor előnyben részesítette a nem cigányokat a telep felszámolása során.

Például a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1965-ben, a megyének biztosított hetven CS-lakás-keretet kizárólag a tiboldaróci, barlanglakásban élő nem cigányoknak biztosította, akiket 'tisztességesnek' tartott a megyei vezetés és a helyi tanács egyaránt.⁸⁹ Ilyen esettel a legfelsőbb szerveknél is lehetett találkozni; egy kormányhatározat 1969-ben külön foglalkozott a Nógrád megyei, bezárt bányák barakktelepeinek a felszámolásával. Ezeken a bányászkolóniakon döntően nem cigány, „idős, rokkant, nyugdíjas bányászok” laktak, akik nem tudtak részt venni anyagi helyzetükből kifolyólag a CS-lakás-programban. Az „erkölcsileg feddhetetlenként” jellemzett, elaggott bányászoknak 300 új ház építését rendelte el az ülésen kiadott kormányhatározat.⁹⁰

1964-től az 1970-es év végéig 593 „szociális követelményeknek meg nem felelő telepen” lévő épületet számoltak fel Veszprém megyében. Sőt nemcsak a

87 MNL VEVL XXIII-2a 117/1972.

88 Kovács József: A cigánylakosság lakáshelyzete, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: ZAGYVA Imre (szerk.): *A cigánylakosság szociális gondoskodásának és nevelésének kérdései*. Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 41–49.

89 HAJNÁCSKY: A tiboldaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban. 80–98.

90 HAJNÁCSKY: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. 183–199.

CS-lakás-program által számoltak fel telepi épületeket, hanem állami és szövetkezeti bérlakásjuttatással és tanácsai rendelkezésű cserelakással. Az utóbb felsorolt lehetőségekkel a telepi lakások több mint felét számolták fel. Ennek ellenére a felszámolandó nyomortelepi építmények száma rohamosan gyarapodott, míg 1964-ben 1278-at tartottak számon,⁹¹ addig 1970-ben 1671-et. Veszprém megyében a telepi épületek területi eloszlása nem számított egyenletesnek. A járásokat tekintve a legtöbb telepi lakás az Ajkai és a Keszthelyi járásban volt, míg a városok esetében a legtöbbet Ajkán és Várpalotán lehetett fellelni. A nyomortelepi épületek közel egynegyede feküdt az úgynevezett „kiemelt telepeken”,⁹² amelyeknek az aránya legmagasabb a Veszprémi, a Tapolcai és a Pápai járásban, valamint Pápa városában volt. Döntően azokban a járásokban és városban, ahol kevesebb nyomortelepi épület terült el.⁹³

4. táblázat

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepi épületek száma 1970-ben⁹⁴

Járás / város	A felmért felszámolandó lakások száma	A felmért kiemelt telepen lévő felszámolandó lakások száma	A felmért kiemelt telepen lévő felszámolandó lakások aránya
Veszprémi járás	81	42	51,8%
Tapolcai járás	37	17	45,9%
Ajkai járás	290	59	20,3%
Keszthelyi járás	302	23	7,6%
Pápai járás	88	58	65,9%
Várpalota város	449	140	31,1%

91 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

92 A „kiemelt telepi” kategóriát a 2047/1967. számú kormányhatározattal hozta létre a pártállam, amikor szembesült azzal a ténnyel, hogy a nyomortelepeket nem tudják felszámolni a 15 éves lakásfejlesztési terv időszaka alatt. Ezért propagandaokok miatt, különösen az idegenforgalom által érintett telepek soron kívüli felszámolását rendelték el, amire a CS-lakás-program erőforrásainak több mint felét kívánták biztosítani. Ebbe a telepi kategóriába sorolták a „városok belterületén, üdülőterületeken” fekvő, valamint a „főközlekedési útvonalak és vasútútvonalak” mentén elterülő nyomortelepeket. Az itt élőknek további kedvezményeket biztosítottak a CS-lakás-programban való részvételhez a mihamarabbi telep felszámolás érdekében. A 3254/1967. számú kormányhatározat azt is lehetővé tette, hogy a „kiemelt telepeket” karhatalommal számolják fel. In: HAJNÁ CZKY: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 149–166.

93 MNL VEVL XXIII-2a 117/1972.

94 MNL VEVL XXIII-2a 117/1972.

Ajka város	312	40	12,8
Keszthely város	53	6	11,3%
Pápa város	36	17	47,2%
Tapolca város	11	-	0%
Veszprém város	12	-	0%
Összesen	1671	402	24%

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 117/1972.

Az 1970-es évek első felében a *Napló* című lapban is váltást lehetett tapasztalni a cigányokkal kapcsolatos diskurzusban, egyúttal a velük foglalkozó írássok száma is jelentősen csökkent. Immáron nem csak a cigányok egyéni vagy családi 'sikertörténeteiről' és a tanácsi apparátus „áldozatos munkájáról” számoltak be, vagy készítettek interjúkat a lap újságírói,⁹⁵ hanem a cigánypolitika nehézségeinek és kudarcainak hangot adó cikkek kerültek túlsúlyba, döntően a cigányság számlájára írva. Például a pápai cigányságot rendkívül negatív színben feltűntető újságíró aggódó hangnemben a cigányok 'térhódítására' hívta fel a figyelmet: „A cigányok egy része – főleg a munkakerülők – között mindennapos a verekedés, a botrányokozás. A félnomád szinten megrekedt cigányok komoly gondot okoznak mindenkinek: vállalatoknak, hatóságoknak, magánszemélyeknek egyaránt. Számuk állandóan nő. Jelenleg a városban megközelítőleg 900-an vannak, s az életkoruk szerinti megoszlás további »térhódításukat« jelzi: a 0–18 évesek teszik ki összlétszámuk 54,6 százalékát (az országos átlag 29 százalék). Ez a tendencia a város lakosságán belüli arányuk ugrásszerű emelkedését fogja eredményezni.”⁹⁶ Szintén a pápai cigányságról megjelent rövid cikk azt fejtegette, hogy a tanács „fokozódó erőfeszítései” ellenére a cigányok nem tartják rendben lakásukat és annak környékét, a védőoltásokat nem adják be, és gyermekeik nagyrészt nem fejezik be a nyolc általánost.⁹⁷ Egy Alsópáhokról szóló terjedelmesebb tudósítás szintén túlkoros cigány gyer-

95 Lakások a cigánycsaládoknak Berhidán. *Napló*, XXIX. évf. 225. sz. (1973. szeptember 26.) 8., Hogyan állunk a cigányokkal? Vizsgálat indult helyzetük felmérése. *Napló*, XXX. évf. 49. sz. (1974. február 28.) 4., Arcukra van „írva”: alkalmatlan...? *Napló*, XXX. évf. 162. sz. (1974. július 13.) 4., Törődnek a cigányokkal. *Napló*, XXXI. évf. 216. sz. (1975. szeptember 14.) 4.

96 Megértéssel, összefogással. A cigányokat segítő társadalmi bizottság alakul Pápán. *Napló*, XXVIII. évf. 60. sz. (1972. március 11.) 5.

97 Jelentős eredmények a cigánylakosság foglalkoztatásában. Elismerés a lakásügyi társadalmi bizottságnak. A vb decemberi üléséről. *Napló*, XXIX. évf. 305. sz. (1973. december 31.) 10.

mekekről, az igazolatlan hiányzásokról és az iskolaelhagyásról számolt be.⁹⁸ További rövid cikkben az újságíró a csóti tanácsitkárt kérdezte, aki azt mondta, hogy ugyan vannak eredmények, de a cigányok egy része fizetés után elissza a pénzét, és olykor a rendőrséggel is összeütközésbe kerül. Mindezt egy múltba révedő, merengő hangvételű bevezető után vetette papírra, amelyben gyerekkora két túlkoros cigány osztálytársát elevenítette fel, akiktől féltek, mert rendszeresen verekedtek és végül kimaradtak az iskolából.⁹⁹

* * *

A tanulmány második része a Studia Wesprimiensia

2025. évi I–II. összevont számában kerül közlésre.

Irodalomjegyzék

- 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368–371.
- 2/1968. (I. 11.) ÉVM-PM számú a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról és kiegészítéséről. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1968.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 334–335.
- BALOGH-EBNER Márton: A „felszabadult” cigányság, magyarok cigányokról 1945–1949. *Napi Történelmi Forrás*, 2017. március 16. <https://ntf.hu/index.php/category/cigany/page/2/> (Letöltés ideje: 2023. október 9.)
- BELUSZKY Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1999.
- BENCsik István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988.
- BEREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961–1986. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül.* Vita Kiadó, Budapest, 1990. 5–72.

⁹⁸ Cigányiskola Alsópáhokon. „Hogy tudjunk valamit...” *Napló*, XXXI. évf. 39. sz. (1975. február 15.) 4.

⁹⁹ Putri és palota. *Napló*, XXIX. 153. sz. (1973. július 3.) 4.

- BERNÁTH GÁBOR (szerk.): *Kényszermosdatások a cigánytelepeken. 1940–1985.* Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
- BRAUDEL, Fernand: A történelem és a társadalomtudományok. *Századok*, 1972/4–5. 988–1012.
- DR. CZEIZEL Endre – LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER Ágnes – RÁTAY Csaba (szerk.): *Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest-vizsgálat” tükrében.* Medicina, Budapest, 1978.
- CZEIZEL Endre – LÁNYINÉ ENGELMAYER Ágnes – RÁTAY Csaba: Még egyszer az értelmi fogyatékosokról. *Valóság*, 1978/9. 109–111.
- CSALOG Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13–16.
- CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS – GERŐ ZSUSZA: Az általános iskolai rendszer belső rétegződése és a kisegítő iskola. *Valóság*, 1978/6. 30–43.
- CSEPELI György – PANUSKA Mária – CZEIZEL Endre – SZONDY Mária: Vita Czeizel Endre interjúja nyomán. *Valóság*, 1977/10. 101–106.
- DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62–70.
- ENGI József A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata. IV/1. rész A II. világháborútól az 1970-es évekig. *Belvedere Meridionale*, 2020/5–6. 79–99.
- FÜZES MIKLÓS – MÁRFI ATTILA (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959–1990.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003.
- FÜZES MIKLÓS – MÁRFI ATTILA – ROZS ANDRÁS – VÖRÖS HUBA (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005.
- GYERGYÓI SÁNDOR: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet.* Mozaik Kiadó, Debrecen, 1990.
- HAJNÁCZKY TAMÁS: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban. *Valóság*, 2013/10. 80–98.
- HAJNÁCZKY TAMÁS: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 237–272.
- HAJNÁCZKY TAMÁS: Az 1961-es párthatározat margójára. II. Dokumentumok az MSZMP KB BP 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2014/3. 152.–211.
- HAJNÁCZKY TAMÁS (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- HAJNÁCZKY TAMÁS: Az 1961-es párthatározat margójára. III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2017/2. 246–277.

- HAJNÁ CZKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. *FONS*, 2017/2. 223–282.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigány világok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 67–110.
- HAJNÁ CZKY Tamás: CS-lakás program. „Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolása a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/14. 8–59.
- HAJNÁ CZKY Tamás: Cigánytelep felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. *FONS – Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 2020/3. 291–340.
- HAJNÁ CZKY Tamás: Cigánytelepek a két világháború közötti Magyarországon. *Esély*, 2021/2. 90–113.
- HAJNÁ CZKY Tamás: *Korszakváltások vagy ciklusváltások? Cigánytelepekkel kapcsolatos elgondolások és intézkedések a konjunkturális idő prizmáján keresztül, a 20. századi Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskola, 2022. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85976> (Letöltés ideje: 2023. szeptember 11.)
- HAJNÁ CZKY Tamás: Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. *Múltunk*, 2024/4. 67–107.
- HANN Endre – TOMKA Miklós – PÁRTOS Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979.
- HARMAT József: *Roma holokauszta a Grábler-tónál. A székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben*. Várpalota Város Önkormányzata – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Várpalota – Veszprém, 2015.
- HAVAS Gábor: Faluba faluvá növekedés – egy kivételről. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 117–127.
- HOGYA György: *Cigányprimások és szórakozóhelyek Veszprémben*. Veszprém Városi Füzetek 8. Magánkiadás, Veszprém, 2004.
- HUDI József: Veszprém megyei cigányság a 18. században. In: GÉMES Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából*. *Romológiai Kutatóintézet Közleményei* 1. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 102–110.
- JAKAB Attila (szerk.): *„...fől kell ébreszteni bennük az emberi méltóságukat...” Cigányságkép a Horthy-korabeli sajtóban (1919–1945)*. Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2024.

- KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról.* Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 7–67.
- KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003.* Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 96–102.
- KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987).* Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár.* Socio-typo Kiadó, Budapest, 1998.
- KOVÁCS József: A cigánylakosság lakáshelyzete, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: ZAGYVA Imre (szerk.): *A cigánylakosság szociális gondoskodásának és nevelésének kérdései.* Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 41–49.
- KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001.
- KÖRNER ZSUZSA – NAGY Márta: *Az európai és a magyar teletszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig.* Terc Kiadó, Budapest, 2006.
- KUJBUSNÉ MECSEI Éva (szerk.): *„Emberi hajlékot a putrik helyett!” Roma élet képekben az 1950-es években. (Fotóalbum)* Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2018.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: *Jeruzsálemhegy. Veszprémi Kaleidoszkóp 4.* Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Jeruzsálemhegyi Baráti Kör, Veszprém, 2018.
- NAGY Pál (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember”. Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961).* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010.
- NAGY Pál (szerk.): *„Nem szabad őket lenézni”. A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években.* Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2015.
- NAGY Pál: A cigányosztályok indításának politikai és pedagógia dilemmái az 1950-es években. In: TÓTH Norbert (szerk.): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások.* Didakt Kft., Debrecen, 2018. 83–106.

- POGÁNY György – BÁN Géza: A magyarországi cigányság foglalkoztatottsági problémái. *Munkaügyi Szemle*, 1958/5. 42–45.
- PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- RÁCZ Attila (szerk.): *Válogatás a Budapesten élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2023.
- SZABÓ Róbert Károly: Cigány gyerekek óvodai integrációja a szocialista kori Budapesten, a CIKOBÍ-iratok tükrében. *Studia Wesprimiensia*, 2024/1–2. [megjelenés alatt].
- TAMÁS Ervin – RÉVÉSZ Tamás: *Búcsú a cigányteleptől*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- TOMKA Miklós: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 8–36.

Sajtóforrások

- A beruházási tervek félévi teljesítéséről és a cigány lakosság helyzetéről tárgyalt a megyei tanács végrehajtó bizottsága. *Napló*, XVIII. évf. 185. sz. (1962. augusztus 9.) 1.
- A cigányok. *Napló*, XVIII. évf. 239. sz. (1962. október 12.) 4.
- A megye munkaerőhelyzetéről tárgyalt az SZMT közgazdasági bizottsága. *Napló*, XVIII. évf. 215. sz. (1962. szeptember 14.) 2.
- A megyei cigánytelepek. *Napló*, XVII. évf. 279. sz. (1961. november 26.) 4.
- A normák karbantartásáról, az orvosetikai bizottság működéséről tárgyalt a Szakszervezetek Veszprém megyei Tanácsának Elnöksége. *Napló*, XVIII. évf. 226. sz. (1962. szeptember 27.) 1.
- A tanácsi vállalatok a termelés növelésének 80 százalékat a termelékenység fokozásával érik el. Ülést tartott a megyei tanács végrehajtó bizottsága. *Napló*, XXII. évf. 22. sz. (1966. január 27.) 1.
- A vállalatok is segítik a cigány-kérdés megoldását Ajkán. *Napló*, XIX. évf. 189. sz. (1963. augusztus 14.) 2.
- A vasbeton – meg a cigányhegedű. *Napló*, XXIV. 288. sz. (1968. december 8.) 3.
- Alapismereti tanfolyam cigányoknak. *Napló*, XXI. évf. 14. sz. (1965. január 17.) 4.
- Állami támogatással építkeznek a tapolcai cigánycsaládok. *Napló*, XXII. évf. 244. sz. (1965. október 16.) 8.
- Állandó lakás és munkahely. *Napló*, XXIII. évf. 53. sz. (1967. március 3.) 6.

- Analfabéta tanfolyamot. *Napló*, XVIII. évf. 271. sz. (1962. november 20.) 6.
- Arcukra van „írva”: alkalmatlan...? *Napló*, XXX. évf. 162. sz. (1974. július 13.) 4.
- Beköltözési jegyzőkönyv – Veszprém, 1966. *Napló*, XXII. évf. 209. sz. (1966. szeptember 4.) 4.
- Cigányiskola Alsópáhokon. „Hogy tudjunk valamit...” *Napló*, XXXI. évf. 39. sz. (1975. február 15.) 4.
- Erdő mellől – faluba. *Napló*, XXIV. évf. 210. sz. (1968. szeptember 7.) 4.
- Házak, jel nélkül. *Napló*, XXIII. évf. 83. sz. (1967. április 9.) 4.
- Házépítési kölcsönnel segítik a cigányok letelepedését. *Napló*, XXIII. évf. 170. sz. (1967. július 21.) 6.
- Hogyan állunk a cigányokkal? Vizsgálat indult helyzetük felmérése. *Napló*, XXX. évf. 49. sz. (1974. február 28.) 4.
- Ingyen telket kapott hét cigánycsalád Pápán. *Napló*, XXI. évf. 288. sz. (1965. december 7.) 5.
- Javaslatot dolgoztak ki a cigány lakosság lakásépítésének meggyorsítására. *Napló*, XVIII. évf. 277. sz. (1962. november 27.) 2.
- Jelentős eredmények a cigánylakosság foglalkoztatásában. Elismerés a lakásügyi társadalmi bizottságnak. A vb decemberi üléséről. *Napló*, XXIX. évf. 305. sz. (1973. december 31.) 10.
- „Keménytetős” cigányházak Sikátorban. *Napló*, XXI. évf. 247. sz. (1965. október 20.) 4.
- Lakások a cigánycsaládoknak Berhidán. *Napló*, XXIX. évf. 225. sz. (1973. szeptember 26.) 8.
- Leszállóban az Ördögszekérről. *Napló*, XXIV. évf. 35. sz. (1968. február 11.) 3.
- Megértéssel, összefogással. A cigányokat segítő társadalmi bizottság alakul Pápán. *Napló*, XXVIII. évf. 60. sz. (1972. március 11.) 5.
- Minden cigánygyerek beiratkozott az általános iskolába a pápai járásban. *Napló*, XXII. évf. 270. sz. (1966. november 16.) 3.
- Mire képes két cigánycsalád? *Napló*, XVIII. évf. 175. sz. (1962. július 28.) 2.
- Putri és palota. *Napló*, XXIX. 153. sz. (1973. július 3.) 4.
- Százhuszonegy cigánycsalád. *Napló*, XXI. évf. 15. sz. (1965. január 19.) 8.
- Tervrajzos ház a parasztsoron. *Napló*, XVIII. évf. 234. sz. (1962. október 6.) 2.
- Törődnek a cigányokkal. *Napló*, XXXI. évf. 216. sz. (1975. szeptember 14.) 4.

Levéltári források

- MNL VEVL XXIII-2a 58/1962.
MNL VEVL XXIII-2a 61/1962.

MNL VEVL XXIII-2a 81/1966.
MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.
MNL VEVL XXIII-2a 86/1967.
MNL VEVL XXIII-2a 87/1967.
MNL VEVL XXIII-2a 90/1968.
MNL VEVL XXIII-2a 92/1968.
MNL VEVL XXIII-2a 101/1970.
MNL VEVL XXIII-2a 105/1970.
MNL VEVL XXIII-2a 117/1972.

SZABÓ RÓBERT KÁROLY

CIGÁNY GYEREKEK ÓVODAI INTEGRÁCIÓJA A SZOCIALISTA KORI BUDAPESTEN, A CIKOBI-IRATOK TÜKRÉBEN¹

1. Bevezetés

Amikor 1961-ben a pártállam meghirdette kényszerasszimilációs cigánypolitikáját, a cigányok társadalmi beilleszkedésének egyik meghatározó elemét a beiskolázásukban látta. Bár ez az 1960-as évek végére mérsékelt eredményekhez vezetett, újabb és újabb problémák tornyosultak az illetékes állami szervek elé. A nehézségeket tovább fokozták a cigánypolitika helyi szintű végrehajtásáért felelős oktatási intézményeknek és a nem cigány szülőknek a szegregációs törekvései; ami országszerte elősegítette a „cigányosztályok” elterjedését.²

A magyarországi cigányok oktatásának történetével kapcsolatos szakirodalmat³ úgy kívánom gazdagítani írásomban, hogy megvizsgálom az

1 A tanulmány elkészítését *A budapesti romák története* című pályázat támogatta. Bővebben lásd Szabó Róbert Károly: Szocialista kori törekvések és eredmények a cigány gyerekek óvodai integrációjára a CIKOBI-iratanyag alapján. *Pro Minoritate*, 2025/1. [megjelenés alatt].

2 HAJNÁCZKY Tamás Attila: A pártállam cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikáig. In: HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”*. *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 19–53.

3 A teljesség igénye nélkül, például lásd: KOTNYEK István: A cigány gyermekek oktatása Magyarországon. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kosmosz Könyvek, Budapest, 1983. 300–311., GYERGYÓI Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig, I–II. kötet*. Mozaik Kiadó Iroda, Debrecen, 1990., lásd különösen: I. kötet, Oktatás, közművelődés fejezet. 260–322., KEMÉNY István: A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999. 229–258., KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig*. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 5. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 32–62., FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: *Cigányok, iskola, oktatáspolitiká*. Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003. 103–148., DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009., NAGY Pál: A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években. In: TÓTH Norbert (szerk.): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások*. In Marginal Position III. Didakt Kft., Debrecen, 2018. 84–106.

óvodával kapcsolatos integrációs törekvéseket és azok eredményességét a szocialista kori Budapesten. Ehhez elsősorban a fővárosi óvodák, illetve az azokat részben helyettesíteni képes iskola-előkészítő tanfolyamok elemzésére van szükség. Kutatásomban azt a megközelítést alkalmazom, amely szerint a legadekvátabb módja a cigányok definiálásának az, ha azokat kezeljük cigányként, akiket a történelmi források is akként azonosítottak.⁴

A pártállam 1968-ban hozta létre a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot, amely többek között a minisztériumok munkáját hangolta össze a cigánypolitika végrehajtása terén. Az országos szerv mintájára megyei, fővárosi, illetve helyenként járási és városi cigányügyi koordinációs bizottságokat hoztak létre.⁵ A cigány gyerekek óvodai integrációjának áttekintéséhez a Budapest Főváros Levéltárában,⁶ illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában⁷ található Cigányügyi Koordinációs Bizottság (CIKOBI) iratanyagát használom fel. A vizsgált források közül három dokumentumot közlök. A kiválasztás alapját elsősorban az adta, hogy eme források kiválóan alkalmasak a téma reprezentációjához. Az 1. dokumentum az egyedi kezdeményezésnek tekinthető családi óvodáról szól, míg a 2. dokumentum jelentősége elsősorban abból származik, hogy részletes statisztikai adatokat közöl a cigány gyermekek óvodáztatásának eredményeiről. A 3. dokumentum a késő szocialista rendszerben továbbra is létező problémákat vázolja fel. A forrásokban szereplő szakzsargont, illetve rövidítéseket értelmező lábjegyzettel láttam el, a szövegen ugyanakkor – a helyesírási hibák javításán túl, de a cigány szókapcsolatok módosításán kívül – nem változtattam.

4 HAJNÁCZKY Tamás Attila: *Korszakváltások vagy ciklusváltások? Cigánytelepekkel kapcsolatos elgondolások és intézkedések a konjunkturális idő prizmáján keresztül, a 20. századi Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, 2022. 31–32. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85976> (Letöltés ideje: 2024. október 13.)

5 HAJNÁCZKY Tamás: A CS-lakás program. „Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása” a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/13. 26–27.

6 BFL XXIII.102.e 1–5. kisdoboz. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai, A cigánylakosság helyzetével foglalkozó Koordinációs Bizottság iratai; BFL XXIII.113.d 127. kisdoboz. Budapest Fővárosi Tanács VB Művelődésügyi Főosztály iratai, Közművelődéssel kapcsolatos iratok, A cigányság helyzete, oktatása, nevelése (1969, 1982) (1969–1982).

7 MNL OL XIX.A.28.f 3. doboz. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem minisztériális) kormányzati szervek, Minisztertanács Tanácsai Hivatala, Cigányügyi Koordinációs Bizottság, Borsod-A-Z megye és Budapest.

2. A cigány gyerekek integrációjának lehetőségei: az óvodáktól az előkészítő tanfolyamokig

Az óvodát látogató cigány gyerekek száma még 1970-ben is rendkívül alacsony volt Budapesten. A Fővárosi Cigányügyi Koordinációs Bizottság (FKCB) 1970. november 19-ei ülésén elhangzottak szerint a fővárosi óvodákban alig lehetett cigány gyereket találni,⁸ ezért oktatási téren az elsődleges feladatot a cigány gyerekek minél nagyobb számban történő bevonása jelentette.

A cigány gyerekek óvodai integrációjának gátja leggyakrabban a szülők hozzáállásában volt keresendő (3. dokumentum). A szülők – a gyerekek óvodába járatására vonatkozó – 'rábeszélésében' a pedagógusok és a „*cigánygondozók*” jeleskedtek: amellet, hogy segítették intézni a beiratkozáshoz szükséges ügyeket, felkeresték a családokat, megszervezték az óvodás kíséretét, illetve az otthon maradt gyerekek felügyeletét.⁹ A „*cigánygondozó*” ezáltal egyfajta közvetítői szerepet töltött be az óvoda és a cigány családok között. Esetenként csak az segített a szülők meggyőzésében, ha a gondozó magát úgy állította be, hogy ő is 'közülünk való'.¹⁰ A Művelődésügyi Főosztály (MF) egy 1977-ből származó beszámolója szerint a XX. kerületben alkalmazott „*cigánygondozó*” tapasztalatai alapján az említett 'gyámolításra' csak az első hónapokban volt szükség, amíg kialakult az óvodába járás szokása.¹¹ Éppen ezért lehetett helytálló az a megállapítás, miszerint „*az óvoda a gyerekeken kívül a szülőket is felkészíti az iskolára, az ottani kötelességekre, szabályokra*”.¹²

Az óvodába kerülés a korszakban háromféleképpen – önkéntes jelentkezés, rábeszélés, családvédelmi csoport határozata alapján – ment végbe. Az óvodáskorúak 'felderítését' a hivatalok az 1980-as években már nagyobb körültekintéssel végezték. Tájékoztódtak egyrészt a nagyobb testvérektől, másrészt a gyermekorvos megküldte az óvodába nem járó, három-hat évesek névsorát. A társadalmilag aktív csoportok a körzetükbe tartozó gyerekekről, a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (GYIVI) az államilag gondozottakról és nevelési

8 BFL XXIII.102.e 1. A budapesti cigányfiatalok helyzete, a társadalmi és állami szervek feladatai (1970. november 19.).

9 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodás és iskolás cigánygyerekek beilleszkedéséről. (1977. szeptember 20.).

10 VIRÁG F. Éva: Cigány óvodások. *Tolna Megyei Népiújság*, XXVII. évf. 86. sz. (1977. április 14.) 4.

11 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodás és iskolás cigánygyerekek beilleszkedéséről. (1977. szeptember 20.).

12 VIRÁG F. Éva: Minden harmincadik állampolgár... Kézen fogva, szeretettel. *Magyar Hírlap*, X. évf. 110. sz. (1977. május 12.) 4.

segélyben részesülőkről küldött névsort. A rendszeres óvodalátogatás elmaradását azáltal próbálták orvosolni, hogy az óvónők gyermekvédelmi felelőssel látogatták a családokat a szülők biztatása céljából.¹³ A normál óvodai integrációs lehetőségek mellett egy különleges lehetőségnek számított a Hazafias Népfront (HNF) XX. kerületi Bizottsága által 1981-ben szervezett úgynevezett társadalmi ('családi') óvoda (1. dokumentum). A koncepció megfelelt a hivatalos szervek azon szemléletének, hogy kerülni kell a cigány gyerekek nem cigány gyerekektől történő elválasztását. Az FKCB 1976. április 23-ai ülésén tett javaslatot az MF számára, hogy ne törekedjen homogén cigány csoportok kialakítására.¹⁴

Az iskola-előkészítő tanfolyamok vagy iskola-előkészítő foglalkozások az óvodát nem látogató cigány gyerekek 'előiskoláztatását' voltak hivatottak szolgálni. A kerületek végrehajtó tanácsai sikernek könyvelték el, hogy az 1970-es évek elején megszervezésre kerültek az első tanfolyamok. Eleinte az óraszámot 70-ben határozták meg, később fokozatosan 192 tanórára emelték.¹⁵ Ennek ellenére feltehetően a hivatalos szervek is tisztában voltak vele, hogy az előkészítő tanfolyamok nem jelentenek tökéletes hiánypótlást a cigány gyerekek óvodai integrációjára. Bár a tanfolyamok az óvodapótlást részlegesen pótolni tudták, nem tudták felvenni a versenyt az óvodák eredményességével szemben (2. dokumentum).

3. Az óvodai integráció sikerei

A cigány óvodásokra vonatkozó statisztikai adatok első, teljes körű felmérése először csak az 1980–1981-es tanévben következett be.¹⁶ Az ezt megelőző évekből származó adatok forrásául a kerületi jelentések szolgálnak.¹⁷

A népességszám és így a három–hat évesek, illetve az óvodai férőhelyek szá-

13 BFL XXIII.102.e 4. VII. kerületi ügyek: Horváth Edit kimaradása a szakközépiskolából; – Bihari János Klub programja; – VII. Kerületi Koordinációs Bizottság 1986. június 12-i ülése (meghívó; bölcsődei és óvodai elhelyezés; – cigány tanulók nyári elfoglaltságai; – IKV-dolgozók beiskolázásának terve) (1986).

14 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodás és iskolás cigánygyerekek beilleszkedéséről. (1977. szeptember 20.).

15 HAJNÁCSKY (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”*. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 277–278.

16 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodába járó, illetve iskolaelőkészítésben részesülő cigány gyermekek a fővárosban.

17 BFL XXIII.102.e 3. Cigányóvodákra von. beszám. előkész. 1983.03-04. (1983. április 13.).

mának növekedése¹⁸ miatt a fővárosi óvodások száma folyamatosan, 11–19%-kal nőtt az 1971/1972. és 1979/1980. tanévek között. Bár a növekvő tendencia megmaradt, de az 1980/1981. tanévre a növekedés üteme az előző tanévhez képest 5%-ra esett vissza. A budapesti óvodások száma az 1981/1982. tanévtől egyértelmű csökkenésbe fordult át: a csökkenés mértéke az 1986/1987. tanévre 6% körül mozgott, meghaladva az óvodás gyerekek számában látható fogyás ütemét.

A cigány óvodások esetében az 1972/1973-as és 1975/1976-os tanévek között történt rendkívül jelentős változás, amikor több mint 125%-os növekedés következett be. (Az évenkénti gyarapodás ennél kisebb lehetett, hiszen a növekedés három tanév alatt ment végbe.) A létszámgyarapodás az évtized végére előbb visszaesett, majd az 1980-as évek elején újra növekedni kezdett. Az országosan, illetve a fővárosban óvodába járó gyerekekhez képest a budapesti cigány óvodások létszámának gyarapodása az 1980-as évtized végéig megmaradt, sőt bizonyos tanévekben több mint 10%-kal haladta meg az óvodások száma az előző tanévi létszám mértékét.

A fővárosi cigány óvodások aránya már az 1970-es évek első felében elérhette az 1%-ot. Az 1975/1976-os tanévre nézve rendelkezésre álló 1,59%-os arány kevésbé tűnik megbízhatónak, hiszen kiugró értéknek számít az évtized második felében tapasztalt arányokhoz képest. Az mindenesetre bizonyos, hogy az óvodások létszáma 1978-tól az 1980-as évek utolsó harmadáig folyamatosan, átlagosan 0,32%-kal nőtt; az 1980-as évek első harmadáig kisebb (0,2%), a következő négy tanévben nagyobb (0,5%) ütemben. Tíz év alatt, 1972 és 1982 között a cigány óvodások aránya megduplázódott, majd a következő öt évben arányuk ismét a kétszeresére nőtt.

4. Az óvodai integráció hiányosságai

A további teendők végrehajtásának szükségét a hivatalos szervek még az 1980-as években is újra és újra megtették. Ezek közül az egyiket az óvodai vagy iskolaelőkészítő-rendszerbe be nem integrált cigány gyerekek kérdése, vagyis a teljes integrációra való törekvés jelentette. Az FCKB 1973/1974-es tanévre vo-

18 Budapesten az óvodai férőhelyek előbb nagyobb, majd kisebb ütemű növekedése ment végbe. Míg 1975-ben 52 222 főnek, 1980-ban 67 232 főnek, 1985-ben 71 053 főnek volt férőhelye a fővárosi óvodákban, ami az első öt évre közel 30%-os, a második öt évre majdnem 6%-os növekedést jelent. *Statistikai Évkönyv 1975*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1976. 384., *Statistikai Évkönyv 1980*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1981. 482.

natkozó jelentésében az szerepelt, hogy a reprezentatív szociológiai felmérés szerint a fővárosban 2000 óvodás cigány gyerek volt.¹⁹ Kemény István 1975 májusában megjelent írásában ugyanezt a számot említette, s azt hasonlította össze az 1973-ban 'beóvodázott' 424 fővel.²⁰ Ez azt jelenti, hogy 1973 táján az óvodát vagy iskola-előkészítő tanfolyamot nem látogatók száma (1045 fő) és aránya (52,5%) még mindig magas lehetett. Bár a helyzet javulni látszott, a problémát teljeskörűen még a szocializmus fennállásának utolsó évtizedében sem sikerült megnyugtatóan rendezni, hiszen az 1982-ben a fővárosban élő óvodáskorú cigány gyerekek 29–30%-a továbbra sem járt óvodába. Ugyanakkor azon gyerekek esetében is problémát jelentett a rendszeresség hiánya, akik látogatták az óvodát. Gyakori jelenség volt közöttük az óvodából való egy-két hónapos 'eltűnés', amikor a család vidéki rokonokhoz utazott látogatóba.²¹

Továbbra is problémaként kellett szembenézni a cigány gyerekek túlkorosságával. Az 1980–1981-es tanévre vonatkozó országos felmérés alapján megállapítható, hogy míg a három év alatti, illetve három-négy éves gyerekek között a nem cigány gyerekek voltak túlsúlyban, addig az öt- és hatévesek esetében a cigány gyerekek aránya (53,2%) meghaladta a nem cigányokét (45,5%). A cigány gyerekek kései óvodáztatása abból eredt, hogy egy részük csak ötéves korban kezdte el látogatni az intézményt.²² A túlkorosság még az évtized végén is problémát jelentett, hiszen az 1987-ben óvodát látogató cigány gyerekek több mint harmada (34,3%) ötévesnél idősebb volt.²³

Szintén kérdéses, hogy mennyire tudott érvényesülni az a cél, hogy a kerületi tanácsok biztosítsák a cigány gyerekek óvodába járását, még abban az esetben is, ha az anya nem dolgozott. A kerületi tanácsoktól érkező jelentések ugyanis rendre ezt állították, az óvodai férőhelyek nyilvánvaló szűkössége ellenére is. A jelentések között azonban találni példát ennek ellenkezőjére is: a VII. kerületi tanács beszámolója (1982. november 30.) például nyíltan bevallotta, hogy a férőhelyek

19 MNL OL XIX.A.28.f 3. Jelentés a cigánylakosság helyzetének megjavítására hozott határozatok végrehajtásáról, javaslat a további tennivalókra.

20 KEMÉNY István: A budapesti cigányokról. *Budapest*, XIII. évf. 5. sz. (1975. május.) 33.

21 BFL XXIII.113. 127. A cigányság helyzete, oktatása, nevelése (1969, 1982).

22 BFL XXIII.102.e 4. A beiskolázás és óvodáztatás 1984-es arányai Fővárosban (1985. január 29.).

23 BFL XXIII.102.e 5. FCKB 1988.06.29-i ülése: 1. napirendi pont: IX. Kerületi Koordinációs Bizottság 5 éves tevékenysége és a kerületi cigány lakosság helyzete; – 2. napirendi pont: cigány tanulók a közép fokú oktatásban; – óvodás és általános iskolás cigány gyermekek adatai; – BKV-nál foglalkoztatott cigány származásúak helyzete; – Fővárosi Közterület-fenntartó Vállalat cigány dolgozóinak helyzete. – Emlékeztető. (1988. június 29.)

korlátozott száma miatt csak ott tudta minden cigány gyerek óvodáztatását biztosítani, ahol a szülők dolgoztak.²⁴ Az elutasítás kérdése sarkalatos pont lehetett a hivatalos szervek számára: feltehetően ez az oka, hogy alig találni olyan hivatalos dokumentumot, amely ennek mértékét számszerűen taglalná. Egy 1983-ból származó jelentés szerint az 1980–1981-es tanévben 3150 gyereket utasítottak el az óvodából, ebből a cigányok száma 7 fő volt. Ez a létszám az óvodába járó cigány gyerekekéhez képest (1468 fő) 0,47%-ot, míg a nem cigányoknál (84 386 fő) 3,73%-ot jelentett. Az 1982–1983-as tanévben cigány gyereket már nem utasítottak el, csak 343 nem cigányt, ami a saját létszámhoz (78 709 fő) viszonyítva 0,44%-os aránnyal egyenértékű.²⁵ Hogy mivel indokolható a cigány gyerekeknél egyáltalán nem radikális, a nem cigányoknál viszont nagyon jelentős csökkenés, azt a jelentés nem fejtette ki, de feltehetőleg nem a cigányok korábbiakhoz képesti eredményesebb integrációjában, hanem a természetes népességfogyással összefüggésben lévő gyereklétszám csökkenéssel és az annak következtében felszabaduló férőhelyek betöltésére való törekvéssel magyarázható.

Irodalomjegyzék

- BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet: A–D.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/bedolgozo-1F9C9/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEIiXX0sICJxdWVyeSI6ICJiZWVrbGdvelx1MDBmMyJ9.> (Letöltés ideje: 2024. október 13.)
- DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében 1890–2008.* Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: *Cigányok, iskola, oktatáspolitiká.* Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.
- GYERGYÓI Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I–II. kötet.* Mozaik Kiadó Iroda, Debrecen, 1990.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. In: HAJNÁ CZKY Tamás (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 19–53.

24 BFL XXIII.102.e 3. A VII. ker. tanács beszámolója a cigánylakosság helyzetéről (1982. december).

25 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodába járó, illetve iskolaelőkészítésben részesülő cigány gyermekek a fővárosban.

- HAJNÁ CZKY Tamás (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A CS-lakás program. „Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása” a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/13. 8–59.
- HAJNÁ CZKY Tamás Attila: *Korszakváltások vagy ciklusváltások? Cigánytelepekkel kapcsolatos elgondolások és intézkedések a konjunkturális idő prizmáján keresztül, a 20. századi Magyarország*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, 2022. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85976> (Letöltés ideje: 2024. október 13.)
- KEMÉNY István: A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Magyarország az ezredfordulón. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999. 229–258.
- KOTNYEK István: A cigány gyermekek oktatása Magyarországon. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kozmosz könyvek, Budapest, 1983. 300–311.
- KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig*. Romológiai Kutatóintézet közleményei 5. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 32–62.
- NAGY Pál: A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években. In: TÓTH Norbert (szerk.): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások*. In Marginal Position III. Didakt Kft., Debrecen, 2018. 84–106.
- Statisztikai Évkönyv 1975*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1976.
- Statisztikai Évkönyv 1980*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1981.
- SZABÓ Róbert Károly: Szocialista kori törekvések és eredmények a cigány gyerekek óvodai integrációjára a CIKOBÍ-iratanyag alapján. *Pro Minoritate*, 2025/1. [megjelenés alatt].

Sajtóforrások

- KEMÉNY István: A budapesti cigányokról. *Budapest*, XIII. évf. 5. sz. (1975. május.) 33.
- PAPP Józsefné: Korrekciók 1. osztályok szervezése a fővárosi általános iskolákban. *A Tanító*, X. évf. 2. sz. (1972. február 1.) 2–4.
- VIRÁG F. Éva: Cigány óvodások. *Tolna Megyei Népiújság*, XXVII. évf. 86. sz. (1977. április 14.) 4.
- VIRÁG F. Éva: Minden harmincadik állampolgár... Kézen fogva, szeretettel. *Magyar Hírlap*, X. évf. 110. sz. (1977. május 12.) 4.

Levéltári források

- BFL XXIII.102.e 1. A budapesti cigányfiatalok helyzete, a társadalmi és állami szervek feladatai (1970. november 19.).
- BFL XXIII.102.e 3. A VII. ker. tanács beszámolója a cigánylakosság helyzetéről (1982. december).
- BFL XXIII.102.e 3. Cigányóvodákra von. beszám. előkész. 1983.03-04. (1983. április13.).
- BFL XXIII.102.e 4. A beiskolázás és óvodáztatás 1984-es arányai Fővárosban (1985. január 29.).
- BFL XXIII.102.e 4. VII. kerületi ügyek: Horváth Edit kimaradása a szakközépiskolából; – Bihari János Klub programja; – VII. Kerületi Koordinációs Bizottság 1986. június 12-i ülése (meg hívó; bölcsődei és óvodai elhelyezés; – cigány tanulók nyári elfoglaltságai; – IKV-dolgozók beiskolázásának terve) (1986).
- BFL XXIII.102.e 5. FCKB 1988. június 29-i ülése: 1. napirendi pont: IX. Kerületi Koordinációs Bizottság 5 éves tevékenysége és a kerületi cigány lakosság helyzete; – 2. napirendi pont: cigány tanulók a középfokú oktatásban; – óvodás és általános iskolás cigány gyermekek adatai; – BKV-nál foglalkoztatott cigány származásúak helyzete; – Fővárosi Közterület-fenntartó Vállalat cigány dolgozóinak helyzete. – Emlékeztető. (1988. június 29).
- BFL XXIII.113. 127. A cigányság helyzete, oktatása, nevelése (1969, 1982) (1969–1982).
- MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodába járó, illetve iskolaelőkészítésben részesülő cigány gyermekek a fővárosban.
- MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodás és iskolás cigánygyerekek beilleszkedéséről (1977. szeptember 20.).
- MNL OL XIX.A.28.f 3. Jelentés a cigánylakosság helyzetének megjavítására hozott határozatok végrehajtásáról, javaslat a további tennivalókra.

1. dokumentum²⁶

Hazafias Népfront XX. ker. bizottsága

Tárgy: Az 1981-82-es tanévben működő
társadalmi óvodában (családi óvoda)
elért eredmények, tapasztalatok.

Tisztelt Koordinációs Bizottság!

A Hazafias Népfront XX. ker. Bizottsága rétegpolitikai munkabizottsága 1981. évben megszervezte a munkatervében szereplő társadalmi óvodát, amelyet később családi óvodának neveztünk.

Családi jellegét az is adja, hogy a foglalkozásokon a család apraja-nagyja részt vehet, szülők, gyermekek egyaránt. Az ily módon kialakított családis közösségben a gyerekek nagyobb bizalommal és kevesebb szorongással tudnak bekapcsolódni a közös tevékenységbe, beilleszkedni az új környezetbe, könnyebben adaptálódnak.

Foglalkozásunk elsődleges célja az volt, hogy azokat a gyerekeket is elérjük, akiket a szülők eddig sem óvodába, sem bölcsődébe nem vittek, és ily módon szoktassuk őket a közösséghez. Nem célunk az óvoda helyettesítése, szorgalmazzuk és támogatjuk az óvodai elhelyezésüket. A szülők és nagyobb testvérek számára is terveztünk a kerületi egészségnevelővel foglalkozásokat, melyek a gyermekfoglalkozásokkal esetenként párhuzamosan folytak.

Az alábbiakban ismertetjük módszerünk lényegét és eddigi tapasztalatainkat:

az éves tematika összeállításánál az alábbi szempontokat vettük figyelembe:

- eddig ilyen jellegű közösségben nem voltak a gyermekek
- szülők is fenntartással fogadták a foglalkoztatást
- különböző korosztályok voltak együtt
- a magyar nyelvet nem minden gyermek beszélte anyanyelvi szinten
- alapvető készségek hiányával kellett számolni.

26 BFL XXIII.102.e 3. XX. Kerületi Koordinációs Bizottság 1982. október 28-i ülése (meghívó; családi óvodákban 1981–1982. tanévben elért eredmények, tapasztalatok; 1980–1982. évi nagyobb összegű segélyek). (1982. október 28).

A fentiekből kiindulva elsődlegesen az volt a célunk, hogy a programok rendszeres látogatására megnyerjük a szülőket, gyermekeket egyaránt. Ezt érzelmi ráhatásokkal kívántuk elérni:

- barátságos környezetet kialakítva szeretetteljes bánásmódot alkalmaztunk,
- óvónők által készített bábokkal, egyéb apróbb játékokkal ajándékoztuk meg a jelen lévő gyermekeket,
- s megígérve, hogy mások is kapnak, ha eljönnek, távlatban is érdeket támasztottunk,
- a szülőket nem zártuk ki erőszakkal, ha gyermekük nem akart elválni, türelmesen kivártuk, amíg megbarátkozott a környezettel, az óvónővel, és önként bekapcsolódott a különböző tevékenységekbe,
- a hagyományos ünnepeket bábműsorral, zenével tettük érdekessé,
- bízunk abban, ha a gyermekek bizalmát megnyerjük, a szülők is bizalommal lesznek irántunk.

A tematikában meghatároztuk ugyan az egyes foglalkozások jellegét, irányított volt a program, de mindenkor az indirekt ráhatás módszerét alkalmaztuk. A témakörön belül választási lehetőséget biztosítottunk, az önkéntes részvétellel tevékenykedhettek a gyerekek bármilyen területen. Az érdeklődésüket színes eszközökkel, játékos módszerekkel keltettük fel a nevelési célok megvalósítása érdekében. Építettünk jó zenei érzékükre a dalos játékoknál. A magyar nyelv- és beszédképesség fejlesztésére olyan eszközöket biztosítottunk, amelyek feloldották a beszédgátlást, és beszédre ösztönöztek (bábok, paraván, színes képek, játék telefonok stb.).

Az egészséges életmódra nevelést egyes témakörökbe beépítve, s egy alkalommal önálló foglalkozásként vettük didaktikus játék keretében.

– A meghívott gyermekek 50%-a, 9-10 fő volt állandó, stabil résztvevő, másik 50% változott. Volt, aki az első félévben jött 1-2 alkalommal, majd kimaradt, újak jöttek, s ismét cserélődtek. Még áprilisban is érkeztek olyanok, akik addig nem jártak, de tudomást szereztek a foglalkozásokról, és bekapcsolódtak.

– A szülők általában mindig jelen voltak és érdeklődtek a foglalkozásokon, bekapcsolódtak a játékba, a gyermekeknek kezdeményezett foglalkozásokba (rajzolás, festés, daltanulás stb.). A rendszeresen megjelenő gyermekek szülei is a foglalkozások során feloldódtak, közlékennyé váltak, bizalommal voltak irán-

tunk. Sokat megtudtunk életmódjukról, szokásaikról, és tapasztaltuk, hogy a társadalmi beilleszkedés iránt van igényük. Eleinte fenntartással fogadták a közlekedést, árgus szemekkel figyelték, vajon őszinte-e a kedvességünk. Szorongás volt bennük, hogy más gyerekek hogyan fogadják gyermekük társaságát, megállják-e helyüket közöttük? Figyelték, hogy gyermekük képes-e a feladatokat megoldani, s közbe is szóltak, biztatták gyermekeiket: „te is csináld, ezt te is tudod” stb.

– A gyermekek többsége már az első foglalkozások során feloldódott, szüleitől elkülönülten játszott. Mindig jól érezték magukat, sok esetben komoly problémát jelentett, ha a szülő haza akarta vinni őket a foglalkozás végeztével. Meglepően érdeklődőek és fogékonyak voltak a gyermekek.

– A legsikeresebbek az ünnepségek voltak. Télapó-, fenyő-, farsang. Szeretik a vidámságot, mókát. A farsangi foglalkozáson olyan hangulat alakult ki, hogy ők is tanítottak nekünk cigány dalt és a 2,5 éves gyermektől a nagymamáig – bemutatták táncukat.

Fő célunk volt ezzel a kezdeményezéssel, hogy ízelítőt adjunk az óvodai foglalkozásokból, és a rendszeres óvodába járást propagáljuk. A tanév folyamán 3 gyermeket helyeztünk el óvodába, az anyák munkába álltak. Az új tanévre a gyermekek 90%-át beírást óvodába, ígéretet tettek, hogy rendszeresen viszik gyermekeiket, de sajnálatos módon ezt nem teljesítik, bár az óvónők felkeresték már őket lakásaikon, arra törekednek, hogy vegyék igénybe az óvodát, de nem sok eredménnyel.

Fentiek miatt is, és mert folyó évben újakkal bővült azon családok száma, akik gyermekeik részére szükségesnek látjuk a foglalkozásokon való részvételt, újra megszerveztük családi óvodánkat.

A XX. kerület Művelődési Otthonok Igazgatósága továbbra is biztosítja számukra az Építők Művelődési Otthonában a klubhelyiséget, és közreműködik a foglalkozások lebonyolításában.

Ez évben nem cigány családokat, ill. gyermekeket is meghívtunk foglalkozásainkra, amelyet 2 hetenként rendeztünk meg a hátrányos helyzetű gyermekek részére, hasonló módszerrel a múlt évihez.

Az első foglalkozás X. 5-én volt megtartva, sikeresnek mondható. 16 gyermeket hoztak be szülők, köztük néhány 3 éven alulit, 2 iskoláskorút is. Egy nem cigány gyermeket is behoztak.

A foglalkozások szervezését és vezetését 6 fő HNF²⁷-aktívából álló munkacsoport végezte (óvónők, óvodai felügyelő, egészségnevelő és pszichológus), akik ez évre is vállalták ezt a feladatot.

Budapest, 1982. október 11.

Kapcsos Andrásné s. k.

HNF XX. ker. Bizottsága titkára

²⁷ Hazafias Népfront.

2. dokumentum²⁸

Budapest Főváros Tanácsa VB²⁹

Művelődésügyi Főosztálya

Az óvodába járó, illetve iskola-előkészítésben
részesülő cigány gyermekek a fővárosban

M: 9 db

Tisztelt Koordinációs Bizottság!

A Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága az 1971-es politikai bizottsági határozat megjelenése óta rendszeresen áttekinti és értékeli a fővárosi cigánylakosság helyzetével kapcsolatos tevékenységünket, és meghatározza a további munkálkodás irányait.

A 655/1974. sz. határozatában utasította a Művelődésügyi Főosztály vezetőjét, hogy az előterjesztés alapján készítsen átfogó feladattervet az óvodás és iskolás cigánygyermek helyzetének javítása, a cigánylakosság társadalmi beilleszkedésének elősegítése, világnézeti, kulturális fejlődése érdekében.

A 655/1974. sz. határozat a.) pontja a cigánygyermek iskolára való előkészítésének kiterjesztésére, különös tekintettel az óvodai nevelésbe minél nagyobb számba történő bevonásukra és az 5 éves korban kezdődő, iskolára történő előkészítés érdekében kezdett kísérletnek – azóta MM³⁰ jogszabály alapján általánossá vált – a cigánygyermekre való alkalmazására ad utasítást.

A feladattervet megküldtük a kerületi tanácsok elnökeinek és a társszerveknek. Ennek alapján készítették el – amennyiben a cigánygyermek számaránya ezt indokolta – a kerületi, illetve intézményi intézkedési terveket. A végzett munkáról, a határozatok időarányos teljesítéséről időközönként visszajelentésben számoltunk be a Végrehajtó Bizottságnak és a Koordinációs Bizottságnak. 1983-ban számoltunk be a Koordinációs Bizottság előtt a cigánygyermek részére juttatott rendszeres nevelési segélyek és a gyámügyi segélyezés helyzetéről, amelynek része volt az óvodáskorúak segélyezése is, ezért jelentésünk ezzel a területtel nem foglalkozik.

28 MNL OL XIX.A.28.f 3. Az óvodába járó, illetve iskola-előkészítésben részesülő cigány gyermekek a fővárosban.

29 Végrehajtó Bizottság.

30 Művelődésügyi Minisztérium.

A cigány tanulók oktatásának, iskolába járásának vizsgálatára, iskolai előrehaladásuk figyelemmel kíséretére vonatkozó statisztikai felmérések az utóbbi évtizedben csaknem rendszeresnek tekinthetők. Azonban teljes körű felmérésére – valamennyi alsó- és középfokú oktatási intézményben – első ízben 1980/81. tanévben került sor. Ez a vizsgálat először terjedt ki az óvodákra is a teljesség igénye nélkül. Az 1980-as év előtti adataink becsült számok, melyekre a 655/1974. sz. határozat alapján készült feladatterv végrehajtását ismertető kerületi jelentésekből következtettünk. Beszámolónk nem foglalkozik – megfelelő adatok hiányában – a cigányság demográfiai vonatkozású összefüggéseivel.

A mellékletben ismertetett adatok csak azoknak a gyermekeknek az adatait tartalmazzák, akiket a pedagógusok kétséget kizáróan cigánynak tartanak. Az egységes értelmezést megnyugtatóan bizonyítja a tényt számok logikus alakulása.

A cigánygyermek óvodai elhelyezése

A főváros óvodáiban 1972/73-ban 424 cigánygyermekkel foglalkoztak. Feladattervünk végrehajtásának eredményeképpen 1975–76-ban 955, az 1979/80. tanévben 1180, az 1982–83. tanévben pedig 1734 gyermeket vettek fel az óvodákba. (1. sz. melléklet).

1982-ben az óvodában elhelyezett gyermekek 2,15%-a cigány. 1980-ban ez a mutató 1,7% és 1975-ben 1,59% volt csupán. Az óvodákban a cigányok aránya fokozatosan emelkedik. A gyermekek számának és arányának növekedése egyrészt az óvodai felvételeket megelőző felderítő munkának, másrészt az óvodában biztosított iskola-előkészítés a cigány családok körében is egyre szélesebb körű elfogadtatásának eredménye.

Az óvodába járók száma viszonylag alacsony a II., XII., V. és XI. kerületekben, az első kerületben nincs. (9. sz. melléklet).

Az elhelyezett gyermekek aránya a fővárosban 2,15%, míg a VIII. kerületben 9,01% és a VII. kerületben 7,79%, ezenkívül az arányuk meghaladja a 3%-ot a VI., IX., X. és XX. kerületekben. (8. számú melléklet).

A területi óvodákban 2,41%, míg az üzemi óvodákban 1,19% a cigánygyermek aránya.

A lányok 36–39% közötti arányt képviselnek az óvodás cigányok között, míg az összes óvodást tekintve 48–49%-os a leányok aránya.

Az óvodába járó cigányokhoz viszonyítva 1980-ban nem nyert felvételt 0,47%-a, míg a nem cigányoknál ez az arány 3,66%. [5. sz. melléklet.] Az elmúlt két évben valamennyi óvodai felvételre jelentkező cigánygyermek felvételre került. Az elhelyezést nem igénylő, de a védőnők (az 1974. évi Feladatterv és a 150.011/114/1981. számú intézkedés alapján), illetve a Gyámhatóság által elhelyezésre javasolt cigánygyerekek felvétele általában a családgondozó segítségével került megoldásra.

Az iskolába lépés előtti időszakban a cigánygyerekek nevelésének-oktatásának helyzete

Az óvodai nevelőmunkának a későbbi eredményes oktatás érdekében kiemelt jelentősége van, mivel itt történik a szokásrendező kialakítása, a gyermekek iskola-előkészítése.

A cigány családok óvodás korú gyermekeiről – a kerületi védőnőkkel tartott szoros kapcsolat alapján – az óvodák vezetői tudomást szereznek. Ezekkel a családokkal idejében felveszik a kapcsolatot. Az óvodákban a túljelentkezések ellenére minden óvodáskorú cigánygyermek részére biztosítanak férőhelyet abban az esetben is, ha az anya nem dolgozik.

Sajnos a rendszeres meggyőző munka ellenére sem él minden cigány család az óvodai elhelyezés lehetőségével. A cigány szülők egy része még nem látja az óvodai nevelés fontosságát, nem igénylik az óvodai foglalkozást. Eredmény, hogy egyre több szülő igényli gyermekei részére az óvodai elhelyezést (1. sz. melléklet). Azonban előfordul, hogy gyermeküket csak 4-5 éves kortól engedik óvodába, mert korábban „sajnálják” beadni. Ekkor már az ingerszegény környezetben élő családoknál jelentős lemaradás tapasztalható az azonos korosztályú gyermekekkel szemben. Becslésünk szerint a fővárosban élő óvodás korú cigánygyermek 25-30%-a nem jár óvodába.

A felvett gyermekek egy részénél nagy problémát okoz a rendszertelen óvodába járás. Gyakran 1-2 hónapos „eltűnés” is előfordul, ilyenkor a család vidéki rokonokhoz utazik látogatásra. Az óvoda elvárásai, elengedhetetlen higiéniai és szoktatási normái miatt sok esetben ki is maradnak a gyermekek. Ez rendkívül érzékeny veszteséget jelent a nevelésben, különösen az iskola-előkészítés időszakában.

Az óvodába járó cigánygyermek mintegy 80%-ánál nem látnak problémát a nevelők. Tiszták, gondozottak, a szülők rendszeresen dolgoznak, részben alkalmazkodnak környezetük, a nevelési intézmény elvárásaihoz. A nevelési elveket elfogadják, bár szülői értekezletre nem járnak rendszeresen.

Értelmileg fejlett, okos gyermekeknél is megmutatkozik a család kulturális hátránya már óvodás korban. Az idejében bekerülő és rendszeresen járó gyermekeknél a hátrányt iskoláskorig differenciált foglalkozással igyekeznek csökkenteni. A gyakran előforduló beszédhibát logopédiai foglalkozással korrigálják, gondosan fejlesztik szókincsüket.

Általános tapasztalat, hogy a többéves óvodai nevelés jelentős mértékben segíti a cigánygyermek fejlődését. A tanköteles kort elérők iskolaérettségi vizsgálatának eredményei is ezt igazolják. Sok cigánygyermeket vontak be az egész éves (192 órás) iskola-előkészítő foglalkozásokba (III., VIII., XIII. ker.). Az előző években néhány helyen külön előkészítő csoportokat is indítottak számukra (XV., XX. ker.) és a résztvevők szinte mindegyike beiratkozott az általános iskolába. Az 1979–80. tanév volt az első, amikor már nem szerveztek külön iskola-előkészítő foglalkozást számukra; lehetővé tette ezt az óvodai elhelyezést nem igénylő, a tanköteles kor küszöbén álló cigánygyermek viszonylag alacsony száma és lakóhelyük szórtsága is.

A tapasztalatok igazolták, hogy az előkészítőknél sokkal eredményesebb az óvoda mind a helyes magyar beszéd, mind a magatartási szokások kialakítása, mind a teljesítmény fokozása szempontjából. Ezt támasztja alá az iskolaéretlenség miatt az óvodában visszamaradt 6 éves cigánygyermek számának nagyarányú csökkenése (4. sz. melléklet) és többek között a XX. ker. Nevelési Tanácsadó munkatársainak kutatása, vizsgálata is. Több év iskolaérettségi vizsgálatainak adataiból kimutatták, hogy nagyobb arányban bizonyultak iskolaérettnak a legalább egy évig óvodába járt cigánygyermek, mint azok, akik jobb anyagi és családi körülmények közt élnek, de óvodába nem jártak, hanem csak iskola-előkészítőn vettek részt.

Az iskolaéretlenség alatt az óvodában a gyermek aránya 3-4% körül mozog, míg a nem cigánygyermek esetében ez az arány 2-3%, ezt a különbséget a szociokulturális háttér magyarázza.

Összességében megállapítható, hogy az oktatási intézmények (óvoda, nevelési tanácsadó, általános iskola) tevékenysége cigánygyermek óvodázta-

tásában és iskola-előkészítésük érdekében az elmúlt években jelentős eredményeket hozott.

Ugyanakkor köztudott, hogy helyenként és alkalmanként a cigány lakosságnak csak egy része élt az ajánlott és felkínált, nagyon kedvező lehetőségekkel. A cigánygyermek nagy számban közvetlenül az iskolába lépés előtt részesülhetnek csak óvodai nevelésben. A rövid időtartamú óvodai nevelés, valamint az egyéves iskolára előkészítés nem elég hatékony a gyermekek nyelvi problémái, szociokulturális hátrányai miatt. Szükséges ezért, hogy az elért eredmények birtokában további erőfeszítéseket tegyünk műveltségi színvonaluk emelése érdekében.

Főosztályunk úgy ítéli meg, hogy a Főváros Tanácsa VB³¹ 1974. és 1978. évi, a cigány lakossággal kapcsolatos határozatain alapuló intézkedéseink elégségesek ahhoz, hogy közös munkánk még eredményesebb legyen.

Az 1979. évi kormányintézkedések is megerősítettek bennünket végzett és végzendő munkánk, törekvéseink helyességét illetően.

Feladatainkat csak széleskörű társadalmi összefogással tudjuk megvalósítani. Bízunk abban, hogy ezt nagymértékben fogja segíteni a Tisztelt Koordinációs Bizottság.

Továbbra is kérjük a Koordinációs Bizottság és minden társszerv segítségét és támogatását.

Budapest, 1983. május 11.

Vajna Gábor

Főosztályvezető-helyettes

31 Végrehajtó Bizottság.

1. sz. melléklet

A cigány gyermekek óvodai elhelyezése a fővárosban

Tanév	Gyermeklétszám összesen	Ebből a cigánygyermekek	
		száma	%-a
1972/73.	50 854	424	0,83
1975/76.	59 841	955	1,59
1977/78.	68 736	982	1,42
1979/80.	81 754	1180	1,44
1980/81.	85 854	1468	1,70
1981/82.	84 326	1563	1,90
1982/83.	80 443	1734	2,15
Megjegyzés: 1980-tól statisztikai adatok.		Gyermeklétszám növekedés 10 év alatt 1310 fő.	

2. sz. melléklet

Óvodai létszámadatok (Országos és fővárosi statisztikai adatok)

Tanév	Összesen	Ebből		A cigányok aránya
		cigány	nem cigány	(%)
1980/81-ben országos	478 100	15 507	462 593	3,2
fővárosi	85 854	1468	84 386	1,7
1981/82-ben országos	477 038	17 154	459 884	3,6
fővárosi	84 326	1563	82 763	1,9
1982/83-ban fővárosi	80 443	1734	78 709	2,15

3. sz. melléklet

Egyéb létszám adatok (az országos és fővárosi statisztika alapján)

Tanév	A cigányok száma	A cigányok közül a lányok		Nem cigányok száma	A lányok	
		száma	%-a		száma	%-a
1980/81-ben fővárosi adat	1468	572	38,96	84 386	41 153	38,76
1981/82-ben országos	17 154	7247	42,2	459 884	230 452	48,3
fővárosi adat	1563	574	36,72	82 763	40 793	49,2
1982/83-ban fővárosi adat	1734	692	39,9	78 709	38 708	49,17

4. sz. melléklet

Iskolaéretlenség miatt az óvodában visszamaradt 6 évesek száma
(Országos és fővárosi adatok)

Tanév	Összesen	%	Ebből a cigányok		Férőhely hiánya miatt elutasított cigányok száma
			száma	%-a	
1980/81-ben a fővárosban	844	3,2	37	4,38	7
1981/82-ben országosan	5246	–	603	11,5	226
A fővárosban	982	2,8	34	3,46	–
1982/83-ban a fővárosban	990	3,19	44	4,44	–

5. sz. melléklet

Létszám adatok a fővárosi területi és az üzemi óvodákban

Megnevezés		Az 1980/81. tanévben			Az 1982/83. tanévben		
		területi üzemi óvodákban	összesen		területi üzemi óvodákban	összesen	
Cigány- gyermekek	száma	1300	168	1468	1532	202	1734
	aránya	1,98%	0,83%	1,7%	2,33%	1,19%	2,15%
A cigányok közül a lányok	száma	519	53	572	619	73	692
	aránya	39,9%	31,5%	38,9%	2,01%	0,9%	1,78%
Az iskolaéretle- nek közül a cigányok	6 évesek száma	35	2	37	36	8	44
	aránya	5,08%	1,28%	4,38%	3,8%	4,4%	3,92%
Elutasítottak száma	összesen	2847	303	3150	322	21	343
Ebből cigány- gyermekek	száma	7	–	7	-	-	-

Cigánygyermek adatai kerületenként (1980/81. tanév)

Kerület	Óvodába járó cigányok		Ebből a lányok		Iskolaéretlenség miatt az óvodában visszamaradtak közül a cigányok	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
I.	2	0,14	–	–	–	–
II.	13	0,29	2	1,53	2	8,33
III.	59	0,90	23	3,89	1	1,75
IV.	104	2,25	44	4,23	1	4,35
V.	16	0,64	5	3,12	–	–
VI.	51	1,98	15	2,94	1	5,88
VII.	106	4,22	37	3,49	1	8,33
VIII.	218	5,66	98	4,49	–	–
IX.	100	3,10	43	4,30	2	9,09
X.	200	3,20	81	4,05	4	10,80
XI.	27	0,37	4	1,48	1	5,94
XII.	3	0,07	2	6,66	–	–
XIII.	77	1,68	36	4,67	1	1,67
XIV.	46	0,83	8	1,73	1	2,00
XV.	67	1,53	20	2,98	4	4,30
XVI.	14	0,48	7	5,00	1	3,85
XVII.	51	2,50	19	3,72	2	11,76
XVIII.	46	1,11	19	4,13	3	6,52
XIX.	50	2,0	17	34	3	13,6
XX.	139	36,5	68	4,89	4	0,92
XXI.	52	12,4	22	4,23	4	7,41
XXII.	27	11,2	2	7,4	1	2,56
Összesen	1468	1,7	572	38,9	37	4,38

Cigánygyermek adatai a fővárosi területi és üzemi
óvodákban (1980/81. tanév)

Kerület	Cigányok száma		
	területi	üzemi	összesen
I.	2	–	2
II.	6	7	13
III.	55	4	59
IV.	87	17	104
V.	16	–	16
VI.	51	–	51
VII.	88	18	106
VIII.	202	16	218
IX.	82	18	100
X.	183	17	200
XI.	23	4	27
XII.	1	2	3
XIII.	70	7	77
XIV.	44	2	46
XV.	66	1	67
XVI.	13	1	14
XVII.	51	–	51
XVIII.	44	2	46
XIX.	41	9	50
XX.	126	13	139
XXI.	26	26	52
XXII.	23	4	27
Összesen	1300	168	1468

Cigánygyermek adatai kerületenként (1982/83-as tanév)

Kerület	Óvodába járó cigányok		Ebből a lányok		Iskolaéretlenség miatt az óvodában visszamaradtak közül a cigányok	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
I.	–	–	–	–	–	–
II.	7	0,16	4	57,1	–	–
III.	71	1,20	35	49,3	5	6,49
IV.	91	2,24	40	43,9	5	0,1
V.	28	1,30	12	42,8	–	–
VI.	93	3,87	38	40,8	1	3,23
VII.	184	7,79	81	44,02	1	4,55
VIII.	300	9,01	151	50,4	4	12,5
IX.	98	3,32	30	30,6	1	3,3
X.	164	3,26	76	46,3	3	5,3
XI.	30	0,46	6	20,0	3	3,13
XII.	5	0,12	2	40,0	–	–
XIII.	107	2,26	53	49,5	2	0,03
XIV.	49	1,00	11	22,4	–	–
XV.	76	2,19	21	27,6	4	3,28
XVI.	36	1,33	14	38,8	1	3,13
XVII.	29	1,08	14	48,2	1	3,23
XVIII.	64	1,33	29	45,3	2	0,03
XIX.	54	1,98	3	55,6	–	–
XX.	128	3,61	35	27,3	3	6,25
XXI.	83	1,91	34	40,9	6	7,23
XXII.	37	1,40	5	13,5	2	4,88
Összesen	1734	2,15	692	39,9	44	4,44%

Cigánygyermek adatai a fővárosi területi és üzemi
óvodákban (1982/83. tanév)

Kerület	Cigányok száma		
	területi	üzemi	összesen
I.	–	–	–
II.	3	4	7
III.	66	5	71
IV.	73	18	91
V.	28	–	28
VI.	85	8	93
VII.	169	15	184
VIII.	278	22	300
IX.	70	28	98
X.	155	9	164
XI.	17	13	30
XII.	–	5	5
XIII.	98	9	107
XIV.	47	2	49
XV.	76	–	76
XVI.	36	–	36
XVII.	29	–	29
XVIII.	55	9	64
XIX.	44	10	54
XX.	117	11	128
XXI.	54	29	83
XXII.	32	5	37
Összlétszám:	1532	202	1734
arány:	2,33%	1,19%	2,15%

3. dokumentum³²

Budapest VII. kerületi Tanács VB³³

Művelődésügyi, Egészségügyi, Sportosztály

Látta: [aláírás]

Dr. Aggod Józsefné
tanácselnök-helyettes

Tárgy: a cigány gyermekek bölcsődei
és óvodai elhelyezésének
tapasztalatai kerületünkben

Tisztelt Koordinációs Bizottság!

A 6 tanácsai, illetve 5 üzemi bölcsődében 350, ill. 140 gyermeket gondoznak. A cigány származású gyermekek száma 25, ill. 5 fő, arányában 7,1%, ill. 3,5%.

A bölcsődékbe azonos feltétellel kerülnek felvételre a kisgyermekek, tehát csak akkor, ha mindkét szülő aktív dolgozó. Ettől 2 esetben térünk el, szociális indokok alapján, amikor a veszélyeztetettség miatt biztosítottunk bölcsődei elhelyezést.

A szülők foglalkozása – az alacsony szintű iskolázottságuk miatt – többnyire segédmunkás, takarító, bedolgozó.³⁴ Öröndetes azonban, hogy 11 szülő szakmával rendelkezik: van közöttük lakatos, villanyszerelő, vízvezeték-szerelő, hegesztő, gépkocsivezető stb. Az 1 főre jutó jövedelmek – családi pótlék nélkül – többnyire alacsonyak, sok esetben a létminimumot sem érik el. Egy

32 BFL XXIII.102.e 4. VII. kerületi ügyek: Horváth Edit kimaradása a szakközépiskolából; – Bihari János Klub programja; – VII. Kerületi Koordinációs Bizottság 1986.06.12-i ülése (meghívó; bölcsődei és óvodai elhelyezés; – cigány tanulók nyári elfoglaltságai; – IKV-dolgozók beiskolázásának terve) (1986).

33 Végrehajtó Bizottság.

34 Egy üzem vagy vállalat számára otthoni bér munkát vállaló személy. In: 'Bedolgozó'. In: BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet: A–D.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szo-tara-1BE8B/b-1EF8E/bedolgozo-1F9C9/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0x-FWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOElhXX0sICJxdWVyeSI6ICJiZWVrbGdvelx1MDBmMyJ9.> (Letöltés ideje: 2024. október 13.)

kimagasló egy főre jutó kereset van, ez 3.100.-Ft, néhány 2.200–2.500.- Ft közötti, de a többi ez alatt van. (A családi pótlék a többgyermekes családoknál 5-600.- Ft-tal emeli az 1 főre jutó átlagot.)

A cigány gyermekek száma családonként 1–4 között változik.

Teljes családban él 19, 2 gyermek szülei válófélben vannak. A csonka családban nevelődők közül 8 gyermeket az anya, egyet az apa nevel.

A lakáskörülmények széles skálán mozognak: a szükséglakástól a 3 szoba komfortosig. A családok többsége szoba-konyhás lakásban 61, 9 komfortosban, 2 szükséglakásban, nagyszülőknél 3, azonban albérletben lakó család nincs.

Kifejezetten veszélyeztetett gyermek csak 6 van. Itt különös figyelemmel kíséri a bölcsőde a család életét (az apa börtönből szabadul, vagy az anya munkakerülő, válófélben vannak stb.). Anyagi körülményei miatt veszélyeztetettnek minősül további 5 család, szociális segínyt intézmény eddig négy gyermeknek kért, további négy esetében még indokolt.

A Fővárosi Tanács közelmúltban tett figyelemfelkeltő érdeklődése nyomán, rendszeres segélyezést kezdeményez a bölcsőde néhány családnak, valamint a tartásdíj fizettetése érdekében hatósági eljárást indíttatnak a cigány családgondozó és a gyermekvédelmi szakfelügyelő segítségével.

Óvodába a cigánygyermekek 25%-a automatikusan kerül a bölcsődéből, vagy a szülő önként hozza, mert igényli az óvodai nevelést. Velük nincs is gond, a szülők dolgoznak, gyermekükkel törődnek. 75%-ban azonban egyénileg kell felkutatni, mert a szülők vagy nem tudják, vagy nem akarják a hivatalos hirdetményben közzölt tájékoztatást figyelembe venni az óvodai beírásokról. Az óvodáskorúak felderítése: nagyobb testvér révén, a védőnők jelzésére a gyermekgyógyász főorvos évente megküldi az óvodába nem járó 3-6 éves gyermekek névsorát, a társadalmi aktívák³⁵ a körzetükbe tartozó gyermekekről értesítik az óvodákat, a GYIVI minden évben névsort ad az állami gondozott óvodáskorúakról, akik otthonukban nevelődnek, valamint a rendszeres nevelési segélyben részesülőkről.

Az óvodába kerülés az önkéntes jelentkezéstől a rábeszélésen keresztül egészen a családvédelmi csoport határozatilag való kötelezésével történik.

35 Szervezetben vagy pártban a legaktívabb személyekből álló csoport. In: 'Aktíva'. In: BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet: A–D.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/a-a-1BFAF/aktiva-1CA51/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0x-FWF9MZXhpZ29ub2tfMUJFOEljXX0sICJxdWVyeSI6ICJha3RcdTAwZWZR2YSj9>. (Letöltés ideje: 2024. október 13.)

Tervünkben szerepel a lakóbizottsági felelősök újbóli közreműködésének kéreése.

Az óvodába kerülés akadályai a család részéről:

- a családi kohézió, amely nem mindig célszerű, mert a szabados életvitelre ad példát,
- egyre több gyermek táplálkozik még 3–6 éves korban is anyatejjel, ezért nem válik le anyjáról.
- a napi tisztántartás kényelmetlen a szülőknek, amit az óvodai közösségben már számonkérnek tőle,
- „nincs ruhája”, vagy „nem tud térítési díjat” fizetni, mondja a szülő.

Komoly gond, de nem akadály a bekerülésnél:

- a vándorló életmódot kedvelik,
- nem beszél magyarul a gyermek, csak ért,
- nem szobatiszta!
- a szülők „majomszeretete” miatt fél a közösségtől,
- a szülő nem akar rendszeres munkát vállalni, inkább vigyáz a gyermekére.

Felmértük kerületünk tanácsi és üzemi óvodáiban a cigány származású gyermekek családi és szociális körülményeit. A 11 tanácsi és 7 üzemi óvodában 1743, ill. 333 gyermeket nevelnek, közülük 205, illetve 14 fő a cigány származású, ez 11,8%, illetve 4,2%.

A bölcsődékkel összehasonlítva itt már magasabb az arányuk, bár az üzemi óvodákban jóval kevesebb, mint a tanácsiakban. Természetesen az az elv, hogy óvodába is csak akkor kerülhet a kisgyermek, ha mindkét szülő dolgozik, ezt azonban nem tartjuk:

– az 5 éves gyermeket az iskola-előkészítés érdekében nemhogy felvesszük, de még kérjük is, hogy engedje a szülő óvodába.

– a gyesen lévő anyuka nagyobb gyermekét is felvesszük, amikor a lakás-körülmények azt indokolják.

A szülők foglalkozása szerkezetében itt sem más, mint a bölcsődés gyermekeknél. Szinte sláger-foglalkozás a házfelügyelő, háztakarító, bedolgozó, takarító. A szülők kb. 40%-a szakképesítéssel is rendelkezik, s van a közel négyszáz szülő között egy technikus is. Kiemelkednek környezetükből a cigány zenészek, számuk 16.

Az egy főre jutó jövedelem – a kereseti kimutatások alapján – a következőképpen alakul:

(családi pótlék nélkül) <u>jövedelem/fő</u>	<u>családok aránya %-ban</u>
1000 Ft alatt	14
1000–2200.- között	65
2201–3000.- között	15
3001 felett	6

A gyermekek száma családonként:

8 gyermekes családban él	1 gyermek
5 gyermekes családban él	5 gyermek
4 gyermekes családban él	8 gyermek

Meglepően nagy az egygyermekes családok száma: 57. A vizsgált gyermekek közül 52 él csonka családban, ami 25%-nak felel meg.

Az óvodás gyermek nagyobb aránya él komfortos lakásban, mint a bölcsődéseké: 60% 1–4 szobás komfortos lakásban él. Ezekben a lakásokban azonban sokszor nem egy család lakik, hanem több generáció él együtt. Kb. 30% lakik szoba-konyhás, sőt 2 szoba-konyhás lakásban, a szükséglakásban élők aránya 5%. A fennmaradó 5% szolgálati lakásban vagy eltartási szerződéssel lakik.

Albérletben lakó család az óvodásoknál sincs.

A család körülményei miatt veszélyeztetett 38 kisgyermek. Ebből: 23 anyagi okok miatt is, 2 egészségügyi okok miatt is, 12 pedig a gyermek személyiségében rejlő okok miatt is veszélyeztetett. A rendezett családi körülmények között élők közül 3 egészségügyi okok miatt, 4 anyagi ok miatt, s 1 gyermek a személyiségében rejlő ok miatt veszélyeztetett.

Cigány származású gyermekek nagyobb számban a VII. Damjanich u. 6. sz. és a Landler J. u. 37. sz. óvodába járnak: 42, ill. 65 fő.

Minden óvodánk kidolgozott a cigány származású gyermekek számára felzárkóztató programot, amely része az óvodai munkatervnek, s természetesen a gyermekvédelmi felelős munkatervének. A gyermekeket megkülönböztetett figyelemmel nevelik, szoktatják, s biztosítják számukra a gyermekvédel-

mi intézkedések keretén belül a rendkívüli segélyeket, a rendszeres étkezési térítési díj átvállalását.

A családokat rendszeresen látogatják az óvónők a gyermekvédelmi felelőssel közösen. E látogatások során próbálják meggyőzni a szülőket, hogy a gyermeküket rendszeresen járassák óvodába, mert tervszerű fejlesztésük csak így biztosítható. A program kiemelt része az anyanyelvi nevelés, a gyermekek nyelvi nehézségeinek, beszédhibáinak kiküszöbölése, szókincsük gazdagítása. Szükség esetén biztosítják a rendszeres logopédiai kezelésben való részvételt.

A tanköteles korba lépőknél kiemelt feladat a differenciált beiskolázásuk. Az idei beiskolázásnál 65 cigány származású óvodás lépett tanköteles korba. Közülük 33-nál az óvodai iskolaérettségi vizsgálaton egyértelműen megállapítható volt, hogy 1. osztályba mehetnek. 32 gyermek további vizsgálatát kérték az óvónők a Nevelési Tanácsadótól, melynek javaslata a következő:

I. osztályba mehet 7 fő

korrekciós osztályba³⁶ 16 fő

felmentés 2 fő

áthelyezési javaslat 7 fő

Az óvónők minden erőfeszítése ellenére sajnos előfordul, hogy év közben kimaradnak gyerekek, melynek leggyakoribb formája: kistestvér születése, a szülők kötöttséget nem tűrő életmódja, vélt sérelmek, alaptalan kifogások.

Budapest, 1986. június 4.

Hevér László sk.
osztályvezető

Összeállította:

Klein Ferencné tanügyigazgatási főelőadó

Kovács Gizella gyermekvédelmi szakfelügyelő

36 Az iskolaéretlen, illetve pszichés vagy szociális téren elmaradt tanulók számára, a hátrányok felszámolására szervezett osztály. In: PAPP Józsefné: Korrekciós 1. osztályok szervezése a fővárosi általános iskolákban. *A Tanító*, X. évf. 2. sz. (1972. február 1.) 2–4.

IVONY ÉVA – MAGVAS MÁRIA
– GYŐRI PIROSKA – FEKETÉNÉ MAGYAR ZSÓFIA

A VESZPRÉMI KISTÉRSÉG TÖBBCÉLÚ TÁRSULÁSÁHOZ TARTOZÓ TELEPÜLÉSEK DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSAI

1. Bevezetés

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szociális törvény) 91. § (1) bekezdése b) pontja lehetővé teszi, hogy a települési önkormányzatok a kötelezően ellátandó és önként vállalt feladataikat társulás keretében lássák el. A szociális szolgáltatástervezési koncepció készítését előíró 92. § (3) bekezdése alapján: *„Amennyiben a települések egyes szociális feladataikat társulás keretében látják el, e szolgáltatások tekintetében a szolgáltatástervezési koncepciót a társulás készíti el.”*¹ A koncepció tartalmára, kidolgozására, elfogadására és aktualizálására a települési önkormányzatokra vonatkozó szabályok érvényesek. A szociális szolgáltatástervezési koncepció tartalmát a települési önkormányzatoknak, illetve a társulásaiknak két évente felül kell vizsgálniuk.

A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciója (a továbbiakban: Koncepció) 2008-ban elkészült, azóta 2014-ben, 2016-ban, 2018-ban, 2020-ban és 2022-ben történtek már felülvizsgálatok.² A jelenlegi felülvizsgálat a 2020 óta eltelt időszakot tekinti át. A térségi szolgál-

1 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.TV> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

2 A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálatai nem nyilvánosan hozzáférhető dokumentumok, azokat kérelemre, Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.

tatástervezési koncepció legfontosabb deklarált célja a kistérség szociális helyzetének és szociális szolgáltatási kapacitásának felmérése volt. Ezt szolgálta az elkészített helyzetelemzés, az összegyűjtött statisztikai adatok feldolgozása és közreadása. A Koncepció a feltárt, megfogalmazott fejlesztési irányok, kezdeményezések és problémák alapján javasol további feladatokat. A Koncepció megfogalmazói arra biztatták a Társulás döntéshozóit, illetve az egyes településeket, hogy pontosítsák, bővítsék igény szerint feladataikat. A társadalom- és szociálpolitikai fejlesztéseknek, beavatkozásoknak, szolgáltatásoknak alapvető célja, hogy a térség társadalmát, ezen belül különösen a nehéz élethelyzetbe került embereket segítsék, számukra elérhető lehetőségeket, szakszerű segítséget nyújtsanak. Ez, mint már a Koncepcióban is olvasható, sok mindenre kiterjedő, hosszabb távú, nehéz feladat, amit kényszerűen leszűkítünk a szociális területre, még szűkebben: a Szociális törvény hatálya alá tartozó szolgáltatások vizsgálatára, esetleg bővítésére, tudva, hogy a szegénység és a szociális problémák nem oldhatóak meg csupán szociális szolgáltatásokkal és ellátásokkal.

Vizsgálatunk elsősorban a Társulás ellátási kötelezettségét követi nyomon, ugyanakkor nem tévesztjük szem elől, hogy az egyes részterületek együttes hatása milyen, és hogyan fejleszthető. Törekszünk arra is, hogy a Társulást alkotó települések szociális szükségleteit is bemutassuk. Fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy Veszprém város szociális szolgáltatástervezési koncepciójának részletes felülvizsgálata 2021-ben megtörtént,³ ezért ebben az anyagban csupán érintőlegesen, utalásszerűen foglalkozunk vele.

2. Módszertan

A szociális szolgáltatástervezési koncepció felülvizsgálata több célt szolgál. Egyfelől vizsgálni kell, hogy a koncepcióban megjelölt célok és feladatok mennyire valósultak meg, másfelől a koncepciót hozzá kell igazítani a valósághoz, ami egyfajta újratervezés, korrigálás is. A változások okait és körülményeit szintén elemezni szükséges. Azt is számításba kell venni, hogyan alakultak a törvényi kötelezettségek, mi változott az elmúlt években törvényi, rendeleti szinten. A koncepciók általában átfogó, alapelveket megfogalmazó keretek, amelyek irányt szabnak a szükséges beavatkozásnak, fejlesztésnek.

3 Veszprém Megyei Jogú Város Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálata, 2021. (A felülvizsgálati dokumentum nem nyilvánosan hozzáférhető anyag, azt kérelemre Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.)

A felülvizsgálat során a következő módszereket alkalmaztuk:

- Dokumentumelemzés: megvizsgáltuk, hogyan változtak a szociális szolgáltatásokat érintő jogszabályok, azok milyen mértékben jelentek meg a települések szociális szolgáltatási tevékenységében.
- Kérdőíves felmérés: működési adatok, statisztikák gyűjtése. Elsősorban a települések polgármestereit kerestük meg a nyár és az őszy folyamán, akik több esetben a jegyzőt vagy a szociális ügyintézőt bízták meg a válaszadással.
- Különböféle statisztikai adatok (népesség száma, összetétele, foglalkoztatottsági adatok) összegyűjtése, elemzése, értékelése.
- Szociális szakemberekkel történő egyeztetés, interjúk (az idős- és fogyatékos ellátást nyújtó intézmények vezetőivel).

Forrásként a következő dokumentumokat használtuk fel:

- Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója, 2008.
- Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2022.
- Veszprém Megye Jogú Város Önkormányzata Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2021.
- Veszprémi Kistérség Többcélú Társulásának Társulási megállapodása a módosításokkal egységes szerkezetben, 20/2020. (IX.28.).
- A VKTT Egyesített Szociális Intézményének 2020., 2021. évi szakmai beszámolója.
- Göllösz Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézményének a 2020., 2021. évi szakmai beszámolója.
- Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása településeinek önkormányzati rendeletei.⁴

3. Szakmapolitikai elvek

A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának jelenlegi felülvizsgálati anyagát a 2008-as konceptióval⁵

⁴ Az önkormányzati rendeletek részletes felsorolását lásd a jelen tanulmány Irodalomjegyzékében.

⁵ Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója, 2008.

együttesen, komplex módon kell kezelni. A 2008. évi koncepcióban leírt szakmapolitikai elvek ma is érvényesek, az abban vázolt célkitűzések (komplexitás, integrált megoldások, ágazatközi együttműködés, nyilvánosság, fenntarthatóság) mára sem veszítettek érvényességükből.

4. Földrajzi, társadalmi, gazdasági helyzetkép

4.1. Földrajzi, gazdasági helyzet

A Veszprémi Kistérséget évtizedek óta a dinamikusan fejlődő kistérségek⁶ között tartja számon a szakma. Az alábbiakban a megye főbb társadalmi-gazdasági paramétereinek utóbbi két évben bekövetkezett változásait tekintjük át, amelybe a Veszprémi Kistérség szocio-demográfiai és munkaerőpiaci folyamatai beágyazódnak.

A 2020–2021. évi népmozgalmi statisztikák szerint a megye népességének természetes fogyása tovább folytatódott. A vizsgált kétéves időszakban az élve születések száma a 2019-es bázisévhez (2852 főhöz) képest ugyan kismértékben emelkedett, 2020-ra 2864 főt, míg 2021-re 2960 főt ért el. Míg ezzel párhuzamosan a halálozások száma ugyancsak a 2019-es bázishoz (4564 főhöz) képest szintén nőtt, 2020-ban 5155 fővel, 2021-ben pedig 5526 fővel csökkent a népesség.⁷ Vagyis a Covid-19 koronavírus-járvány által érintett utóbbi két évben a megye természetes fogyása felerősödött, a természetes szaporodás/fogyás különbözete a 2019-es -1712 fős bázisról 2020-ra -2291 főre ugrott, majd 2021-ben -2566 főt ért el.⁸

A térségben a foglalkoztatási helyzet kedvezően alakult, a 2021-es országos átlagokhoz (foglalkoztatási ráta: 63,8%, munkanélküliségi ráta: 3,7%)⁹ viszonyítva a megyei ráták részben kedvezőbbek. Amíg a foglalkoztatási arány

6 FALUVÉGI Albert: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 2020/1. 118–148. A tanulmány kilenc mutató alapján öt fejlettségi térségtípust alakított ki: dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló, lemaradó. In: Uo. 122.

7 A népmozgalmi események vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0040.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

8 Természetes szaporodás, fogyás, vármegye és régió szerint, negyedévente kumulált. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0070.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

9 A foglalkoztatási ráta és a munkanélküliségi ráta szezonálisan kiigazított időszora, negyedévente. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0136.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

változatlanul az országos átlagot éri el (2020: 63,2, 2021: 63,6%),¹⁰ a munkanélküliségi ráta 2,5%-ról 1,5%-ra csökkent.¹¹

A 2021-es területi havi bruttó átlagkereset (397 ezer Ft)¹² jóllehet a hazai átlagtól (438 ezer Ft)¹³ alacsonyabb, azonban a megyei bérstatisztika szerint mind a 2019-es évihez (334 ezer Ft), mind a 2020-as átlagbérhez (361 ezer Ft)¹⁴ képest emelkedést mutat a teljes munkaidőben alkalmazásban állók körében. A térségben a beruházások aránya 2022. I. negyedévben az országos átlagtól jelentősen elmarad (a megye egy lakosra jutó beruházása 1271 e Ft, az országos átlag [vármegyék + Budapest] 197,8 e Ft). A megyék közül Borsod-Aba-új-Zemplén megye volt az, ahol a beruházásokban a legnagyobb visszaesés következett be az előző negyedéves értékekhez viszonyítva (-32%), amelyet Veszprém vármegye követ (-28%-kal), ez azonban Veszprém vármegye esetében a bázisidőszak magas beruházási aktivitásának volt köszönhető.

Az egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom volumennövekedése 2021 áprilisa óta minden megyében folyamatos, Veszprém megye a 7. legjobb indexértékkel rendelkezik, az országos átlagtól alig elmaradva (országos: 336 e Ft, területi: 328 e Ft). A vendégforgalom a járványügyi intézkedések által érintett 2021. január–márciusi időszakhoz viszonyítva a 2022. év ugyanezen időszakában minden vármegyében többszörösére emelkedett, Veszprém vármegye e tekintetben a megyék közötti sorrendben a 9. helyen áll. A vármegye húzóágazata az ipar, itt a 2022-es I. negyedév egy lakosra jutó ipari termelési adatai az országos átlagnál kedvezőbbek (országos: 1229 e Ft, megyei: 1373 e Ft), azonban az ágazaton belül a járműipar kibocsátása alacsonyabb volt az előző év azonos időszakánál.¹⁵

10 Foglalkoztatási ráta, vármegye és régió szerint (%). Központi Statisztikai Hivatal.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0081.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 22.)

11 Munkanélküliségi ráta, vármegye és régió szerint, negyedévente (%). Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

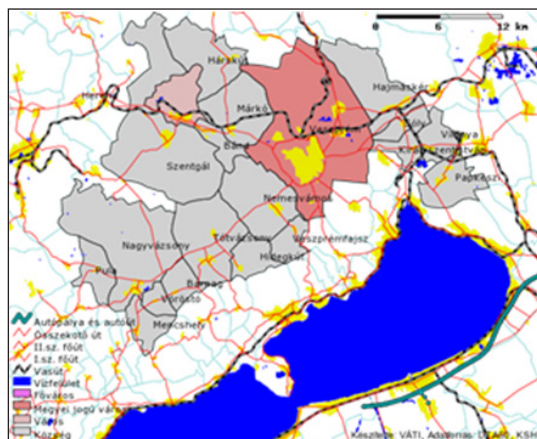
12 A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete a munkáltató székhelyének elhelyezkedése alapján, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0089.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

13 A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete a munkavállalók főbb demográfiai jellemzője szerint, negyedévente kumulált. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0151.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

14 A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete a munkáltató székhelyének elhelyezkedése alapján, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0089.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

15 Fókuszban a megyék – 2022. I. negyedév. Térségi összehasonlítás. Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/221/index.html> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 25.)

1. ábra
A Veszprémi Kistérség

Forrás: www.teir.hu

A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulását (továbbiakban: Társulás) alkotó települések a következők. Aprófalvak (500 fő alatti népességgel): Barnag, Hédégkút, Mencshely, Pula, Veszprémfajsz és Vöröstó. Települések 5000 fő alatt: Bánd, Eplény, Hajmáskér, Hárskút, Herend, Márkó, Nagyvázsony, Nemesvámos, Sólly, Szentgál, Tótvázsony és Vilonya. Megyei jogú város (középváros 100 ezer fő alatt): Veszprém. A kistérség földrajzi kiterjedését, közlekedési hálózatát az 1. ábra mutatja, míg a települések főbb lakosságszám-kategóriák szerinti megoszlását az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat

*A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása településeinek
főbb lakosságszám-kategóriák szerinti megoszlása 2022. január 1-jén*

Lakosságszám (fő)	Település neve
95–500	Barnag, Hidegkút, Mencshely, Pula, Veszprémfajsz, Vöröstó
501–1000	Bánd, Eplény, Hárskút, Sóly, Vilonya
1001–2000	Márkó, Nagyvázsony, Tótvázsony
2001–3000	Hajmáskér, Szentgál
3001–4000	Herend, Nemesvámos
57 056	Veszprém

Forrás: Veszprém MJV Önkormányzatának adatszolgáltatása, 2022

4.2. Népeség alakulása, demográfiai összetétel

Jelen alfejezetben a Társuláshoz tartozó települések népességszámának alakulását, életkor szerinti összetételét és annak időbeli változásait tekintjük át. A 2022 nyarán lezajlott kistérségi vizsgálat során megkeresett önkormányzatok vezetői majd minden esetben a lakosságszámuk növekedéséről számoltak be.¹⁶ A 2. táblázat alapján látható, hogy a 2019-es év végi adatokhoz képest az állandó népesség száma 2021 végére legtöbb esetben pozitív elmozdulást mutat. Tehát Veszprémet figyelmen kívül hagyva, és a korábbi koncepcióban közölt adatokat is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a kistérség népességszáma 2013 és 2021 között folyamatosan emelkedett. Az összesített növekmény 2015-re 159 fő volt, 2017-re 105 fő, 2019-re 559 fő, míg a friss adatok szerint 2021 végére 668 fő. A községek közül a kisebb lakosságszámú Márkó és a nagyobb népességű Nemesvámos esetében ugrott meg leginkább az állandó lakosok száma (a többlet rendre: +229, +114 fő, míg ugyanezek az adatok az előző időszakra vetítve [tehát 2019 végén]: +168, +127 fő).

¹⁶ Jelen fejezet adataiban Veszprém városát feltüntetjük, azonban a kérdőíves vizsgálat Veszprémet nem érintette.

2. táblázat

A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulásához tartozó települések lakónépességének alakulása 2019 és 2021 között (fő)

Település neve	Lakónépesség 2019 (2020. január 1-én)	Lakónépesség 2021 (2022. január 1-én)	Változás
Bánd	660	681	+21
Barnag	139	126	-13
Eplény	507	523	+16
Hajmáskér	2992	2939	-53
Hárskút	663	689	+26
Herend	3411	3438	+27
Hidegkút	451	474	+23
Márkó	1548	1777	+229
Mencshely	261	305	+44
Nagyvázsony	1787	1739	-48
Nemesvámos	2898	3012	+114
Pula	182	167	-15
Sóly	529	565	+34
Szentgál	2704	2723	+19
Tótvázsony	1357	1406	+49
Veszprém	59 243	57 056	-2187
Veszprémfajsz	253	257	+4
Vilonya	638	685	+47
Vöröstó	100	115	+15
Összesen	80 323	78 677	-1646

Forrás: Saját szerkesztés, Veszprém MJV Önkormányzat adatszolgáltatása, 2022

Ez azt is jelenti, hogy Márkó és Nemesvámos a kistérség két leginkább vonzó települése, azonban rajtuk kívül jelentősebb lakosságszám-emelkedésről számolnak be az adatok Tótvázsony, Vilonya és Mencshely településeken is. A települések közül csupán négy: Barnag, Hajmáskér, Nagyvázsony és Pula nem ért el pozitív egyenleget, közülük Hajmáskéren és Nagyvázsonyban jelentősebb a népességfogyás (rendre: -53, -48 fő). Veszprém esetében a lakosságszám alakulása az utóbbi években csökkenő

tendenciát mutat. Az előző felülvizsgálatban arról számolhattunk be, hogy a város lakónépessége 2019. január 1-jén 59 243 fő volt, így a jelenlegi adatok szerint a népességfogyás kétezer főt meghaladó mértékű (-2187 fő) (2. táblázat).

3. táblázat

A Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása településeinek lélekszáma és a lakosság életkori korcsoportok szerinti megoszlása és lakónépességen belüli aránya, 2022. január 1. (fő, %)

Település neve	Lélekszám	0–18 éves		19–59 éves		60 éves vagy idősebb	
		fő	%	fő	%	fő	%
Bánd	681	144	21,2	383	56,2	154	22,6
Barnag	126	29	23,0	66	52,4	31	24,6
Eplény	523	80	15,3	321	61,4	122	23,3
Hajmáskér	2939	539	18,3	1812	61,7	588	20,0
Hárskút	689	133	19,3	400	58,1	156	22,6
Herend	3438	663	19,3	1916	55,7	859	25,0
Hidegkút	474	116	24,5	256	54,0	102	21,5
Márkó	1777	491	27,6	991	55,8	295	16,6
Mencshely	305	48	15,7	175	57,4	82	26,9
Nagyvázsony	1739	314	18,0	973	56,0	452	26,0
Nemesvámos	3012	676	22,5	1687	56,0	649	21,5
Pula	167	28	16,8	101	60,4	38	22,8
Sóly	565	124	21,9	325	57,6	116	20,5
Szentgál	2723	565	20,7	1590	58,4	568	20,9
Tótvázsony	1406	326	23,2	779	55,4	301	21,4
Veszprém	57 056	9804	17,2	31 673	55,5	15 579	27,3
Veszprémfajsz	257	50	19,4	133	51,8	74	28,8
Vilonya	685	145	21,2	398	58,1	142	20,7
Vöröstó	115	19	16,5	69	60,0	27	23,5

Forrás: Saját szerkesztés, Veszprém MJV Önkormányzat adatszolgáltatása, 2022

A kistérség lakónépességének életkor szerinti összetételét a korábbi felmérés adataival összevetve megállapíthatjuk, hogy a települések főbb életkori korcsoportok szerinti megoszlásai jelentősen nem változtak, vagyis a 2020-as felülvizsgálatban leírt főbb arányokat követik. A fiatalok átlagosan a lakosság ötödét (20,1%), a fiatal felnőttek, illetve az aktív keresők (19–59 évesek) valamivel több mint a felét (56,9%), míg a 60 éves vagy idősebb népesség a lakosság valamivel több mint az ötödét (23%) teszik ki (3. táblázat).

A hazai demográfiai folyamatokat évtizedek óta a társadalom elöregedése, az idősebb korosztályok arányának növekedése jellemzi; 1990 és 2020 között a 65 éves és idősebb népesség aránya 13%-ról 20%-ra növekedett. Ezzel párhuzamosan az idősek belső korösszetétele is megváltozott, általános tendenciaként figyelhető meg az időseken belül a nagyon idősek (80 éves és idősebbek) arányának és számának növekedése (1990: 260 ezer fő, 2016: 412 ezer fő, 2020: 439 ezer fő). Ugyanakkor minél idősebb korosztályról van szó, annál nagyobb adott korcsoporton belül a nők aránya.¹⁷ Nézzük tehát, hogyan változott a kistérség idős lakóinak száma és lakosságszámhoz viszonyított aránya 2021 végére. Ezzel kapcsolatos megállapításainkhoz a korábbi vizsgálat adatait is figyelembe vesszük.

A Társulás településein tehát a fiatal korosztályok az állandó népesség átlagosan 20%-át teszik ki, ami a 2019-es adatokhoz képest változatlan. Ettől eltérően, Márkó és Hidegkút az a két falu, ahol a fiatalok magasabb aránya jellemző (rendre: 2019-ben: 26 és 24%; 2021-ben: 27,6 és 24,5%), míg Mencshely és Eplény pedig az a kettő, ahol a legalacsonyabb a lakosságon belüli arányuk (2019: 13, 15%, 2021: 15,7 és 15,3%). A 19–59 éves korosztályhoz tartozók megoszlása és belső arányváltozásai az előző évek adataihoz képest nem mutatnak jelentős eltérést. Legmagasabb az aktív korúak aránya Hajmáskéren (2019: 62%, 2021: 61,7%), míg a legalacsonyabb Veszprémfajszon (2019: 53%, 2021: 51,8%). A települések 60 éves vagy idősebb népességének létszáma sem változott lényegesen, ugyanott magasabb az idősek lakosságon belüli aránya, mint 2019-ben volt. Az idősödés problémája a térség kiemelten kezelendő feladata, itt az utóbbi négy év adatait vesszük számba. Időrendben 2015, 2017, 2019 és 2021 statisztikáit áttekintve az idős korcsoport legmagasabb részarányait Veszprémfajszon (27, 35, 27, 28,8%), Mencshelyen (29, 25, 27, 26,9%), illetve Nagyvázsonyban (26, 25, 25, 26%) találtuk.

17 BOROS Julianna – GÁBRIEL Dóra – MONOSTORI Judit: Idősödés. In: MONOSTORI Judit – Óri Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2021. 163–182.

A népesség korcsoportonkénti belső arányainak időbeli változásai kisebb elmozdulásokat mutatnak a 2019. decemberi adatokhoz képest. Mindegyik korcsoportban a népesség 1-1,5%-ot mozdult el valamelyik irányba, közülük is kiemelendő Barnag és Mencshely település. Itt a 0–18 évesek aránya a 2019-es adatokhoz képest 21-ről 23%-ra, illetve 13,5-ről 15,7%-ra emelkedett, ami a másik két korosztály belső arányváltozásával és a település összesített lakosságszám-változásával együtt értelmezhető.¹⁸ Barnagon az aktívak korcsoporti részaránya változatlan, az idősek aránya viszont csökkent, a lakosságszám pedig 13 fővel kevesebb, mint 2019-ben, vagyis itt nagy valószínűséggel az elhalálozások vezettek a belső arányváltozásokhoz. Mencshely lakosságszáma 44 fővel emelkedett két év alatt, az aktívak részaránya nőtt, az időseké nem változott, így itt a korösszetétel változásait a születésszám emelkedése és a kisgyermekes családok letelepedése (odavándorlása) eredményezhette.

A Társuláshoz tartozó települések vizsgálata során ebben az évben is megkérdeztük a polgármestereket, jegyzőket arról, hogyan látják településük demográfiai helyzetét, és mi a véleményük arról, hogy ez a helyzet mely népmozgalmi folyamatokkal indokolható. A válaszok¹⁹ közül alább néhány példát idézünk:

„A lakosságszám tekintetében folyamatos növekedést tapasztalhattunk az elmúlt tíz évben, és a jövőre nézve ugyanez a tendencia prognosztizálható. 2021. december 31-re a lakosságszám elérte a 3100 főt.²⁰ A növekedés oka a kedvező földrajzi fekvés, Veszprém és a Balaton közelsége, valamint a településen lévő nagyon sok munkahely.” (Nemesvámos)

„Nagyon sok a beköltöző, sok új ház épült.” (Márkó)

„A jelentős növekedés oka, hogy a kisgyermekes családok szívesen választják a települést a falu elhelyezkedése és a viszonylag alacsony ingatlanárak miatt. A már meglévő családoknál is több gyermek született.” (Mencshely)

„A vizsgált időszakban Vilonya településen népességnövekedés volt tapasztalható, ami egyértelműen a 32 darab építési telkünk értékesítésének volt köszönhető.” (Vilonya)

18 Barnag (2019): 0–18 évesek aránya: 21%, 19–59 évesek aránya: 52,7%, 60 éves és idősebbek aránya: 26,3%. Mencshely (2019) rendre: 13,5%, 59,5%, 27%. In: Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2020. (A felülvizsgálati dokumentum nem nyilvánosan hozzáférhető anyag, azt kérelemre Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.)

19 A 2022. nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok. (A kutatás a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálati programja keretében készült.)

20 A 2. táblázatban Nemesvámos 3012 fővel szerepel, amely a VMJV Önkormányzatától kapott adattáblomány alapján került kitöltésre, tehát a 2022. január 1-jei adatot mutatja.

„Népességnövekedés volt. Sokgyermekes családok választják a települést, az egyedül élő idősök elhaláloznak. Az önkormányzat adott el építési telkeket, ezeket családok veszik meg. A Balaton-parti telek-/házakhoz viszonyítva kedvezőek az ingatlanárak, és Balatonfüred, Veszprém közel van.” (Tótvázsony)

„Népességsökkenés oka: elhalálozás, elköltözés.” (Szentgál)

„... a Covid után aránytalanul megnövekedtek az ingatlanárak, amelyek gátolják az ideköltözés esélyét. Illetve többen vannak, akiknek nem itt van az állandó lakcímük és ideiglenesen sincsenek bejelentve.” (Pula)

Az adatfelvétel során rákérdeztünk arra is a települések vezetőinél, hogy tesznek-e lépéseket a népesség megtartása érdekében, és ha igen, melyek ezek az intézkedések. Szintén néhány választ²¹ idézünk a kérdőívekből:

„Infrastrukturális fejlesztések, új utcák kialakítása, támogatások szolgálják ezt a célt.” (Nemesvámos)

„Nincs rá szükség. Bánd nagyon vonzó település a fiatalok, építkezni vágyók számára. Két-három új utca is létesült, ezeken folynak az építkezések, ami jelentős népességszám-emelkedéssel fog járni. Feltétlenül szükséges lesz a víz- és szennyvíz-infrastruktúra fejlesztése.” (Bánd)

„Szolgáltatások fejlesztése, zöldterületek, sportolási és szabadidő-eltöltési lehetőségek fejlesztése, bővítése pályázati források által. Bölcsődefejlesztés, intézmények felújítása, karbantartása.” (Herend)

„Hét önkormányzati telek közművesítése folyik. Ebben az évben értékesíteni szeretnék azokat.” (Sóly)

„Az önkormányzat a Rendezési Terv módosítását tervezi, amely lehetőséget teremt majd a fiatalok számára új ingatlanok építésére. Az időskorúak magas száma miatt falugondnoki szolgálat kerül bevezetésre a településen, amely működtetéséhez szükséges falugondnoki gépjárműre sikerrel pályázott a település.” (Veszprémfajszt)

„Lakótelkek kialakítása, munkahelyteremtés, munkahelyteremtő beruházások támogatása, segítése, ösztönzése.” (Nagyvázsony)

4.3. Foglalkoztatási helyzet

A Veszprémi Kistérség – ahogyan a bevezetőben említettük – hazánk egyik dinamikusan fejlődő gazdasági térsége, melyet elsősorban a külföldi működő tőke jelenléte, a vállalkozói szféra aktivitása és alkalmazkodó képessége, to-

21 A 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok. (A kutatás a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálati programja keretében készült.)

vábbá a munkavállalók munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetének változásai, illetve a térség vándorlási egyenlege határoznak meg. A fejlettség besorolása alapjául szolgáló kilenc jelzőszám²² értékeit figyelembe véve a Veszprémi Kistérség majd mindegyik esetében több mint 10 százalékkal meghaladja a magyarországi vidéki átlagot. Mindezek előrevetítik a kistérség országos átlaghoz viszonyított kedvező foglalkoztatási és munkaerőpiaci viszonyait, amelyeket jelen alfejezetben tekintünk át.

A 15–64 éves népesség országos foglalkoztatási adatai 2013-tól, a válságból való kilábalás évétől kezdődően folyamatos javulást mutatnak. A foglalkoztatási ráta értéke 2013-ban 60,1% volt, ami 2017-re 70,2%-ra, 2019-re 72,2%-ra, majd 2021-re 73,1%-ra emelkedett.²³ A vármegye foglalkoztatási helyzetét górcső alá véve, 2021-re a munkaerőpiaci folyamatok további javulását láthatjuk, az időközben lezajlott Covid-19 járványhelyzet által generált gazdasági nehézségek ellenére. A 15–64 éves népességben a foglalkoztatottak aránya a 2015-ben mért 69,2%-ról 2018-ra 72,8%-ra, 2019-re 73,4%-ra, 2020-ra 74,2, majd 2021-re pedig 74,9%-ra emelkedett.²⁴

A hazai munkanélküliségi statisztikák a 2013-as évtől kezdődően javultak, a munkanélküliségi ráta értéke 9,8%-ról 2015-re 6,6%-ra, 2017-re 4,0%-ra, majd 2019-re 3,3%-ra csökkent. Azonban a járvány által generált válság okán a ráta 2020-ra 4,1%-ra emelkedett, és 2021-ben is a 4,1%-os értéken maradt.²⁵ Veszprém vármegye helyzete az országos átlagnál kedvezőbb. A munkanélküliségi ráta értéke a 2015-ös 4,5%-ról 2017-re 1,5%-ra, 2019-re 1,2%-ra csökkent, amely pozitív tendenciát a pandémia miatti recesszió szakított meg. Ennek köszönhetően a ráta 2020-ra elérte a 2,7%-ot, majd 2021-re 2,0%-ra csökkent.²⁶ A Társuláshoz tartozó települések esetében a munkanélküliségi adatokat a 4.

22 „A kilenc paraméter a következő: 1.) Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra (az off-shore vállalkozások nélkül); 2.) Személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra; 3.) Személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra a 10 évvel ezelőtti arányában; 4.) Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma; 5.) Működő gazdasági szervezetek száma a 3 évvel korábbi arányában; 6.) Munkanélküliek aránya; 7.) Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma; 8.) Távbeszélő főállomások ezer lakosra jutó száma; 9.) Személygépkocsik száma ezer lakosra.” In: FALUVÉGI: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. 122.

23 A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. Központi Statisztikai Hivatal.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus. 28.)

24 A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0077.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 27.)

25 A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. Központi Statisztikai Hivatal.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 28.)

26 A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0077.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 27.)

táblázatban foglaltuk össze, amely alapján általában megállapítható, hogy a településeken a regisztrált álláskeresők száma jellemzően alacsony.

4. táblázat

A népességadatok, valamint a regisztrált álláskeresők számának és arányának alakulása a Társuláshoz tartozó településeken, 2022. január 1. (fő, %)

Település neve	Lakónépesség (fő)	Munkavállalási korú (15–65 éves) népesség (fő)	Regisztrált álláskeresők száma* (fő)	Regisztrált álláskeresők a munkavállalási korú népesség százalékában* (%)
Bánd	681	463	4	0,9
Barnag	126	77	3	3,9
Eplény	523	384	5	1,3
Hajmáskér	2939	2160	50	2,3
Hárskút	689	477	9	1,9
Herend	3438	2338	30	1,3
Hidegkút	474	311	3	1,0
Márkó	1777	1172	13	1,1
Mencshely	305	204	5	2,5
Nagyvázsony	1739	1165	28	2,4
Nemesvámos	3012	2031	42	2,1
Pula	167	118	2	1,7
Sóly	565	402	10	2,5
Szentgál	2723	1918	43	2,2
Tótvázsony	1406	933	19	2,0
Veszprém	57 056	38 188	710	1,9
Veszprémfajsz	257	171	2	1,2
Vilonya	685	479	10	2,1
Vöröstó	115	78	0	0,0

Forrás: Saját szerkesztés, Veszprém MJV Önkormányzatának adatszolgáltatása, 2022

* Veszprém Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási, Munkaügyi és Munkavédelmi Főosztály adatszolgáltatása, 2022

A térségben a munkanélküliség mértéke az országos átlagot (4,1%) nem éri el, azonban a megyei átlag (2,0%) alatt csupán kilenc települést találunk (Bánd, Eplény, Hárskút, Herend, Hidegkút, Márkó, Pula, Veszprémfajsz, Vöröstó). A regisztrált álláskeresők aránya a további nyolc településen valamivel 2,0% felett mozog, egy településen, Barnagon azonban a térségi átlaghoz képest is kiugróan magas (3,9%).

A következőkben nézzük meg, hogyan alakult a kistérségben az álláskeresők megoszlása életkori korcsoportok szerint (5. táblázat).

5. táblázat

Regisztrált álláskeresők száma a Társulás településein életkor/életkori korcsoportok szerint, 2022. január 1. (fő)

Település neve	18 év és alatta	19 év	20-24 év	25-29 év	30-34 év	35-39 év	40-44 év	45-49 év	50-54 év	55-59 év	60-62 év	62 évesnél idősebb	Összesen
Bánd	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	1	4
Barnag	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	3
Eplény	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	2	0	5
Hajmáskér	0	0	4	5	5	5	4	6	7	5	7	2	50
Hárskút	1	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	9
Herend	1	1	6	1	3	1	3	3	4	4	1	2	30
Hidegkút	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	3
Márkó	0	0	2	1	0	1	3	2	2	0	0	2	13
Mencshely	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	5
Nagyvázsony	0	0	5	3	2	2	0	2	2	5	2	5	28
Nemesvámos	1	0	6	5	4	2	4	1	3	1	5	10	42
Pula	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
Sóly	0	0	0	1	1	1	3	0	0	1	1	2	10
Szentgál	1	0	2	6	4	3	3	3	5	3	7	6	43
Tótvázsony	0	0	1	0	2	0	2	7	1	0	3	3	19
Veszprém	7	6	35	51	73	65	95	92	66	64	82	74	710
Veszprémfajsz	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2
Vilonya	0	0	0	0	1	1	1	1	3	2	0	1	10
Vöröstó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Veszprém nélkül összesen:	4	1	28	23	24	18	25	30	35	23	32	35	278
Összesen:	11	7	63	74	97	83	120	122	101	87	114	109	988

Forrás: Saját szerkesztés, Veszprém Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási, Munkaügyi és Munkavédelmi Főosztály adatszolgáltatása, 2022

A Társulás településein a regisztrált álláskeresők Veszprém nélküli megoszlása kétmódusú, vagyis két életkori korcsoportban, az 50–54 évesek, illetve a 62 évnél idősebbek körében legmagasabb a regisztráltak száma (összesen: 35–35 fővel). A következő legmagasabb gyakoriságú korcsoport a 60–62 évesek csoportja 32 fővel, itt felülreprezentált Hajmáskér és Szentgál település. Az álláskeresők száma a 18–19 évesek korcsoportjaiban a legalacsonyabb, csupán egy-egy fővel négy településen regisztráltak fiatalokat (Hárskút, Herend, Nemesvámos, Szentgál). A 35–39 évesek korcsoportjában szintén alacsony a számuk, egyedül Hajmáskér felülreprezentált, míg a többi korcsoportban átlagosan 25 fő körüli (a 20–34 éveseknél rendre: 28, 23, 24, a 40–49 és az 55–59 éveseknél rendre: 25, 30, 23 fő). A fiatal felnőttek leginkább Hajmáskér, Nagyvázsony, Nemesvámos és Szentgál településeken nem tudnak elhelyezkedni. Míg a középkorú aktívak Hajmáskér, Nemesvámos és Tótvázsony településeken nem találnak megfelelő állást. Veszprém városa esetében a legkevesebb regisztrált álláskeresőt a legfiatalabb korosztályoknál, míg a legtöbbet a 40–49 évesek körében találjuk.

A következőkben a munkaerőpiaci szempontból legnehezebb helyzetben lévő korcsoportokat, a 24 év alattiakat és a 62 év felettieket vonjuk vizsgálataunk fókuszába. A fiatalabb, illetve az idősebb munkavállalók munkaerőpiaci helyzetét megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a korábbi kedvező foglalkoztatási folyamatok valamelyest megtorpantak (6. táblázat).

6. táblázat

*Regisztrált álláskeresők száma a legfiatalabb és a legidősebb korcsoportokban
a Társuláshoz tartozó településeken, 2022. január 1. (fő)*

Település neve	24 év alatti		50–62 éves		62 év felett	
	2019	2021	2019	2021	2019	2021
Bánd	0	0	2	3	0	1
Barnag	1	0	0	1	0	0
Eplény	0	0	3	4	0	0
Hajmáskér	7	4	16	19	3	2
Hárskút	0	2	1	2	2	1
Herend	2	8	15	9	2	2
Hidegkút	0	0	3	1	1	0
Márkó	0	2	2	2	1	2
Mencshely	0	0	3	3	1	0
Nagyvázsony	5	5	9	9	4	5
Nemesvámos	1	7	15	9	3	10
Pula	0	1	0	0	0	0
Sóly	0	0	4	2	1	2
Szentgál	2	3	15	15	3	6
Tótvázsony	0	1	2	4	1	3
Veszprém	51	48	203	212	47	74
Veszprémfajsz	0	0	0	2	0	0
Vilonya	0	0	5	5	0	1
Vöröstó	0	0	0	0	0	0
Veszprém nélkül összesen:	18	33	95	90	22	35
Összesen:	69	81	298	302	69	109

*Forrás: Veszprém Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási,
Munkaügyi és Munkavédelmi Főosztály adatszolgáltatása, 2022*

A kistérség 24 év alatti regisztrált álláskeresőinek száma 2015-ről 2017-re 148-ról 61 főre csökkent, míg számuk a 2019-es 69 főről jelen vizsgálat időpontjára, 2021-re 81 főre emelkedett. Veszprém városában a fiatal álláskeresők

száma 2018-ra a korábbi 113 főről 36 főre apadt, azonban 2019-re 51 főt ért el, ami 2021-re nagyságrendileg változatlan maradt (48 fő). Az 50–62 évesek körében 2015-ről 2017-re javulás, majd 2017-ről 2019-re szintén visszaesés volt tapasztalható: 89 főről 95-re emelkedett az álláskeresők száma, 2021-ben pedig 90 főnél állapodott meg. E korcsoport kiugró emelkedést mutat Veszprém város esetében is, ahol a 2017-es 131 főről 2019-re 203-ra ugrott a regisztráltak létszáma (ami 65%-os növekedést jelent), amely érték 2021-re 212 főre emelkedett. Az őszülő társadalom tagjainál, tehát a 62 év felettiek esetében, összesen 109 fő regisztrált álláskeresőt tartanak nyilván a Munkaügyi Hivatalok, itt a veszprémi lakosok száma 74 fő, tehát a Társulás kistépülésein e korcsoportban összesen 35 fős a létszám.

7. táblázat

*Regisztrált álláskeresők nemek szerinti megoszlása a Társulás településein,
2022. január 1. (fő)*

Település neve	Férfi	Nő	Összesen
Bánd	3	1	4
Barnag	1	2	3
Eplény	2	3	5
Hajmáskér	20	30	50
Hárskút	7	2	9
Herend	20	10	30
Hidegkút	1	2	3
Márkó	8	5	13
Mencshely	3	2	5
Nagyvázsony	15	13	28
Nemesvámos	22	20	42
Pula	1	1	2
Sóly	6	4	10
Szentgál	22	21	43
Tótvázsony	14	5	19
Veszprém	343	367	710
Veszprémfajsz	0	2	2
Vilonya	4	6	10
Vöröstó	0	0	0
Összesen:	492	496	988

*Forrás: Veszprém Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási, Munkaügyi
és Munkavédelmi Főosztály adatszolgáltatása, 2022*

A legidősebbek körében Veszprém városában jelentős csökkenést tapasztaltunk 2017-hez képest, míg korábban 104 fő, 2019 végén 47 fő keresett munkát, azonban a járvány miatti leépítéseknek köszönhetően 2021-re számuk 74 főre emelkedett.

Arról pedig, hogyan alakult a regisztrált álláskeresők nemek szerinti meg-

oszlása, a 7. táblázat nyújt tájékoztatást. A táblázat összesítő sora mutatja, hogy a Társuláshoz tartozó településeken a nemek szerinti megoszlás nagyjából kiegyenlített. Azonban, ha Veszprémet kiemeljük – ahol valamivel több nő keres munkát, mint férfi –, látható, hogy a kistelepülések álláskeresői inkább férfiak (2019: 146, 2021: 149 fő). Tehát kevesebb a regisztrált nő, jóllehet a számuk a két évvel ezelőttihez képest kissé emelkedett (2019: 114, 2021: 129 fő). A települések között Herend és Tótvázsony esetében a férfiak, Hajmáskéren a nők felülreprezentáltak. Meg kell még jegyezni, hogy a kistérség egyik településén (Vöröstó) egyáltalán nincs nyilvántartott, regisztrált álláskereső.

A foglalkoztatási helyzettel kapcsolatosan hat kérdést tartalmazott a kérdőív, melyek közül az első a polgármesterek, jegyzők átfogó helyzetértékeléséről gyűjtött információkat a témakörben, a második a foglalkoztatás javítására tervbe vett lépéseket, a harmadik a nem regisztrált tartós munkanélküliek becsült számát, a negyedik a tartós munkanélküliek munkaerőpiacra történő visszatérését elősegítő helyi megoldásokat, azok hatékonyságát, finanszírozási hátterét tudakolta, míg az ötödik-hatodik a helyi szociális szövetkezetekről és az ott foglalkoztatottak számáról kérdezett.

A foglalkoztatást befolyásoló tényezők között az önkormányzatok vezetői leggyakrabban a helyi vállalkozásokat, mint elsődleges foglalkoztatókat említették (pl. Hárskút, Herend, Nagyvázsony, Szentgál), illetve a környező városokban működő vállalatokat, ipartelepeket, amelyek munkalehetőséget biztosítanak a helyi lakosok számára (Hidegkút, Tótvázsony, Vilonya, Pula, Bánd, Márkó). Egy-egy esetben az idényjellegű munkákat sorolták a foglalkoztatást befolyásoló tényezők közé (Barnag), vagy arról számoltak be, hogy helyben nincs munkahely (Sóly, Vöröstó). A kérdőívekből néhány választ²⁷ alábbiakban részletesen is idézünk:

„Jó a lakosság foglalkoztatottsága. Egy új munkahely van kilátásban, egy korábbi komposztálással foglalkozó vállalkozást éleszt újra egy új befektető.” (Mencshely)

„Kevés a helyi vállalkozás, a lakosság nagy része eljár dolgozni a környező településekre. A vírushelyzet hozadékaként a környékbeli nagy üzemek-

27 A 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok. (A kutatás a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati programja keretében készült.)

ben sajnos sorozatosak az átalakulások, megszűnések, ennek kapcsán elbocsátások, ami eléggé elkésérítő. A településen működik a közfoglalkoztatás, melynek keretében pár embert tud foglalkoztatni az önkormányzat.”

(Hidegkút)

„Nagyon sok a munkahely a településen. A munkanélküliség egyáltalán nem jellemző.” (Nemesvámos)

„Igen, a településen a fejlesztések többek között ezt a célt is szolgálják. Időközben elkészült az egyik legnagyobb beruházás, a bekötőút felújítása.”

(Barnag)

„Nincs probléma ezen a téren. Van munkalehetőség.” (Hajmáskér)

„Kevés lehetőség van a helybeni munkára, 3-4 éve épült egy üzem, a lakosság 1-2%-a tud csak helyben dolgozni. Közel van Veszprém, Nemesvámos, a lakosság 90%-a Veszprém irányában dolgozik.” (Tótvázsony)

„Helyben lenne munka, de inkább eljárnak üzemekbe dolgozni, illetve idényjelleggel a szőlőkben, a lovardában dolgoznak. A kertészet (8-10 fővel) üzemel. Vagy a boltban lenne munka, de valahogy nem szeretnek helyben dolgozni.” (Barnag)

„Kinizsi Várfejlesztés vállalkozásösztönző hatása érvényesül, új munkahelyek jelennek meg.” (Nagyvázsony)

A foglalkoztatottság emelésére többféle megoldást alkalmaznak a Társulás települései. A polgármesterek megpróbálják a *„vállalkozásokat a településre csábítani”* (Hidegkút), illetve *„meglévő vállalkozások fejlesztési lehetőségeit támogatni”* (Hajmáskér, Herend, Barnag, Tótvázsony, Vilonya). Néhány esetben pedig úgy látják, hogy: *„nincs rá szükség”* (Nemesvámos), vagy a településen munkaerőhiány van (Nagyvázsony), vagy úgy nyilatkoztak, hogy *„nem tesz erőfeszítéseket az önkormányzat a foglalkoztatottság emelésére”* (Eplény, Veszprémfajsz), míg néhány esetben a kérdés nem került megválaszolásra (Barnag, Pula, Sóly, Vöröstó). A kérdőívekből néhány választ²⁸ részletesen is idézünk:

„A helyi cégeket segítjük. A vállalkozóktól függ, hogy ők akarnak-e fejleszteni, és ha kell hivatali támogatás, akkor ebben segítünk.” (Tótvázsony)

„Az önkormányzatunknak nincs olyan jellegű földterülete vagy saját tulajdonú üze me, ahol munkahelyet tudna biztosítani, elsődleges önkormányzati munkaerőpiaci forrás a közfoglalkoztatás, azon keresztül igyekszünk a Munkaügyi Központnál regisztrált munkanélkülieket foglalkoztatni. Pró-

28 A 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok. (A kutatás a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati programja keretében készült.)

bálunk a helyi vállalkozásoknak segíteni, hogy ők is tudjanak helyi szinten vilonyai lakosokat munkába állítani.” (Vilonya)

„A közfoglalkoztatást próbáltuk, de a kevés fizetés miatt nem jönnek. A falu költségvetése nem teszi lehetővé további munkatársak felvételét, pedig szükség lenne rájuk.” (Mencshely)

„Nincs munkanélküliség a településen. Az önkormányzat a közfoglalkoztatás keretein belül tudna munkát adni.” (Bánd)

„Pályázatokból, határozott időre tudunk embereket foglalkoztatni.” (Szentgál)

A munkaerőpiacról tartósan távol lévő aktív, munkaképes korú népesség nagyobb létszáma csupán néhány településen jellemző. A nem regisztrált, tartósan munkanélküli lakosok becsült száma Szentgálon 60 fő, Tótvázsony településen 10–15 fő (de ők alkalmi munkákból megélik, segílyt nem igényelnek), Herenden és Márkón 4–5 fő, Pulán 3–4 fő, Mencshelyen 3 fő, Vilonyán 2–3 fő, Nagyvázsony esetében 1–2 fő. Barnagon, Bándon, Hárskúton, Hajmáskéren, Hidegkúton, Sólyon, Tótvázsonyban és Veszprémfajszon a településvezetők azt válaszolták, hogy *„nincs”*, vagy *„nem jellemző”*, hogy lenne a munkaerőpiacról tartósan kiszorult személy a lakosság körében. Eplényen, Nemesvámoson és Hidegkúton jeleztek még 1–1 főt, utóbbi településen az illető alkalmi munkákat vállal, illetve Vöröstó településen is 1 fő került a kérdőívben feltüntetésre, de ő fogyatékos (60 éves).

A tartós munkanélküliség kezelésére általában tehát nincs szükség a településeken (Barnag, Eplény, Hidegkút, Sóly, Hárskút, Herend, Nagyvázsony, Nemesvámos, Tótvázsony, Veszprémfajsz, Vilonya, Vöröstó), ezért a polgármesterek az esélyegyenlőségi terven felül erre irányuló helyi programot nem dolgoztak ki. További lehetőség a közmunkaprogramban történő részvétel (Hajmáskér, Bánd), azonban ez nem jellemző a kistérségben, Márkó polgármestere úgy nyilatkozott, hogy *„Sok ember tért vissza a közfoglalkoztatásból az aktív foglalkoztatásba”*. Általában a közfoglalkoztatás nem népszerű, jellemzően nem is veszik igénybe azokat a rászorulókat: *„A közmunkaprogram lehetőségével nem éltek a tartósan munkanélküliek. Egyik oka, hogy kevésnek tartják az összeget, illetve a munka-, teherbíró képességük is alacsony.”* (Pula); *„A közfoglalkoztatás programjába a tartós munkanélküliek (3 fő) nem léptek be.”* (Mencshely). Ezenkívül egyéb támogatási formák is megtalálhatók: *„Települési támogatások vannak,*

melyeket szociális keretből finanszírozunk.” (Szentgál).²⁹ A Társulás településén, egy kivételtől eltekintve, nem működik helyi szociális szövetkezet. A kivétel Herend, ahol a Bakony Team Szociális Szövetkezet működik továbbra is, melynek keretében a foglalkoztatás ingatlanok takarítása céljából történik elsősorban. A szövetkezet által foglalkoztatottak számáról az önkormányzat nem rendelkezett információkkal.

4.4. Lakáshelyzet³⁰

Veszprém város közelsége, oktatási, kulturális, valamint munkaerőpiaci szerepe továbbra is kedvezően hat az érintett településeken való otthonteremtésre. A készített adatlapok információi alapján a lakáshelyzet általában jónak mondható, a lakások többnyire összkomfortosak, csak néhány településen számoltak be alacsony komfortfokozatú lakások jelenlétéről. Továbbra sem jellemző, hogy a lakásprobléma jelentős számban érintené a lakosságot. A problémát jelző legtöbb polgármester, jegyző, szociális ügyintéző legfeljebb egy-két esetről számolt be. Az elkészített interjúk alapján Herend, Szentgál, Tótvázsony és Nagyvázsony jelzett nagyobb arányt. Herendnél továbbra is Bányatelepen találhatók még leromlott állapotú, alacsony komfortfokozatú lakások.

Lakásfenntartáshoz kapcsolódó pénzbeli vagy természetbeni támogatást 2018-ban 12, 2022-ben 15 település (Veszprém nélkül) biztosított a rendeletei alapján. A lakhatási támogatást továbbra is Herenden és Szentgálon vették leginkább igénybe (51 fő), de 10 fővel kevesebben, mint két évvel ezelőtt. A természetbeni juttatások közül a tűzifa igénybevétele jelentősen növekedett (2019-ben az összes települést tekintve 124 fő, 2021-ben 185 fő). Hajmáskér, Sóly fűtéstámogatással igyekszik segíteni azoknak, akik szociális célú tűzifa-támogatásból kimaradnak.

Szociális bérlakásra a kistépüléseken jellemzően nem mutatkozik igény, kivétel ez alól Herend.

²⁹ A 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok. (A kutatás a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati programja keretében készült.)

³⁰ A 4.4–4.8 alfejezetek a korábbi felülvizsgálati anyagok és a 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati programja keretében készültek.

A pandémia következménye lett, hogy a balatonfelvidéki településeken szinte az összes eladó ingatlan gazdára talált, ami az ingatlanok komfortfokozatainak javulását is hozta. Az ingatlanárak aránytalan növekedése viszont megnehezíti a falun belüli fiatalság maradását.

Hajléktalan személyről a települések (nem számolva Veszprém városával) nem tudnak, mindösszesen két település (Nemesvámos, Márkó) jelezte, hogy tudomása van róla, hogy lakcím nélkülként élnek, de számukra is megoldott a lakhatás.

4.5. Közlekedés

A településeket körülvevő közúthálózatot továbbra is általában jó, de legalább elfogadható állapotúnak jellemzik a polgármesterek. A nagyobb városok (Ajka, Balatonfüred, Veszprém) könnyen megközelíthetőek, az utak minőségét a megkérdezettek valamivel jobbnak ítélik meg Veszprém irányába.

Az elmúlt két évben nagyon jelentős számban történtek útfelújítások belterületen, például Márkón szinte az összes utca aszfaltozására sor került. Viszont továbbra is vannak állami fenntartású utak, amelyek felújításra szorulnának. Több település beszámolt arról, hogy az átmenő forgalom nagymértékben megnőtt, ami az utak minőségét rontotta, és veszélyessé váltak bizonyos útszakaszok. Ennek mérséklésére kezdeményezték falun belül a 40 km/h táblák kihelyezését.

A tömegközlekedés járatainak számával, indulásuk gyakoriságával kapcsolatban 2022-ben is kevés panasszal találkoztunk. Az önkormányzatokat képviselő megkérdezett személyek szerint általánosságban megfelelő a járatok gyakorisága, csak elvétve hallottunk olyanról, miszerint szükséges volna változtatni a járatok indításának idején, gyakoriságán. Balatonfelvidéki településeken jelezték, hogy a Balaton felé gyakoribb járatindulásokat szeretnének.

4.6. Kirekesztődés

A veszprémi társult települések a gazdasági helyzetük, valamint a foglalkoztatottság tekintetében országosan kedvező helyzetűek, ugyanakkor fontosnak érezzük hangsúlyozni azokat a gondolatokat, amelyek már a 2008-as Konceptióban is kiemelésre kerültek:

„A térségben élő munkanélküliek, a lakhatási gondokkal küszködők, az alacsony jövedelmük miatt pénzübeli, illetve természetbeni ellátásra szoruló személyek szükségleteinek felmérése, alapvető szükségleteik biztosítása elengedhetetlen az emberi méltóság mint alkotmányos jog gyakorlásához. Idősödő társadalmunkban komoly feladatot jelent az idős emberekre való odafigyelés, és egyre többen szorulnak segítségre amiatt is, hogy gyermeküket egyedül nevelik. A kirekesztettség szempontjából veszélyeztetett csoportnak tekintjük az időseket, az egyedülállókat, a munkanélkülieket, az alacsony jövedelműeket, a romákat, a fogyatékkal élőket, a pszichiátriai betegeket és a szenvedélybetegeket.”³¹

A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a településeken leginkább az idősekről és a munkanélküliekről való gondoskodásra, néhány településen a fogyatékkal élők megsegítésére, elvétele pszichiátriai beteg, illetve szenvedélybeteg személyek ellátására, segítésére volna szükség. Az idősekről való gondoskodásnak több szociálpolitikai szereplője is (önkormányzati, egyházi szervezet) jelen van a térségben.

A szociális ellátásokat szabályozó helyi rendeleteket a legtöbb település 2021-ben módosította, némelyik település a törvény szerkezetét, valamely csak az igénybevétel módját. Szinte az összes támogatási forma jövedelemhez kötött lett. A jövedelemhatárokat viszont próbálják emelni, hogy az igénybevételt elősegítsék.

Tótvázsony új támogatást hozott létre étkezési támogatás címen azon családoknak, amelyek tartós beteg, illetőleg súlyosan fogyatékos gyermek elnevezésű igazolással BNO K kóddal rendelkező gyermeket nevelnek. Több településen megszűnt vagy bekerült a rendkívüli települési támogatásba a méltányossági 'közgyógy' támogatás. A méltányossági ápolási díj megszűnt Vöröstó, Nemesvamos és Barnag településeken. Barnag az előző felülvizsgálatnál tervezte a születési és a közlekedési támogatás bevezetését, ebből a gyermekszületési támogatás valósult meg.

Az elmúlt felülvizsgálatnál Barnag tervezte az iskolakezdési támogatás összegének emelését, ez nem valósult meg, ellenben a temetési támogatást nagyon nagy mértékben megemelte. Nemesvamos tervezte a temetési támogatás emelését, Hidegkút a gyermekszületési támogatás bevezetését, ezekre nem került sor.

31 Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója, 2008. (A felülvizsgálati dokumentum nem nyilvánosan hozzáférhető anyag, azt kérelemre Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.)

A temetési támogatások összegei általában 15 és 30 ezer forint között változnak, a legmagasabb összeget két település: Barnag és Veszprémfajsz (80 ezer forint) nyújtja. A települések a köztemetést továbbra is kötelező természetbeni szolgáltatásként nyújtják. A lakásfenntartási támogatási formák legtöbb esetben változatlanok maradtak. Herend, Veszprém, Szentgál emelte az összeget, Tótvázsony csökkentette. Az állam által biztosított közgyógyellátás mellett, vagy az arra nem jogosultak számára 11 település továbbra is biztosítja a gyógyszer-támogatást is. Súly továbbra is megtartotta a településen élő súlyosan beteg, testi vagy szellemi fogyatékos személyek egyszeri támogatását. Az iskolakezdési támogatást a települések jelentős része továbbra is biztosítja. Több település, ahol jövedelemtől független volt, ott is jövedelemhatárhoz kötötték, kivétel Szentgál. Továbbra is vannak olyan települések, amelyek különösen elismerik az iskoláztatás különböző terheit, és fontosnak tartják a továbbtanulás támogatását.

A tótvázsonyi körjegyzőségből Hárskút, Vöröstó tartotta meg a továbbtanulási támogatást, és egyedül Hárskút ad végzős diákok számára egyszeri juttatást (20 ezer forint). A születési támogatások a legtöbb településnél már megtalálhatók, viszont a kisebb településeknél korábban jövedelemtől függetlenül is nyújtották a támogatást, mostanra egyedül Vilonya maradt, amely csak az anya lakcímét nézi. A támogatás összegét egyedül Nagyvázsony emelte 10 ezer forintra. Több település ad egyszeri alapélelmiszer- és tisztítószercsomagot, például Barnag, Pula, Mencshely, amelyet különböző módon értékelnek a lakosok, több esetben kritizálnak. Súly szociális rendeletét kénytelen volt szűkíteni. Továbbra is egyedül a tótvázsonyi körjegyzőség települései nyújtanak kamatmentes kölcsönt (településenként változó összegekkel és futamidőkkel). Barnag együttműködve a Nagycsaládosok Egyesületével továbbra is aktívan részt vesz az Élelmiszerbank által meghirdetett élelmiszermentő akcióban, a túlzott adminisztrációs terhek ellenére is. A fűtési támogatás egyre több település rendeletében megjelenik mint rendkívüli települési támogatási forma. Vöröstón tavaly minden háztartás kapott 60 ezer forint fűtéstámogatást. A szociális célú tűzifa-támogatást több település is nyújtja, de különböző formában. Van, ahol az önkormányzat kiegészíti az állami juttatást, valahol teljes egészében az önkormányzat biztosítja, például Mencshelyen.

A helyi rendeletek a szociális alapszolgáltatásokat továbbra is változó részletességgel, pontossággal szabályozzák. Több településnél (pl. Barnag,

Hidegkút, Mencshely, Nagyvázsony, Pula, Tótvázsony, Vöröstó) továbbra is pontatlan a szolgáltatók megnevezése, például Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény korábbi elnevezése szerepel, illetve a megszűnések, a szolgáltatóváltások sincsenek jelölve.

Összességben elmondható a települések pénzübeli és természetben nyújtott ellátásaihoz kapcsolódó adatok alapján, hogy a lakhatáshoz és a temetéshez, iskolakezdéshez kapcsolódó támogatásokat, valamint a rendkívüli települési támogatásokat veszik leginkább igénybe a rászorulóknak. A természetben nyújtott szociális ellátások közül a leggyakrabban igénybe vett a gyermekétkeztetés és a tűzifa-támogatás. Kistérszülések esetén alacsony a támogatásokat igénybevevők száma, vélhetően még működik a megbélyegzéstől való félelem, főleg az időskorúak esetében.

A kistérségi települések nem rendelkeznek olyan nyilvántartással, amely alapján felmérhető lenne, hogy mennyi a pszichiátriai és/vagy a szenvedélybetegnek száma a településen. Az ilyen jellegű 'leszakadások' helyi kezelésére a Szociális törvény továbbra sem nyújt megoldást. Ellenben két településen is (Nagyvázsony, Nemesvámos) próbálnak az alkoholfüggők számára prevenció programot is biztosítani.

4.7. Falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás

Az alacsony lélekszámú községekben a falugondnoki, illetve a tanyagondnoki szolgáltatás hivatott segíteni a közszoolgáltatásokhoz való hozzájutást, a szociális szükségletek kielégítését. 2008-ban még csupán 6 település, 2018-ban 9 település élt ezzel a lehetőséggel. Jelenleg 10 településen: Barnagon, Eplényben, Hárskúton, Hidegkúton, Mencshelyen, Pulán, Súlyban, Szentgálon, Tótvázsonyban és Vöröstón működik falugondnoki vagy tanyagondnoki szolgáltatás. Bándon, Márkón és Veszprémfajszon a közterület-karbantartó látja el a falu azon szükségleteit is, amelyek a falugondnok feladatát képeznék.

A falugondnoki szolgálatot igénylők számának növekedéséről Hárskút számolt be. A Magyar Falu Programon belül nyert új kisbuszt Mencshely, Herend, városlistás Pula.

4.8. Családoknak, gyermekeknek nyújtott ellátások

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban Gyvt.) rendelkezik arról, hogy a családban élő gyermekek életkorának megfelelő nappali felügyeletét, gondozását, nevelését, foglalkoztatását és étkeztetését kell megszervezni azon gyermekek számára, akiknek szülei különböző okok miatt napközbeni ellátásukról gondoskodni nem tudnak. A gyermekek napközbeni ellátási formái közé tartozik a bölcsőde, a napközbeni gyermekfelügyelet és az alternatív napközbeni ellátás: *„Ha a bölcsődei ellátásra az adott településen legalább öt gyermek tekintetében igény jelentkezik, vagy a település – jogszabályban meghatározottak szerint megállapított – 3 év alatti lakosainak száma meghaladja a 40 főt, a (3) bekezdés a) pontja alá nem tartozó települési önkormányzat köteles gondoskodni a gyermekek bölcsődei ellátásáról a 42. § (2) bekezdése szerinti bölcsődei ellátást nyújtó intézmények, szolgáltatások bármelyik formájának biztosításával, önállóan, társulásban vagy ellátási szerződés útján.”*³²

Az önkormányzatok a fenti törvényi kötelezettségüknek igyekeznek eleget tenni. A Társuláshoz tartozó települések nagy részének népessége 10 000 fő alatti, így bölcsődét anyagiak és megfelelő számú gyermek hiányában nem tudnak fenntartani. A családok a bölcsődei ellátást a környező, nagyobb településeken veszik igénybe. Több település is társulásos formában biztosítja a bölcsődei és óvodai ellátást (Tótvázsony–Hidegkút, Nagyvázsony–Pulamencshely–Vöröstó, Hajmáskér–Sóly, Vilonya).

Ebben a felülvizsgálati időszakban jellemzően óvoda- és bölcsődefelújítások történtek. A Herendi Hétszínvirág Óvoda és Bölcsőde kibővült egy új bölcsődei csoportnak és kiszolgálóhelyiséggel a biztosítására szolgáló épületrésszel. A bővítésre azért volt szükség, mert a környező kistelepülésekről, ahol nem megoldott a bölcsődei elhelyezés, idehozzák a gyermekeket. Bándon a 2021-re tervezett bölcsődeindítás Herenddel együttműködésben még nem tudott megvalósulni. Nemesvámoson az elmúlt években jelentős fejlesztések történtek. A családi bölcsőde mellett 2019-ben átadásra került egy önkormányzati fenntartású bölcsőde, amelynek tervezik a bővítését. A bölcsőde a veszprémfajsi gyermekeket is fogadja a két önkormányzat megállapodása alapján. Tótvázsonyban egy épületben működik a bölcsőde, minibölcsőde és

32 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. 94. § (3a) bek. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

az óvoda. Az épület bővítésének köszönhetően bölcsődei csoport létszámának növelésére kerülhetett sor, 12 fő helyett 19 gyermeket tudnak fogadni. A bölcsődei ellátás Eplényben, Hárskúton, Márkón, Hajmáskéren, Solyban azért nem működik, mert a lakosság részéről nem volt rá igény. Az 500 főnél kisebb településeken többnyire óvoda sem működik, az itt élők az óvodai ellátást a környező, nagyobb településeken tudják igénybe venni. Az óvodát működtető települések két és fél éves kortól fogadják a gyerekeket, ezzel is korrigálva a bölcsődei ellátás hiányosságait. Az elmúlt két évben a települések jelentős részében az óvodai ellátás színvonala tovább emelkedett. Az előző felülvizsgálati időszakban több település is sikerrel pályázott a Magyar Falu Program keretében óvoda felújításra (Bánd, Hajmáskér, Herend, Nagyvázsony). A felújítások még zajlanak Bándon. Hajmáskéren az udvarfelújítás munkálatai folynak. Nagyvázsonyban is folyamatos a fejlesztés, napelem felszerelését és férőhely bővítését tervezik. Eplény felújításait önerőből valósítja meg. A menchshelyi önkormányzat a lakossági igényeknek megfelelően helyben szeretne volna megoldani a gyermekek napközbeni ellátását. Sajnos forrás hiányában ez a terve nem valósulhatott meg. A gyermekeket a falugondnoki szolgálat viszi Nagyvázsonyba bölcsődébe, óvodába. Nemesvámoson tervezik az óvoda felújítását és ennek részeként a konyha főzőkapacitásának növelését, valamint férőhelybővítését. A településen működik egy magyar–angol nyelvű, alapítványi fenntartású magánóvoda is. Bándon folyamatban van az óvoda felújítása. Solyból Hajmáskérre viszik az óvodába a gyerekeket. Az önkormányzat pályázati forrásból vásárolt kisbuszával továbbra is naponta szállítja az óvodásokat. A szállítás költségét az önkormányzat magára vállalta. Pulán a falugondnoki kisbusz viszi az óvodásokat és a kisiskolásokat a szomszéd településre. Amennyiben jogszabályváltozás történik, és előírják, hogy a szállítás során külön kísért is biztosítani kell, ennek megoldása komoly nehézséget fog okozni. Szentgálon zajlanak a felújítási munkálatok, tervezik az óvodai férőhely bővítését is. Herend önkormányzata alternatív napközbeni ellátás kertében – a nyári időszakban, több héten át – napközis táborot működtet. MENCHSHELYEN az evangélikus egyház szervezi a nyári táborokat. A település vezetése szeretné, hogy a táboroztatásba a családsegítő is bekapcsolódjon. Hárskúton új játszótér épült.

A Szociális törvény 86. § (1) bekezdés (a) pontja szerint „A települési önkormányzat köteles biztosítani a családsegítést, ha polgármesteri hivatalt működtet vagy a közös önkormányzati hivatal székhelye a településen van.”³³

A gyermekjóléti szolgáltatás biztosításáról az alábbiak szerint rendelkezik a jogszabály: „Gyvt. 94. §. (2a)³⁴ Polgármesteri hivatalt működtető települési önkormányzat, a közös önkormányzati hivatal székhelye szerinti települési önkormányzat, a fővárosban a fővárosi kerületi önkormányzat, illetve a fővárosi önkormányzat által közvetlenül igazgatott terület tekintetében a fővárosi önkormányzat lakosságszámtól függetlenül köteles gyermekjóléti szolgálatot működtetni. A közös önkormányzati hivatal székhelye szerinti települési önkormányzat által működtetett gyermekjóléti szolgálat ellátási területe a közös önkormányzati hivatalhoz tartozó települések lakosságára terjed ki. Amennyiben a gyermekjóléti szolgálat fenntartója társulás, a társulás társulási megállapodásban megjelölt székhelye kizárólag az e bekezdés szerint feladatellátásra kötelezett önkormányzat lehet.”³⁵

A családsegítést és a gyermekjóléti szolgáltatást – amely 2016-tól már csak integrált formában működtethető – a térségben az alábbi szolgáltatók biztosítják:

- Herend Környéki Önkormányzatok Család- és Gyermekjóléti Szolgálat;
- Berhidai Szociális és Gyermekjóléti Szolgálat;
- Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény, amelynek

a tevékenysége kibővült. 2021. január 1-jétől Hajmáskéren és Solyban az Önkormányzatok kérésére átvették a szolgáltatást a Bendola Humánszolgáltató Bt.-től.

5. A Veszprémi Kistérségi Többcélú Társulás szociális tevékenysége³⁶

5.1. A Társulás szociális ellátási kötelezettsége

A Társulás fenntartásában működő VKTT Egyesített Szociális Intézményének (továbbiakban: ESZI) az alábbi településekre vonatkozóan van működési engedélye:

33 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.TV> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

34 Megállapította: 2016. évi LXVII. törvény 53. §. Hatályos: 2017. 01. 01-től.

35 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

36 A fejezet a korábbi felülvizsgálati anyagok és a 2022 nyarán a Veszprémi Kistérség településeinek polgármestereivel készült kérdőíves kutatás adatfelvétele alapján, a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálati programja keretében készült.

- Étkeztetés: Barnag, Bánd, Eplény, Hajmáskér, Herend, Hidegkút, Márkó, Mencshely, Nagyvázsony, Nemesvámos, Pula, Sóly, Szentgál, Tótvázsony, Veszprém, Veszprémfajsz, Vilonya és Vöröstó közigazgatási területe.
- Házi segítségnyújtás szociális alapszolgáltatás: Barnag, Bánd, Eplény, Hajmáskér, Hárskút, Herend, Hidegkút, Márkó, Mencshely, Nagyvázsony, Nemesvámos, Pula, Sóly, Szentgál, Tótvázsony, Veszprém, Veszprémfajsz, Vilonya és Vöröstó közigazgatási területe.
- Idősek nappali ellátása szociális alapszolgáltatás: Herend és Veszprém közigazgatási területe.
- Személyes gondoskodást nyújtó szociális szakosított ellátás (idősek átmeneti otthona, idősek otthona): a Társulásban részt vevő valamennyi település (Hárskút 2021. január 1-jétől veszi igénybe ezeket az ellátásokat).
- Állami feladatellátás körében feladatellátási szerződés alapján biztosítja a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás alapszolgáltatást Veszprém közigazgatási területén.

Ezenkívül a Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata fenntartásában működő Göllesz Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézménye nyújtja a felnőtt értelmi fogyatékosok nappali ellátását Bánd, Hajmáskér, Hárskút, Herend, Hidegkút, Márkó, Nemesvámos, Sóly, Szentgál, Tótvázsony, Veszprémfajsz települések közigazgatási területén élő lakosokra kiterjedően. Továbbá a Társulás tagja Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata a fenntartásában működő Veszprémi Bölcsődei és Egészségügyi Alapellátási Integrált Intézmény biztosítja a sürgősségi egészségügyi alapellátást (központi házi orvosi ügyeletet), valamint a védőnői szolgálatot Eplény közigazgatási területén.

5.2. Étkezés

Az étkeztetés keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak biztosítanak napi egyszeri meleg ételt, akik koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk, pszichiátriai betegségük, szenvedélybetegségük vagy hajléktalanságuk miatt nem képesek önmagukat e tekintetben ellátni. A szolgáltatás a települések helyi igényei és adottságai szerint valósul meg az étkeztetés, elvitellel, helyben fogyasztással vagy házhoz szállítással (8. táblázat). Az étkeztetést a kisközségekben leginkább elvitellel vagy kiszállítással biztosítják. A szolgáltatás hét-

végén és ünnepnapokon Veszprém közigazgatási területén igénybe vehető, a többi településen továbbra sem.

8. táblázat

A szociális étkeztetést igénybe vevők száma 2021-ben

Település neve	Étkeztetést igénybe vevők 2019-ben	Étkeztetést igénybe vevők 2021-ben	A szolgáltatást biztosító intézmény
Barnag	2 fő	4 fő	ESZI*
Bánd	12 fő	14 fő	ESZI
Eplény	23 fő	16 fő	ESZI
Hajmáskér	–	–	nem igényelték
Hárskút	36 fő	41 fő	helyi önkormányzat*
Herend	51 fő	44 fő	ESZI
Hidegkút	10 fő	13 fő	ESZI
Márkó	14 fő	7 fő	ESZI
Mencshely	6 fő	9 fő	ESZI
Nagyvázsony	79 fő	72 fő	ESZI
Nemesvámos	97 fő	114 fő	ESZI
Pula	8 fő	10 fő	ESZI
Sóly	–	–	nem igényelték
Szentgál	42 fő	32 fő	ESZI
Tótvázsony	40 fő	41 fő	ESZI
Veszprém	310 fő 106 fő	411 fő 102 fő	ESZI Életöröm Idősek Otthona**
Veszprémfajsz	–	–	nem igényelték
Vilonya	4 fő	4 fő	Berhidai Szociális és Gyermejjóléti Társulás*
Vöröstó	–	–	nem igényelték
Összesen	840 fő	934 fő	

Forrás: Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézmény (ESZI), 2022

** A helyi önkormányzatok adatszolgáltatása, 2022.** Az Életöröm Idősek Otthona adatszolgáltatása, 2022*

Az ESZI Veszprémen kívül 12 településen biztosítja a szociális étkeztetést. Összesen több mint 100 fővel emelkedett az igénybevevők száma a korábbi felülvizsgálathoz képest. Veszprémfajszon, Vöröstón, Hajmáskéren és Sályon az önkormányzatok jelzése alapján a lakosság továbbra sem igényelte ezt a szolgáltatást. Hárskút és Vilonya a korábbi évekhez hasonlóan a Társuláson kívül oldja meg az ellátást.

A szolgáltatás minősége szempontjából továbbra is kívánatos volna, hogy minden településen (ott is, ahol nem kifejezetten idős emberek számára főznek, hanem például oktatási intézmény tanulóinak, dolgozóinak) az idős ember speciális szükségleteit (diétát, ízvilágát stb.) figyelembe véve alakítsák ki az étrendet. Sajnos azonban a jelenlegi törvényi szabályozás nem teszi lehetővé a differenciálást a közétkeztést biztosító konyháknaál. Egyedül Veszprémbe megoldott a diétás étkeztetés a bentlakásos intézmény konyhájának köszönhetően.

5.3. Házi segítségnyújtás

A házi segítségnyújtás a rászoruló személyek saját lakókörnyezetében biztosítja az alapvető gondozási, ápolási feladatok elvégzését, az önálló életvitel fenntartásához szükséges ellátást. Ezt a személyes gondoskodást nyújtó szociális alapszolgáltatást – lakosságszámtól függetlenül – kötelező minden települési önkormányzatnak biztosítani (9. táblázat).

Bánd, Márkó, Herend, Nemesvámos, Nagyvázsony, Szentgál, Tótvázsony, Veszprém a Társuláson keresztül az ESZI-vel, a többi település más szolgáltató közreműködésével (egyházi) látja el. Az előző felülvizsgálathoz képest a településeken nem jelent meg új szolgáltató. Hidegkút, Mencshely, Veszprémfajsz esetében úgy véljük, szükség lenne egy tényleges igényfelmérés lebonyolítására. Az egyházi szervezetek nem a településekkel kötnek együttműködési megállapodást, ezért a települések vezetőinek legtöbb esetben nincs rálátása az idősek helyzetére és a szolgáltatás minőségére. Javasoljuk, hogy az önkormányzatok kérjenek tájékoztatást a települést érintő szolgáltatásokról.

A szolgáltatók összesen 521 személyt láttak el 2021 decemberében, 71 fővel kevesebbet, mint 2019-ben. A csökkenés hátterében elsősorban az elhalálozás, az otthonba kerülés állhat. Felmerülhet továbbá a nem a jogszabályi előírások szerint nyújtott ellátás ténye is, amely jellemző volt a megszűnt civil szolgáltatónaál.

A szolgáltatók a törvény által kötelezően előírt térítési díjat alkalmazzák. A Hajmáskéri-Sóly Társegyházközség presbitériuma havi 2500 forintban maximálta a díj megfizetését, és amennyiben a térítési díj számított összege efölött lenne, úgy lemond arról az ellátott javára. A szolgáltatók arról számoltak be, hogy viszonylag állandó a gondozónői létszámuk, nincs jelentős hiányuk, és a továbbképzések is biztosítottak voltak a járványhelyzet előtt, több alkalommal kerültek megszervezésre kihelyezett továbbképzések a szolgálat székhelyén, valamint a kollégák online továbbképzéseken is részt vesznek. A Covid-19-járvány igen komoly terhet rótt a szolgáltatókra, például a fertőtlenítőszeres és védőeszközök beszerzésével, a napi karantén esetek figyeléséhez és aktualizálásához kapcsolódó megnövekedett adminisztrációval, szervezeti átszervezésekkel. A kisebb falvakban olyan személyeket is el kellett látniuk, akikkel egyébként nem álltak szerződéses kapcsolatban. Megnövekedett az irodai adminisztráció a napi karantén esetek figyelésével, aktualizálásával. Szorosabb együttműködés és időbeni információáramlás lenne szükséges a térségben folyó munka koordinálására.

9. táblázat

A házi segítségnyújtás igénybevételi mutatói 2021 decemberében és a szolgáltatást biztosító szervezetek

Település neve	Házi segítségnyújtást igénybe vevők száma 2019 decemberében	Házi segítségnyújtást igénybe vevők száma 2021 decemberében	A szolgáltatást biztosító szervezet
Barnag	3 fő (2019. 05. 30-ig)	0 fő	Hajmáskér-Sólyi Református*
Bánd	7 fő	7 fő	ESZI**
Eplény	10 fő	7 fő	ESZI
Hajmáskér	42 fő	26 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
	–	6 fő	ESZI
Hárskút	10 fő	6 fő	ESZI
Herend	10 fő	8 fő	ESZI
Hidegkút	–	–	–
Márkó	9 fő	7 fő	ESZI
Mencshely	9 fő	7 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Nagyvázsony	18 fő	18 fő	ESZI
	28 fő	25 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Nemesvámos	10 fő	10 fő	ESZI
	19 fő	16 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Pula	17 fő	6 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Sóly	3 fő	0 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Szentgál	14 fő	10 fő	ESZI
Tótvázsony	14 fő	14 fő	ESZI

Veszprém	126 fő	133 fő	ESZI
	68 fő	77 fő	Árpád-házi Szent Piroska Szeretetszolgálat
	149 fő	124 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Veszprémfajsz	–	–	–
Vilonya	2 fő	2 fő	Berhidai Szociális és Gyermekjóléti Társulás
	19 fő	14 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Vöröstó	5 fő	4 fő	Hajmáskér-Sólyi Református
Összesen	592 fő	521 fő	

*Forrás: VKTT Egyesített Szociális Intézmény adatszolgáltatása, illetve a többi szolgáltató saját adatjelentése alapján, 2022. * Hajmáskér-Sólyi Református Társégyházközség Falugondnoki Szolgálat, 2022. ** Veszprémi Kistérségi Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézménye, 2022*

5.4. Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás

A jelzőrendszeres házi segítségnyújtás nem önkormányzati, hanem állami feladat. Gyors és szakszerű segítséget nyújt az otthonukban krízishelyzetbe kerülő idős vagy pszichiátriai beteg, szenvedélybeteg személyek számára. Jelzőrendszeres házi segítségnyújtásra igény lenne valamennyi felmért településen, ugyanakkor a jelenlegi finanszírozási és technikai feltételek mellett ez az ellátás továbbra sem megoldott. Az igénybevevők mellett a hozzátartozóknak is biztonságérzetet ad, és megteremti a saját otthonban maradás feltételeit. 2020-ban a VKTT Egyesített Szociális Intézmény korszerű készülékekre cserélte a korábbi rádiójeles jelzőket, megszűnt a telepített központ, az új készülékhez központi diszpécserközpont tartozik, mely a megadott számon értesíti az ügyeletest, továbbá a rendszerbe épített visszajelző hívás miatt a véletlen hívások szűrésre kerülnek. A gondozónői háttér változatlanul segíti a krízis esetén jelentkező időseket. Veszprémben 2021-ben 100 fő vette igénybe a szolgáltatást. Több esetben volt továbbra is téves riasztás, de a legjellemzőbb hí-

vásokok a betegség, a rosszullét és az elesés voltak. A szociális rászorultságot vizsgálják a szolgáltatás igénylésekor.

5.5. Időskorúak nappali ellátása

A Társulásban részt vevő önkormányzatok közül a Szociális törvény 86. § (2) bekezdésének b) pontja minden 3000 főnél több állandó lakosú települést,³⁷ így Hajmáskért, Herendet és Veszprémet kötelezi az időskorúak nappali ellátásának biztosítására. 2022-től mindhárom település biztosítja a törvényi előírások szerinti szolgáltatást.

Közművelődési célokat szolgáló idősök klubját – alkalmankénti önkormányzati támogatással – Nagyvázsony, Nemesvámos, Sóly és Hajmáskér települések biztosítják.

Herenden és Veszprémben az időskorúak nappali ellátását az ESZI biztosítja. Veszprémben négy szervezeti egységben, Herenden pedig egy helyszínen lehet a szolgáltatást igénybe venni. A 2021-es összesített adatok szerint Herenden elsősorban a szabadidős programokra van igény, a veszprémi nappali intézményeknél viszont a mentális tanácsadások száma magas, és a szabadidős programok és az ügyintézés számok is jelentős. A veszprémi intézményeknél a nappali ellátásban résztvevők egyúttal a szociális étkeztetést is igénybe veszik. A herendi idősök klubja tárgyi feltételek hiányában továbbra sem tudja biztosítani a helyben fogyasztásos étkeztetést.

A demens nappali ellátás a Völgyikút utcai telephelyen százszázalékos kihasználtsággal működik. Működési engedélye egyelőre Veszprém város ellátási területére van.-

5.6. Bentlakásos intézmények

Az ápolást, gondozást nyújtó szakosított ellátást továbbra is az ESZI nyújtja valamennyi, a társulásban részt vevő település számára. Az intézmény a székhelyén 72 fő, a telephelyén 59 fő ellátását tudja biztosítani. A kihasználtság teljes körű, továbbra is magas a szolgáltatásért sorban álló személyek száma. 2021-ben tovább nőtt a várakozók száma, sokan be sem kerülnek az otthonokba, a várakozás alatt haláloznak el.

³⁷ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.TV> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

A bentlakásos intézményben jelenleg – a lakóösszetételt tekintve – 5% alatt van a Társulásban részt vevő kistelepülésekről érkezők száma. Ennek ellenére – mivel ezek a települések bentlakásos intézményt nem tudnak fenntartani – szükséges, hogy ez az ellátás a kistérség településein élők számára továbbra is biztosítva legyen Veszprémben. A várólistán továbbra is 10% alatti a kistérségi falvakból jelentkezők száma.

Az Időskorúak Gondozóháza százszázalékos kihasználtsággal (6 fővel) működik.

A Covid-19 jelentős többletterhet rótt a dolgozókra, különösen a karantén időszakában, illetve megnövekedett kiadást jelentett a fertőtlenítőszeres és védőfelszerelések beszerzése is. A járványügyi intézkedések betartásakor felmerült jelentősebb átalakítások szükségessége az épületeken belül, például több izolációs helyiség kialakítása.

5.7. Fogyatékos személyek nappali ellátása

A fogyatékos személyek nappali ellátásához kötődő segítségnyújtás igénybevételére a Társuláson belül csak Veszprémben van lehetőség. Működik azonban Tótvázsonyban is nappali ellátás – a Janka Tanya Nonprofit Kft. –, amely autista értelmi fogyatékosok számára teremt napközbeni foglalkoztatási lehetőséget.

A társult önkormányzatok közigazgatási területén, ellátási szerződés útján továbbra is a Göllesz Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézménye biztosítja a felnőtt értelmi fogyatékosok nappali ellátását. Jelenleg a kistérségből két személy veszi igénybe ezt az ellátást, azonban többen is igénybe szeretnék venni, de helyhiány miatt nem tudják felvenni őket.

5.8. Központi házi orvosi ügyelet, védőnői szolgálat

Társulás tagja, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata a fenntartásában működő Veszprémi Bölcsődei és Egészségügyi Alapellátási Integrált Intézménye által biztosítja a sürgősségi egészségügyi alapellátást (központi házi orvosi ügyeletet), valamint a védőnői szolgálatot Eplény közigazgatási területén. Csekély az esetszám. A település lakossága elégedett a szolgáltatással.

Irodalomjegyzék

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003>.TV (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031>.tv (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)
- BOROS Julianna – GÁBRIEL Dóra – MONOSTORI Judit: Idősödés. In: MONOSTORI Judit – ŐRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2021. 163–182.
- FALUVÉGI Albert: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 2020/1. 118–148.

A Központi Statisztikai Hivatal STADAT-táblák

- A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0077.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 27.)
- A foglalkoztatási ráta és a munkanélküliségi ráta szezonálisan kiigazított időszora, negyedévente. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0136.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)
- A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus. 28.)
- A népmozgalmi események vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0040.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)
- A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete a munkavállalók főbb demográfiai jellemzője szerint, negyedévente kumulált. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0151.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)
- A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete a munkáltató székhelyének elhelyezkedése alapján, vármegye és régió szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0089.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

Foglalkoztatási ráta, vármegye és régió szerint (%). Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0081.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 22.)

Fókuszban a megyék – 2022. I. negyedév. Térségi összehasonlítás. Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/221/index.html> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 25.)

Munkanélküliségi ráta, vármegye és régió szerint, negyedévente (%). Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

Természetes szaporodás, fogyás, vármegye és régió szerint, negyedévente kumulált. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0070.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 21.)

Adatszolgáltatások és szakmai beszámolók

A helyi önkormányzatok adatszolgáltatása, 2022.

A VKTT Egyesített Szociális Intézményének 2020., 2021. évi szakmai beszámolója.

Az Életöröm Idősek Otthona adatszolgáltatása, 2022.

Göllesz Viktor Fogytékos Személyek Nappali Intézményének a 2020., 2021. évi szakmai beszámolója.

Hajmáskér-Sólyi Református Társegyházközség Falugondnoki Szolgálat, 2022.

Veszprém MJV Önkormányzatának adatszolgáltatása, 2022.

Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézmény (ESZI), 2022.

Veszprémi Kistérségi Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézménye, 2022.

VKTT Egyesített Szociális Intézmény adatszolgáltatása, illetve a többi szolgáltató saját adatjelentése alapján, 2022.

Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója és felülvizsgálatai

Veszprém Megye Jogú Város Önkormányzata Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2021.

Veszprém Megyei Kormányhivatal, Foglalkoztatási, Munkaügyi és Munkavédelmi Főosztály adatszolgáltatása, 2022.

Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója, 2008.
Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2020.

Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata, 2022.

Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása településeinek önkormányzati rendeletei

Bánd Község Önkormányzat Képviselő-testülete 6/2021. (VI. 20.) önkormányzati rendelete a települési támogatásról és egyéb szociális ellátásokról.

Barnag Község Önkormányzat Képviselő-testülete 5/2021. (VI. 1.) önkormányzati rendelete az egyes szociális és gyermekjóléti ellátásokról.

Eplény Községi Önkormányzat Képviselő-testülete 10/2015 (VIII. 13.) önkormányzati rendelete az iskolakezdési támogatás megállapításáról.

Eplény Község Önkormányzat Képviselő-testülete 8/2021. (V. 26.) önkormányzati rendelete – a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról, valamint a személyes gondoskodást nyújtó szociális és gyermekjóléti ellátásokról.

Hajmáskér Község Önkormányzat Képviselő-testülete 10/2021. (V. 28.) önkormányzati rendelete.

Hajmáskér Község Önkormányzat Képviselő-testülete 12/2021. (V. 28.) önkormányzati rendelete a gyermekvédelmi ellátásokról.

Hárskút Község Önkormányzat Képviselő-testülete 7/2021. (VI. 19.) önkormányzati rendelete a települési támogatásokról és a szociális ellátásokról.

Herend Város Önkormányzat Képviselő-testülete 6/2015. (II. 27.) önkormányzati rendelete a települési támogatás és az önkormányzat által nyújtott egyéb szociális ellátások helyi szabályairól.

Hidegkút Község Önkormányzat Képviselő-testülete 7/2021. (VI. 1.) önkormányzati rendelete az egyes szociális és gyermekjóléti ellátásokról.

Márkó Község Önkormányzat Képviselő-testülete 7/2021. (VI.17.) önkormányzati rendelete.

Mencshely Község Önkormányzat Képviselő-testületének 4/2015. (II. 25.) önkormányzati rendelete a pénzbeli és természetbeni ellátásokról és támogatásokról.

Nagyvázsony Község Önkormányzat Képviselő-testületének 8/2015. (II. 25.) önkormányzati rendelete a pénzbeli és természetbeni ellátásokról és támogatásokról.

Nemesvámos Község Önkormányzat Képviselő-testületének 13/2015. (IV. 30.) önkormányzati rendelete az egyes szociális ellátásokról.

Nemesvámos Község Önkormányzat Képviselő-testületének 22/2015. (IX. 4.) önkormányzati rendelete az újszülöttek támogatásáról.

- Pula Község Önkormányzat Képviselő-testületének 4/2015. (II. 25.) önkormányzati rendelete a pénzübeli és természetbeni ellátásokról és támogatásokról.
- Pula Község Önkormányzat Képviselő-testületének 14/2016. (X. 13.) önkormányzati rendelete a letelepedési támogatásról.
- Sóly Község Önkormányzat Képviselő-testülete 10/2021. (V. 28.) önkormányzati rendelete a szociális ellátások helyi szabályairól.
- Szentgál Község Önkormányzat Képviselő-testülete 9/2021. (VI. 18.) önkormányzati rendelete a pénzübeli és természetben nyújtott ellátásokról.
- Szentgál Község Önkormányzata Képviselő-testületének 6/2022. (VI. 30.) önkormányzati rendelete 2022. évi önkormányzati iskolakezdési támogatásáról.
- Tótvázsony Község Önkormányzat Képviselő-testülete 9/2021. (VI. 1.) önkormányzati rendelete az egyes szociális és gyermekjóléti ellátásokról.
- Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése 23/2021. (V. 11.) önkormányzati rendelete a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról.
- Veszprémfajsz Község Önkormányzat Képviselő-testületének 9/2015. (V. 15.) önkormányzati rendelete az egyes szociális ellátásokról.
- Vilonya Község Önkormányzat Képviselő-testülete 4/2021. (V. 28.) önkormányzati rendelete a szociális és gyermekvédelmi ellátásokról.
- Vilonya Község Önkormányzat Képviselő-testülete 5/2021. (V. 28.) önkormányzati rendelete a gyermekszületési támogatásról.
- Vöröstó Község Önkormányzat Képviselő-testülete 10/2021. (VI. 1.) önkormányzati rendelete az egyes szociális és gyermekjóléti ellátásokról.

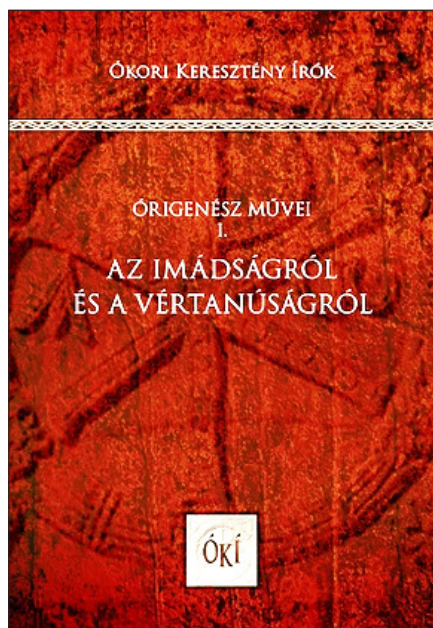
GUTENBERG-GALAXIS

ÓRIGENÉSZ:
Az imádságról és a vértanúságról.
ÓRIGENÉSZ MŰVEI I.
(ÓKORI KERESZTÉNY ÍRÓK 5.)

[SZERK. BOROS ISTVÁN]
SZENT ISTVÁN TÁRSULAT, BUDAPEST, 2022.
396 OLDAL

A Szent István Társulat 1980-ban indított el egy korszakalkotó sorozatot, melynek kötetei bizonyosan sok egyházi intézmény és személy polcain ott sorakoznak. Az *Ókeresztény írók* című sorozat Vanyó László szerkesztésében jelent meg, és azt az embert próbáló célt tűzte ki maga elé, hogy az ókeresztény egyházatyák műveinek fordítását a kor tudományeszményének megfelelően, igényes, teológiai szakmai körökben hivatkozható kiadványként bocsáthassa a széles olvasóközönség rendelkezésére. A kötetek esztétikailag is élményt nyújtottak, talán ezzel is magyarázható, hogy mára már szinte lehetetlen összegyűjteni az eredeti sorozatot, melynek egy-egy kötete irreálisan megdrágult.

Nem felejtethjük el azt sem, hogy az elmúlt évtizedekben számos kutatás járult hozzá az egyházatyák jobb megértéséhez, a folyamatban lévő tudományos diskurzus új színekkal gazdagíthatja ezeket a fordításokat. Ezen okokból kifolyólag a kiadó 2018-ban úgy döntött, hogy újra megjelenteti a sorozat revideált változatát *Ókori Keresztény Írók* címmel. Mindezt lábjegyzetekkel és kritikai apparátussal ellátva, amely messzemenően kielégíti az ókeresztény irodalomtörténetben elmélyülni vágyók igényeit.

Új, a sorozatban eddig meg nem jelent kötetek is napvilágot látnak majd a közeljövőben, ami szintén fokozhatja a várakozásokat. Egyébként a megújuló sorozat értékét az is növelheti, hogy a patológia nemzetközi szaktekintélyei differenciáltabban tudnak közelíteni az adott szerzők műveihez, a szerkesztésben vállalt együttműködésük Vanyó László atya szellemi hagyatékához méltó és korszerű őrzését jelenti.

A sorozat 5. kötete valódi kuriózum, Órigenész műveiből ad válogatást a kezünkbe. Habár az alexandriai szentírás-értelmezőtől (*scriptor ecclesiasticus*) már sok minden olvasható magyarul (pl. *A princípiumokról, Kelszosz ellen, Magyarázatok a Teremtés könyvéhez* stb.), a kiadvány értékét az adja, hogy afféle csokrot kínál Órigenész különböző műveiből. Ezzel rácsodálkozhatunk, hogy az egyébként exegetának tartott szerző milyen sok szempontból válhatott megkerülhetetlen hivatkozási alappá. Órigenész hatása még Nyugaton is érezhető volt a későbbi évszázadokban.

Sajnos azonban a hit nagy mesterére úgy száz évvel halála után árnyék vetült, a 400-as évektől kezdve a korábban nagy tiszteletben álló tanítót elkezdtek befeketíteni. A folyamat az 553-as II. Konstantinápolyi Zsinaton kulminálódott, ahol aztán Órigenészt (vagy inkább az origenizmust) formálisan is elítélték. Ebből kifolyólag a szellemi hagyatékát terjesztő szerzetesközösségeket feldúlták, az alexandriai tanító műveit szisztematikusan megsemmisítették. A hihetetlen szellemi teherbírásáról híres *Adamantius* más művei, mint például úttörő munkája, a *Hexapla* gigászi terjedelme miatt nem maradt fenn, hiszen nehéz és körülményes volt másolni. Nagy szerencsénkre azonban latin fordításban több műve átélte az évszázadokat Szent Jeromos (pl. *Kommentár az Énekek énekéhez, Homíliák Lukács evangéliumához...*) és Rufinus (pl. *A princípiumokról*) fordításában. Az 'origenista válság' előtt ugyanis még mindkét szerző nagy lelkesedéssel terjesztette szellemi mestere munkáit, később csak Rufinus. Nehezíti az eredeti origenészi gondolatok rekonstrukcióját az a tény, hogy ezek a fordítások célzatosan el is vettek, hozzá is tettek az eredeti anyaghoz, és ezt figyelembe kell venni Órigenész igazhitűségének vizsgálatakor. Általában is elmondható, hogy Órigenész gondolati gimnasztikája a hívő értelem válaszkérésését tükrözi, és kerüli az abszolutisztikus megállapításokat. Sokat tanulhatunk e szerény, mégis tagadhatatlanul nagy tudású tanítótól.

De nézzük is meg, mit tartalmaz ez a válogatás! Az *Órigenész művei I.* címet

viselő kötet két nagyobb terjedelmű mű fordítását foglalja magába. Az *imádságról* című alkotás különlegessége abban áll, hogy egyfajta lelkiismereti metodológiát kínál olvasóinak, és azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy: Hogyan kell imádkozni? Milyen fajtái vannak az imának? Technikailag hogyan kell kivitelezni? Mik a lehetőségi feltételei annak, hogy az ima célba ér? A mű ezért is lehetett fontos segédeszköze a jeromosi és rufinusi szerzetesközösségek imaéletének.

Talán megbotránkoztató állításnak tűnhet – és támadták is Órigenészt emiatt –, hogy csak az Atyához lehet imádkozni. Azonban, ha tovább olvassuk, a Fiú főpap voltáról (aki örökké közvetíti imáinkat) és a Szentlélekről mint az imára indító személyes 'közegről' többet is nyerhetünk, és talán a teljesítményorientált lelki praxisunkat is helyrebillentheti egy kegyelemnek teret adó nézőpont. A mű másik nagy érdeme a *Miatyánk* imádságának magyarázata. Aki ezt elolvassa, vélhetően már nem úgy fogja szájára venni az Úr imáját, mint azelőtt. A mennyország megvalósulását kérő ima talán legérdekesebb vonatkozása a „mindennapi kenyérért” való fohászkodás. Sokan hiányolják Órigenésznél az eucharishtiáról szóló kidolgozott tanítást. Számára azonban a mennyi kenyér Isten Szava, szerinte ezt kell kérnie és adnia az Egyháznak. Órigenész egész életműve és írásmagyarázata tanúja annak az elbűvöltségnek, hogy egyedül ez az Ige táplálhatja lelkünket és a világot.

A másik terjedelmesebb mű *A vértanúságról*. Ki írhatna hitelesebben a halálig történő hitvallásról, mint egy olyan ember, aki édesapját is azért vesztette el, mert az megvallotta Krisztust az üldözések közepette, sőt, aki maga is elszenvedte ezeket a kínzásokat, hogy aztán néhány évvel később talán ezek szövődményeibe haljon bele? Az egész mű olvasásánál tetten érhető a platonista szemlélet, mely az ideára szegezett tekintet és a hústest élni vágyása közötti feszültségről beszél. Órigenész számára az igazi megismerés – a Krisztussal lét – a testi kötöttségek megszűnésével veheti kezdetét, és a hagyomány fényében tanítja, hogy ez be is következik a hitvalló mártírok esetében. Akik azonban tömjéneznak, csókot dobnak, térdet hajtanak a démoni realitásoknak, azok nem állhatnak az utolsó ítéletkor Jézus Krisztus jobb oldalán. Nagyon mély teológiai reflexió és vallástörténetileg is sok hasznos megállapítás van elrejtve ebben a műben, mely legfőképp buzdítás, és sajnos napjainkban is aktuális felhívás a minden megkereszteltnek. Kiegészítésképpen megje-

gyezném, hogy a sorozat 6. kötete szintén megjelent *Szenvedéstörténetek és vértanúakták* címmel. A kiadó részéről ez akaratlanul is egy jó stratégiai döntés volt, hiszen a két mű a vértanúság teológiáját és történelmét több oldalról világítja meg.

A kötet tehát bemutatta a lelkivezető és a vértanú Órigenészt, de más érdekességeket is tartogat. A *Párbeszéd Hérakleidésszel és püspöktársaival az Atyáról, a Fiúról és a lélekről* nem kifejezetten Órigenész műve, hanem egy korabeli, talán Arábiában ülésezett zsinat jegyzőkönyve. Órigenész itt mint az ortodoxia védnöke jelenik meg – s milyen ironikus ez a későbbi elítélés szempontjából. Fő téma az Atya és a Fiú viszonyának kérdése, ahol Órigenész a monarchista hangsúlyeltolódással szemben védi a második isten személyi valóságát. Egy olyan eretnekséggel szemben is felemeli szavát, mely a test halálakor a lélek pusztulását tanítja. Órigenész a *homonímia* elmélettel megnyitja az írások rejtett értelmét, és a misztika számára is hasznos segítséget kínál a lelki érzékek bemutatásával. A lélek és a vér kapcsolatát illetően manapság is vannak félreértések bizonyos neoprotestáns irányzatoknál. Órigenész segítségünkre siethet ezeket intelligens módon megcáfolni.

Két levél is megtalálható ebben a gyűjteményben, *Julius Africanus levele Órigenészhez*, és az erre adott válasz. Az alexandriai tudós presbiter bizonyos bibliai könyvek kánoniságáról szeretne vitatkozni Órigenésszel, aki viszont szokásához híven tiszteletteljesen – hisz még a logikátlanul vagdalkozó Kelszoszt is immanens és objektív kritikával cáfolja – válaszol. Tárgyal a görög és héber kánonról, írásmagyarázati alapelvekről, zsidó-keresztény párbeszéd-ről. Akit tehát mélyebben érdekel az egyházatyák *Szentíráshoz* való viszonya, annak ez a levélváltás ajánlott olvasmány, remek kiegészítése Vanyó László *Az egyházatyák Bibliája és az ókeresztény exegézis módszere, története* című alkotása vonatkozó fejezeteinek.

Végezetül Szent Jeromos fordításában olvashatjuk a *Homíliák Lukács evangéliumához* című művet, amely az írások kincseskamráit nyitogató Órigenészt állítja elénk. Az egyházatyá az evangélium címezésétől kezdve néhány jézusi példabeszédig, fejezetről fejezetre próbálja kellő óvatossággal és tisztelettel feltárni az allegorikus értelmet. Kimondottan érdekes része ezeknek a prédikációknak a Szűz Mária fogantatásáról, az angyalok működéséről, Jézus testéről-lelkéről és szelleméről, valamint az irgalmas szamaritánus alakjáról szóló

magyarázat. Emészthető lelki olvasmány a mű azoknak, akik szeretnék a hit misztériumain elmélkedni, ezért sem lehet véletlen Szent Jeromos azon szándéka, hogy ezeket a homíliákat a katekumeneknek ajánlja.

Nem lenne teljes ez a recenzió, ha nem méltatná Somos Róbert munkáját, aki az alexandriai hagyomány kutatója, elismert szaktekintély a patrológiában és Órigenész műveinek fordítója. A kötet bevezetőjében gondolatait érdemes párhuzamosan, háttérinformációként hozzáolvasni, hiszen ez az, ami növeli a revideált sorozat értékét. Akit bőségesebben érdekel a szakirodalom, az a majdnem tizenöt oldalnyi bibliográfia segítségével továbbindulhat a kutatásban, a szentírási helyek és a személynevek mutatója pedig megkönnyíti a monográfiában való eligazodást.

Szeretnék bátorítani mindenkit Órigenész életművének megismerésére. Talán néhányan azért éreznek lelki szomjat, mert a Biblia bizonyos helyei a mélysivatagba vezették. Kérdéses passzusok, az unalomig ismételt sekélyes és moralista megoldási kísérletek, tekintélyelvű magyarázatok vitték őket ebbe a kősvatagba. Márpedig Isten nem kövekből akar kenyeret adni számunkra. Fentről adja ezt a táplálékot. Bentről adja ezt a táplálékot. Órigenész szerint Jézus bátorít minket arra, hogy kérjük ezt a kenyeret ma! Imádkozzunk ezért a táplálékért, és dolgozzunk meg érte, emésszük képességeinknek megfelelően. Ebben a folyamatban bűnös felelőtlenség lenne figyelmen kívül hagyni a valaha élt egyik legnagyobb szentírástudós tanításait.

LÉVAI ÁDÁM

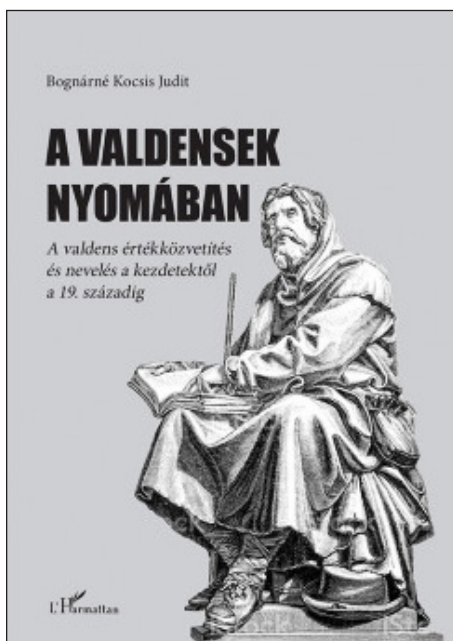
BOGNÁRNÉ KOCSIS JUDIT:
*A valdensek nyomában. A valdens értékközvetítés
és nevelés a kezdetektől a 19. századig.*

L'HARMATTAN KIADÓ, BUDAPEST, 2021. 154 OLDAL

E különleges és érdekfeszítő témát felölelő könyvet kezünkbe véve elgondolkodhatunk az európai kultúra sokszínűségén. A valdensek létezése és tettei Magyarországon ez idáig nagyrészt elkerülték a kutatók figyelmét. Egyháztörténeti munkákban találkozhattunk velük, vagy egy-egy tanulmányban, említés szintjén jelentek meg. Magyarországon ez az első kötet, amely monografikus igénytel dolgozta fel a témát.

Bognárné dr. Kocsis Judit habilitált egyetemi docens a Veszprémi Érseki Főiskola Pedagógia Tanszékének tanácskezelője és a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Pedagógiai szekciójának az elnöke. *A valdensek nyomában* című monográfia a szerző negyedik önálló kötete, amely 2021-ben látott napvilágot a L'Harmattan Kiadó gondozásában. A kötet huszonöt fejezetre és további alfejezetekre tagolódik, mély, részletgazdag ismereteket adva a valdensekről.

Bognárné dr. Kocsis Judit a neveléstudomány szakértőjeként jelentős hangsúlyt helyez a valdens oktatás-nevelés részletes bemutatására. Példaértékűen hangsúlyozza a vallásos nevelés jelentőségét, a vallási értékközvetítést és az oktatás intézményes kereteinek a szükségességét a valdensek több évszázados történelmében. A könyv elején a szerző sokoldalúan bemutatja a valdens vallási közösséget. A valdenskutatás több tudományterületet foglal magába, a kötet sokrétű kutatómódszertani eszköztárának köszönhetően szinte kinyí-

lik a valdensek világa az olvasó előtt. A vallási közösség az Alpok mélyén, a hatalmas hegyvonulatok között élt zárt közösségeik rejtett világában, amelyeket évszázadokig nagyrészt csak az olasz nép ismerhetett. Mindez kíváncsiságot idéz elő az olvasóban, hiszen betekintést nyerünk a könyv fejezetei által a valdensek lakóhelyeinek földrajzi elhelyezkedésébe, amelyet a gondosan szerkesztett térképek magyaráznak. A szerző törekedett a helyszínek alapos bemutatására. Egyúttal megismerheti az olvasó a „*dicsőséges visszatérés*” eseményét 1689-ben, ahol a valdensek visszatértek, az újabb üldöztetéseket is felvállalva, a valdens völgyekbe, és nekifogtak ismét az egyházuk újjászervezésének. Továbbá megismerhetjük a valdens jelképeket, a közösség hagyományőrző ruháit, azokat a legfontosabb jellemzőiket, amelyek a valdens identitáshoz hozzátartoznak. A szerző bemutatja a valdens gondolkodást, az élethez, a családhoz, a neveléshez való hozzáállásukat, amelyek alapja mindig a Biblia volt.

A kiadványból megtudhatjuk, hogy nagy kihívást jelentett a valdensek számára az identitásuk megőrzése évszázadokon keresztül, mivel egy kis létszámú protestáns közösséget képeztek, akik vallási kisebbséget alkotnak a hatalmas katolikus Olaszországban. A szerző az első hat fejezetben bemutatja a valdensek identitását és vallási hagyományait a Cotti-Alpok területén, valamint az eredetükkel kapcsolatos tudományos teóriákat is részletesen ismerteti. Vald Péter valójában az úgynevezett előreformátorok egyikének is mondható, kérdés az, hogy a valdensek eredete hozzá köthető-e. A könyvben többször találunk felvetéseket Vald Péter nevét megemlítve, a közösség eredetét kutatva. A szerző a 6. fejezetben kifejti részletesen, hogy Giorgio Tourn 1974-es művében Vald Pétert a valdensek ősatyjának nevezi. Vald Péter nem akart vallási rendet, mozgalmat alapítani, csupán létrehozott egy közösségi, vallási létformát, ahol az emberek Krisztust követték, és szabadon prédikálhattak a 12. században.

A kötet szerzője az olasz oktatási rendszer áttekintésének középpontjába állítja a katolikus és a világi iskolákat, kiemeli az olasz nyelvű oktatás nehéz helyzetait. A könyv második részében több fejezetben is utal arra az oktatástörténeti tényre, hogy az egyszerűbb életet folytató emberek a saját anyanyelvükön, hallás után kiválóan megértették a Biblia tanítását, ezzel szemben latin nyelven csak némi nyelvtöredéket értettek meg. Egy fontos kutatási

vonalt vehető észre az oktatással foglalkozó 14. fejezetben. A valdensok a 17. században, a pestisjárvány idején a svájci kálvinistákkal fűzték szorosabbra a kapcsolatukat, amely elősegítette a francia nyelv terjedését az olasz nyelvvel szemben. A szerző Francesco Soave nevét kiemeli a katolikus és világi iskolák oktatási rendszeréből, ugyanis ő alapította meg a 'módszeriskolát' (*Scuola di metodo*), a tanítóképzők elődjét Milánóban 1788-ban. Soave az első állami iskolákat is megszervezte és vezette Lombardiában, és munkásságából kiemelendő, hogy tankönyvek írásával segítette az iskolában dolgozó nevelők és a diákok munkáját.

A kötet második felében a szerző a 17–18. századi valdens oktatási rendszert mutatja be gazdag forrásanyagra támaszkodva, táblázatok és képek segítségével. Az alfejezetek a vallási nevelés-oktatás megértését szolgálják, ahol a valdens iskolák működéséről, a valdens szemléletről és a nehéz pedagógiai helyzetben lévő nevelők munkájáról olvashat az érdeklődő. Választ kaphatunk arra is, hogy a valdens oktatás a hegyekben mennyire függött a közösségek lakóhelyi viszonyaitól. A szerző kiemeli, hogy a 18. században néhány hónapig, télen voltak kisebb koedukált iskolák, amíg a családok a falvakban éltek. Az év többi évszakában az Alpok vonulatai között éltek a gyermekek a családjukkal, ezért nagyon szétszóródtak az iskolába járó tanulók, mert a valdens családok állandó vándorlásban éltek a hegyekben, ugyanis szükséges volt számukra a családot fenntartó állattartáshoz megfelelő legelő keresése. A valdens oktatás rendkívül hiányos iskolai gyakorlata miatt 1768-ban a zsinat szabályozta az iskolák működését. Logikusan felépített tanrendeket hoztak létre, a gyermekek iskolába járhattak nyolc-tíz és fél hónap közötti tanítási időszak alatt. A zsinat az oktatás felelőseit is megnevezte: az egyházi tanács és a lelkészek feleltek a valdens iskolák működéséért, akik egy személyben a felügyelői hatáskört is birtokolták a nevelők felett. A valdens iskolahálózat területi meghatározását a vallási nevelés és közösség igényének megfelelően határozta meg a zsinat. A szerző kiválóan összegzi kötetének pedagógiai részében a valdens oktatás vallási nevelésének és köztárgyi oktatásának értékeit. A valdens iskolákban a tanrend ideje nem volt pontosan meghatározva, reggeltől alkonyatig tanítottak a nevelők, akik figyelembe vették a tanulók mezőgazdasági, állatgondozási kötelezettségeit a tanítási nap végén.

A 15. fejezetben a szerző két személy tevékenységét emeli ki: Charles Beckwith és Williams Stephen Gilly munkássága jelentős hatást gyakorolt a katolikus elnyomás ellen harcoló, valdens oktatásra. Torre Pellicében 1829-ben egy középfokú valdens kollégiumot alapítottak, ahol fiatalok lelkésznek és tanítónak tanulhattak. A szerző a pedagógia értékkövetésére, a nevelői értékekre is rámutat a kötet utolsó fejezeteiben. Több táblázat nyújt pontos információkat a 19. századi valdens nevelők létszámáról, képzéséről, valamint megtudhatjuk, hogy nem volt könnyű helyzetük a nevelőknek, hiszen munkájuk társadalmilag nem volt megbecsülve. A szerző soraiban többször megerősíti, hogy a valdens egyház kiemelt feladatának tartotta a valdens nevelők szakmai fejlődését a 'módszeriskolákban'.

A kötet minden fejezetében érezhető Bognárné dr. Kocsis Judit elhivatottsága a pedagógia és a vallástudomány kutatása iránt egyaránt. A monográfia fejezeteiben a szerző ügyelt arra, hogy a téma érthető legyen, és szakmailag alátámasztott a források pontos megjelölésével. A kötet nyelvezete olvasmányos, szerkezete logikus, könnyen követhető. A többnyelvű forrás feltüntetése és feldolgozása arról tanúskodik, hogy nagy műveltségre tett szert a kötet szerzője a valdensesk több évszázados múltjában. A monográfiában kiválóan nyomon lehet követni a vallási értékközvetítést, amelyet Bognárné Kocsis Judit a kötet alcímében ígért az olvasónak. A kötet szerzője joggal állíthatja kutatómunkájára alapozva, hogy a valdensesk Biblia alapú gondolkodása, életvitele példaértékű volt, erkölcsi tisztaságban éltek, és sok esetben emberiségükről tettek tanúbizonyságot.

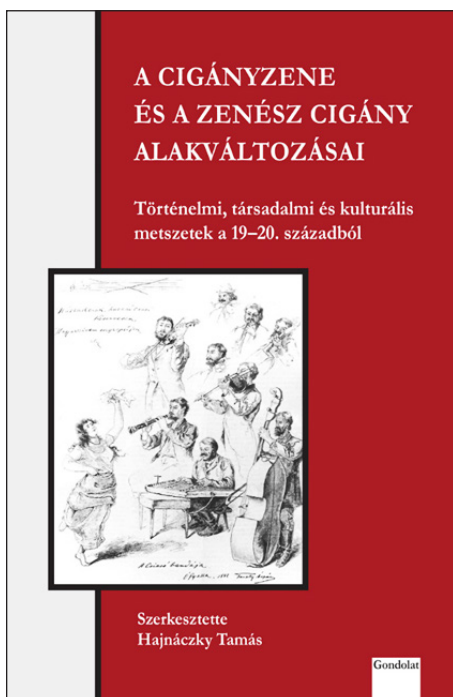
UTASI ESZTER

HAJNÁCZKY TAMÁS (SZERK.):

*A cigányzene és a zenész cigány alakváltozásai.
Történelmi, társadalmi és kulturális metszetek
a 19–20. századból.*

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2023. 558 OLDAL

Hajnáczy Tamás tanulmányköte-
te a szerkesztő/szerző cigánypoliti-
kát, szegénységet, a cigánytelepek
felszámolását dokumentáló, elemző
korábbi könyveit¹ követően azzal a
célal készült, hogy számba vegye
és felsorakoztassa a magyar kultúra
színtereit és produktumait átszövő
cigányzenészek kulturális örökségé-
vel foglalkozó kutatásokat – olvas-
hatjuk az előszóban. A kötetben sze-
replő tanulmányok ennek jegyében
tárgyalják a 'cigány eposzok' szüle-
tését az irodalomban és a zenében a
18–19. században, élc lapok, irodalmi
alkotások, mesemondók örökségét, a
cigány identitás keresését a cigányze-
nész-szervezetek, a zenész cigányok
önszerveződése által, két zenei műfaj, a cigányzene és a jazz közötti konkuren-
enciát a színpadokért és a közönségért, a megélhetést biztosító színterekért.
Végül zenész egyéniségek által közvetített stílusok, életérzések nyomában jár,

¹ Hajnáczy Tamás korábban szerkesztett kötetei és tematikus folyóiratszámai: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Cigánypolitika dokumentumokban, 1956–1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015., „Ne félj, a tél meg fog gyötörni”. Válogatott írások szegénységről, cigányságról, kirekesztettségéről. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. (Szále Lászlóval közösen), Cigánytelepek felszámolása és újratermel(őd)ése I–II. Romológia, 2017/13–14. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017.

és a média, a film megjelenésének és a vallási életbe történő bekapcsolódásnak a hatását elemzi a cigányok zenei életében, a zenei élet által.

Két izgalmas kultúrtörténeti írással indul a kötet. Orsós János Róbert *Kell, hogy nekik is legyenek énekeik és költeményeik, Liszt Ferenc és egy lehetséges cigány eposz története* címmel Lisztnek a cigány zenéhez és a cigány kultúrához fűződő viszonyáról elmélkedik, *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* című írásmű hazai fogadtatását, történelmi-társadalmi kontextusát elemzi. Miskolczy Ambrus *A Varázsfuvólától a Cigányiászig, A szabadkőművesség és a „cigányok eposza”* című tanulmányában a 18–19. század fordulóján született irodalmi mű, valamint Mozart *Varázsfuvolájának* allegorikus értelmezése és a szabadkőművesség szimbolikája közti párhuzamosságokat, értelmezéseket bontja ki. Mindkét tanulmány a cigány identitás megteremtését célzó zene és irodalom nyomában jár. Orsós János Róbert szavai szerint Liszt „mély empátiát és tiszteletet érzett a cigányok iránt”, „elbűvölte őt a cigánymuzsikuskok tehetsége és virtuozitása”.² A *Magyar rapszódia* zongoraszorozat – melyet Liszt zenei cigány hőskölteménynek szánt – első 15 tétele előszavában a magyar verbunkos zenét is a cigányoktól származtatja, ami miatt kortársai magyarellenességgel vádolták meg. Liszt tévedésének gyökere Orsós János Róbert szerint egyebek mellett abban keresendő, hogy miközben a cigányzenészek muzsikája igen nagy hatással volt rá, a magyar történelmet nem ismerte kellőképpen. A Habsburg-rémuralom korszakában, amikor a „magyar nyelv hivatalos használata és a magyar viselet tiltó listára került, és csak a cigányok által előadott magyar nóta és tánc maradt az egyetlen kifejezője a magyar identitásnak”,³ érthető volt a nemzet háborgása. Orsós sokoldalúan mutatja be azokat a viszonyokat, melyek a mű születésének körülményeit, Liszt Ferenc személyes élményeit, személyiségének vonásait, időskorából adódó lehetőségeit és a befogadó közeg, a magyar szabadságharcot követő Bach-korszak és Habsburg-elnyomás társadalmi kontextusát jellemezte.

Hasonlóképpen szellemi élmény Miskolczy Ambrus írásának olvasása. A *Cigányiász* ugyanolyan – történetileg Liszt zenei próbálkozását megelőző – kísérlet az irodalomban, mint a *Magyar rapszódia* a zenében. Miskolczy arra mutat rá, hogy különböző szabadkőműves szimbólumok, allegóriák, filozófiai

2 HAJNÁCZY: *A cigányzene és a zenész cigány alakváltozásai*. 15.

3 Uo. 22.

tartalmak hogyan jelennek meg a 18. század végén Ioan Budai-Deleanu Erdélyből származó román író *Cigányiászában*, és hogyan fejeződik ki a liberalizmushoz és a demokratikus elvekhez való viszony szkepticizmusa Budai cigány eposzában éppúgy, mint Mozart művében. Nagy vonalakban áttekintve a román író-politikus élettörténetét, politikai szerepvállalását, elköteleződéseit, Miskolczy üzenete számomra az, hogy a nemzettudat megteremtése, felébresztése a cigányok körében a 18. század végén egy tudatos, hatalmi érdekek által vezérelt történet volt. Talán ezért olyan bizonytalan a szerző az Összegzés (képtelisége) című tanulmányzáró részben, mert amit a tanulmányban leír, az magáért beszél, és döntse el az olvasó, mit olvas ki belőle.

A kötet második, Önszegélyezés és identitáskeresés című fejezetében Hajnáczy Tamás a cigányzenészek egyesületek önszegélyező tevékenységével foglalkozik a második világháborút megelőző fél évszázadban, Nagy Pál pedig az 1930-as években a temesvári német cigányok példáján keres választ arra, hogy cigánynak lenni egy kulturális örökség vállalása-e vagy szociális helyzet által teremtett, meghatározott identitás.

Hajnáczy Tamás írása korabeli dokumentumok alapján arról győzi meg az olvasót, hogy a cigányzenészek a 19. század végétől az 1940-es évekig meglepően aktívan szervezkedtek még akkor is, ha a szervezetek működése nem volt folyamatos, számos nehézséggel kellett megküzdeniük, mely nehézségek több alkalommal az egyesületek, szövetségek megszűnéséhez, ellehetetlenüléséhez vezettek. Az első ilyen próbálkozás 1901-re tehető, ezt követte 1908–1910 között a fővárosi cigányzenészeket tömörítő Magyar Cigányzenészek Egyesületének létrejötte, majd a nagy háborút követően 1918–1933 és 1935–1940 között országos szervezetek működtetése. Minden egyesület és szövetség zászlajára tűzte a tagok szociális helyzetének és munkalehetőségeinek javítását, az eszköztár pedig egyre bővült: kezdetben nyugdíjalap létrehozását, beteg- és temetkezési segély fizetését tervezték, 1924-ben saját lapot indítottak: a *Magyar Cigányzenészek Lapját*, és 1928-ban az egyesület állásfoglaló irodát nyitott. A következő években mind határozottabb lépéseket tettek a munkavállalás körülményeinek törvényi szabályozására. A gondok, nehézségek azonban nem voltak csekélyek. Nehezen ment a cigányzenészek meggyőzése, különösen akkor, ha éppen a leginkább érdekelték tudták legkevésbé megfizetni a tagdíjat. A jól kereső primások és a zenekari tagok közti

érdekkülönbségek is akadályozták a gyakran súlyos szociális helyzetek gördülékeny orvoslását. A tanulmány korabeli dokumentumok – újságcikkek, jogszabályok, szabályzatok – alapján érzékletesen szemlélteti a vendéglátóhelyek, a munkaadók és a muzsikus cigányok közti konfliktusokat is. Az igazi gondot azonban a környezeti, piaci változások jelentették. A munkavállalási lehetőségek ugyanis szűkültek, külföldön egyre inkább versenytársat láttak a magyar zenészekben, több ország be is tiltotta a munkavállalásukat. De a zenei stílusváltás, a jazz térhódítása következtében is csökkent a cigányzene iránti kereslet, miközben egyre több cigány gyerek állt csatasorba, és próbált megélhetést találni a muzsikálásból.

A temesvári németcigányok – muzsikuscigányok identitáskeresése az 1930-as években címmel Nagy Pál – vállaltan az esszé műfajába sorolható – problémafelvető írása arra a kérdésre keres választ a temesvári „németcigányok” példáján, hogy a cigányság milyen értelemben tekinthető biológiai és/vagy kulturális közösségnek, illetve mennyiben igazolható az az álláspont, amely szerint a cigányokat a társadalmi egyenlőtlenség teszi cigánnyá. A kérdésre a választ a szerző „egy sajátos társadalmi csoport megélhetési módjaként társadalomtörténeti kontextusban”⁴ vizsgálja. A temesvári muzsikus cigányok a beszélt nyelv (német) és a muzsikus mesterség alapján igyekeztek magukat elhatárolni a „füstöscigányoktól”, de identitáskeresésüket nem „valamiféle etnikai specifikumként értelmezhető értékrend vagy egzotikus szokásrend és gondolkodásmód”⁵ határozta meg, sokkal inkább a szociális helyzetük.

Lengyel Emese és Zipernovszky Kornél a cigányzene és a jazz viszonyának változásait járják körül a 19. század végétől az 1940-es évek végéig, a pártalami diktatúráig. Lengyel Emese az operett-előadásokban a cigányzene és a cigányzenészek repertoárjában megjelenő operett egymásba fonódását vázolja fel egy olyan időszakban, amikor az operettszínpadokon és a szórakoztatóiparban a jazz térhódítása zajlik, és az operett-előadások a cigányzene és a jazz harcának színterévé válnak. Az 1920-as években a jazzel szembeni ellenérzés nem volt kizárólagosan magyar jelenség, más európai nagyvárosokban (Bécs, Lipcse) is áthatotta a közvéleményt. Ez a konfliktus és Magyari Imre debreceni cigányprímás története ihlette Szilágyi László és Zerkovitz Béla *Eltörött a*

4 Uo. 117.

5 Uo. 123.

hegedűm című, a jazzt és a cigányzenét ötvöző, végül is a cigányzene győzelmével végződő nagy sikerű koprodukcióját. A tanulmány erőssége, hogy a két zenei műfaj közötti harcot nem kizárólag a színpadokért és a közönségért, a megélhetést biztosító színterekért folyó konfliktusként, hanem a korabeli írásos dokumentumokban is megjelenő ideológiai tartalmak ütközéseként is ecseteli a szerző.

Még erősebben látjuk Zipernovszky írásában a két műfajjal szemben megfogalmazott ideológiai elvárásokat az 1940-es években, különösen a Szálasi- és a Rákosi-korszakban. A szerző szavaival: „*a nyilas és a náci erőszak az etnikai kisebbségek sorsának a szegregációt, szabadságuk elvételét*”⁶ szánta, és pár évvel később a pártállami diktatúra korifeusai sem ismerték el a cigányzene létjogosultságát, mondván, hogy az „*nem elég magas kultúra a dolgozó népnek*”.⁷ A jazzt pedig „*éppúgy lekergették a színpadról, mint a cigányzenét*”.⁸ Zipernovszky Kornél élvezetes kortörténeti írása azt vázolja, ahogyan az 1940-es években a politika beavatkozik a kultúrába, ugyanakkor tudjuk, hogy még hosszú évtizedekig nem sikerült életünkéből se a jazzt, se a cigányzenét teljesen száműzni. Vagy talán nem is akarták? A *három T* – tiltott, túrt és támogatott – közül a megtúrt kategóriába sorolva ezek a műfajok éppúgy, mint a kultúra sok más területe, évtizedeken keresztül az 'élhető szocializmus' illúzióját táplálták, a hatalom ebben is, mint számos más populáris műfajban, a kommunista rendszer legitimálására szolgáló eszközt látott.

Dupcsik Csaba, Magyar Imre és Bálint Péter élelapok korabeli számainak, irodalmi alkotásoknak, mesemondók örökségének az elemzésével jár utána, hol, milyen formában foglalkozik a cigányzenészekkel az írott sajtó, a szépirodalom és a szájhagyomány, és milyen szemantikai jelentést hordoznak a karikatúrák, írások, mesék. Hogyan jelenik meg, milyen változásokon megy keresztül a többségi társadalom és a cigányság viszonya ezen műfajok tanúsága szerint a dualizmus, a két világháború és az államszociálizmus időszakában.

Riskó Kata tanulmányában négy primás egyéniségről – Banda Marci „*szűztiszta, nemes*” és Rácz Laci „*dekadens, titánkodó, de temperamentumos*” játékaról, Sovánka Nándorról, a „*nyitrai csodahegedűsről*” és a dabasi Farkas Laciról, Wagner Sára írásában pedig a jazzélet egyik kiválóságáról, Ráduly

6 Uo. 215.

7 Uo. 216.

8 Uo. 216.

Mihályról olvashatunk. A szerzők korabeli újságcikkek, hangfelvételek, hanglemezek alapján elemzik a zenészek által közvetített sokféle stílust, életérzést. Különösen izgalmassá válnak a hatvanas–hetvenes években a magyar jazz sikerei. A jazz ugyanis „történetéből fakadóan különböző kultúrákat kapcsol össze. A szabadság közvetítése alapeleme”.⁹ Az ezzel kapcsolatos áthallásokat, másodlagos jelentéseket pedig az államszocializmus éveiben nem szükséges külön magyarázni.

Az *Estézés és pezsgés* című fejezet – mely éppúgy, mint a korábbi részek – a cigányság zenei életében és a cigányzenében végbemenő változásokat tárja elénk. Annak újabb két metszetét: a cigánykultúrát megismerni, megörökíteni szándékozó film, médiahatását egyéni és közösségi szinten, a kamerának ’játszó’ viszonyt a Rostás család zenei kultúrájának ábrázolásában, valamint a vallásos cigányzene megjelenését, formai és társadalmi jelentésbeli változásait.

Müllner András a Nyírvasváriban élő oláh cigány Rostás család négy generációján mutatja be a lokális zenei világ adaptációs képességét az eltérő mediális műfajokhoz „oly módon, hogy a nagycsaládi zenei kultúra egyszerre változik és mutat bizonyos állandóságot”,¹⁰ és egyúttal rávilágít az ábrázolásmódok sztereotípiá szerinti „hagyománykövetésére”, a rögzült sémák átörökítésére is.

Povedák István és Povedák Kinga a cigány vallási zenét és annak a közösségek megmaradásában és integrációjában játszott szerepét vizsgálja a történelmi források és a szakirodalom mellett interjúkra, személyes tapasztalatokra támaszkodva. A cigány közösségek a vallásos zene, a közös éneklések által nem csupán tradícióik kifejeződését élik meg, hanem „láthatóvá és érzékelhetővé teszik saját maguk számára és a nem roma gyülekezeti tagok felé hitüket, és azt is, hogy Isten előtt nincs etnikai megkülönböztetés [...], hogy a roma kultúra ugyanúgy képes a keresztény értékrend befogadására és továbbadására, hogy a hit által bármely roma számára elérhető a többségi társadalomba való beilleszkedés, ezen keresztül a negatív etnikai sztereotípiák és előítéletek fokozatos leépülése.”¹¹

A Hajnáczy Tamás által szerkesztett kötet szerkezete átgondolt, fejezetei a cigányzene és a zenész cigányok történetének egy-egy fontos metszetére fókuszálnak, az írásokat korabeli képek, kották illusztrálják, és névmutató se-

9 Uo. 434.

10 Uo. 482.

11 Uo. 527.

gíti az eligazodást. A Gondolat Kiadó által 2023-ban megjelentetett könyvet jó kézbe venni, tanulmányait, esszéit a laikus olvasó is élvezettel, haszonnal forgathatja. A tanulmánykötet által megvalósul a szerkesztő azon szándéka, hogy a cigányzenével és a zenész cigányokkal kapcsolatos sztereotípiák helyett egy árnyalt, a magyar kultúrához szervesen kötődő zenei kultúra és zenész réteg képe rajzolódjon ki az olvasóban.

LEVELEKI MAGDOLNA

SMILÓ DÁVID (SZERK.): *Jutasi olvasókönyv.*

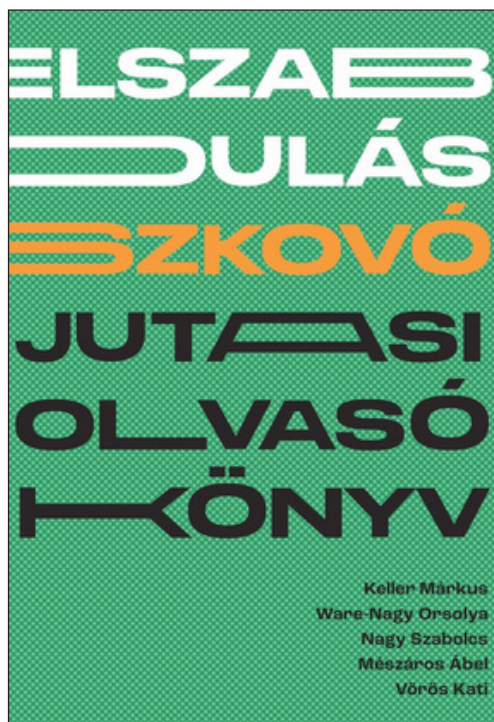
PARADIGMA ARIADNÉ KFT., VESZPRÉM, 2023. 273 OLDAL

Az elmúlt évben a *Közösségfejlesztés Veszprém város településrészein* című projekt keretében, az Európa Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásával 500 példányban jelent meg a *Jutasi olvasókönyv*. A kötet az első Veszprém városi olvasókönyv, amely a vármegyeszékhely legnépesebb lakótelepének létrejöttéről, történetéről és jelenéről szól.

Brányi Mária várostratégiai alpolgármester beköszöntőjéből megtudjuk, hogy korábban már többször felmerült a gondolat, hogy a Jutasi úti lakótelep történetét önálló kötetben kéne feldolgozni.

A kiadott kötet úgy kíván átfogó képet adni a lakótelep múltjáról és jelenéről, hogy azt Veszprém város és az európai városfejlődés keretébe illesztve mutatja be. Véleménye szerint a településrész az 1970-es évektől folyamatosan megújult, épületeinek műszaki színvonala javult, zöldfelületei kielégítik az itt élők igényeit.

A kötet koncepcióját, szerkesztését és kiadását a Paradigma Ariadné Kft. nevű mérnöki iroda végezte, amely nem ismeretlen a veszprémiek előtt, hiszen 2017-ben a belvárosi volt Ének-Zene Általános Iskola elhagyatott épületében a *12 walls / 12 fal* című beltéri, 2019-ben a Jutasi úti lakótelepen *Az arc, a medence, két torony és egy rom* című szabadtéri kiállítással mutatkoztak be. Az

utóbbi azt mutatta be, milyen „városépítészeti, illetve köztéri elemek hiányoznak jelenleg a Jutasi úti lakótelepről”.¹

Jelen kötet a kiadó első kiadványa, melynek arculatát Kiss Virág tervezte, a kéziratot szintén ő tördelte. Az olvasószerkesztő feladatait Szabó Márta látta el. A fotókat a Fortepan, a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára fotóarchívumából válogatták. A közölt fotók között kevés a veszprémi-jutasi, közülük egy sincs, amelyik lakást vagy lakásbelsőt ábrázolna.

A puha fedelű, színes borítójú, változó betűnagyságú és margójú, fotókkal és számítógépes grafikákkal illusztrált olvasókönyvet jó kézbe venni, de nem mindig kellemes olvasni. Az elmélyülést zavarja, hogy az oldalak tükörképe nem azonos – ami önmagában még nem lenne baj, a margók azonban igen eltérőek. Kiss Virág és Vörös Kati tanulmányát óriási betűkkel, szinte margók nélkül tördelte, ami merőben szokatlan megoldás. (Itt a jobboldali margók 0,7 cm-esek, a Nagy-tanulmánynál 4,5 cm-esek, a Keller-tanulmánynál viszont 8,4 cm-esek.)

A szövegtest két részből áll: az alapvetést egy-egy tanulmány adja, ezeket ismeretterjesztő olvasmányok követik. Minden tanulmány után négy kis olvasmányt találunk. A tanulmányok és színes írárok jegyzetei a kötet végén, összevontan tanulmányozhatók. Így alig feltűnő, hogy Mészáros Ábel tanulmányához elfelejtett jegyzetet készíteni.

A tanulmányok többsége az országos változásokra összpontosított. Keller Márkus történész, szociológus az 1945 utáni magyarországi lakásépítést, lakásviszonyokat, Mészáros Ábel építész a hazai házgári paneltechnonógiás építkezéseket, Vörös Kati lakberendező a *Lakáskultúra* című folyóirat segítségével az otthonkultúra átalakulását, a panellakások berendezésének változásait mutatta be – anélkül, hogy egyetlen veszprémi példát említett volna. Ware-Nagy Orsolya Veszprém építészeti-társadalmi változásait mutatta be a szakirodalom segítségével. Áttekintéséből kiderül, hogy az 1945 utáni, gyakran változó városrendezési tervek közül egyet sem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Nagy Szabolcs levéltáros-történész a Felszabadulás (Jutasi) úti lakótelep építéstörténetét (1970–1985) vázolta fel a szakirodalom és a levéltári források felhasználásával, méghozzá mintaszerűen. A szerzők közül kiemel-

1 SMILÓ: *Jutasi olvasókönyv*. 156.

kedik abban is, hogy a Haszkovó lakótelep egykori lakójaként személyes tapasztalatait is rögzítette. Jó lett volna, ha a tanulmányokat a város történetét ismerő szaklektor is átnézte volna, így a bosszantó tévedések (pl. a királynékat Gizellától Zitáig bezárólag Veszprémben koronázták, a jobbágyfelszabadítás 1853-ban volt) elkerülhetők lettek volna.

Az olvasókönyv olvasmányos fejezeteit három fiatal építész: Hulesch Máté, az *Építészfórum* szerkesztője és szerzője; Smiló Dávid (egyben a kötet felelős kiadója, a kft. egyik ügyvezetője) és Winkler Márton készítette. Mivel külön nem jelzik, nem tudjuk, hogy melyik fejezetet melyikük írta. A kötet elkészítéséhez Jung Edina lokálpatrióta nyújtott segítséget. A lakótelep lakosai közül – gondolom, a határidő szűkössége miatt – senkit sem interjúvoltak meg, így az itt lakók személyes élményei teljességgel hiányoznak a kötetből.

A kötetet az alkotók a *Miért olvasókönyv?* című vezércikkkel indítják, amelyben megfogalmazzák célkitűzéseiket: „... nem tanulmánykötetet vagy történelmi albumot szerkesztünk, hanem olvasókönyvet. Egy olyan szövegyűjteményt, amely közérthetően igyekszik bemutatni, hogy mennyire fontosak a lakótelepek általában Magyarország szempontjából, és ezen belül azt, hogy mennyire meghatározó a Jutasi úti lakótelep Veszprém szempontjából.”² E szövegrész jelentőségét azáltal is kiemelik, hogy tágabb szöveggörnyezetben a borító belső fülrészen is megismétlik.

A szerkesztők az olvasókra bízzák, hogy az olvasást milyen sorrendben végzik: az 5 fajsúlyos tanulmányt, vagy a körjük szerveződő 20 illusztrált 'kisebb fejezetet', könnyedebb olvasmányt részesítik előnyben. A könnyedebb olvasmányok között elméleti megközelítések (pl. Le Corbusier elképzelése a modern városi építészetről, a Svájcba emigrált Zalotay Elemér meg nem valósult 1965-ös szalagház-koncepciója, az 1920-as években kezdődő nyugat-európai panelépítkezés, a japán Nakagin kapszulatorony) és gyakorlati példák (pl. köztér-rehabilitáció, az Agóra története, a garázstelep, az első bevásárlókocsi) egyaránt találhatók. Az olvasmányok – miként a tanulmányok – többsége építészeti szaknyelven íródott, távol áll attól a köznapi beszédől, amit az átlagos lakótelepi olvasó használ.

A hazai és európai történetek olvastán rádöbbenünk, hogy a kiindulópont (a tömeges lakhatás megoldása) közös probléma volt, a megoldások azonban

2 Uo. 14.

karakteresen eltértek egymástól a kettéosztott kontinens nyugati és keleti felében. A szocialista országokban a pártállami vezetés alapvetően a szovjet modellt követte, a paneltechnológiát – a nyugati társadalom individualista fel fogásával szemben – a közösségi társadalom építésének szolgálatába kívánta állítani. A mennyiségi szemlélet előtérbe helyezése a minőség rovására ment. A házgyárak építése és fejlesztése ellenére Magyarországon a Kádár-rendszerben épült lakásoknak csak egyharmada volt panellakás, kétharmada magántulajdonú családi ház. *„A veszprémi Haszkovó lakótelep iskolapéldája a kádári lakótelep-építészetnek, keletkezési körülményei, korabeli és mai problémái is hasonlóak kortársaihoz.”*³

A címválasztást egy külön írás indokolja: *Mi a neve a Jutasi úti lakótelepnek?* A területet a tervezőasztalon, a kivitelezés során és után még Felszabadulás úti lakótelepnek, később Haszkovó lakótelepnek hívták, az újabb utcanév-változtatás következtében kezdték Jutasi úti lakótelepnek nevezni. Az eredeti elnevezés a szocialista kori pártvezetés elgondolását tükrözte, Veszprém bulgáriai testvérvárosáról elnevezett Haszkovó utca (és lakótelep) sem a lakosság véleményét tükrözte. Az az állítás, hogy *„a városrésznek igazából nincsen neve”*,⁴ vitatható, mert aki itt lakik, az a közbeszéd szerint a Haszkovón lakik. Ugyanakkor az is igaz, hogy a Jutasi úti lakótelep elnevezés nem szerencsés, hiszen a Jutasi út a lakótelep nyugati szélén vezet a vasútállomásig, ugyanakkor a vasútállomástól északnyugatra fekvő városrész a Jutaspuszta nevet viseli. A 'Jutason lakó' a köztudatban valójában jutaspusztai lakos.

A tanulmányokból kitűnik, hogy a tömeges lakásigényt a szocialista kori Magyarországon kétféle módon elégítették ki: amíg vidéken (a falvakban) a sátozott kockaházak, addig a városokban a szocialista tervgazdálkodás keretében felépített házgyári lakótelepi (típus)lakások százezrei biztosították a viszonylag korszerű lakáskörülményeket. A vidék rovására növekvő városok lakónegyedeinek társadalma igen vegyes volt, a falvakból betelepedők közösséggé szerveződése, a lakótelepi identitás kialakulása hosszú folyamat eredménye. *A haszkovói identitás* című írás is rámutat arra, hogy az 1945 után népességét megháromszorozó Veszprémben a régi lakosok és a 'gyüttmentek' közötti kiegyenlítődés lassan ment végbe. A lakótelepi identitásnak része

3 Uo. 38.

4 Uo. 88.

lett a kézilabdacsapat, a Kokó cukrászda, az Agóra Veszprém Kulturális Központ és számos közösségi kezdeményezés. Újabban a lakóépületek közötti közterületek közösségi használatba vétele is ennek a folyamatnak a része. A közintézmények mellett az egyre bővülő szolgáltatásoknak is fontos szerep jut. A Kokó cukrászda (1984) a lakótelep fennállása 50. évfordulójára, 2023-ra megalkotta a meggy- és csokoládézű Haszkovó-tortát. A Haszkovó-szelet születéséről szóló cikk zárja az olvasókönyvet, amely a lakótelep első ötven évének állít emléket.

Össességében tartalmas és színvonalas olvasókönyv született, amely kis példányszáma miatt csak abban az esetben éri el célközönségét, a lakótelep és város lakóit, ha a kiadó digitális publikálásáról is gondoskodni fog.

HUDI JÓZSEF

EMMANUEL TODD:

A Nyugat veresége.

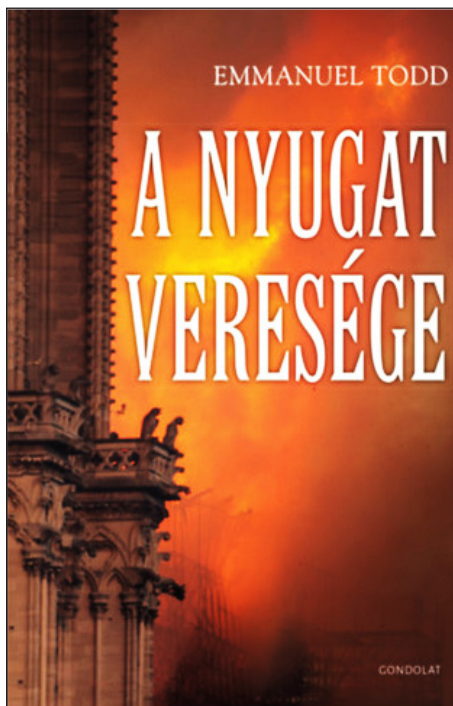
GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2024.

301 OLDAL

Emmanuel Todd akkor vált világszer-
te ismertté, amikor egy 1976-ban pub-
likált művében megjósolta a Szovjet-
unió bukását.¹ Az azóta eltelt időben
számos esszét jelentetett meg, ame-
lyekben gyakran a család szerkezeté-
nek, a vallásosságnak és a civilizáció-
nak az összefüggéseit vizsgálta.

A kötet szerzője *A Nyugat veresége*-
ben felbukkanó bátor következtetéseit
az 2022-ben elkezdődött orosz-ukrán
háború kapcsán vonja le. Szerinte a
Nyugat irányvesztett lett, és emögött
sokrétű válság jelenik meg: morá-
lis, vallási és oktatási. Ezzel szemben
Oroszországban, bár tekintélyelvű a
demokrácia, mégis stabil, ugyanakkor
demográfiai szempontokat figyelem-
be véve korlátozott ideje van a háború
megnyerésére.

A kötet 11 fejezetből áll. A Bevezetésben, amelynek címe *A háború 10 meg-
lepetése*, arról értekezik, hogy a háborúk sohasem a tervek alapján alakulnak,
és hogy a jelen események motorja éppen a Nyugat válsága, mivel ott a nem-
zetállam megszűnt létezni, helyette inkább liberális terjeszkedésről beszélhe-
tünk. Ukrajna és az USA különös módon talált egymásra, aminek alapja a
nihilizmus és a zéró vallási állapot. Ennek a nihilizmusnak nemcsak fizikai

1 Emmanuel Todd: *La Chute finale. Essai sur la décomposition de la sphère soviétique*. Robert Laffont, Paris, 1976.

dimenziója – a dolgok és az emberek elpusztításának szándéka –, hanem konceptuális jellege is van, azaz, hogy „megsemmisítse magát az igazság fogalmát, és megtiltsa a világ bármilyen észszerű leírását”.²

Az 1. fejezet címe *Az orosz stabilitás*. 2000 óta Putyin stabilizálta Oroszországot, amit mutatnak az úgynevezett „erkölcsi statisztikák” (csecsemőhalandóság, emberölések száma, öngyilkossági és alkoholizmussal kapcsolatos arányok). Mindezen változások gazdasági fellendülést is hoztak. Oroszországban magas százalékban választják a mérnöki tanulmányokat, nincs antiszemitizmus, és magas katonai erővel rendelkezik. Társadalma a hagyományos kommunitárius családon alapszik – ellentétben az ukrán nukleáris családi mentalitással –, ami megakadályozza az „abszolút individualizmus kialakulását”.³ Ez az orosz kommunitárius érték teszi lehetővé, hogy ma egy összetartó, nemzeti, hazafias formát ölthessen a társadalom egésze. Oroszország egyik gyengesége az alacsony termékenységi ráta, ezért választotta a lassú háborút, hogy takarékoskodhasson embereivel, és ez azt is jelenti, hogy nem új területeket akar meghódítani, hanem azokat szeretné megőrizni, amelyekkel már rendelkezik. Mindebből az is következik, hogy „a konfliktust öt éven belül meg kell oldaniuk”.⁴

A 2. fejezet címe *Az ukrán rejtély*. Ukrajna a történelem során „soha nem tudott saját államot kialakítani”.⁵ Ennek több oka van: az individualizmus, a nukleáris családi háttér és a pluralizmusra való hajlandósága. Mindez a valóságban úgy jelenik meg, mint korrupció és nyereségvágyból kiinduló béranyaság. A nemzetállam ki nem alakítása abban is megnyilvánul, hogy Ukrajnát még ma is három részre lehet felosztani: Nyugat-Ukrajna (ultranacionalista), Közép-Ukrajna (anarchikus) és Délkelet-Ukrajna (anómikus). Ukrajnát ma leginkább a nihilizmus jellemzi, valamiféle patológikus ragaszkodás Oroszországhoz – el akar szakadni, de csak konfliktus provokálása árán –, így az ukrán elit „orosz” tudatalattiját hozza működésbe öngyilkos irrealizmus formájában.

A 3. fejezet a *Posztmodern ruszofóbia Kelet-Európában* címet viseli. A volt kelet-közép-európai blokk országai közül csak Magyarország nem ruszofób. A ruszofóbia „az egykori megszállóval szemben érzett tudattalan és elfojtott, elfogadha-

2 Todd: *A Nyugat veresége*. 26.

3 Uo. 50.

4 Uo. 56.

5 Uo. 69.

tatlan, megengedhetetlen történelmi lekötöttség eredménye".⁶ A magyarok azért nem ruszofóbok, mert ők „a legéletképesebb nemzet”.⁷

A 4. fejezet azt a kérdést teszi fel, hogy *Mi a Nyugat?* A kereszténység volt a nemzetállamok kialakulásának elsődleges rugója, amely az oktatást és a gazdaságot is fellendítette. Miközben Oroszország visszanyerte stabilitását, addigra a Nyugat beteg lett. Betegségének egyik mély oka a keresztény vallási mátrix felbomlása, amely mind ez ideig a társadalmi életet strukturálta. A vallási kereteket a szekularizáció eltüntetni szándékozott, aminek következménye lett egy úgynevezett *vallási vákuum*, majd végül a *vallási zéró állapot*, amely jellemzője: az üresség, a semmit bálványozó nihilizmus és a lelkiismeret, illetve a freudi én-ideál (amelyek legalábbis feltételezték mások létezését) hiánya.

Az 5. fejezet *Európa asszisztált öngyilkossága* címet kapta. Európa eltűnt a NATO, az USA mögött, amely birodalom katonai segítséget nyújt eutanáziájához, ami nem más, mint csupán a történelem technológiai trükkje. A Nyugatot nemcsak zéró vallás, de zéró erkölcs is jellemzi, olyanná vált, mint egy „kívülről irányított robot”.⁸

A következő két (6. és 7.) fejezetben a szerző Nagy-Britanniát (*Nagy-Britannia: a zéró nemzet felé. Kardcsörtetés*) és a skandináv országokat (*Skandinávia: a feminizmustól a bellicizmusig*) mutatja be. Nagy-Britannia sebezhetőségét a neoliberais ideológiának köszönheti, mindent privatizáltak és kiszerveztek, eluralkodott a kapzsiság, azaz kevesebb munkával több pénzt lehet keresni, és eljutott a vallási és erkölcsi üresség állapotába. Míg a klasszikus liberalizmus felruházta a briteket szuperegóval és énídeállal, addig a neoliberalizmus erkölcsileg kapzsi embereket termelt. A furcsaság az, hogy a britek éppen akkor támogatják „*Ukrajna függetlenségét, amikor a sajátját elveszti*”.⁹ A skandináv társadalmat pedig az elnőiesedés jellemzi, ami mögött valamiféle nemek közötti konfliktus húzódhat, melynek politikai vetülete is van. Ez azt is eredményezi, hogy a veszély nem kívülről fenyegeti ezeket az országokat, hanem – genderideológia alapján – belülről. Valójában már nem az oroszoktól védik magukat, amikor a NATO-hoz csatlakoztak, hanem „*tartozni akarnak valahová*”.¹⁰

6 Uo. 106.

7 Uo. 108.

8 Uo. 147.

9 Uo. 181.

10 Uo. 194.

A következő (8., 9., 10.) fejezetek az USA helyzetét vizsgálják (*Amerika igazi természete: oligarchia és nihilizmus; Az amerikai gazdaság leépülése; A washingtoni banda*) több szempontból kiindulva. A mai USA leginkább a pénzhez és a hatalomhoz ragaszkodik, ami ürességet eredményez, ez pedig „önpusztításra, militarizmusra, permanens negativitásra – egyszóval nihilizmusra hajlamosít”.¹¹ Szlogenné válhatna a „*költs többet, hogy előbb halj meg*”, ami a zéró erkölcsből, nihilizmusból táplálkozik.¹² A vallásosság teljesen átalakult úgy, hogy Isten már nem követel, hanem hízeleg a hívőknek, bónuszokat osztogatva. Hiányzik a szuperegő, ami a tömeglövöldözéseket és az elhízást okozza. A háború utáni demokratikus Amerika meritokratikus rendszert alakított ki, ami a társadalmat kettészakította, kialakítva ezzel a nihilista, befelé forduló liberális oligarchiát. Az önpusztító társadalmi átalakítás a gazdasági életet is tönkretette, az amerikai hanyatlás immár „*visszafordíthatatlan*”. A pénznyomtatáson kívül minden veszteséges, hiszen „*több pénzt állít elő, mint árut*”.¹³ Washington „*olyan egyének gyűjteménye, akik minden közös erkölcsöt nélkülöznek*”.¹⁴ Ők azok, akik pártolják a háborút, „*mert látványosságra van szükségük*”.¹⁵

Az utolsó, 11. fejezet címe *Miért választotta Oroszországot a „maradék világ”?* A Nyugat nárcisztikus, úgy gondolkodik és cselekszik, mintha mindig ő lenne a világ ura, hozzáállását a „*vakság és az ostobaság ötvözete jellemezte*”.¹⁶ A maradék világ a nihilista Nyugat helyett Oroszországot választotta, ennek egyik fontos oka a patrilineáris családi rendszere, amely komunitárius és nem individualista.

Konklúzióként tárgyalt fejezet a *Hogyan esett az Egyesült Államok az ukrán csapdába 1990–2022* címet kapta, melyben az író elérkezettnek látta az időt, hogy az USA háború felé való menetelésében – a kronológiai áttekinthetőség és megérthetőség érdekében – visszatekintve négy fázist különböztessen meg, melynek során összességében egy újabb látásmódra tehetünk szert. Ameddig az oroszok ragaszkodnak nemzetükhöz, addig továbbra is biztonságban vannak a posztmodernitás szélsőséges formáitól. Ezzel szemben az USA és Anglia továbbra is egyre inkább nárcisztikus és nihilista irányba sodródik, hi-

11 Uo. 199.

12 Uo. 201.

13 Uo. 231.

14 Uo. 239.

15 Uo. 242.

16 Uo. 249.

szen az USA már 2015-ben elérte saját zéró állapotát, mivel eltűnt az erkölcs, a munkaetika és a felelősségtudat. A Fehér Házat a negyedik fázisban a „*militarizmus mentálisan hatalmába kerítette*”.¹⁷

Végezetül a szerző egy rövid *post scriptum*mal zárja a művet, melyben az *Amerikai nihilizmus: a gázai bizonyíték* címmel az Izrael és a Hamász közötti konfliktus kapcsán az Egyesült Államok hozzáállását tárgyalja, melyben stratégiai döntésként az erőszak mellett a közöny és a gondolkodásnélküliség is megjelenik, valamint az, hogy mindezek közvetlenül összefüggésbe hozhatók azzal, hogy a „*NATO háborúban áll*”.¹⁸ A következő oldalakon a *Térképek és táblázatok jegyzéke* és *A szerző művei* találhatóak.

Minden kedves olvasónak ajánlom a könyvet, aki a jelen háborús konfliktus mögött zajló osztársadalmi történeteket szeretné megismerni, és komplett képet, víziót kíván kapni arról, hogy mi minden bontakozhat ki egy nihilistává vált kultúrából, amely már jelenleg is zéró állapotában található. A mű könnyen forgatható, nyelvezete egyszerű, közérthető, tényszerű és lényegre törő. Olykor szokatlan kijelentésekbe bocsátkozik az író, azonban mindig alátámasztott elemzések és statisztikák útján jut el odáig, hogy olvasóit is bevonja következtetéseinek kialakításába és formálásába. Borítója esztétikus és kifejező, a könyv fedelén egy emblematisz képet hívja fel a figyelmet: a párizsi Notre-Dame-székesegyház a lángok martalékává válik. Határozott végkövetkeztetése, hogy a racionalitás axiómáját fel kell adjuk, és megállapítsuk, hogy „*zéró vallás korában az elsődleges impulzus az erőszak iránti igény*”.¹⁹ A Notre-Dame katedrálisa nemzetközi összefogással azóta már újjáépült, de fontos, hogy ne csak a szemünk, hanem a fülünk és a szívünk is nyitott legyen a Szeretet és a Béke felé vezető úton való megújulásra.

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER

¹⁷ Uo. 296.

¹⁸ Uo. 301.

¹⁹ Uo. 301.

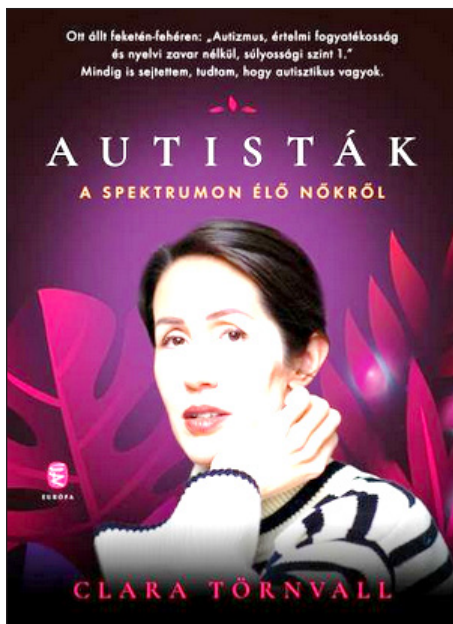
CLARA TÖRNWALL:
Autisták. A spektrumon élő nőkről.

EURÓPA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2024.

317 OLDAL

A kötet szerzője, Clara Törnwall, volt rádiós szakember arra invitálja az olvasót, hogy saját életnehézségein, küzdelmein keresztül megismerhesse az autista nők életét. Már huszonkét év telt el azóta, hogy különböző terápiákon vett részt, de egyik sem segített neki, mivel mindegyik téves diagnózison alapult. Ennek háttérében az a megfigyelés áll, hogy az autizmust elsősorban a fiúknál előforduló állapotnak tekintették. Ahhoz, hogy a lányoknál autizmust állapíthassanak meg, még más fejlődési rendellenességet is kellett volna találniuk. A könyv-író mindig érezte magáról, hogy autisztikus, és élete legszebb napjának tartja azt, amikor megkapta az autizmus diagnózisát. A könyvet tekinthetjük úgy, mint annak erős, határozott, magabiztos kijelentését, hogy igenis létezik 'női autizmus', ezt élte meg maga a szerző is, és ezt dokumentálja írásában.

A könyv stílusát tekintve kollázsjellegű: autizmussal kapcsolatos témákat véletlenszerűen szétszór, és ezekbe illeszti be folyamatosan saját életútját, nehézségeit, lázadásait, kutatási szempontból végzett interjúit, autista művészek bemutatását. A szerző a kollázs technikát a meglátása szerint szintén autista Lewis Carrolltól veszi át, aki az *Alice Csodaországban* mű írója, jelezvén, hogy valamiféle új, eddig még nem igazán létező autista írásstílus kialakításán is fáradozott. Ugyanakkor valamelyest mégis eltér a kollázs technikától, hiszen végül ad egy keretet könyvének – ezzel akarván talán hangsúlyt adni

mondandójának, panaszának, komolyan vehetőségének –, azaz szerkezetileg ragaszkodik egy hagyományos módon felépített könyvhöz, ami abban nyilvánul meg, hogy van bevezetője és epilógusa.

A *Bevezetés*ben a szerző arról számol be, hogy semmiféle tabletta vagy terápia nem jelezte számára ténylegesen azt, akinek valójában mindig is tudta, érezte magát, azaz semelyik diagnózis nem állapította meg róla az autizmust.

Az *Autisták* téma követi a bevezetést. A könyvíró szerint az autizmus nem betegség, hanem „*másképp létezés és viselkedés*”.¹ Ha pedig ennek a másképpen működésnek az okait szeretnénk megállapítani, akkor elég csupán annyit állítanunk, hogy az autisták agya más. Tehát az autizmus oka biológiai, öröklődési. Ezért is tartja pozitívnak Törnwall a *spektrum* kifejezést, amely már eleve a *sokféle létezési módra* utal. Az autizmus kortól, nemtől független, és tévhit, hogy csak a fiúkra/férfiakra lenne jellemző. A legnagyobb nehézséget az okozza az autisták számára, hogy hogyan kommunikáljanak, ők ugyanis egészen másképpen dolgozzák fel az információkat, inkább szeretnek a részletekre figyelni, mintsem az összefüggésekre. Ebben a fejezetbe illeszti bele a könyv szerzője a pszichológusával való második találkoztóját. Kifogásolja, hogy a számára átadott kérdőív kérdései mind férfiakra vannak szabva.

A következő rész címe *A láthatatlanok*. Ebben részletesen leírja Svenny Kopp vizsgálatait a női autizmus vonatkozásában. Bár kezdetben pszichoanalitikus felfogás jellemezte – amely az autizmust az érzéketlen anya jelenlétére vezette vissza –, ezt később megváltoztatta, és biológiai okokat velt feltételezni mögötte, főként az autistákkal folytatott sikertelen játékkerápiára hivatkozva. A fejezet végén a szerző beavatja az olvasót a pszichológusával történő diagnózismegállapításba. Ekkor kerül elő az autisták kommunikációs nehézsége, tudniillik, hogy ők mindent szó szerint értenek.

Ezután Törnwall a *Jégcsapédesanyák és szent bolondokról* ír. Ebben a részben egy 2000 környékén talált hiteles írásbeli bizonyítékot hoz egy champagne-i vadlányról, ezzel rámutatva arra, hogy amikor később az autizmuskutatók próbáltak történeteket, legendákat összegyűjteni, akkor a főszereplők csak is fiúk voltak. A szerző állítja, hogy az autisták agya másképpen működik, melyhez a Ginepro ferences testvérre vonatkozó vallásos forrás egyikét is említi a szociális elvárások felfogásának nehézsége kapcsán. A kereszténység

1 TÖRNWALL: *Autisták*. 21.

szent bolondnak tartotta az átlagostól eltérő embereket, akiken keresztül Krisztus szólhat hozzánk. Utal Horace Dewey kutató írására, amelyben harminc szent bolondot tanulmányozott, akiket az orosz ortodox egyház szentként tisztel. A könyvrő ismételtén kifogásolja, hogy a kutatásban szinte kizárólagosan a fiúk viselkedését vették alapul, akárcsak az előbb említett műben is. Hans Asperger is éppen ugyanezt a hibát követte el, és négy fiúra alapozta megfigyeléseit, akik empátiahiányban szenvedtek, problémáik voltak a barátkozással, beszélgetéseik egyoldalúak voltak, csak saját érdeklődési területük foglalta le őket, és szögletes mozgást produkáltak. A további autistakutatók hajlottak arra, hogy az autizmust ne biológiai, hanem pszichológiai okokra vezessék vissza, így például a *jégcsapanyákra* (Leo Kanner). Asperger és Kanner mellett felbukkannak más kutatók is, akiket viszont évtizedekig figyelmen kívül hagytak. Ilyen volt a korábban Nyugaton még ismeretlen orosz Sukhareva, aki a két előző kutatóval ellentétes véleményen volt az autizmus kialakulásának eredetét illetően. Sukhareva úgy vélte, hogy az autizmus mint veleszületett állapot az agy fejlődésével áll összefüggésben, melyet a mai agyszekennelés Irina Manouilenko szerint is kimutat.

A könyv következő témája *A megszállott*. A szerző újból visszaidézi Svenny Kopp kutatásait, melyek során felfedezte azt is, hogy az autista lányok érdeklődési köre teljesen eltér a fiúkétól, és rengeteg közöttük a kreatív egyéniség. Interjút készített két autista nővel, Carolina Alexandrouval, aki a tánc és a jégkori megszállottja volt, és Linn Sundberg festőművésszel, aki zöld árnyalatú festményeket alkotott. Említést tesz Beatrix Potter brit gyermekkönyvrőről, akit teljesen lenyűgöztek a gombák, valószínűleg ő is autista lehetett. Egykor több francia művész próbálta lefesteni a tökéletes koncentráció pillanatát. A koncentráció alak különlegessége az, hogy szinte tagadja a szemlélő létezését. Az ilyen jellegű ábrázolás az autisták egyik tulajdonságára mutat rá: egy valamire koncentrálnak *megszállottan*, kizárnak mindent, még magát a szemlélőt is, nem érdekli őket – ahogyan Beatrix Pottert sem – a társasági élet.

A következő fejezet a *Támadás valamennyi érzék ellen* címet viseli, mely arra az autista sajátosságra utal, hogy nehezen viselik el a túl intenzív szenzoros élményeket, mint az éles hangokat, az erős fényt, ugyanakkor hajlamosak az úgynevezett érzékszervi analógiák kialakítására (hallják a színeket, látják a

hangokat). Az autisták valahogy mindent másképpen érzékelnek, így például nem érzik az éhséget, ezért gyakran megfeledkeznek az evésről, főleg, amikor valamire erősen koncentrálnak. A szerző saját *hangérzékenységről* is beszámol, ami számára – a rádióproduceri munkában – rendkívüli előnyt jelentett.

Az *automaták* részben Törnwall arról értekezik, hogy az autisták életének értelmét éppen az adja, hogy mindennapi szokásaik, az ismétlések, gépies mozdulatok lehetősége mindig megmarad. Erősen függenek a megszokásoktól, ez teszi számukra a világot egyszerűbbé és kiszámíthatóbbá. A könyv írója interjút készített egy harminchat éves édesanyával, aki nagyon szigorúan követi a napirendjét. Éppen a napirendi pontok adnak az autistáknak olyan magabiztosságot, hogy abban, ami nagyon érdekli őket, hosszan, kitartóan és fáradhatatlan módon jelen lehessenek. Sokkal fárasztóbb számukra a társasági együttlét, mint bármely magányos foglalatосkodás, belefeledkezés. Megtudhatjuk a szerzőtől, hogy milyen nehéz az autisták arcfelismerése és tájékozódása, olyannyira, hogy a világ teljes egészében megbízhatatlanná, sőt fondorlatossá válhat számukra. Egy freudi kifejezést is hoz erre a furcsa állapotrа, tudniillik arra, amikor egy „ismert dolog valami idegen elemet tartalmaz”.² Ez a szó a *das Unheimliche*, ami arra a folyamatra emlékeztet, amikor egy elfojtott dolog kísérteties módon kerül a felszínre, ekkor válik egy otthonos érzés veszélyessé, titkossá, rejtegetté.

A következő fejezet címe *A létezés elviselhetetlen súlya*. A szerző megcáfolja azt a nézetet, miszerint az autistákban ne lenne empátia. Saját életéből kiindulva kijelenti, hogy az autista empatikus, azonban a társadalmi elvárások arra kényszerítik, hogy megjátssza az átlagos embert, és ez a kényszeredett álcázás kizsigereli minden energiáját, megfosztja attól a lehetőségtől, hogy *autentikus életet* élhessen.

A könyv következő része *A szavakba vetett eltúlzott hit* címet viseli. Az autisták a nyelvet sohasem használják személyeskedésre, szalmbabérvélelésre, nem próbálnak jó benyomást kelteni, hanem egyszerűen, nyersen, szögletesen közölni szeretnének valamit, akárcsak a turisták idegen környezetben. Kifejezéseikben, mondandójukban nincs semmi hátsó jelentés. Az autistáknak nehézségeik akadnak a metaforákkal, nem tudják egyszerűen átugrani a konkrét és az átvitt értelem közötti távolságot. Másképp dolgozzák fel az érzékszervi benyomáso-

2 Uo. 116.

kat, de mindez nem jelenti azt, hogy szimbólumviláguk szegényes, leszűkített. Inkább arról van szó, hogy – mivel másképpen dolgozzák fel az információkat – új metaforákat kell kitalálniuk. Mivel az autisták az igazságot nem öltöztetik virágos-barokkos köntösbe, és ráadásul azt ki is mondják, problémájuk keletkezik a különböző társas helyzetekben. Ez bezárkózásra készteti őket, olyanná válnak, akár egy „bevehetetlen erőd”.³ Jac den Houting ausztrál autista pszichológusra hivatkozva a szerző azt írja, az autizmus nem egyéni hiba, hanem a környezet hatásának a következménye. Houting szerint a körülötte lévő közösség korlátozza az autista egyének képességeit, így nem magában az egyénben, hanem a társadalom elvárásaiban rejlik a probléma, amely nem képes kielégíteni az autisták igényeit. Az autizmus egyformasága mellett állást foglalva kijelenti, hogy annak funkcionálását illetően nem szabadna fokozatokat felállítani, mivel ezek más agyműködést feltételeznének. Svenny Kopp azt az álláspontot védi, hogy ahhoz, hogy a magasan funkcionáló autista nők ne váljanak újfent láthatatlanná, szükség van a *spektrum* elismerésére, de mindezt megbélyegzés és lekicsinylés nélkül, a megfelelő segítségnyújtás biztosítása mellett.

A következő fejezet *Az autista agy* témáról tárgyal. A szerző megerősíti korábbi tézisé, miszerint az autizmus oka biológiai és öröklődésfüggő. Más az autisták agya, mint a neurotipikus embereké, amelyet már műszerekkel is ki tudnak mutatni, így például a kisagyukban aktívabb a véráramlás. Ha esetleg valamilyen szinten szóba is kerülhetnének az autizmus kialakulásában környezeti tényezők, ezek elsősorban nem nevelési jellegűek, hanem inkább stresszhez, mérgekhez, fertőzésekhez kapcsolódnak. Ezek a környezeti faktorkok valamelyest okai is annak, hogy másképpen autista egy nő, mint egy férfi, mivel ma már olyan társadalmi elvárások vannak a nők irányába, amelyek véget vetnek a háziasszony nyugodt korszakának, tehát sokkal több a stressz, ami a nőket örökös álcázásra kényszeríti.

Az ez utáni rész *A csoportnyomás* címet viseli, és a fentebb említett örökös álcázási kényszernek az okait keresi. Az autistákban kialakul egy óriási ellenálló erő a csoportos gondolkodással szemben. Ők elzárkóznak, kívülállókává válnak. Ez ugyanakkor csupán testi eltávolodás, ami nem egyenlő a *lelki távolságtartással*: az autista akkor is jelen van, amikor képtelen a találkozásra, nem tud kialakítani szemkontaktust. A szerző két autista személyt mutat be.

3 Uo. 152.

Az egyik Simone Weil filozófusnő. Filozófiai érdeklődésének központjában a figyelem állt, amely olyan, akár az ima. Szerinte a jó társadalomnak ügyelnie kell a csendre és a figyelemre, írásaiban előbukkan az autisták paradox helyzete, vagyis az, hogy egyszerre szeretnének egy közösségbe tartozni, de egyben gyűlölik is azt. A másik említett autista Emily Dickinson, aki önként választotta az elszigetelt életet, olyannyira, hogy sokszor még látogatóival is csak zárt ajtók mögött beszélt, és bár nem kedvelte a társasági életet, mégis rengeteg levelet írt. Újból felkeresi Linn Sundberg festőnőt, aki gyermekkorában kényszeresen tervezte meg játékait, és egyszerre csak egy vagy két barátal szeretett volna játszani, nem kedvelte a csoportban eltöltött időt. Befelé fordulása depressziót idézett elő, de azt senki sem feltételezte róla még véletlenül sem, hogy valójában autista lett volna. Destruktív életének a festészetben megélt kreativitás és az abba fektetett végtelen energia vetett csak véget.

A következő fejezetben – melynek címe *Magamra zárom az ajtót* – Törnwall arra próbál választ adni, vajon miért választják az autisták az önkéntes szeparációt, magukba zárkózást. Erre a jelenségre az egyik magyarázat az úgynevezett *kettős empátia*. Ennek alapján az autisták sokkal könnyebben kommunikálnak olyanokkal, akik úgy gondolkodnak, mint ők. A *Magamra zárom az ajtót* Fernand Khnopff festménye, aminek címét Christina Rossetti költeményéből kölcsönözte, mely egy belső harcot ábrázol, ahonnan csak a Jóisten jelenthette a megmenekülést. A festményen a nő teljesen elfordul a világtól, és erődítményhez hasonlító otthonába menekül. Törnwall egy gyermekkori emlékére asszociál, amikor egy *Coppélia* című balett ősbemutatóján vett részt. Ebben a műben azonosult a bábuszereplővel, aki szerint valójában nem is bábu volt, hanem élő személy, egy természetfölötti kisugárzású létező. A szerző azért tudott olyan könnyen azonosulni Coppeliával, mert a bábu szavak nélkül kommunikál. Ez arra utal, hogy bár az autisták ugyanúgy éreznek, mint mások, számukra a megszokott, automatizált viselkedés mégis biztonságosabb. Mögötte azonban lélek, szabad akarat, kapcsolódási késztetés rejlik, így sokszor inkább azt választják, hogy magukra zárják az ajtót.

A következő rövid részben – amely az *Insula* címet viseli – a szerző röviden bemutatja Lewis Carroll életútját. Törnwall szerint a Carroll-féle kollázstechnika utal legerősebben az autizmusra, ahol nincs kerettörténet, nincs fejlődés, hiányzik a történet feloldása/megoldása. Carroll életútja is autisztikus

tulajdonságokat rejt magában: visszavonult élet, megszokásokhoz ragaszkodó, kapcsolatot nehezen létesítő, mindenre érzékeny személy. Némiképpen Törnwall is azonosul Carroll életútjával. Beszámol arról, hogy már negyedik éve házas, és férjével közös nyaraláson vett részt, de ő nem kedveli a változást – elutazni máshová, elhagyni az otthon falait –, ragaszkodik a szokásaihoz, és inkább választja a bezárkózást, azt, hogy ő tulajdonképpen egy sziget, egy *Insula* szeretne lenni.

Az ezt követő fejezetben az *Iskola és munkahely* témájával találkozunk. Több interjún keresztül is ecseteli, milyen nehézségekkel szembesülnek a munka világában az autista nők. Többeket azzal vádolnak, hogy képtelenek másokkal együttműködni. Az autisták számára a legnagyobb akadályt a hangerővel szembeni túlzott érzékenység jelenti. Kimutatások szerint nemcsak az autistákat, hanem az átlagos svéd kisdíjakokat is zavarja az iskolai zaj. Utal Jonna Bornemark író és filozófiatanár véleményére, aki szerint a mai társadalomban alkalmazott munkaszerződés-típusok ellenségesek magával az emberrel, hiszen sarkos, perfekcionista elvárásaik vannak, és az embert lecserélhetőnek vélik. A svéd kormány szerint az autizmus megértése még hosszú idő. 2021-ig az embereket ők is magukra hagyták, és elvárták tőlük, hogy problémáikra saját maguk keressenek megoldást. Svédországhoz képest az USA és Anglia előrébb jár az autizmus megértésében és kezelésében. A szabályokhoz való szigorú ragaszkodás tulajdonsága miatt Törnwall azt javasolja, hogy autistákat kellene alkalmazni a rendőrségen, és akár a katonai szolgálatban is.

Az utolsó rész *A reménytelenek védőszentje* címet viseli. A szerző arról a jelenségről értekezik, hogy a világban nem kedvelik azt, ha valakinek dühkitörése van, inkább előnyben részesítik a hazugságot. Az autistákat bezárkózásra és kétféle reakcióra készítetik ezáltal (*shutdown* és *meltdown* reakciók), és mindkettő erős frusztrációt okoz. Felvezetvén saját házassági krízisét és válását, Törnwall megemlíti Doris Lessing írónőt, aki elhagyta férjét és gyerekeit, hogy intellektuálisan szabad legyen. Törnwall válása után magára tetováltatta Casciai Szent Rita képét, mert szerinte csak ő maradt számára az, aki megóvhatja, ha „*már maga Isten is feladja*”.⁴ Ez a pesszimizmus zárja könyve utolsó fejezetét, kijelentvén, hogy a kognitív viselkedésterápia nem működik az autizmus kezelésében, és a jóléti Svédországban a pszichiátriai osztály legfőbb jellemzője a „*kosz és nyomorúság*”.

4 Uo. 295.

Egy rövid *Epilógus*, *Köszönetnyilvánítás* és *Tartalom* zárja a könyvet. Az *Epilógus*ban arról elmélkedik, hogy mi lett volna az életével, ha sokkal korábban állapították volna meg róla az autizmus diagnózisát, amelynek megismerése pozitívan hatott önbecsülésére, boldogságérzetére, és egyben mély nyugalommal árasztotta el, egyszerre lett büszke másságára, mindemellett azonban továbbra is fennmaradtak bizonyos problémák. Törnwall ragaszkodott diagnózisához, ugyanakkor további kérdései merültek fel a terápiát és a másoktól kapott segítséget illetően. Autizmusára jellemző kommunikatív nyersségében öntörvényszerűen megállapítja: „A többiek tévednek, nekem van igazam. Ti vagytok a mások, én vagyok a normális.”⁵ „Azt szeretném, ha az autizmus lenne a norma.”⁶

Törnwall gondolatfoslányainak megosztásával, az interjúk felsorakoztatásával számos apró részletet tár fel a női autizmus spektrumzavarról, és személyes viszontagságain keresztül próbálja leírni azt az érzést, állapotot, melyet egy autista nő megtapasztalhat. Az olvasó valóban közletről élheti meg az autisták belső pszichés világát, ezáltal mélyebb megértésre juthat. Ugyanakkor a könyvben találhatók túlzások, a tudományosság szempontjából pedig egyoldalú megközelítés is megfigyelhető. A szerző szubjektív szélsőségei tetten érhetőek egy, a változásokat nehezen viselő, törekvéseinek érvényt szerezni akaró, örökös lázadó hozzáállásmódban, melyet több helyen ő maga is alátámaszt. A mű olvasása és értelmezése során ne lepődjünk meg azon, hogy az őszinteséget hangsúlyozó író, a *megosztás és titok* érzelemszabályozási módszerekkel élve nem minden személyes információt közöl. Családi háttéréről, neveltetéséről, volt férjével való kapcsolatáról sem tudhatunk meg végül semmit. Mindaz, ami így bennünk, olvasókban kialakíthatna egy komplett képet, amihez a megértés és segítségnyújtás során lehetne támaszkodni. Mindez abból is adódhat, amit már a mű elején is határozottan állít: „Egy biztos, oltástól vagy nevelkedési környezettől senki sem lehet autista.”⁷

Szakmai szempontból túlzásnak tartom a környezeti hatások háttérbe szorítását a biológiai-genetikai tényezők előnyben részesítésével, valamint a pszichológiai erőfeszítések irányába mutatott pesszimizmust, mely utóbbi

5 Uo. 311.

6 Uo. 312.

7 Uo. 20.

érthető annak fényében, hogy az autizmus gondolatát csupán egy társadalmi szüleménynek tartja. Figyelembe véve a szerző érintettségét, a – tizennyolcéves kora óta húzódó, majd legvégül egy három hónapig tartó terápia után – végül áhított és megkapott diagnózist, mégis úgy tűnik, mindezek ellenére nem jutott el az igazi boldogságához. A ma emberének boldogságkeresését sok tényező gátolja: az álszabadság látszatát keltő individualista társadalom, a *gynocentrikus* vagy *androcentrikus* (női vagy férfiközpontú) értelmezés, az értékorientáció hiánya, a labilis önértéktudat.

Lelkigondozói szempontokat is figyelembe véve személyes méltóságot és értéket az istengyermekség tudata és hite biztosíthatna az író számára, valamint a keresztény értékalapú közösség és társadalom. A kereszténység hangsúlyozza, hogy minden ember egyedi létező. Tanítása szerint Isten személyes kapcsolatban áll az emberekkel. Jézus Krisztus tanításai és élete azt mutatja, Isten szeretetteljes Atyaként közeledik hozzánk, és lehetőséget ad arra, hogy megtérve hozzá Isten gyermekeivé válhassunk (Jn 1,12). A megváltás üzenete Jézus kereszthalálán és feltámadásán keresztül bontakozik ki, lehetővé téve, hogy mi, emberek, visszataláljunk Istenhez. A hit ajándéka révén újra gyermeki kapcsolatba léphetünk vele (Rm 8,14–17), mert mindannyian Isten szeretett gyermekei vagyunk. A Jóisten kegyelme és szeretete így mindenki számára elérhető, ami segít nekünk abban, hogy felismerjük saját értékeinket és egyediségüket. Közösségben növekedve, egymást támogatva tapasztalhatjuk meg gyökereinket, Isten szeretetét, mely segít tudatosítani egyedi helyünket Isten üdvözítő tervében. A kereszténység az ember egyediségét és istengyermekségi mivoltát a teremtés, a személyes kapcsolat, a megváltás, a szeretet és a közösség keretein belül hangsúlyozza.

A legismertebb autizmussal foglalkozó szaktekintély, Prizant is a hit fontosságára hívja fel a figyelmet a legutóbb magyarul is megjelent könyvében.⁸

Törnwall, úgy tűnik, talán elindult ezen keresésben, hiszen bár még nem személyes hittel, csupán példákon keresztül, de utal a Jóistenre és a szentekre. Ahhoz azonban, hogy útjára igazán rálelhessen, legbelül szüksége lehet egy új értelmezési keret felfedezésére, mely lehetővé tehetné számára, hogy egy

8 Barry M. PRIZANT – Tom FIELDS-MEYER: *Egyedien emberi. Autizmus más megközelítésben*. Hórusz Kiadó, Debrecen, 2023. 225.

mélyebb és személyesebb kapcsolatra építve megtalálhassa életének értelmét, az igazi boldogságot, még középkorú, jól teljesítő autistaként is. Ezen felfedezőúton a hit kapuja nyíljon meg előtte, segítse őt a mindennapokban, abban, hogy teljesebb életet éljen, és megtalálja békéjét, melyre oly régóta vágyott!

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER

A STUDIA WESPRIMIENSIA

2024. ÉVI I–II. SZÁMÁNAK

SZERZŐI

PROF. DR. BÁLINT PÉTER mesekutató, József Attila-díjas író

FEKETÉNÉ MAGYAR ZSÓFIA mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. FODOR JÁNOS főiskolai tanár, Veszprémi Érseki Főiskola

GYŐRI PIROSKA mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. HAJNÁ CZKY TAMÁS ATTILA tudományos főmunkatárs, tudományos ügyekért felelős rektori megbízott, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. HUDI JÓZSEF főlevéltáros, levéltárvezető, Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

DR. IVONY ÉVA főiskolai docens, Veszprémi Érseki Főiskola

KABAI SÁRA RÉKA doktoranda, Pázmány Péter Katolikus Egyetem HTK Hittudományi Doktori Iskola

LÉVAI ÁDÁM főiskolai adjunktus, hitéleti képzésekért felelős rektori megbízott, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. HABIL. LEVELEKI MAGDOLNA főiskolai tanár, Veszprémi Érseki Főiskola

MAGVAS MÁRIA mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. ROSTA ANDREA egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK

SZABÓ RÓBERT KÁROLY doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történettudományi Doktori Iskola

DR. SZÜTS ISTVÁN GERGELY főiskolai docens, Veszprémi Érseki Főiskola

TÓTH TAMÁS doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem HTK Hittudományi Doktori Iskola

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER OSBM főiskolai docens, Veszprémi Érseki Főiskola

UTASI ESZTER doktoranda, Pécsi Tudományegyetem KPVK Filozófia Doktori Iskola

„SZENT MIHÁLY VESZPRÉMI EGYHÁZA“
A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG (1993-TÓL ÉRSEKSÉG) TÖRTÉNETE

VESZPRÉM VÁROS TEMPLOMAI ——— CHURCHES OF VESZPRÉM

A veszprémi egyházmegye múltjából 41.

**A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG
„HOSSZÚ 19. SZÁZADA”
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE
1777–1917 KÖZÖTT**

VESZPRÉM • 2024

A veszprémi egyházmegye múltjából 40.

MONUMENTA ECCLESIAE VESPRIMIENSIS 1480–1503

VESZPRÉM • 2024

Várostörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 4.

75.

Alapítva: 1993